

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AFET ILGAZ'IN ROMANLARINDA
SOSYAL TENKİT**

EBRU DOĞAN

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ESAT CAN

EDİRNE 2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI... ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebu DOĞAN..... tarafından hazırlanan
AFET URAZ'IN ROMANLARINDA SOSYAL TENKİT.....
Konulu Yüksek Lisans tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim
Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 09.09.2019..... günü saat
11:30..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin
Kabul Edilmesine..... OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
DR. ÖBR. ÜESİ ESAT CAN	Kabul Edilmesine	
PROF. DR. ALİ İHSAN ÖBEK	Kabul Edilmesine	
DOÇ. DR. ERGÜL KAPAKCI	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

08.10.2019

İmza

Tezin Adı: Afet Ilgaz Romanlarında Sosyal Tenkit

Hazırlayan: Ebru DOĞAN

ÖZET

Afet Ilgaz Cumhuriyet döneminin önemli kadın yazarlarından biridir. Sanatçı, ilk eser verdiği tarihten ölümüne kadar geçen süreye roman, hikâye, deneme, çocuk kitabı ve çeviri türlerinde çok sayıda eser sığdırabilecek yetkinliğinin yanında gazetelerde köşe yazarlığı yapabilecek kadar güncel olayların arka plânına vakıf bir edebiyatçıdır.

Böylesi çok yönlü bir yazarın romanlarındaki sosyal tenkit unsurlarını belirlemeye yönelik olan bu çalışma, ana hatlarıyla dört bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm yazarın tanıtımına, diğer üç bölüm ise romanlarındaki sosyal tenkit unsurlarını belirlemeye ayrılmıştır. Her bir bölümde incelenecek romanlar, yazarın yaşadığı fikrî değişim evrelerini yansıtan niteliklerine göre belirlenmiştir. Bu fikir değişim evreleri ise kısaca sosyalist dönem, geçiş evresi ve İslâmî dönem olarak nitelendirilebilir.

Romanlardaki sosyal tenkit unsurları belirlenirken tenkitin ön çalışması mahiyetinde olan tespitleri kolaylaştırmak ve yargıları varsayım zemininden kurtarmak için kaynak olarak sadece romanlarla yetinilmemiştir. Bu amaçla sanatçının denemeleri, bazı hikâye ve köşe yazıları gibi farklı türlerdeki edebî metinleri mümkün olduğu nispette dikkate alınmış, yanı sıra yazarın şahsı ve yetiştiği çevrenin kültür zemini mümkün olduğunca göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Edebiyat hayatında yaklaşık olarak yarım asır boyunca edebî sahaya katkı sağlamaya çalışan Afet Ilgaz'ın romanlarındaki sosyal tenkit unsurlarının tespitine yönelik bu nâçizâne çalışmamız, yazarın edebiyat tarihindeki yerinin ve öneminin biraz daha da belirginleşmesine bir katkı yapabilirse kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Afet Ilgaz, sosyal tenkit, roman,

Title of Thesis : Social Criticism in Novels of Afet Ilgaz

Prepared by: Ebru DOĞAN

ABSTRACT

Afet Ilgaz is one of the important women writers of the Republican period. The writer has the ability to fit novels, stories, essays children's books and translation genres from the date of his first work until her death, as well as having the knowledge of the background of current events as a columnist in newspapers.

This study is divided into four main sections that aimed at identifying the elements of criticism in the novels of such a multifaceted author. The first part is an introduction to the author, while the other three chapters are devoted to identifying the elements of social criticism in his novels. The novels to be examined in each chapter are determined according to the characteristics of the author reflecting the phases of intellectual change he experienced by the author. These phases of change of ideas can be briefly described as socialist period, transition phase and Islamic period.

When determining the elements of social criticism, it was not enough with novels to facilitate the determination of the reason why criticism was a highly subjective judgment and to free the judgments from the ground of hypothesis. In addition, the artist's essays, some stories and columns, such as different types of literary texts have been taken into consideration as much as possible in addition to the author's personality and the environment in which the environment is aimed to protect the impartiality of the judiciary.

The importance of the author in the history of literature will become more evident with this study aimed at identifying the elements of social criticism in the novels of the writer who tring to contribute to the literary field for approximately half a century in the life of literature.

Keywords: Turkish Literature, Afet Ilgaz, Social Criticism and Novel.

ÖN SÖZ

Cumhuriyet Dönemi yazarlarından olup edebiyatımıza roman, hikâye, çocuk hikâyesi ve deneme türünde eserler vererek hafife alınamayacak katkılarda bulunan edebiyatçılarımızdan biri de Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz'dır.

Afet Ilgaz'ın romancılığı ve hikâyeciliği üzerine birkaç çalışma yapılmış, gerek hayattayken gerekse ölümünün ardından kişiliği ve sanat anlayışı üzerine makale ve köşe yazıları yazılmıştır. Ama Afet Ilgaz romanlarını, teknik ve konu yönü dışında, içeriğindeki sosyal tenkitleri bakımından inceleyen herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Sanatçının bir ferdi olduğu toplumun, onun eserlerinde ne şekilde yer bulduğunu daha geniş bir çerçeveden anlamak için romanlarındaki sosyal tenkit unsurlarını tespit etmeye yönelik olarak yaptığımız bu çalışma, bir eksikliği gidererek onun Türk Edebiyatındaki yeri ve önemini daha belirgin kılacaktır.

Çalışmamız; Giriş, Afet Ilgaz'ın Hayatı ve Eserleri, Geçiş Evresinde Sosyal Tenkit, Son Dönem Romanlarında Sosyal Tenkit, Sonuç ve Kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, tenkit türü hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve edebî eserlerdeki tenkit unsurlarını tespit etmeye yönelik hazırlanmış çalışmaların amaç yöntem ve içeriğine değinilmiştir.

Birinci bölümde, sanatçının hayatı, edebî kişiliğini oluşturan çevre ve sanat anlayışını yansıtan eserlerine dair bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölüm, yazarın, hayatının o döneminde benimsediği ve savunduğu sosyalizm temelli fikirlerin ve o yıllarda bazı siyasî ve sosyal çalkantılar yaşayan ülkede vuku bulan olayların onun romanlarına nasıl yansıdığı ve bu meyanda eserlerindeki sosyal tenkit unsurlarının irdelendiği kısımdır.

Üçüncü bölüm, ülkedeki sosyalist cereyanların yerini başka fikrî ve siyasî merkezli bunalımlara bırakmaya başladığı dönemde, yazardaki fikir ve düşünce,

kısaca, hayata ve cemiyete bakışının değişmeye başladığı süreçte kaleme aldığı romanların değerlendirildiği kısımdır.

Dördüncü bölümde ise Afet Ilgaz'ın, esaslı bir zihniyet değişikliği geçirerek dinî ve millî değerlere dönüş yaptığı dönemde yazdığı romanlar yine tezimizin konusu bağlamında incelenmiştir.

Değerlendirmeler sonucunda ulaşılan yargılar Sonuç kısmında belirtildikten sonra, çalışmamız esnasında faydalanılan eser, tez, makale ve internet tabanlı metinlerin adlarına da Kaynakça bölümünde yer verilmiştir.

Tezin gerek konusunun belirlenmesi gerekse yazılma sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sayın hocam Dr. Öğretim Üyesi Esat Can'a, maddî ve manevî desteklerinden dolayı ağabeyim Galip ve kardeşim Ayşenur'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Ebru DOĞAN

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	13
1. AFET (MUHTEREMOĞLU) ILGAZ'IN HAYATI VE ESERLERİ	13
1.1. HAYATI	13
1.1.1. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK YILLARI.....	13
1.1.2. EĞİTİM HAYATI	16
1.2. EVLİLİKLERİ VE AİLESİNE DAİR	18
1.3. MESLEK ÇİZGİSİ	19
1.4. SANATI VE SANATSAL KAYGISI.....	23
1.5. ESERLERİ.....	26
2. TOPLUMSAL MESELELERE SOSYALİST BAKIŞ DÖNEMİ	27
2.1. 1960- 1987 ARASINDAKİ TÜRKİYE'YE GENEL BİR BAKIŞ	29
2.1.1. 1960- 1970 ARASI DÖNEM	29
2.1.2. 1970- 1980 ARASI DÖNEM	42
2.1.3. 1980- 1987 ARASI DÖNEM	47
2.2. ROMANLARDA SOSYAL TENKİT	50
2.2.1. TOPLUMUN DİN ALGISI.....	50
2.2.1.1. DİN SÖMÜRÜSÜ	56
2.2.2. TOPLUMUN ÖNYARGILARI.....	57
2.2.2.1. CİNSİYETE YÖNELİK AYRIMCILIK.....	58
2.2.2.1.1. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN BİREYSELLEŞTİRİLMESİ	63
2.2.2.2. KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİ	65
2.2.2.2.1. AİLE OLARAK KADIN-ERKEK	65
2.2.3. MODERN BİREY	68
2.2.4. MODERN AİLE	72
2.2.5. TOPLUM BASKISI	74
2.2.5.1. BİREY -TOPLUM İLİŞKİSİ.....	74
2.2.5.2. AİLE-TOPLUM İLİŞKİSİ.....	78
2.2.5.3. SANATÇI- TOPLUM İLİŞKİSİ.....	80
2.2.6. TOPLUM KALIPLARI.....	82
2.2.7. BİREY ZAAFLARI	84

2.2.7.1. BİREYİN KENDİNİ ÖNEMSEMEMESİ.....	89
2.2.7.2. BİREYİN BENCİLLEŞMESİ	92
2.2.8. SIFATLARIN ÖNEMSENMESİ	99
2.2.9. AİLE ELEŞTİRİSİ.....	101
2.2.9.1. AİLEDE KADIN-ERKEK İLİŞKİSİ	102
2.2.9.2. AİLE BÜTÜNLÜĞÜNDE ANNE-BABA-ÇOCUK	103
2.2.10. SINIF AYRILIKLARI	107
2.2.10.1 MADDİYATA DAYALI AYRIŞMA	108
2.2.10.2. STATÜ FARKI.....	111
2.2.11. EĞİTİM.....	115
2.2.11.1. EĞİTİM POLİTİKASI	116
2.2.11.2. ÖĞRETMENLER.....	118
2.2.11.3. EĞİTİM ORTAMI	119
2.2.11.4. GERİCİ EĞİTİM	122
2.2.11.5. NİTELİKSİZ EĞİTİM	123
2.2.12. SANAT CAMİASI.....	125
2.2.12.1. AYDINLAR.....	125
2.2.12.1.1. ENTELEKTÜEL KİMLİK.....	127
2.2.12.1.1. AYDIN -HALK YABANCILAŞMASI.....	133
2.2.12.1.2. AYDININ HALKI KÜÇÜMSEMESİ	135
2.2.12.1.3. HALKIN AYDINI ÖTEKİLEŞTİRMESİ	137
2.2.12.2. AYDINLARIN SANAT ANLAYIŞI	138
2.2.13. YAYINEVLERİ-SANATÇI İLİŞKİSİ.....	140
2.2.14. SÜRELİ YAYINLARIN İŞLEVSİZLİĞİ	141
2.2.15. SİSTEM ELEŞTİRİSİ	142
2.2.15.1. CAN GÜVENLİĞİNİN SAĞLANAMAYIŞI	144
2.2.15.2. BÜROKRATİK SİSTEM.....	146
2.2.15.3. KADROLAŞMA.....	148
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	150
3. GEÇİŞ EVRESİNDE SOSYAL TENKİT	150
3.1. DÖNEMİN SOSYAL OLAYLARINA GENEL BAKIŞ	151
3.1.1. 24 OCAK KARARLARI	152
3.1. ROMANLARIN SOSYAL TENKİT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	155
3.2.1. MODERN BİREY	156
3.1.1. TOPLUM ELEŞTİRİSİ	160
3.1.1.1. TOPLUM BASKISI	163
3.2.2.1.1. KADIN- ERKEK ALGISI	165
3.2.2.1.2. KADIN KİMLİĞİ.....	166
3.1.2. DİN ALGISI	168
3.1.3. SANATÇILAR.....	170

3.1.4.	YAYINEVLERİ	173
3.1.5.	YANLIŞ SİYASET ALGISI	173
3.1.6.	SİSTEM ELEŞTİRİSİ	174
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		177
4. SON DÖNEM ROMANLARINDA SOSYAL TENKİT		177
4.1.	DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ	177
4.1.	SON DÖNEM ROMANLARI	181
4.2.1.	ROMANLARDA SOSYAL TENKİT	185
4.2.1.1.	SİSTEM ELEŞTİRİSİ	185
4.2.1.1.1.	BÜROKRASİ	190
4.2.1.1.2.	HUKUK SİSTEMİ	191
4.2.1.2.	FERT VE TOPLUM	195
4.2.1.2.1.	FERT ELEŞTİRİSİ	195
4.2.1.2.2.	TOPLUM ELEŞTİRİSİ	199
4.2.1.2.2.1.	TOPLUM VE ÇOCUK	203
4.2.1.3.	AHLAKÎ MESELELER	205
4.2.1.3.1.	YOLSUZLUK RÜŞVET	205
4.2.1.3.2.	İKİYÜZLÜLÜK	208
4.2.1.3.3.	VEFASIZLIK	210
4.2.1.4.	MADDİYATIN MANEVİYATIN ÖNÜNE GEÇMESİ	211
4.2.1.4.1.	HAYATIN MADDİLEŞMESİ	212
4.2.1.5.	DİNLE İLGİLİ MESELELER	213
4.2.1.5.1.	DİN KARŞISINDA AYDINLARIN TUTUMU	218
4.2.1.5.2.	YANLIŞ ANLAŞILAN DİNİ OLGULAR	222
4.2.1.6.	KÜLTÜREL MESELELER	223
4.2.1.6.1.	LÂİKLİK	223
4.2.1.6.2.	YANLIŞ ALGILANAN ATATÜRKÇÜLÜK	227
4.2.1.7.	AYDINLAR	229
4.2.1.7.1.	AYDINLAR VE DİN	231
4.2.1.8.	SİYASÎ MESELELER	240
4.2.1.9.	KADIN MESELELERİ	251
4.2.1.10.	YAYIN ORGANLARI	252
4.2.1.11.	TARİH BİLİNCİ	256
SONUÇ		260
KAYNAKÇA		262

GİRİŞ

Sosyal tenkit bahsine geçmeden önce “tenkit nedir?” sorusuna kısa ve öz olarak açıklık getirmek daha doğru olacaktır:

“Bir zihin faaliyeti olan tenkidin, fikir hayatı içinde mühim bir yeri vardır. İnsanlar, yaşadıkları zaman ve mensup oldukları cemiyet ne olursa olsun, dâima bir tenkid kavramına sahiptirler. İnsan, eşyaya ve dış dünyaya bakarken tenkid fikri ile hareket etmiş, gerek şuurlu gerek şuursuz olarak, ilgi duyduğu varlığı yargılamıştır. Tenkid, daima insanın dış dünya ile münasebetini sağlamlaştıran; zekâsını kullanmasına, muhâkemesini geliştirmesine yardım eden bir unsur olarak rol oynamıştır.”¹

Anlaşıldığı kadarıyla bu şekilde açıklanan tenkitten kasıt, insanın her anını önce kendi varlığından başlayıp sonrasında bütün her şeyi kuşatarak gerçekleştiren bir eylem olduğudur. Başka bir ifadeyle sadece edebiyatın tasarrufunda olan bir fiil değildir. Ama edebî bir tür olması hasebiyle edebî kısmına açıklık getirerek alanını sınırlamak çalışmamızın amacına daha uygun olacaktır.

Tenkit kelimesini edebî saha içerisinde açıklamak için daha temelden başlanılarak kelime anlamının tespit etmek için Şemseddin Sami'nin lügatine baktığımızda karşımıza şu açıklama çıkar:

“Tenkit: Edebiyât-ı cedîdede Fransızların Critique dedikleri muaheze-i edebiyeye manasıyla kullanılmakla başlamış ise de, Arabîde ‘nakd’ maddesi tef’îl babından gelmediğinden, bunun yerine ‘intikâd’ ve ‘tenkâd’ kullanılsa daha doğru olur.”²

Bu izahta yazarın işaret ettiği intikâd kelimesinin anlamına gelince yazar, onu da şu şekilde anlamlandırır:

“İntikâd: sz. Ar. cm: intikâdât. [‘nakd’dan ms. ifti’âl] Âsâr-ı edebiyeye ve feniyyenin bî-tarafâne nazar-ı tetkik ve muayeneden geçirilmesiyle bi’l-muhâkeme beyân-ı mütâla’a =intikâd edebiyat eleğidir. [Bunun yerine ‘tenkit’ dahi kullanılıyorsa da, nakd maddesi tef’îl babından gelmediğinden, ve intikâd dururken, diğer lügate ihtiyaç olmadığından, bu indî kelimenin icadını tecvize hacet yoktur. Olsa olsa sülâsî-i mücerreden mastarı olan ve intikâdla zaten müteradif bulunan ‘nukâd’ bulunabilir. ‘Münâkade’ tabiri de karşılıklı olan mu’arazât-ı edebiyeye için

¹ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, 3. baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 7.

² Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 1222.

yani Fr. **Polemique** denilen şey için pek münasip bir lügattir. –İntikâd arabîdeki ma'na-yı aslî-i lügavîsiyle Türkçede kullanılmaz.]”³

Aynı terim için Ferit Devellioğlu'nun lügatine baktığımızda şu açıklamayı görürüz:

“İntikad: (“ka” uzun okunur. a.i.c.: intikadât) : 1. kalp parayı gerçeğinden ayırma. 2. Tenkîd, fr. Critique.”⁴

Kalp parayı gerçeğinden ayırmak ise kısaca, eskiden sarrafların madeni paraların hem maden özelliği olarak değersizlerini ya da görünüş olarak bir parada olması gereken özellikleri yitirmişlerini tespit etme eylemidir. Yani edebî tenkit de, eserin hem sanat açısından değerini belirlemek hem de bir edebî eserde olması gereken hususiyetleri bünyesinde barındırıp barındırmadığının tespitinin yapılmasıdır.

Tenkit mi intikâd mı diye tartışılırken vatan şairi Namık Kemal'in bu tür için daha başka bir isimlendirme tercihinden bulunduğu edebiyat tarihi kitapları kaydeder:

“Namık Kemal'in ‘tenkit’ karşılığı kullandığı kelime ‘muaheze⁵’dir.”⁶

Tüm bu terim karmaşası içinde kısaca izah etmek için şunlar söylenebilir: Tenkit, edebî bir metni edebiyat zevki ve edebî bilimin sınırları dâhilinde tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirip bir sonuca varma eylemidir. Tenkit, nitelik açısından edebî eserleri sınıflamaya tabi tutma amacıyla kullanılan bir “*edebiyat eleğidir*”.

“Tenkit insan mizacının önemli bir özelliğidir. İnsanın varlığa ve dış dünyaya duyduğu ilginin hüküm şekline girmiş bir ifadesidir. Tenkit bir değer yargısıdır, bir zevk tercihinin ifadesidir. Tenkit bir seçimdir. İnsan en basit ihtiyaçlarını kendi tercihine göre düzenler. Bu yüzden günlük hayatımızda tenkidin zannedildiğinden çok daha fazla yeri vardır.”⁷

Bu açıklama da bize tenkit eylemini gerçekleştiren münekkidin önemine işaret etmektedir. Tenkit sadece edebiyat sahası içinde değil hayatın her alanında mevcut olması dolayısıyla zannedildiğinden daha fazla önemlidir. Tenkiti değerli kılan özelliğin tespiti esnasında, elemeye tabi tutulan eserin niteliğine ek olarak

³ Şemseddin Sami, *age.*, s. 526-527.

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23. baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2003, s. 443.

⁵ Muaheze: ss. Ar. cm: mu'âhezât. [‘ahz’ den ms. mufâ’ale] 1. Çekiştirme, çıkışma, itâb: Kendisini şedîden muaheze etti. 2.Tariz, bir şahıs veya eserin nakâ’isini dermeyan ederek itiraz etme, intikâd. (Şemseddin Sami, *age.*, s. 814.)

⁶ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, 7. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 780.

⁷ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, 1. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.7.

elemeyi yapan kişinin donanımı da bu türde ortaya konulan eserin mahiyeti açısından son derece ehemmiyetlidir. Zira amacına uygun olarak seçilmeyen elek, kişiyi amacına ulaştırmadığı gibi zaman ve değer israfına da sebep olacaktır.

Hayatımızın her alanında karşımıza çıkan bu eylemi, edebiyat bilimi açısından doğru bir şekilde tanımlayıp isimlendirmeyi isabetli bir şekilde yapmanın, türün sınırlarının belirlenmesi açısından büyük bir önem arz ettiği tartışılmazdır. Fakat terim bilim tartışmalarında takılı kalıp onun mahiyetine kapsayıcı bir şekilde nüfus edememek bu türü, hem eksik bırakacak hem de onun gelişme imkânlarını kısıtlayacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Cenap Şahabettin'in şu tavrı daha iyi anlaşılabilir:

*“Cenab, tenkit hakkındaki yazılarında, önce kelimededen hareket eder ve ‘doğrusu tenkit mi yoksa intikât mıdır?’ diye sorar. Cevabını ise şöyle verir: ‘Bilmem ve bilmek için de uğraşmak istemem.’ Cenab terimle uğraşmamış, tenkidin ne olması gerektiğini araştırmıştır. Yazılarında ‘intikat’ ve ‘müntekit’ kelimelerini kullanmayı tercih eder.”*⁸

Tenkitten ne olup olmadığı tartışılırken edebî sahamızın, Türk edebiyatının farklı fikir ve sanat anlayışlarla teması sonucunda edebiyatımıza giren bu türde yetkinlikle eser verecek sanatçıdan uzun bir süre mahrum kaldığı konusunda birçok edebiyat tarihçisi hemfikirdirler. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu husustaki kanaati bu değerlendirmeyi desteklemektedir:

*“Avrupa fikir ve sanat âlemi ile temastan sonra memleketimize gelen nev’ilerden biri de tenkittir. Fakat bu geliş hiç birisine benzemedi. Çünkü öbür nev’iler, meselâ tiyatro, roman, hikâye ve hattâ modern şiir, az çok dram muharriri, romancı ilh... ile yani kendilerini vücuda getiren sanatkârlarıyla beraber geldiler. Halbuki tenkit, münekkitsiz geldi. Onu edebiyatımızda bazı ufak tefek numuneleriyle bazı işaret ve remizleriyle gördük, hattâ çok muvaffak olmuş bazı eserler bile verdi. Hattâ bu eserlerin bir iki sanat veya nev’in üzerinde ciddi bir takım tesirler bile yaptığı oldu. Fakat aramızda münekkit diyeceğimiz muharrir henüz yetişmedi.”*⁹

Tür olarak benimsendikten, hattâ bu alanda başka edebî türleri etkileyecek mahiyette eserler verilmeye başlandıktan sonra bile edebiyat tarihi açısından münekkit olarak adlandırılabilir bir sanatçının yetişmemiş olması, terim tartışmalarının yüzeyselliğinin aşılıp türün nitelik açısından özümsemesi gerektiğini bir kez daha ispat eder.

⁸ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, s. 67.

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 11. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s.73.

Mehmed Rauf'un "*Edebiyat hayatın, tenkit de edebiyatın romanıdır.*"¹⁰ sözü ise bu türü bilim alanının dışına taşıyarak ona sanatsal bir değer atfeder. Bununla birlikte tenkitin bilime bakan yönünün dışında edebi bir uğraşının sonucu olduğunu da devamındaki satırlar şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıklar:

*"Demek ki bir romancı, hayatta müşahade ve tetkik ettiği vak'ayı nasıl tasvir ediyorsa, münekkid ki romanların romancısıdır ve romanları öyle teşrih etmeli, hülâsadan hülâsa çıkarmalıdır. Görülüyor ki bu yine roman yazmaktan başka bir şey değildir."*¹¹

Tenkrit noktasında hem doğru bir tenkit yapılması hem de bu türe ait eserler ortaya koyulması noktasında tenkit eden kişi, yani münekkit, yazdığına edebî bir eser gözüyle bakılacak kadar ehemmiyet arz etmekteyse kimdir bu münekkit ve tenkit türünün sınırları içinde nelere dikkat etmelidir?

Münekkit, *edebiyat eleği* misali yönelinen edebî metni belirli ölçüler ve kabuller doğrultusunda değerlendirmeye tâbi tutan kişidir. İyi bir münekkit, eseri değerlendirmeye başlamadan önce tarafsızlığın hayati bir kıstas olduğunu kabul etmelidir. Ama bu, ortaya konulan metni ön yargılardan (münekkidin kültür birikimi anlamında) tamamen arındıramayacağı gerçeğini değiştirmez. Zira varılan sonuçlar, fikrî sancı çeken zihnin donanımından bağımsız olamaz. Bu da onun, deneye dayalı bilimin verilerinin sahip olduğu nesnellığe ulaşamama sebeplerinden biridir. Mehmed Rauf'un bu hususa dair değerlendirmesi de bu yargıyı daha da netleştirir:

*"Bir eserden bahsetmek, o eseri diğerleri arasından seçip almak bir tercihi, bu tercih bir şahsiyeti, mihekki, sade ruh ve zevk bir mütelevvin ve hususî olan bir şahsiyeti gösterir. Halbuki herkesin ruh ve zevki başkadır, bunlar için lâyetegayyer bir kanun ve miyar yoktur. Tenkit de edebiyat gibi, tamamen şahsi ve hususîdir."*¹²

Kısacası tenkit amacıyla ortaya koyulan metin, edebî bir metinden ayrı değerlendirilemez çünkü en az diğer edebî türler kadar şahsa ait hususiyetleri öne çıkarır. Münekkidin vazifesinin tayininde bu durum büyük oranda etkili olsa da bu, münekkidini, kendisini bir muharrirden ayıran bazı görevlerin sorumluluklarından kurtarmaz. Münekkit tenkit edilen bahislerin anlaşılabilmesi açısından metnin başlangıç ve sonuç arasındaki mantık denklemini iyi kurmalı, bu denklemin gereğince varsa bir noksanlık bunu doğru bir şekilde tespit edebilmeli ve bu denklemin anlaşılabilmesi için okurunu buna hazırlayacak açıklamaları yapabilmelidir:

¹⁰ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, s. 74.

¹¹ Gös. yer.

¹² Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, s. 72.

“Cenab, tenkitte psikolojik hareketlerin de mühim olduğunu söyler; İntikatta ilmürruh hakikatlerine ehemmiyet verilmelidir. Hakikî bir müntekit, bir manzumede başlangıç ile sonuç arasında irtibat noksanını görmelidir. Başlangıç, okuyucunun ruhunu, neticenin kabulüne hazırlamalı, o manzume o netice için tertip edilmiş olmalıdır.”¹³

Münekkit, okuru dikkate alırken aynı zamanda değerlendirilen eserin müellifinin evrenine derinlemesine nüfus edebilmenin ve ortaya konulan edebî metnin beğenilip beğenilmeme kıstasından ziyade; onu doğru bir şekilde anlama ve anladığını müellifin dünyasında isabetlice konumlandırabilmenin gerekliliğini aklından çıkarmamalıdır:

“Her kitabın mânâsını anlarız, fakat her anladığımız kitabı sevemeyiz. Halbuki her kitabın sevilecek yerleri vardır. Asıl lâzım olan hissetmektir. Müellifin ruhunu hissedebilmektir. Bunun için evvelâ yumuşaklık, tenkidin ruhu olan fazilet, herkesin de kendi his ve fikrinde serbest ve meşru olduğunu anlamak meziyeti lâzımdır. Anlamak için elzem olan ikinci husus muhabbettir. Bir eseri okumadan evvel bir muhabbet, bir teveccüh, hüsnüniyet bulunmalıdır.”¹⁴

Mehmed Rauf’un bu hususa dair fikrini beyan eden satırlar bu açıdan son derece önemli ve yol göstericidir. Mehmed Rauf, sanat metninin üreticisinin değerlendirme safhasındaki önemini kavramış tenkit yazarına, eserin muharririnin ruh âlemini anlayabilmesi için birkaç tavsiyede bulunur:

“Tenkitte birinci şart bir yazarın hâl tercümesidir. Yazar önce bütünüyle tanınmalıdır. Çünkü ‘eserler birer üslûp parçasından ibâret’ değil, muharririn fikir mahsulüdür. Öyleyse münekkit önce o insanı öğrenmeli, yani müessirden esere intikal etmelidir. Sanatkârı öğrenmek için elden gelen her şey yapılmalı, onun zamanında yaşanmış olanlarla görüşülmelidir. Bir yazarın mizacı, zamanı ve arasında yaşadığı halk hakkında kesin bilgiler edinmelidir.”¹⁵

Yazar, bir sanata dair uğraşta bulunurken dış âleme her ne kadar birey bakış açısıyla yönelmiş bulunsa da o, şahsî değerlerini oluşturan toplumdaki özelliklerinden ayrı düşünülemez ve münekkit de bunu göz önünde bulundurmamak zorundadır:

“Taine şöyle diyor: Edebiyat cemiyetin ifadesidir. O hâlde cemiyeti anlamak için edebiyatı araştırmalıdır. Bir büyük yazar binlerce muhtelif sebebin neticesidir. Bu sebepten tahlil ve tayin edilince anlaşılır ki yazar evvelâ ırkının, sonra içinde yaşadığı âlemin ve nihayet zamanın mahsulüdür... Irk, muhit, an. İşte edebî tenkitte

¹³ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 69.

¹⁴ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 73.

¹⁵ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 81.

her şeyden önce bunlar ele alınmalıdır. Bunlar iyice anlaşılmadan yazarı anlayamayız.”¹⁶

Bu açıklamalar doğrultusunda tenkitin amacı ve önemi şudur:

“ Edebiyatın ruhu demek olan tenkidin hizmeti, edebiyatın ne olduğunu ne olması gerektiğini araştırmak ve açıklamaktır. Her edebî devre, bir önceki devrenin tenkidıyla hazırlanır; bu tenkidin önemini doğrulayan bir husustur.”¹⁷

Ve münekkidin önemini de tenkitin hizmet ve ehemmiyetinden ayrı tutmamak, bu türün varlığını gerçekleştirebilecek niteliklere sahip olabilmesi açısından son derece hayatidir.

Tenkit ve münekkit hakkında kısaca malûmat verdikten sonra tenkit türünün edebiyat tarihi açısından gelişme safhasına dair çok kısa bazı açıklamalarda bulunmak, türün önemini kavradıktan sonra edebiyatımızdaki yerini tayin edebilmemiz açısından bizlere yardımcı olacaktır.

Tanzimat edebiyatından önce tenkit bir tür olarak anılacak kadar diğer türlerden ayırıcı özellikler teşkil etmese ve tenkit bahsi geçtiği söylenen eserler tenkit olacak anılacak niteliklere sahip olmasa da tenkit, divan edebiyatı ürünlerinde farklı mahiyetlerde kendine yer bulmuştur:

“Tanzimattan önceki Türk edebiyatında tenkit, kavram olarak mevcut olmakla birlikte bir ‘tür’ şeklinde gelişmiş değildi. Dîvân şairlerinden bazıları ve bilhassa tezkire yazarları, selefleri ve muâsırları hakkında hükümleri, onları övmek veya muâheze etmek için kullandıkları terim sayılabilecek hususî manalı bazı kelimeler Tanzimattan önce de pratik bir tenkidin varlığını gösterir. Edebiyatın ne olduğu ne olması gerektiği üzerinde duran nazarî tenkit, Dîvân Edebiyatında daha az görülür. Bunun sebebi, o devirde, hattâ bütün Müslüman şark dünyasında edebiyat anlayışı bakımından kat’ileşmiş ve tartışılmaz bazı ölçülere sahip olmasıdır.”¹⁸

Tanzimat’tan önce varlığına dair deliller bulunsa da tenkit olarak adlandırılan eserlerin varlığının, Tanzimat’tan sonrasına denk geldiğini ifade etmek çok da yanlış olmaz. Bilge Ercilasun’un şu sözü Tanzimat döneminin tenkit türü açısından önemini vurgular:

“Tanzimat Fermanı, bir değişiklik ihtiyacının ifadesidir. Bu bir anlamda bir otokritik, bir sosyal tenkittir.”¹⁹

¹⁶ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 85.

¹⁷ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 78.

¹⁸ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 30.

¹⁹ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, 1. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 251.

Tenkrit, Tanzimat Dönemindeki hareket noktası ve ortaya çıkış sebebiyle kendinden önceki dönemden ayrılacak nitelikte olmasıyla bu dönemden başlayarak, Tanzimat öncesi tespit edilen tenkrit metinlerinden daha farklı bir istikamette ilerlemeye başlar. Sebebi de, edebî eserlerin ve edebî eser ortaya koyma amacının etkilenilen kültür hasebiyle farklılaşmasıdır:

“Tanzimatla batıya yöneliş başlar. Divan edebiyatına karşı bir reaksiyon olarak doğan Tanzimat edebiyatında tenkidin başlıca iki prensipten hareket ettiği görülür: Eskinin reddi, yeninin yaratılması... Tanzimatçılar, tenkrit ve edebiyat anlayışlarını ve faaliyetlerini bu iki prensip etrafında geliştirmişlerdir. Tanzimat edipleri yeni bir edebiyata duydukları ihtiyacı, önce eski edebiyatın prensiplerini ve hayat görüşünü tenkrit etmek suretiyle belirtirler. Böylece yeni bir tenkrit devresi başlamış olur.”²⁰

Servet-i Fünun devrine geldiğimizde bu dönemin edebiyatçıları, kendinden önceki dönemin ediplerine bazı noktalarda katılsalar da etkilenilen edebiyat sahasından tenkrit muharriri ve eserleriyle fazla haşır neşir olunmaması noktasında onları eksik bulurlar:

“Servet-i Fünun neslinin tenkrit anlayışı, çağdaşları olan Fransız tenkidine, bilhassa Hippolyte Taine’e dayanır. Onlar, Türk edebiyatındaki tenkrit anlayışını birçok noktalarda kusurlu bularak edebiyatımızda yeni bir tenkrit görüşü yaratmak istediler. Servet-i Fünundan önceki nesiller batılı yazarların edebiyata dair görüşlerinden istifa etmiş olmakla beraber, batılı tenkitçilerin tenkidî fikir ve eserleri ile yakından meşgul olamamışlardır. Servet-i Fünuncular, batılı yazarların eserlerini daha büyük bir dikkatle inceledikleri gibi, tanınmış tenkitçilerin fikirlerinden de geniş olarak faydalanmışlardır.”²¹

Servet-i Fünun devrinde ediplerimiz, tenkitin birçok örneğine maruz kalmış, bu alanda nazariye yapan batılı muharrirlerin tenkite dair fikirleriyle fazlaca haşır neşir olmuş, bu eksende birçok eserler ortaya koymuştur. Tanzimat döneminde başlayan bu türde eserler verme eylemi, bu dönemde hızını artırarak devam etmiştir; fakat bazı edipler, Osmanlı edebiyatında tenkitin varlığından bahsedilemeyeceği imasında bulunup sebebine dair fikir beyan etmekten de geri durmamışlardır. Bunu da İnci Enginün’ün eserindeki şu cümleden rahatlıkla çıkarabiliyoruz:

“Osmanlı edebiyatında tenkidin bulunmaması Rusya’da yetişmiş olan aydınlar tarafından eleştirilmiştir.”²²

²⁰ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 35.

²¹ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit*, s. 67.

²² İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, s. 767.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tenkite dair yukarıda alıntılanan satırları da bu savı destekler mahiyettedir. Osmanlı edebiyatında tenkitin olmadığını savunun aydınlardan biri olan İsmail Gaspıralı, bu eksikliğin sebebini de şu şekilde açıklar:

*“Türk basınıni dikkatle takip eden ve Tercüman gazetesinde görüşlerini yazan İsmail Gaspıralı bu konuda ilginç fikirler ileri sürmüştür. 1895 yılından itibaren yazdığı bu yazılarda Osmanlı edebiyatında tenkit olmamasını terakkiye engel sayan yazar, gelenekte ‘hiciv’ ve ‘methiye’ nin bulunduğunu belirtir.”*²³

Bu türün, edebiyatımızda kabul görme safhasından başlayarak Cumhuriyet sonrasına kadar, usulüne uygun olarak sağlıklı bir tenkit yapılamamasının sebebi hakkında Cumhuriyet döneminin önemli romancılarından Peyami Safa'nın şu sözleri muhatabına fikrî açıdan ufuk açacak niteliktedir:

“Biz, Noel Baba gibi hayalî bir Tarih Baba tasarlarız. Uzun beyaz sakalı vardır. Allah gibi en yüksek akıl, peygamber gibi ebedî gerçeklerin sözcüsü, mukaddes kitap gibi bu sözlerin kitabıdır. Tenkidini beceremediğimiz veya tenkidinden kaçtığımız her hâdise ve her şahıs için sözü ona bırakırız.

Çünkü bizde metodlu tenkid yoktur. Taraf müdafaası vardır. Ya tuttuğumuz tarafı müdafaa ederiz veya karşı tarafı yerin dibine geçiririz. Başımız sıkışınca da “Söz tarihindir” deriz.

Tarih hüküm verecekse, tenkide ne lüzum var?

Tenkid hakemse tarih nedir?

Tarih tenkidin verdiği hükümleri bozan veya doğrulayan bir temyiz mahkemesi değildir. Çünkü tenkid gibi tarih de insanın kaleminden çıkar. Eğer tarih tarafsızca birbirine zıt tenkid hükümlerini tarafsızca kaydetmek ve gelecek nesillere intikal ettirmek zorundadır.

*Mübalâğalı bile olsa, şöyle bir kestirme hükümle bu acı mevzuu bağlayabiliriz: Tenkid ve tarih anlayışımız bozuk olduğu için, bizde gerçek mânâsiyle ne tenkid vardır, ne de tarih.”*²⁴

Bu iddialı cümlelerden sonra Cumhuriyet döneminde de tam anlamıyla tenkit olarak kabul edilebilecek eserler ortaya koyulamadığı varsayımında bulunulabilir. Cumhuriyet'ten başlayarak günümüze kadarki süreçte tenkidin varlığı ve sınırları hakkında geniş malumat vermek mümkünse de bu kısa bilgi, tenkitin ne olduğu konusunda muhatabını az da olsa bilgilendirdiği gerekçesiyle tenkitin tarihi

²³ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, s. 768.

²⁴ Peyami Safa, *Sanat, Edebiyat, Tenkit- Objektif*, 6. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 305.

safahatıyla ilgili verilen bilgileri daha da ayrıntılandırmak, tezin konu sınırını açacak bizi, asıl gitmemiz gereken istikametten alıkoyacaktır.

Tenkrit kabaca açıklanmaya çalışıldıktan sonra, sosyal tenkritin ne olduğuna ve bu alanda yapılmış araştırmalara dair açıklamalarda bulunmak, bu tezin ana başlığının ve tez çalışması safhasında izlenen yolun doğru bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Bu konu üzerine yapılmış çalışmaları ulaşabildiklerimiz kadarıyla zikretmek adına en başta Betül Özçelebi'nin (Mutlu) *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1923-1938*²⁵ ve Hüseyin Özçelebi'nin *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1939-1950*²⁶ çalışması bu alanda yapılmış kapsamlı çalışmalar olarak zikredilmelidir. Sonrasında Hüseyin Çelik'in *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*²⁷ adlı basılmış kitabını, devamında ise Mehmet Bakır Şengül'ün Yüksek Lisans tezi olan *Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Sosyal Tenkit*²⁸, Ayşe Balkan'ın Doktora tezi çalışması *Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Sosyal Tenkit*²⁹, Taner Namlı'nın Doktora çalışması *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*³⁰ ve İzzet Kurt'un yüksek lisans tez çalışması *Haldun Taner'in Eserlerinde Sosyal Tenkit*³¹ adlı araştırmalarını sayabiliriz.

Betül Özçelebi ve Hüseyin Özçelebi'nin eserleri birbirini dönem açısından tamamlayacak şekilde tasarlanmıştır ve çalışmalar iç yapı olarak da araştırmaların kapsadığı süre içerisinde ortaya koyulmuş eserler, *Şiir, Hikâye ve Roman ve Tiyatro* olarak sınıflandırılarak incelenmiştir. Bunun dışında her iki çalışma, işaret ettiği sürelerde meydana gelen ve o döneme has edebî cereyanların eserlere etkisini de ayrı bir bölüm altında değerlendirmiştir.

Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit adlı çalışma yazarın bakış açısından eserlerin yazıldığı dönemdeki sosyal meselelerin tespitine dairdir.

²⁵ Betül Özçelebi, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1923-1938*, 1. baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

²⁶ Hüseyin Özçelebi, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1939- 1950*, 1. baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

²⁷ Hüseyin Çelik, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, 1. baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

²⁸ Mehmet Bakır Şengül, *Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Sosyal Tenkit*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2001.

²⁹ Ayşe Balkan, *Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Sosyal Tenkit*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.

³⁰ Taner Namlı, *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2010.

³¹ İzzet Kurt, *Haldun Taner'in Eserlerinde Sosyal Tenkit*, (Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin 2019.

Sosyal Tenkit Unsurları ve Romanların Özetleri olarak iki ana başlığa ayrılmıştır. *Sosyal Tenkit Unsurları* da kendi içinde *Fert Ve Toplum İlişkisi, Eğitimle İlgili Meseleler, Bürokrasi İle İlgili Meseleler, Ahlâkî Meseleler, Ekonomik Meseleler, Kültürel Meseleler, Sosyal Sınıflarla İlgili Meseleler, Siyasi Meseleler, Kadınlarla İlgili Meseleler* olarak alt başlıklara ayrılarak bu başlıklar da uygun bir şekilde açıklanmıştır. Bu şekilde bir eserde bulunması muhtemel sosyal tenkit konuları, kapsamlı bir şekilde ele alınmış mümkün olduğunca değinilmedik nokta bırakılmamış kendisinden sonraki çalışmalara örnek olabilecek bölümler ve yorumlamalarla çalışma zenginleştirilmiştir.

Mehmet Bakır Şengül'ün *Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Sosyal Tenkit* çalışmasında Refik Halid Karay'ın maruz kaldığı siyasî tecrit ve yazarın Anadolu ve ülke sınırları dışında şahit olduğu insanî ve toplumsal düşkünlükler konu edilmiştir. Tezin giriş kısmında, Refik Halid Karay'ın hayatı ve eserlerine dair değerlendirmelerde bulunulduktan sonra *Refik Halid Karay'a Kadar Türk Edebiyatında Anadolu* başlığı altında, eserlerdeki sosyal tenkite geçilmeden önce eserlerin anlaşılması ve sosyal tenkit unsurlarının tespit ve açıklamasında gerekli ön bilgiler verilmiştir. Diğer ana başlıklar ise sırasıyla şu şekildedir: “*Tecrit Ameliyeleri*”, bu bölümde bizzat kendisi de siyasî tecrite maruz kalan yazarın hayatından izler taşıyan sosyal tenkit unsurları belirlenmiştir. “*İnsan*”, bu başlık altında insandan kaynaklı birey merkezli sosyal tenkitlere yer verilmiştir. “*Ekonomik Hayat*”, “*Devlet Ve Vatandaşlık İlişkisi*”, “*Dini Hayat*”, “*Milli Meseleler*” ve “*Sosyal Hayat*” diğer ana başlıklardır. Bu başlıklardan anlaşılacağı üzere çalışmanın hacmi çok geniş olmasa da bu başlıklar onu, değindiği hususlar açısından kapsamlı kılmaktadır.

Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Sosyal Tenkit başlığı altındaki bir diğer çalışma olan Ayşe Balkan'ın doktora çalışmasında Refik Halid Karay'ın eserleri tenkit nazariyesi kapsamında daha ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Giriş kısmında yazar ve eserleri hakkında malumat verildikten sonra “*Refik Halid Karay'ın Hikâye, Roman ve Tiyatrolarındaki Sosyal Tenkit Unsurları*” ve “*Refik Halid Karay'ın Hatıra, Mizah Kitapları Ve Kroniklerindeki Sosyal Tenkit Unsurları*” ana başlıkları altında eserleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Taner Namlı “*Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*” adlı çalışmasında sosyal tenkidin mahiyeti ve Tanzimat dönemindeki sosyal tenkit unsurlarının tespiti ve sosyal tenkit kavramı karşısındaki romancının durum ve konumunu tespit ettikten sonra çalışmayı üç ana başlığa ayırmıştır. Birinci bölümde “*Sosyo-Ekonomik Meselelere Yönelik Tenkitler*”den, ikinci kısımda “*Sosyo-Kültürel Meselelere Yönelik Tenkitler*”den ve son bölümde de “*Sosyo-Politik Meselelere Yönelik Tenkitler*”den bahsetmiştir.

Bu alanda yapılan çalışma adına son olarak İzzet Kurt'un "*Haldun Taner'in Eserlerinde Sosyal Tenkit*" tezi çok yeni bir çalışma olarak karşımıza çıkıyor. Bu çalışma da "*Haldun Taner'in Eserlerinde Sosyal Tenkit Konuları*" ve "*Haldun Taner Eserlerinde Sosyal Tenkit Yöntemleri*" olarak iki ana başlık altında yazarın eserlerindeki sosyal tenkit unsurları, kendinden önceki çalışmalardan daha değişik yol izlenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazarın tenkit yöntemlerine dair bir başlık açılması bu alandaki çalışmalarda farklı bir eğilim olarak değerlendirilebilir.

Üzerine yapılmış çalışmalara dair bilgi verildikten sonra sosyal tenkit bahsinin sınır ve içeriği hakkında bilgi vermek ve tenkit unsurlarının tespitinde yazarın fikir ve his dünyasına nüfus etmenin önemine değinmek gereklidir.

Sosyal tenkit, edebiyat sınırları içinde değerlendirildiği zaman eserden ve özellikle de yazarın his ve fikir dünyasından bağımsız değildir. Tenkitte nasıl ki eser göz önünde bulundurulup eserin dili, kurgusu, bütünlüğü ve gerçeklikle arasındaki bağlar belirli kıstaslara göre değerlendirmeye tabi tutuluyorsa, sosyal tenkitte de yazarın o eserin içine kendi birikim ve donanımına göre yerleştirdiği olumlu ya da olumsuz değerlemeleri tespit edilmeye çalışılır. Kısacası, sosyal tenkit tespitinde yazarın tercihleri daha da fazla önem kazanmaktadır. Zira tenkitte daha geniş bir açıyla değerlendirme yapılırken; sosyal tenkitte, yazarın bakış açısı ve bu açığı topluma göre nasıl konumlandığı gerçeği esas alınması gerektiği için muharririn kültür, sanat ve diğer bilim dallarına dair birikimi ve şahsi tercihleri bazen edebiyatın genel yargılarının önüne geçebilmektedir. Bu yüzden sosyal tenkit üzerine bir inceleme yapmak isteyen kişinin, edebî donanımını yeterli bulmayıp söz konusu eserler ve bu eserlerin muharriri hakkında normal bir tenkit çalışmasından daha kapsamlı bir çalışma yapması lazımdır ki; tespitlerini, sadece eserin varlığıyla sınırlamayıp yazarın diğer alanlardaki söylemleriyle destekleyebilsin. Böylece de, ortaya koyduğu yargılarında, sanatçıyı bir bütün olarak algılayacak şekilde muharririn sanatına nüfuz edebilsin.

Edebiyat camiasında 1960'lı yıllardan başlayarak ölümüne kadar birçok türde eser veren Afet Ilgaz, sanatçı kişiliğinin yanında yazdığı köşe yazıları dolayısıyla da sosyal olaylara eğilimi diğer yazarlardan biraz daha farklı olmuştur. Kendisini "*Rahmetli annem gibi ben de muhalif ruhluym.*"³² cümlesiyle tanımlayan sanatçının eserlerindeki sosyal tenkit unsurlarını tespit ederken daha dikkatli olunması gerektiği aşikardır.

Bu gereklilik dikkate alınarak bu çalışmada, sanatkârı tanımak amacıyla tez konusu olarak belirlenmiş yazarın romanlarının haricinde, *İkinci Güneşi*³³, *İbnü'l-*

³² Afet Ilgaz, "AKP'nin Oyu %25 miydi?", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akpnin-oyu-yuzde-25-miydi-14912yy.htm>, (12.08.2019)

³³ Afet Ilgaz, *İkinci Güneşi*, 1. baskı, Birey Yayınları, İstanbul 2003.

*Vakt*³⁴, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*³⁵, *Statükocu Dana*³⁶, *11 Zabit 11 Subay*³⁷, *Yarım Kalan “Devrim”*³⁸ adlı denemeleri ve *Başörtülüler*³⁹, *Bedriye*⁴⁰, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*⁴¹ ve *Halk Hikâyeleri*⁴² adlı hikâye kitapları başvuru ikinci dereceden kaynaklar olarak göz önünde bulundurulmuştur.

Tüm bunlara ek olarak, yazarın eserlerinde sosyal tenkit bağlamında düşünülebilecek unsurların tespitinde, sanatçının fikirlerine en yakın yakın sonuçlara ulaşabilmek amacıyla sanatçının siyasi ve sosyal olaylara karşı fikirlerini sıcağı sıcağına aktardığı samimi değerlendirmelerini barındıran köşe yazıları da başvuru kaynaklarımızdan biri olmuştur. Uzun soluklu köşe yazarlarımızdan biri olan Afet Ilgaz’ın yirmi yıla yayılmış köşe yazılarının hepsine ulaşmak son derece güçtür, fakat sanatçının son dönemi sayılan 2010-2015 tarih aralığındaki *Yeniçağ* gazetesindeki yazılarına internet üzerinden ulaşılmış ve böylece sanatçının fikir ve his evrenine dair çok geniş bir yaklaşım açısı yakalanılmaya çalışılmıştır. Bunun haricinde muharririn sanatı, hayatı ve eserleri hakkında ön bilgi edinmek amacıyla yapılan hazırlık sürecinde Afet Ilgaz üzerine yazılmış tezlerden de gerektiği ölçüde faydalanılmıştır.

Çalışmayı daha anlaşılır ve sistemli kılmak adına tez dört bölüm olarak planlanmış, yazarın hayatı ve eserlerine de bir bölüm ayrılmıştır. Diğer bölümlere başlamadan önce o bölümde esas alınan eserlerin yayım yılları esas alınarak o dönemin sosyal ve siyasi atmosferine dair kısaca bilgi verilmiştir ki, tespit edilen verilerin anlaşılması daha kolay olsun.

Eserlerdeki sosyal tenkit unsurlarının tespit edildiği üç ana başlık, muharririn geçirdiği fikir evreleri dikkate alınarak adlandırılış, bu bölümler için seçilen romanlar taşıdığı özellikler ve yazıldığı yıllara göre belirlenmiş, eserlerin değerlendirmesi de bu başlıkların işaret ettiği konu ve eğilimlere göre yapılmıştır. Her alt başlıkta o bölümde incelenen bütün romanlarda bilgi edinilememiştir ama bu, tek bir romanda tek bir paragrafta dahi olsa tespit edilen her bir eleştiri unsuru için bir alt başlık açılmasına engel teşkil etmemiştir.

³⁴ Afet Ilgaz, *İbnü’l-Vakt*, 1. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

³⁵ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, 1. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.

³⁶ Afet Ilgaz, *Statükocu Dana*, 1. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

³⁷ Afet Ilgaz, *11 Zabit 11 Subay*, 1. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

³⁸ Afet Ilgaz, *Yarım Kalan “Devrim”*, 1. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

³⁹ Afet Muhteremoğlu (Ilgaz), *Başörtülüler*, 1. baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1964.

⁴⁰ Afet Muhteremoğlu (Ilgaz), *Bedriye*, 1. baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1963.

⁴¹ Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, 2. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

⁴² Afet Ilgaz, *Halk Hikâyeleri*, 2. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFET (MUHTEREMOĞLU) ILGAZ'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları

1937 yılında Çanakkale'nin Ezine ilçesinde doğan yazar, göçmen bir baba ve Çanakkaleli bir annenin tek çocuğudur. Yazarın Türkçülüğe dair savunduğu fikirlerden sebep Bulgaristan'dan göçmek mecburiyetinde kalan bir baba⁴³ ve anne tarafından savaşın her haline tanık olmuş bir dedeye sahip olması, onun toplumdaki duruş noktasını ve olaylara bakış açısını etkileyen fikir dünyasının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır:

“Dedem hızlı bir Atatürkçü idi. Adım da (adımı pek sevmem ama) Afet Hanım'dan mülhemmiş. Dedemin önce Çanakkale'de sonra Suriye cephesinde

⁴³ Berrin Ar, *Afet Ilgaz'ın Hikâyeciliği*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 9.

savaştığını ve İngilizlere esir düşerek Bombay'da kaldıktan yedi yıl sonra memleketine döndüğünü de bu arada anlatmış olayım"⁴⁴

Kendi memleketini tanımlarken kurduğu şu cümle, yazarın geçmişine duyduğu sahiplenme duygusunun samimi bir şekilde ifadesidir:

*"Ben Çanakkaleliyim. Üstelik anne tarafımdan dedem Molla Mustafa, hem Çanakkale, hem Sina gazisiydi."*⁴⁵

Bulgaristan'da bir süre rüştiye bir müddet de muallimlik eğitimi alan babası, bir müddet öğretmenlik yapar sonrasında da meslekî çizgisini polis olarak sürdürür.⁴⁶ Babasının mesleği dolayısıyla hayatının ilk üç yılını Kars ve Iğdır'da geçiren yazar, çocukluğun ait bir yılı da yine babasının polislik eğitimi sebebiyle buldukları Ankara'da geçirir. Seyahatlerle başlayan çocukluğunun kalanı ve ilk gençlik yılları ise Kacamustafapaşa'da geçer.

Ama kendisinin zikrettiği hatıralarından yola çıkılarak Kars ve Iğdır'ın yazarın hissiyatında derin izler bırakmıştır denilebilir:

*"Çocukluğumun üç yılı, babamın görevi dolayısıyla Kars ve Iğdır'da geçti. Bu yüzden Kars'ı çok severim ve özlerim. Oraya gidenleri de neredeyse kıskanırım. Kars benimdir, Kars benim çocukluğumdur demek isterim. Karları, buzları, kızakları, duvardan ısınan taş evleriyle benimdir ve acaba üçüncü sınıfı okuduğum Gazi İlkokulu hâlâ durmakta mıdır? İlk defa bu sefer Kars'a gidenleri kıskanmadım."*⁴⁷

Ama yazarın doğduğu yerin önemi hep başka olmuştur:

"Savaş bitmiş olmalıydı. Önü Kars'a o meşhur, tarihi ziyaretini yaptı. Kendisi için düzenlenen gecede Azeri oyunlarını en iyi oynayan genç Gülçehre ve Iğdır'dan getirdiği Dimme'yi öğretmenlerinin keşfiyle oynamak zorunda kalan dokuz

⁴⁴ Afet Ilgaz, "Yüzde 42, Yüzde 92 Olarak, Oradaydı", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yuzde-42-yuzde-92-olarak-oradaydi-15660yy.htm>, (15.08.2019).

⁴⁵ Afet Ilgaz, "Akif Ergenekon ve Bozkurt", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akif-ergenekon-ve-bozkurt-18029yy.htm>, (12.08.2019)

⁴⁶ Zehra Yazbahar, *Afet Ilgaz'ın Romancılığı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 19.

⁴⁷ Afet Ilgaz, "Restore Edilmemiş Camide Kılınan Cuma Namazı", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/restore-edilmemis-camide-kilinan-cuma-namazi-15129yy.htm>, (12.08.2019)

yaşındaki ben, o geceyi süsledik. İnönü giderken annemle benim önümde durdu ve iltifat etti. Elini öptük.

*O yıllarda Radyo dergisi çıkardı. Kars'ta subay olan bir akrabamız bu dergiyi alıp gelmiş. Kapağında benim resmim, iç kapakta aynı resmin 'Erzurumlu Bir Yavrumuz' olarak takdimi! Oysa ben ve üstümdeki folklor giysileri baştan aşağıya 'Çanakkale' idik."*⁴⁸

İlk gençlik yıllarını geçirdiği Kocamustafapaşa muhitinin ve yakınlarındaki diğer muhitlerin tarihi çizgileri ve kültür coğrafyası, yazarın sanat evreninin mekân boyutunu oluşturan başlıca motiflerden bazılarıdır. Bu dönemin eserlerine katkısına dair kendisinin şu açıklaması bu hususta bize yol gösterir niteliktedir:

*"Annemin arkadaşları, aynı grup, 'Kadir Gecesi'de Sultanahmet Camisi'ne giderlerdi. O gecenin bir özelliği vardı, teraviyi bestekâr Saadettin Kaynak kıldırırdı. Benim "Başörtülüler" hikayesinde ki kitabın adı olmuştur, böyle bir gece anlatılır."*⁴⁹

Ailesinin kendi kimliğine katkısına dair birkaç şey söylemek gerekirse en sağlam kaynağın yazarın kendisi olduğunu düşünerek onun bu konu hakkındaki fikrine dair şu satırlar bu hususa ışık tutacaktır:

"Ben, bayrak, Atatürk, İstiklal marşı, vatan, toprak sevgisi ve hasretiyle dolu göçmen bir babanın terbiyesinde büyümüş biriyim. Annem dindar bir kadındı. Bu yüzden belki, belki "fıtrat" olarak da, belki hepsi birden, halkın ve Türkiye'nin hiçbir rengine, sevgisine, heyecanına, duyarlılığına uzak olmadım. Bunlar sadece "tevarüs" ettiğim şeyler değildi. Yaşadıkça ve yaşlandıkça, aynı zamanda "doğru" lar olduklarını gördüm. Haksızlığa dayanamamak gibi bir haslet, bana epey zarar verdi ama bu hasleti kaybetmedim. Çünkü mücadele alışkanlığı da verdi. Buna, bunlara ek olarak "her işte bir hayır vardır" demeyi de öğrendim. Hatta bu durum, daha sonra "olanda hayır vardır" a dönüştü. Bu bir ayetti. "Bir zorluğun yanında

⁴⁸ Afet Ilgaz, "Kars ve Iğdır Bitmiyor", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kars-ve-igdir-bitmiyor-15319yy.htm>, (12.08.2019)

⁴⁹Afet Ilgaz, "Bizim Başörtülü Annelerimiz de Cumhuriyet Bayramı Kutlardı", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/bizim-basortulu-annelerimiz-de-cumhuriyet-bayramini-kutlardi-24641yy.htm>, (12.08.2019).

bir kolaylık vardır” da öyle. İşte böyle, mücadele ederek ve teselli de bularak yaşayıp gittik. Yoksa bu haksızlıklara nasıl dayanılırdı.”⁵⁰

1.1.2. Eğitim Hayatı

1943 yılında Iğdır’da eğitimine başlayan⁵¹ yazar Kars’ta devam eden eğitim hayatının ilköğrenimini İstanbul’da tamamlar. Çapa Uygulama Ortaokulu, Çapa Öğretmen Okulu ve Çapa Eğitim Enstitüsünde eğitimini tamamlayan sanatçının ortaokuldan başlayarak üniversite dönemine kadar geçen eğitim süresinin yazar tarafından değerlendirilmesi de şu şekildedir:

“O dönemi anlatmak boynumun borcudur. Ortaokuldan başlayarak üniversite sonuna kadar yıldız hocalarda okuduk biz. Düşünün ki hocalarımız arasında ‘Bu Vatan Kimin’ şairi Orhan Şaik Gökyay vardı. Lise ders kitapları ve Hürriyet’te dil edebiyat makaleleri yazan Nihat Sami Banarlı vardı. Coğrafya hocamız doçentti. Diğer hocalarımız, Haydar Ediskun, Baha Dürder kitap sahibi öğretmenlerdi.”⁵²

Eğitim enstitüsündeki eğitimini tamamlamasının hemen sonrasında Pınarhisar’a ortaokul öğretmeni olarak atanır. Buradaki görevini Türkoloji okumak için bırakan yazar, üniversiteye kayıt olacağı zaman bu fikrinden vazgeçerek İstanbul Üniversitesi’nin Felsefe ve Klasik Diller bölümüne kaydolar:

“O yıllarda hem öğretmenlik yapıyor hem İstanbul Üniversitesi’nde, felsefe bölümünde okuyordum.”⁵³

⁵⁰ Afet Ilgaz, “Kim Bu Hakimler?”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kim-bu-hakimler-14245yy.htm>, (15.08.2019).

⁵¹ “1943’ler filan. Iğdır’da başladım okula.” (Afet Ilgaz, “Maun Suresi Kime Sesleniyor?” <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/maun-suresi-kime-sesleniyor-15157yy.htm>, (15.08.2019).)

⁵² Afet Ilgaz, “Uluğ Nutku”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ulug-nutku-32672yy.htm>, (07.08.2019).

⁵³ Afet Ilgaz, “1960’larda da Böyle Olmuştu”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/1960larda-da-boyle-olmustu-16065yy.htm>, (15.08.2019)

Sanatçının bu döneme ait anılarından kendisinin verdiği bilgiler doğrultusunda, aldığı eğitimin mahiyet ve niteliğine dair bir fikre ulaşılabilir:

“Üniversiteye geçince öğretmen kadromuz daha da parlaklaştı. Felsefe tarihine Prof. Macit Gökberk gelirdi. Sistematik felsefeye gelen genç hocanın adını hatırlayamayacağım. Grekçe hocamız Zafer Taşlıkılıoğlu, Latince hocamız Faruk Zeki Perek idi.

Sirano dö Berjerak (Cyrano de Bergerac) çevirmeni Sabri Esat Siyavuşgil hocalarımızdandı. Necla Arat asistandı. Prof. Nermi Uygur hocalarımızdandı. Unuttuklarım varsa çok üzülürüm.

Bunlar, eğitim tarihe geçmiş çok parlak şahsiyetlerdi. Biz dört kişi, işte böyle parlak bir eğitim atmosferi içerisinde okuyorduk. Bizim üst katımızda Türkoloji bölümü vardı. Ahmet Hamdi Tanpınar'ı orada bir kaç kere gördüm.”⁵⁴

İstanbul Üniversitesi'nde yetkin hocalardan aldığı eğitimle düşünceyi doğru konumlandırmak adına gerekli felsefî yöntemleri öğrenen yazarın bu yönünün, köşe yazılarında ya da ortaya koyduğu edebî metinlerde yaptığı yorumlarda söylemlerini sağlam deliller üzerine kurarken ve olayları değerlendirirken elindeki verileri doğru bir şekilde kullanma yetisine büyük katkılar sağladığı muhakkaktır. Filoloji eğitimi de zaten sahip olduğu dil hassasiyetini bilimsel olarak sağlam bir temele oturtmuştur.

Bunların dışında yazar müzik alanında da eğitim aldığını söyleyebiliriz:

“Aklınıza müzik cahili olduğum gelmesin. Ben klasik batı müziği, keman tahsil etmişimdir.”⁵⁵

⁵⁴ Afet Ilgaz, “Uluğ Nutku”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ulug-nutku-32672yy.htm>, (07.08.2019).

⁵⁵ Afet Ilgaz, “Mevlidimizden Elinizi Çekin!”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mevlidimizden-elinizi-cekini-17974yy.htm>, (13.08.2019)

1.2. Evlilikleri ve Ailesine Dair

Sanatçı ilk evliliğini 1958 yılında öğretmenlik mesleğini yaparken tanıştığı mühendis bir beyefendiyle yapar. Evliliğini takip eden ikinci yılda ilk çocuğu Haluk dünyaya gelir. Bu evlilik süresince eşinin mesleği dolayısıyla bir süre İtalya’da bulunur. İki erkek çocuk sahibi olduğu bu evlilik 1968 yılında biter.⁵⁶

İkinci evliliğini edebiyatımızın usta kalemlerinden biri olan Rıfat Ilgaz ile yapan yazarın 1970 de başlayan bu evliliği fiilen 1974 yılına kadar sürmüş olsa da resmiyette son bulma tarihi 1990’dır. Yazar bu evlilikten de Defne isminde bir kız çocuğu sahibi olmuştur.⁵⁷

Bu evliliğin edebiyat çevrelerince hatta eserlerinin basılmasına engel olabilecek kadar olumsuz etkisi yapması Afet Ilgaz’da o kadar derin iz bırakmıştır ki; aradan yıllar geçmesine rağmen yazar, Halk Hikâyeleri kitabının ikinci baskısına yazdığı önsözde bu duruma sitemde bulunmaktan geri durmaz:

“Kitap tamamlandı. Bunu önce E Yayınları’na götürdüm. Cengiz Tuncer önce okumak üzere aldı. Sonra bu kitabı 69 sonlarında ya da başlarında basabileceğini bildirdi. Tam o sıralarda Rıfat Ilgaz’la arkadaşlığımız bizimle ilgili çevrelerde yılın en ilginç olayları durumuna getirilmeye çalışılıyordu.

Bir iki ay sonra benim Halk Hikâyeleri E Yayınevi’nden ‘kâğıt yokluğu’ ya da buna benzer bir bahaneyle geri çevriliyordu. Sonradan Cengiz Tuncer’in radyoda çalışan bir arkadaşının bir arkadaşına, onun da bana duyurduğuna göre, kitap Rıfat Ilgaz’la arkadaşlık ettiğim için geri çevrilmiş.

...

Gene radyodaki arkadaşımın salık vermesiyle kitabı bu kez Habora’ya götürdüm Bana, santıyorum, iki ay sonra cevap vereceklerini söylediler. Verilen

⁵⁶ Asuman Türüt, *Afet Ilgaz’ın Romanlarında Şahıslar*, (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2014, s. 19-20.

⁵⁷ Asuman Türüt, *Afet Ilgaz’ın Romanlarında Şahıslar*, s. 20-21.

süreden daha çok beklemeden sonra ben de onlara bir süre verdim ve cevap istedim. O süre de dolunca hiçbir şey konuşmadan kitabımı geri aldirttum.”⁵⁸

“Bunları bir de Fidan ile Necati’yi 1970’te Türk diline yollamıştım. Birkaç ay geçtiği halde hikâyelerim yayımlanmadı. Merak ettim, bir mektupla gecikmenin nedenini sordum. Salâh Birsal’den bir mektup geldi. Hikâyelerin yazı kurulundan geçtiği ve yakında yayımlanacakları yazılıyordu. Gülten İle Niyo yayımlandı da. Gene uzun bir sessizlik. Bu arada ben Rifat Ilgaz’la evlenmişim. Bir süre sonra hikâyelerimin encamını gene Türk Dili dergisi yetkililerinden sordum. Gene Salâh Birsal’den bir mektup: Hikâyelerimin basılamayacakları, nedeni bildirilmeden, üstelik yazı kurulundan geçmiş bir hikâyenin basılmaması için nasıl bir işlem yapıldığı da açıklanmadan yazılıyor ve benden yeni hikâyeler beledikleri bildiriliyordu.”⁵⁹

1.3. Meslek Çizgisi

Yazar meslek hayatına öğretmen olarak adım atsa da yazdığı hikâye, roman ve deneme türünde ortaya koyduğu birçok eserle edebiyat dünyasına hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır. Ve sanatçı, kendisini meslekî açıdan değerlendirirken de edebiyatçı kişiliğiyle tanımlar:

“Ben bir hikâyeci ve romancıyım. Olaylara ve insanlara bu gözle bakmaya alışmışım bir kere. Siyasi olaylara bile aynı gözle bakmaktan kendimi alamam.”⁶⁰

Öğretmenlik mesleği o kadar ikinci planda kalmıştır ki kendisi bu dönemi anlatmaya şu şekilde başlar:

“Bu arada, unuttuğum bir de öğretmenliğim var, onu da yazayım da tanışıklık tamam olsun. Öğretmenliği ben hep, “ek iş” olarak gördüm ne yazık ki.

⁵⁸ Afet Ilgaz, *Halk Hikâyeleri*, s. 10.

⁵⁹ Afet Ilgaz, *Halk Hikâyeleri*, s. 12.

⁶⁰ Afet Ilgaz, “Washington gülistan tiyatrosu”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/washington-gulistan-tiyatrosu-26827yy.htm>, (12.08.2019)

Onun emekli maaşından ekmek yiyorum ama asıl ciddiye aldığım iş, “On” lu yaşlarımdan beri, “yazı” idi. Milli Eğitim’in her basamağında çalıştım. Mesela, Atatürk Eğitim Fakültesi’nde bile, emekliliğime doğru, altı yıl çalıştım. Öğretmenliğim gibi, öğrenciliğim de çok “renkli” geçmişti. Mesela, Üsküdar Kız Lisesi’nde ücretli olarak müzik öğretmenliği yapar ve kemanımla İstiklal Marşı söylerken, Beyazıt’taki üniversitede Felsefe, Latince, Grekçe okumaya soyunmuştum. Asıl mezuniyetim ise edebiyat öğretmenliği idi.”⁶¹

Meslek hayatı anlatılırken öğretmenliğin ilk mesleği olduğu halde unutulması asıl benimsenen tarafın edebiyatın üretme aşamasını kapsayan yazarlık tarafı olduğunu aynı yazının başka bir bölümü şu şekilde ele verir:

“Dünya” gazetesi... 1950’lerin başı. Falih Rıfki’nin “Dünya” sı yani. Emil Galip Sandalcı, Bedii Faik, Hayri Alpar, Fikret Otyam, hatırlayabildiklerim. Daha 17 yaşındayım. Okuyucu mektubu olarak yolladığım yazı, Fahri Celal’in (ruh hekimi ve hikayecidir) köşesinde çıkmıştı.

Sonrası küçük küçük yazılar, çocuk hikayeleriyle ve aralıklarla sürdü. İlk telifimi Dünya’dan almıştım, hiç unutmam, onbeş liraydı. Hemen Kapalıçarşı’ya (yolumun üstündeydi) koşup anneme babama hediyeler aldım. Bu arada Türk Dili Dergisi’nde hikayeler, makaleler... Yeditepe dergisi ve birçok dergi... İlk ödülümü Yeni İstanbul gazetesinin, sahibi Habip Edip Törehan adına açtığı yarışmayla aldım. Benimki sanat ödülüydü. Bilim ödülünü A. Kadir ve Azra Erhat, İlyada çevirisiyle aldılar.

İkinci ödül hikaye ödülü, TDK’dan. 1965. Galiba Cumhuriyet edebiyatında ödül alan ikinci kadın yazarım. Birinci olan Halide Edip CHP’nin roman yarışmasında Sinekli Bakkal’la aldı. Ben edebi hayata girdiğimde ortada Nezihe Meriç’le Mübeccel İzmirli’den başka kadın yoktu sanırım. Cumhuriyet kuşağını kastediyorum. Muazzaz Tahsin’ler, Kerime Nadir’ler bizden önceki kuşaktır. Sonra aramıza Fürüzan da katıldı.

⁶¹ Afet Ilgaz, “Biraz Tanışalım”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/biraz-tanisalim-11556yy.htm>, (16.08.2019)

Üçüncü ödülümü TYB'nin "yılın romanı" seçimiyle aldım. *Yol* adlı romanımla. 1993. Bakıyorum da benim ödüller, edebi değerlerinin yanında antik değer de kazanmışlar. TDK'nun hikaye ödülünü rahmetli İnönü'nün elinden almıştık. Gülten Akin da şiir ödülü kazanmıştı. TDK salonunda yapılan törende Afet İnan hanım da vardı dersem, olan bitenin ne kadar tarihi olduğu anlaşılır. Edebiyata erken başlayınca böyle oluyor."⁶²

Yani sanatçı para kazanmaya yazı yazarak başlamıştır. Bu şekilde özetlenmeye çalışılan yazarın mesleki çizgisinin ilk deneme, başarı ve ödülleri kapsayan tarafı, Keziban Böge'nin *Afet Ilgaz'ın Hikâyeciliği* başlığıyla hazırladığı tezde bilimsel anlamda şu şekilde kayda geçirilir:

1954 yılında *Dünya Gazetesi*'nde yayımlanmaya başlanan yazılarıyla yazarlığa adım atan sanatçı 1955 yılında *İstanbul Dergisi*'nde ilk hikâyesini aynı yıl içinde *Yücel Dergisi*'nde de ikinci hikâyesini yayımlamış olsa da edebiyat camiası tarafından tanınması ilk romanı *Eşiktekiler*'in 1959 yılında Törehan ödülünü almasıyla gerçekleşir. 1965 yılında *Başörtülüler* adlı hikâye kitabıyla aldığı ödülle de bu başarısının bir tesadüf olmadığını kanıtlayan yazarın *Yol* romanı, 1993 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından Yılın Romanı seçilir.⁶³

Sanatçı kendisinden bahsederken eserlerinin televizyona uyarlandığına dair küçük bir hatırlatma yapmaktan da geri durmaz:

"1980'lerde ve 1990'larda iki romanım da TRT tarafından dizi yapılmıştı. Hatırlayan var mı bilmem. "Annem Annem" ve "Toprak İnsanları"⁶⁴

Yazdığı hikâyelerin bazıları da radyo oyunu olarak uyarlanan sanatkar bir ara Kanal 7'de de program yapmıştır:

"Vaktiyle Kanal 7'de program yapıyordum. Kanal 7'nin ilk açıldığı yıllar. Sabah programı yapan bir arkadaşım, tesadüf olarak o gün Çinuçen Tanrıkorum'un

⁶² Gös. yer.

⁶³ Keziban Böge, *Afet Ilgaz'ın Hikâyeciliği*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006, s. 13-14.

⁶⁴ Afet Ilgaz, "Biraz Tanışalım", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/biraz-tanisalim-11556yy.htm>, (16.08.2019)

programa davetli olduğunu ama yanında getirdiği ut çalan bir kız talebesinin problem yapıldığını söyledi. Ben de:

“Allah Allah, o kız artık bir ut sanatçısıdır, öyle bağınazlık olur mu” falan diye durumu eleştirdim. Bunu da aynen yönetici beye söyledim.

“Vallahi” dedi, “Öyle bir hadis var, ne bileyim, korktum işte.”⁶⁵

Gazete köşe yazarlığı safahatına dair malumat hakkında da aynı köşe yazısının şu satırları bizleri yeterli şekilde aydınlatacak kudrettedir:

“Yeni Şafak’ın ilk muhalif yıllarında 5, Milli Gazete’nin AKP iktidar olduktan sonraki ilk muhalif on yılında 10 yıl kadar da orada yazdım. Şimdi Yeniçağ’dayım. Pazartesi ve cuma günleri yazacağım. Allah kısmet ederse.”⁶⁶

Ve ölümüne kadar köşe yazarlığı yaptığı gazetede 09.01.2015 tarihli yazısı, veda mahiyetinde ve ona ait son metindir:

“Aslında bugün benim yazmak istediğim en güzel günlerden biriydi. Yani işte böyle bir günde yazmaya devam etmek isterim hep.

Görseniz o kadar güzel ki buralar. Sesiyle bile güzel. Zannetmeyin ki dünya harikası doğa güzeli bir yerde yaşıyorum. Hayır. İşte öyle arada bir gözüme çarpan yeşillikler oluyor.

Gerçekten dünden beri pat pat çırpınan, neler olduğunu bilmiyorum ama o şeylerin bir yerlere vurmasından, ses çıkarmasından çok hoşlanıyorum.

Bildiğiniz gibi değil burası, şimdi bir masal ülkesi haline geldi. Yattığım yerden gördüğüm, Melek’e de haber verdiğim gökten süzülen Arap harfleri bunu gösteriyor. Bak Melek, Arap harfleri iniyor gökten dedim. Pek yüz vermedi. Bu arada küçük oğlum hastaneye kaldırılmış. Ben buralarda hastanelik oynarken. Fakat bir oraya bir buraya koştuk. Sonuçta çocuğu Allah’a emanet edip eve geldik.”⁶⁷

⁶⁵Afet Ilgaz, “İftar Cumhurbaşkanı ve konser”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iftar-cumhurbaşkanı-ve-konser-19350yy.htm>, (14.08.2019)

⁶⁶ Afet Ilgaz, “Biraz Tanışalım”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/biraz-tanışalım-11556yy.htm>, (16.08.2019)

⁶⁷ Afet Ilgaz, “Rüyayla Karışık”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/rüyayla-karışık-33185yy.htm>, (05.08.2019)

1.4. Sanatı ve Sanatsal Kaygısı

Bu bölüme başlarken yazarın edebî çizgisine dair kendi yorumundan faydalanarak sanatına dair açıklamalara girişmek daha yol gösterici olacaktır:

*“Ben, her ne kadar, yazmaya ‘gazete yazıları’ ile başladığıysam da antolojilerde ve buna benzer kitaplarda ‘hikayeci’ olarak bilinirim. Hatta yazı hayatımı gene bir gazetede sürdürdüğüm halde, bu böyledir. Bununla beraber romanlarımın sayısı, hikaye ve kitaplarımın sayısını aşmış bulunuyor.”*⁶⁸

Sanatçı gazete ve dergilere gönderdiği hikâye ve yazılarla yazarlık hayatına adım atmış olsa da edebiyatın birçok alanında yetkinlikle birçok eser verecek kadar zengin bir edebiyat kültürüne sahiptir.

Hikâyeciliği konusunda H. İzzettin Dinamo’nun şu sözleri onu anlayabilmek adına önemli bir tespittir:

*“Hikayecimizin, halk insanının ağzından, insan acılarının çok derinlerine inerek, gerçeğin pek ince sınırlarını aşmadan, özellikle kadın ruhlarını anlatışı çok başarılı geldi. Erkek okuyucu bunlardan çok şey öğrenir.”*⁶⁹

Yazarın cinsiyetinden kaynaklı bakış açısının hikâyeciliğimize katkısından bahseden İzzettin Dinamo, bu değerlendirmesinin önemini de şu cümleyle vurgular:

*“Bunun gibi, diyorum ki, Afet Ilgaz’ın kadın kahramanlarını anlatırken gösterdiği gücü, rasgele bir erkek yazar gösteremez.”*⁷⁰

Bunun dışında kahramanlarını canlandırırken onları ait oldukları kültürlere uygun olarak konuşturması ve ruh çözümlemeleri hususunda isabetli tespitlerde bulunması onun sanatçı kişiliğinin başka bir takdir edilecek yanıdır.⁷¹

⁶⁸ Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, s. 7.

⁶⁹ Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, s. 115.

⁷⁰ Gös. yer.

⁷¹ Gös. yer.

Halk Hikâyeleri adlı kitabına eleştiri yazısı yazan Asım Bezirci edebiyat camiasına, sanatçının bu isabetli tespitlerinin arkasında yazarın bu hallere çok yakından şahit olmasının katkısını şu cümlelerle hatırlatır:

*“Hakçası, sözü geçen ikiliği iyi yansıtıyor A. Ilgaz. Belli ki ilgiyle izlemiş onu, yarattığı durumları yakından tanımış”*⁷²

Sanatkârın lisanına dair açıklamada bulunmak için yine eleştirmenlere kulak verirse şu açıklamalar onun dildeki hassasiyetini, tutarlılığını ve samimiyetini açıkça ortaya koyacaktır:

*“Ilgaz’ın anlatımı yalın, dili esnek genellikle anlatımı ince ve duyarlılıkla yüklü.”*⁷³

*“Yumuşak, ılık havalı bir Türkçeden örnekler veriyor.”*⁷⁴

Yazar kahramanlarını ağırlıklı olarak yoksul, halktan, halkın haline şahit orta halli kesimden ve burjuvalardan seçer:

*“Anadolu kadını, direnişin simgesi olarak çizen Ilgaz, Pembe İle Ramazan’da bir Anadolu anasının sıcak ve insancıl yüreğini açar bize.”*⁷⁵

Yazarın hikâye ve romanlarının birçoğunda karşımıza çıkan kahramanları, Anadolu’nun o karşılık beklemeyen ve merhameti kendi çıkarlarından üstün tutan insanlarından seçmesi, bu tek örnek üzerinden açıklanmaya çalışılan özelliğin diğer kahramanlarında da yaygın olarak bulunduğunu ispatlar. Sanatçı aynı zamanda, halk insanını anladığını ve onların hakkını savunduğunu ifade eden aydınların gülünçlüğüne tiyatrolaştırarak eserlerine taşımış ve böylece de köy-kent sakini arasındaki bu kopukluğu da içten içe eleştirmiştir.

Sanatını icra ederken kişilerini bir fikir ve ideolojinin aktarımı için araç olarak kullanmayan yazarın bu tutumu, edebî kaygıyı her şeyden üstün tutmasının bir tezahürüdür:

⁷² Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, s. 120.

⁷³ Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, s. 122.

⁷⁴ Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, s. 125.

⁷⁵ Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, s. 122.

“İlgaz, bir nesne, düşüncelerini kanıtlamak ya da belli bir görüşü okura iletmek için bir araç olarak görmüyor kişilerini. Sevda- umut ve düşleriyle, açlık-tokluk ve düşünceleriyle, korku yulgnlık ve mücadele güçleriyle... Bir bütün olarak ele alıyor insanlarını, bir bütün içerisinde yansıtıyor.”⁷⁶

Belli bir dönemi sosyalizmin fikirlerinin etkisinde geçiren yazarın son dönemlerde özellikle İslâmî söylemlerin siyasî alanda daha sık dile getirilmesiyle İslâmîyet’e meraktan öte bir bağlılık duymaya başlaması bile ona bu kaygısından ödün verdirememiştir:

“Küçük burjuva aydınının dramını, yalnızlığını, yozlaşmasını ve başka yerden gelenlere karşı insafsızlığını işleyen yazar son dönemlerde dine bağlanmıştır.”⁷⁷

Dine bağlandıktan sonra kahramanlarındaki ve eserlerine taşıdığı olaylardaki metafizik öğelerdeki artışa rağmen yazarın sanatını ideolojinin gölgesinde besleyip büyütme tercihi devam etmiştir. Son dönem romanlarında tezli roman örneği vermiş olsa da kahramanlarını, fikirleri ve kültürleri doğrultusunda içinde bulunduğu çevreyle bütün bir halde sunması, ortaya koymaya çalıştığı tiplerin kendi içinde tezat taşımaması bu savı desteklemektedir.

Kısacası sanatçı, çok genç yaşlardan itibaren ortaya koyduğu eserlerde sürekli yükselen bir başarı eğrisi ortaya koymuş, herhangi bir roman, hikâye veya deneme değil Afet İlgaz’ın değişen fikir ve his dünyasının imzasını taşıyan ve kendi kimliğinin izdüşümüyle sanat çizgisini belirli bir düzeyde tutan eserler meydana getirerek şahsına has bir edebiyatçımız olarak edebiyat tarihimizde ki haklı yerini almıştır.

⁷⁶ Gös. yer.

⁷⁷ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, s. 396.

1.5. Eserleri

Romanları :

Eşiktekiler (1960), *Aşamalar* (1977), *Sendika* (1987), *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi* (1987), *Garip Bir Dava* (1987), *Ad Semud Medyen* (1991), *Yol* (1993), *Yolcu* (1994), *Menekşelendi Sular* (1997), *Ermiş* (2000), *Sorgu ve Derviş* (2010).

Hikâyeleri:

Bedriye (1963), *Başörtülüler* (1965), *Toprak* (1968; “*Toprak İnsanları*” adıyla 1971), *Halk Hikâyeleri* (1972), *Ölü Bir Kadın Yazar* (1973), *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail* (1974), *Kazdağı Öyküleri* (2000).

Denemeleri:

İtalya Mektupları (1961), *İbnü’l-Vakt* (2000), *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi* (2001), *Statüokocu Dana* (2005), *11 Zabit 11 Subay* (2009), *Yarım Kalan “Devrim”* (2009).

Çocuk kitapları:

Annem Annem (1974), *Değişen Sevgiler* (1976; “*Yaz Göçebeleri*” adıyla 1992), *Çocuklar da Savaştı* (1979), *Karadaylak* (1992), *Filiz Büyüyor* (1992).

Çeviri:

En Güzel İtalya Hikâyeleri (1962)

İKİNCİ BÖLÜM

2. TOPLUMSAL MESELELERE SOSYALİST BAKIŞ DÖNEMİ

Tezimizin bu bölümünde yazarın ilk romanı olan *Eşiktekiler*⁷⁸ romanı dâhil olmak üzere *Aşamalar*⁷⁹ ve *Sendika*⁸⁰ adlı romanlarını, onun toplumsal meselelere

⁷⁸ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, 1. baskı, Hatipoğlu Yayınları, İstanbul 1960, 132 s.

Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Eser ana hatlarıyla, Dilârâ'nın evlilik ve kadın erkek ilişkilerine dair fikirlerinin olaylar vasıtasıyla anlatımıdır.

Özet:

Roman, okuyucuya başkahraman Dilârâ'nın bakış açısıyla anlatılır. Dilârâ lise eğitimi almıştır. Tatillerde halasının evinde kalır. Halası, eşi ve Dilârâ'dan birkaç yaş büyük kızı Fikret ile yaşamaktadır.

Fikret, evliliğe inanan ve evleneceği kişiyi bulmak için çaba sarf eden bir kızdır. Görünüş olarak Dilârâ'dan da güzeldir ve piyano çalmaktadır. Dilârâ ise evliliğe inancı olmayan, kendini çirkin addeden ve gönül ilişkilerinden maksadı, eğlenmek olan bir kızdır. Bunun için de kendinden yaşça büyük beyleri tercih eder. Fikret ise birkaç başarısız denemeden sonra romanda Baytar olarak anılan beyi evlenmeye ikna eder. Roman, Fikret'in bu fikrinden vazgeçip vazgeçmediği belirsizliği içinde sona erer.

değindiği kısımları dikkate alarak bu meselelere dair ne gibi vurgular yaptığını tespitte çalışacağız. Romanlar, kapsamları ve değindikleri hususların çeşitliliği bakımından her ne kadar fazla yoruma açık ise de biz, en fazla öne çıkanları temellendirip açıklayacağız.

Yukarıda isimleri zikredilen romanlar üzerine eleştirel bağlamda çözümlemelere geçmeden önce romanların yazıldığı dönem olan 1960-1987 yıllarını kapsayan zaman aralığını sosyolojik, siyasî ve ekonomik bakımdan kısa bir değerlendirmeye tabi tutmak istiyoruz.

⁷⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, 1. baskı, Okar Yayınları, İstanbul 1977, 604 s.

Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Başkahraman Sevda'nın yaptığı yanlış tercihleri ve bu tercihler sonucunda hayatının mahvolmasıyla girdiği bir bunalım anında intihar etme sürecini anlatır. Bu konu çerçevesinde okuyucu Gülsüm adlı karakterin hayat macerasına da tanık olur.

Özet:

Sevda üniversite mezunudur ama kendi alanında bile fikir beyan edebilecek olgunluğa sahip değildir. Girdiği ortamlardan olumsuz etkilenerek evliliğini bitirir. Biten evliliğinin sonrasında atıldığı gönül maceralarının ağırlığına dayanamayarak intihar eder. Buna karşılık Gülsüm, eşinin hastalık sürecinden ve mesleğinden kaynaklı sıkıntılarla baş etmeyi bilmiş bir kahramandır. Yazar, kendi bakış açısına göre olması gereken kadın tipini Gülsüm'de çizer, Sevda'yı intiharla cezalandırır. Gülsüm'ü eşinin ölümünden sonra Mehmet Meriç'in arkadaşlığıyla ödüllendirir.

⁸⁰ Afet Ilgaz, *Sendika*, 1. baskı, FA Matbaası, İstanbul 1987, 160 s.

Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Eser, bir öğretmenin görev yaptığı özel okuldaki sendikalaşma eylemi etrafında gelişen olaylar üzerinedir.

Özet: Romanın başkahramanı Nezihe, eşinden ayrı yaşamaktadır ve özel bir okulda öğretmenlik yapmaktadır. Üç çocuğu da onun öğretmenlik yaptığı okulda eğitim görmektedir. Okulun sahibi okulda yapılmak istenen sendikalaşma eylemine karşıdır. Tüm direnmelerine rağmen bu eylemi tanımak zorunda kalır. Fakat okulu da kapatır. Roman, işsiz kalan Nezihe'nin, Millî Eğitim Bakanlığına atanma başvurusunda bulunmak için Ankara'ya yaptığı yolculukla son bulur.

2.1. 1960- 1987 Arasındaki Türkiye'ye Genel Bir Bakış

Afet Ilgaz ilk romanını 1960 yılında yazmıştır. 1950-1960 dönemi birçok alanda halk, devlet ve askerın karşı karşıya geldiği, toplumsal ve siyasal olayların yaşandığı çalkantılı bir evredir. Dönemin sonunda vuku bulan 1960 Askerî Darbesi yol açtığı siyasî ve sosyal sonuçları ile toplum hafızasında önemli bir yer tutmuştur. Toplumsal dinamikleri yerle bir eden bu olay, toplumun tümüyle beraber tabii olarak sanatçıları da etkilemiştir. Bu olayla başlayan tarihsel dilimi, yazarımızın başka bölümün alt başlığında inceleyeceğimiz diğer romanlarının ilk yayın tarihi olan 1987 yılına kadar kısaca özetlemek dönemin genel atmosferinin anlaşılması bakımından yerinde olacaktır.

2.1.1. 1960- 1970 Arası Dönem

1960-70 dönemini değerlendirirken bu on yılın tam da başında meydana gelen ve 1960 Darbesi olarak anılan hadiseyi, sebep-sonuç bağlamında kısa bir değerlendirmeye tabi tutmak gereklidir. 27 Mayıs 1960⁸¹ tarihinde gerçekleşen askerî

⁸¹ Bu darbenin solcular tarafından nasıl algılandığına dair Hikmet Kıvılcımlı'nın şu satırları Siyasîlerin idamıyla sonuçlanan bu süreci haklı bulur bir intiba içermektedir. Ve bu satırlar bir olaya her kesimin kendince bir öngörüyle yaklaştığının en dikkate değer örneklerinden biridir:

“1960 yılının 27 Mayıs gecesi ne oldu? Türkiye’de Finans-Kapital ‘şartsız kayıtsız egemen’ idi. Bu egemenliğin gittikçe ağırlaşan baskısına karşı direnme nasıl olabilirdi? Bütün alın teriyle yaşayan Türkiye sınıf ve tabakalarında hoşnutsuzluk eğilimi pusuda yatıyordu. Bu eğilim kara yığınların en karanlık ve en ters gösterisiyle, hatta Menderes-Bayar kliğinden medet umar duruma düşmüştü. Bu şartlar altında son kerteye gelmiş hoşnutsuzluk, bilinçli yahut bilinçsiz ülkücüleri bulmasaydı, nereye varırdı?”

27 Mayıs’ı teşkilatlandıran, yayından boşandıran ülkücü genç askerler, karanlıklar içinden kelleyi koltuğa alıp çıktılar.

...

Tarihte bütün GERİCİ diktatörlükler hep ve her zaman yalnız İLERİCİ devrimleri boğmak için ve boğarak azıtmışlardır.” (Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye’de Sınıflar ve Politika*, 1. baskı, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 78-79.)

Alıntı yapılırken Hikmet Kıvılcımlı'nın seçilmesinin sebebi, yazarın bir dönem onun fikirlerinin etkisinde kalması ve bazı yönlerden onun fikirlerine saygı duyuyor olmasıdır:

“Ben Prof. Sezen’i okurken, Hikmet Kıvılcımlı’yı hatırladım. Solcu bir aydındır Kıvılcımlı. Ama ‘yerli’dir. O, Osmanlı’nın toprak bölüşürmeme tarzının eşsiz bir ekonomik model olduğunu yazar.”(Afet Ilgaz, ASELSAN’ı gündem yapmanın anlamı ne?)

darbe ordu içindeki Demokrat Parti iktidarının faaliyetlerinden rahatsızlık duyan askerî kanadın tasarrufunun bir sonucudur. Bu rahatsızlık uyandıran faaliyetler hakkında Kemal Karpat'ın şu tespitleri bu cümleleri netleştirecektir:

“Demokrat Parti iktidarının, içeride en fazla tartışmaya yol açan siyaseti laiklik ve inkılapla ilgili bazı kararları olmuştur. Demokrat Parti, devlet ile toplumu birbirine yaklaştırmak ve böylece Cumhuriyet devrinin temel ilkelerine dönmek ve tek yönlü laikliğin aşırı uygulamalarının önüne geçmek için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Ezanın Türkçe okutulmasına son verilerek eskiden olduğu gibi Arapça okutulmasına geri dönülmüş, Osmanlı devlet adamlarının türbeleri halka açılmış, daha sonra din eğitim verecek olan İmam Hatip okullarının açılması ve mevcut okullarda din derslerinin okutulması sağlanmış, bununla birlikte çocuklarını din derslerine sokmak istemeyen ana ve babalara da özgürlük tanınmıştır. Anayasa dili ise 1945'ten önceki hâline döndürülmüştür. Ancak demokratik hürriyetlerin bir parçası sayılan din hürriyeti adına konan bu kanunlar, aşırı dincilere cesaret vererek bu kişilerin Atatürk aleyhtarlığı yapmalarına sebep olmuştur. Buna karşın Demokrat Parti, 1951 yılında Atatürk aleyhine işlenen suçları cezalandıran bir kanun çıkardığı gibi 1953 yılında da vicdan ve toplanma hürriyetini koruyan 6187 numaralı kanunu çıkartmış, ayrıca dini siyasete alet ettiği için Millet Partisi'ni kapatmıştır ki bu parti kısa bir süre sonra tekrar kurulmuştur.”⁸²

Aynı olayın siyasî araştırmacılar tarafından değil de yazar açısından değerlendirilmesi ise şu şekildedir:

“O yıllarda hem öğretmenlik yapıyor hem İstanbul Üniversitesi'nde, felsefe bölümünde okuyordum. Devrime bir kaç ay kala, iktidarla (İsmet) İnönü muhalefeti arasında gerginlik had safhaya gelmişti. Ayrıca halk da bir diktatörlük havasının estiğini hissediyordu. Bütün gün radyolarda Vatan Cephesi'ne geçenlerin adları okunuyordu. Nasıl bir cepheydi bu bilmiyorum. Ölülerin adlarının bile okunduğunu söylerler. Kontrolsüz bir liste olduğu muhakkaktı. DP (Demokrat Parti) kendi yargısını kurmuş, Meclis'te Tahkikat Komisyonları oluşturmuştu. En büyük gerginlik, İnönü'ye Uşak ve Kayseri'de yapılan muameleler sebebiyle çıkıyordu. Kayseri'ye sokulmak istenmiyor, Uşak'ta başına taş atılıyordu.

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/aselsani-gundem-yapmanin-anlami-ne-20690yy.htm>, (14.08.2019.)

⁸² Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, 5. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 171.

İnönü'nün Sultanahmet mitingine gelişini hatırlıyorum. Biz Sultanahmet'te birikmiştik. Aksaray'dan kopan bir talebe ve halk kalabalığı sloganlar atarak dalga dalga meydana doğru koşmaya başladı.

Bugün “hamile kızın yürüyüşte ne işi vardı” diye makale yazanlar hiçbir şey bilmiyor. Aramızda sekiz aylık hamile bir arkadaşımız bile vardı. Bir ay sonra doğan çocuğuna “Özgür” adını vermişti.

...

Aksaray'dan kopup gelen kalabalığın içinde, yüzleri koşmaktan ve bağırmaktan kızarmış erkek arkadaşlarımı hatırlıyorum. Orada onlar, sadece polis gücüyle bir şehre sokulmak istenmeyen, başına taş atılarak konuşturulmak da istenmeyen bir İstiklal Savaşı Gazisi'ni değil, bir demokrasi savaşçısını da kendilerince koruyorlar ve selamlıyorlardı.

O günlerde fakültenin önünden geçen halkın yürüyüşünü de hatırlıyorum. Hiç mübalağa etmiyorum. Dev bayrakların altına girmiş kalabalığın içinde başörtülü kadınlar da vardı. Başörtüsünün o zamanlarda ne kadar az yaygın olduğunu düşünürseniz bunun ne anlama geldiğini çıkarabilirsiniz. Halkın içine o ateş düşünce, bunu kolay söndüremezsiniz. Haksızlığa karşı mücadele ettiği bilinci uyanınca ve canlanınca halk yürür, direnir. Hem de amaç olarak gördüğü şeyler içinde, doğrudan doğruya kendini ilgilendirenlerin dışında çok daha insani, evrensel, hem evrensel, hem ulusal heyecanlar da bulunur. Haksızlığa başkaldıranların bir parçasıdır artık o.”⁸³

Bu şekilde sonuçlanan hareketin fikir ve örgütlenme olarak ortaya çıkıp gelişmesi, 1950’li yıllardan başlayarak geçen on yıllık süreçte vuku bulmuş, ordu içerisindeki bir takım gruplar tarafından kademeli bir şekilde ilerletilmiş ve harekâtın yönetim alt yapısı sağlamlaştırılmıştır. Askerî kademedeki Demokrat Parti rahatsızlığı, darbe yılında İsmet İnönü'nün, Kayseri'ye giderken Himmetdede istasyonunda saatlerce bekletilip Kayseri'ye sokulmak istenmeyip İncesu'da saldırıya uğraması ve Meclis'te üyelerinin tümü Demokrat Partililerden oluşturulup mahkeme yetkileriyle donatılan Tahkikat Komisyonu'nun yargı ve yürütmeye yönelik bir baskı rejimi olarak algılanmasıyla zirveye ulaşır.⁸⁴ Askerler darbe girişimini, yasal zeminin kendilerine tanıdığı müdahale yetkisi çerçevesinde görmüş ve savunmuşlardır.

⁸³ Afet Ilgaz, 1960’larda da böyle olmuştu, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/1960larda-da-boyle-olmustu-16065yy.htm> (15.08.2019)

⁸⁴ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 61.

27 Mayıs 03.15'te fiilen başlayan girişim, ordunun kısa sürede şehre hâkim olmasıyla devam etmiş, hâkimiyetin selâmeti için son olarak harekât karşıtı olduğu bilinen ve engelleme girişimde bulunma ihtimali olduğu düşünülen üst düzey komutanlar başta olmak üzere Demokrat Parti iktidarına mensup yetki sahibi kişilerin ordu mensuplarınca tutuklanmasıyla başarıya ulaşmıştır. Bu tutuklamalar, ilerleyen süreçte yetkililerle sınırlı kalmayacak, Demokrat Parti teşkilât üyelerini kapsayacak şekilde genişletilecektir. Saatler 04.30'u gösterdiğinde kamuoyu darbeden Albay Alparslan Türkeş'in Ankara radyosundan darbe bildirisini okumasıyla haberdar olur. Bu bildiriye darbe girişimcileri, kendilerinin tarafsızlığına ve hukuk devletinin üstünlüğünün korunacağına vurgu yapsalar da sonrasında yaşanan gelişmeler bu beyanı destekler mahiyette olmamıştır. Zira darbe sonrası yapılan tutuklamaların sadece Demokrat Partilileri ve Demokrat Parti'yi destekleyen kişileri hedef alması, hareketin tarafsızlığını, tutuklamalar sonrası yargı sürecinde gözlenen gelişmeler hukukun üstünlüğünü zedeler mahiyettedir.⁸⁵

Darbenin plânlanmasında ve icrasında önemli görevler alan kişiler, 28 Mayıs günü darbe hareketini meşrulaştırmak için, Demokrat Parti'ye muhalif bazı hukuk profesörlerinden bir bilim heyeti teşkil ederek anayasa Komisyonu Raporu hazırlatırlar. Bu raporla harekât, hukukî bir zeminde konumlandırılırken, bu komisyonun hazırladığı yeni anayasa ile darbe rejiminin yönetimini kolaylaştırmak ve darbeye maruz kalan yönetimin liderlerinin cezalandırılması, destekçilerinin de siyaset ve bürokrasiden uzaklaştırılmaları için de uygun zemin hazırlanır.⁸⁶

Darbe rejiminin, darbe bildirisinde Demokrat Parti idaresinde ortadan kaldırıldığı iddia edilen demokratik ortamın yeniden tesis edilebilmesi için en kısa sürede yapılacağını vadettiği erken seçim ancak bir buçuk yıl sonra gerçekleştirilir.⁸⁷ Bu süreçte 28 Ekim 1960 yılında resmi gazetede yayınlanan "114 sayılı" yasayla üniversiteden 147 profesör ihraç edilir.⁸⁸ Ayrıca darbecilerin kendi aralarında yaşadığı fikir ayrılıkları sebebiyle, darbeye fiilen iştirak eden üst kademedeki 14

⁸⁵ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s.63.

⁸⁶ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 65-67.

⁸⁷ Darbe sonrası ilk seçim tarihi 15 Ekim 1961'dir. (Gökhan Atılgan- E. Attila Aytekin- Ebru Deniz Ozan- Cenk Saraçoğlu- Mustafa Şener- Ateş Uslu- Melih Yeşilbağ, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, gözden geçirilmiş 2. baskı, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 557.)

⁸⁸ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s.73.

subayın, hiçbir gerekçe gösterilmeksizin tasfiye edilmesi⁸⁹, “ihtilâllerin kendi çocuklarını yemesi”nin ilgi çekici ve ibretli bir örneğidir.

Demokrat Parti iktidarı mensupları ve milletvekillerine yönelik Yassıada Yargılamaları olarak bilinen süreç, 14 Ekim tarihinde Deniz Kuvvetleri tarafından kullanılan Yassıada’da başlar. Sanıklara yöneltilen asıl suçlama, anayasayı ihlâl ise de, kanıtlanamamasına rağmen sanıkların itibarını zedelemeye yönelik bir takım kişisel iddia ve suçlamalarla mahkeme ve kamuoyu fazlaca meşgul edilmiştir. Bu tür ayrıntılarla yavaşlatılan ve tutukluluk halleri boyunca sanıkların çeşitli kötü muamelelere maruz kaldığı yargılamaların sonuçlanması, 11 ay sürer. Sonunda, 10 Demokrat Parti ileri geleni ve eski Genelkurmay Başkanı idam cezası alırken, 31 kişi müebbet hapse mahkûm edilir, 418 kişi de çeşitli hapis cezalarına çarptırılır, 123 kişinin ise beraatına karar verilir. Kararların uygulanması, sonraki süreçte bazı sanıkların lehinde değiştirilirken, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun idam kararları askerî cephenin ısrar ve tehditlerine karşı konulamayarak, uygulanır.⁹⁰

Bu şekilde bir muameleye maruz kalan Demokrat Parti, bu süreçte yaptığı icraatlarda hep mi menfi sonuçları olan kararlar almıştır? Farklı bir bakış olarak Kemal Karpat’ın bu konudaki görüşlerini zikretmek tarafsızlık için olması gereken dengeyi sağlayacaktır:

“Demokrat Parti üzerine bir inceleme, bu partinin belli başlı bazı başarıları zikredilmeden bitirilemez. Bütün eksikliklerine rağmen partinin iktisadi politikası, iş görme arzusu ve dinamik ruhu; toplum ve birey hayatında yeni bir devir açmıştır. Tarımın makineleştirmesi, yol inşaatı ve yatırım politikası toplumun bütün katmanlarını etkilemiş, bütün bireyleri ve toplumsal grupları modern hayatın hem sorunları hem de nimetleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Daha iyi bir hayat, hür olmak ve ilerlemek imkânı artık bir hayal olmaktan çıkmış, her kuşağın kendi hayatı süresince elde edebileceği bir gerçek olmuştur. Türk ekonomisi daha büyük birimlere dönüşerek daha akılcı işletme usulleri sayesinde, ilkel görüşünü gitgide geride bırakmıştır. Demokrat Parti, doğuşu, faaliyeti ve ruhu bakımından başlangıçta halkın isteklerine cevap vermiş ilk partidir, bunu da kamuoyunu daima dikkate alarak yapmıştır. İktisadi politika ve kamuoyuna saygı sayesinde ki Demokratlar –

⁸⁹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 77.

⁹⁰ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 87-87.

çoğu kere kendileri de farkında olmadan- 20. yüzyıl tekniğini ve buna bağlı fikirleri, hiçbir direnişe ve muhalefete meydan vermeksizin geniş halk tabakalarına götürebilmişlerdir. Şunu da belirtelim ki Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden verdikleri bazı tavizlere rağmen Demokratlar, devrimlere tam saygı göstermişler, devrimciliği kendi anlayışlarına göre yorumlamışlardır.”⁹¹

Devletin tepe noktalarındaki bu üç şahsiyetin idamı, onlara oy vermiş kitlelerin hafızasında derin izler bırakır. İdamların infazı yanında Demokrat Parti milletvekillerine siyasî yasaklar getirilir. Demokrat Parti'den geriye kalan siyasî boşluğu doldurmak için sağ-sol merkezli birçok parti kurulmuştur. Bu partilerin isimleri bile bu çeşitliliğin renk göstergesi hakkında bize bilgi verecektir. Söz gelimi; Adalet Partisi (Adalet Partisi, Demokrat Parti değerlerini sahiplenmesiyle bilinir ve bu sebepten, girdiği ilk seçimde çok köklü bir parti olan Cumhuriyet Halk Partisi'yle kafa kafaya denebilecek oranda oy almıştır.) Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi (Kurucusu eski Demokrat Parti milletvekili maliyeci Ekrem Alican'dır. Zamanında Demokrat Parti'nin bazı icraatlarına karşı çıkarak partiden istifa etmesi onu darbe rejimi tarafından kabul edilebilir kılmıştır.), Güven Partisi, Birlik Partisi (Alevî kökenli siyasetçilerin kurduğu bir parti olup yanında Alevî toplumunun siyasî temsilcisi konumundadır⁹²)...

Sanatçının 1960 darbesini 1977 yılında basılan *Aşamalar* romanında bu olaya direk atıfta bulunması siyasi ve sosyal olayların yazarın eserlerinde azımsanmayacak etkileri olduğunu göstergesidir:

“O yıllar, 1960 devrimini kovalayan yıllar, Türk aydınının memleketin yoksulluk ve sömürülüştüğünün kaynaklarını öğrenmeye başladığı yıllar, insanların biraz gecikmiş de olsa, “halk” ve “burjuvalar” diye ayrıldığı yıllardı.”

Aynı olaya dair 2011 yılında köşe yazısında sarf ettiği cümleler ise halkın bu olaya bakışımı bir nebze de olsa hissettirmesi açısından kayda değerdir:

“27 Mayıs'ı görenler, yaşayanlar az kaldı. Ben de onlardan biriyim. Bu yüzden, hatırlayabildiğim kadar, hissiyatımı anlatmak istiyorum. Birçok kere yazdım. Anlaşılan sağ kalırsak, daha birçok kere yazacağız. Çünkü bir kısım insanlar yanlış

⁹¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 6. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 506.

⁹² Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 157.

bir algıyla veya bilhassa yaparak 27 Mayıs hakkında yanlış veya eksik bilgi veriyorlar.

İstanbul Üniversitesi Felsefe şubesinde talebeydim. Koska'daki binada. Üniversitenin önündeki caddeden, devrime kadar, akın akın halkın bayraklarla geçtiğini görürdük. Sonra onları askerlerle kucaklaşırken de gördük. Yani bu suni bir şey değildi. İteklemeyle olacak şeylerden değildi. Gerçek bir heyecandı. Menderes ve arkadaşlarının Hakk'a yürüme tarzları her zaman acı ve pişmanlık verecektir, bu doğru. Bu asılma işine mani olmak isteyen çok MBK üyesi vardı ama iş onları aşıyordu. Akluma şu geliyor. Sonuçlarıyla olumlu değişikliklere neden olan bu devrimi, ileride halkın ıstırapla ve nefretle hatırlaması için yapılmış bir oyun mu vardı ortada?

Devrim sonrası yapılan değişikliklerden pek çoğu bugün hâlâ yürürlükte. Olmayanlar da kasten değiştirilmiş hükümler. 27 Mayıs Anayasası'nın, Cemal Gürsel tarafından hukukçulara "Bana öyle bir anayasa yapın ki bir daha ihtilal yapmak gerekmesin" demesiyle oluşturulmuş bir Anayasa olmasından kaynaklanıyor biraz da bu olumlu gelişmeler. Eğitimde fen liseleri, Kredi ve Yurtlar Kurumu, çift Meclis, milli bakiye sistemi, seçimlerde hâkim teminatı, yargı bağımsızlığı, özerk TRT ve üniversite, sağlığın sosyalleşmesi. İlk sağlık karneleri o zaman veriliyor.

Devrim sabahı hapisteki gazeteciler salıveriliyor. Tutuklu gazeteciler arasında yaşlı ve ünlü Hüseyin Cahit Yalçın bile vardır. Ben de o sırada Dünya'ya ara sıra bir şeyler yazıyordum. Dünya'da en muhalif yazıları yazan Emil Galip Sandalcı'nın dövüldüğünü hatırlıyorum mesela. Gazetelerin yamalı bohça gibi beyazlarla çıktığını hatırlıyorum. Tahkikat Komisyonları, iktidarın hukuk kurumu gibi çalışıyordu, istediğini tutukluyor, sorguluyordu. Vatan Cephesi denilen bir şey ihdas edilmişti. Gün boyu radyolardan bu cepheye katılan, hatta ölmüş olsalar bile katılan isimlerin okunduğunu duyardık.

ABD Türkiye'ye yerleşmişti. Hatta Alparslan Türkeş'in anılarında yazdığı gibi, İçişleri Bakanlığı'na gittiği bir gün her dairenin başında bir Amerikalı varmış. Bizim MİT'in aylıklarını ABD veriyordu.

Sendikalar ve grev hakkı gibi, işçi hakları bu devrimle gerçekleştirilmişti.

....

27 Mayıs doğru algılanmalıdır. Yoksa seçim meydanlarında, belki birkaç oy toplarız ama tarihî gerçekleri de örtmüştü, saklamış oluruz.”⁹³

Yıllar sonrasında bile tartışılmaya devam eden bu başarılı darbe girişiminden çok kısa bir süre sonra, 1962 yılına gelindiğinde ordu içinden bir grup muhalif kuvvet tarafından iki defa darbe girişiminde bulunduğu görülür. Bu, ülke yönetiminde hem tepede hem tabanda ne kadar sancılı bir dönem yaşandığını gösterir.

Söz konusu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, yapılan yargılamalar sonucunda 7 sanığın ölüm cezasına çarptırılmasına, 29 sanığın müebbet hapsine, tutuklanan Kara Harp Okulu öğrencilerinin beraatına fakat 1.459’unun okulla ilişkilerinin kesilmesine karar verilir. Beraat eden sanıklar arasında önceki başarılı darbe girişimine iştirak etmiş Alparslan Türkeş’in de olması, zeminin ne kadar kaygan olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Ölümle cezalandırılan sanıklardan, darbe girişiminin plân ve yönetiminden sorumlu Talat Aydemir ve Fethi Gürcan dışındakilerin cezaları müebbet hapse çevrilirken bu iki kişinin idam cezası infaz edilir.⁹⁴

Sosyalizm merkezli hareketlerin fikir ve düşünceleri kitlelere 1961 yılında çıkarılmaya başlanan *Yön* dergisi aracılığıyla duyurulur. Özellikle ilk sayısında 1.042 kişinin imzasıyla yayımlanan *Yön* Bildirisi, taraflarınca büyük bir heyecan ve destekle karşılanır.

Sürecin seyrine genel olarak bakıldığında darbe sonrası kurulan koalisyon hükümetinin, grev, toplu sözleşme ve Demokrat Partililerin affı gibi konularda yaşanan anlaşmazlıklarla dağıldığı görülür.

Dağılan hükümetten istediğini alamayan işçiler, 31 Aralık 1962 tarihinde Türkiye İşçi Sınıfının o güne kadar düzenlediği en geniş kapsamlı mitingi (Yaklaşık olarak 200 bin kişi.) yaparlar. 15 Temmuz 1963 yılında meclisten geçen yasayla da

⁹³ Adet Ilgaz, 27 Mayıs Algısı, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/27-mayis-algisi-18465yy.htm>, (13.08.2019).

⁹⁴ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 112-117.

istediklerini alırlar. Bu düzenlemeler, Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikalaşma Kanunlarını kapsamaktadır.

İşçi cephesi açısından bu olumlu gelişmeler yaşanırken İsmet İnönü'nün ılımlı siyaset tavrının bir sonucu olan Yassıda Davası tahliyeleri, ülke kamuoyunda farklı tepkilere sebep olur. 22 Mart 1963 yılında sağlık sorunları sebebiyle Celâl Bayar'ın tahliye edilmesini, darbeye ılımlı yaklaşan kesim hoş karşılamazken, tahliye esnasında cezaevi çıkışında toplanan kalabalık bir grup, onu sevgi gösterileriyle karşılar ve bu coşkulu karşılama hükümeti tedirgin eder. Bu tedirginlik o derece artar ki iş, Celâl Bayar'ın evinin üzerinde uçaklar tarafından tehdit uçuşu yapılmasına kadar vardırırlar. Celâl Bayar'ın karizmasının Demokrat Parti'yi yeniden canlandırmasından korkanlar, kısa bir süre sonra Bayar'ın tekrar hapse gönderilmesiyle rahat bir nefes alırlar.⁹⁵ Bu çalkantılı sosyal ve siyasi süreçten sonra yapılan seçimden Adalet Partisi, en fazla oyu alarak tek başına hükümet kurma avantajıyla çıkar.⁹⁶ Her ne kadar sonraki süreçte yaşananlar, Adalet Partisi'nin hükümet kurmasına imkân vermese de halkın Adalet Partisi'ne gösterdiği bu teveccüh, onun yaşanan olaylar karşısındaki etkilenme seviyesini ve aldığı tavrı göstermesi açısından önemlidir.

Artık siyasi anlamdaki güç çatışması, kitlelere yayılmaya başlayarak kendini aktif bir şekilde göstermeye başlamıştır. Kurulan örgütlerin isimleri onların amaç ve faaliyet yönünü bir ölçüde belirtmesi bakımından fikir vericidir: Fikir Kulüpleri Federasyonu (Adını daha sonra Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu olarak değiştirmiş ve Dev-Genç olarak nitelendirilmiştir. Bu örgüt daha sonraki süreçte Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi olarak kendi içinde ayrılmıştır.), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi, Milli Demokratik Devrim, Devrimci Öğrenci Birliği, Ülkücü Gençlik Derneği, Ülkü Ocakları Derneği vb.

Bu örgütlenmelerin yeri geldiğinde öldürme yaralama ve mala-mülke zarar verme eylemleriyle anılıyor olması ise ülkenin sosyal ve siyasal anlamda içinde

⁹⁵ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 120.

⁹⁶ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 121.

bulunduğu durumu özetler niteliktedir.⁹⁷ Ayrıca bu örgütlerin yaptığı mitinglerde kan dökülmesi de fotoğrafın ayrı bir boyutudur.

İfadeleri kısaca somutlaştırmak gerekirse: Amerika'nın sömürücü ve insan haklarını ihlal eden politikalarına tepki olarak birçok eylem gerçekleştirilir. Bunlardan en kitlesel olanı 1968 yılının Temmuz ayında gerçekleştirilenidir. Bu eylemde Kızılay'daki Amerikan Haberler Merkezi'nin camları kırılmış, protestoya katılan öğrencilerden Vedat Demircioğlu ve Atalay Savaş gösteriler sırasında öldürülmüştür. Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği'ne atadığı Robert William Komer'in 1.500 kadar öğrenci tarafından Esenboğa Havalimanı'nda protesto edilmesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi ziyareti sırasında üniversite genelinde geniş bir tepkiyle karşılanması, Amerika'yı elçisini geri çekip yerine başkasını atamaya mecbur bırakır. Üniversite yönetimi de öğrencilerine karşı bir takım yaptırım uygular.⁹⁸

Bu veriler ışığında görüyoruz ki darbe ve darbe ortamına karşı verilen pasif tepki, bu özelliğini yitirip örgütlenmeler yoluyla fiilî tepki safhasına geçmiştir.

İşçi cephesindeki örgütlenmelere kısaca değinmek gerekirse Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu karşımıza çıkan en faal ve bilindik örgüttür. Devrimci işçi örgütlerinin paralelinde üniversite dışındaki eğitim sahasında Türkiye Öğretmenler Sendikası, örgütlenmeler içinde sol cephede en faal olanıdır. Köycülük Dernekleri adı altında kurulan örgütlenmeler de bilinçlenmenin, artık organlarla sınırlı kalınmayıp hücrelere kadar indirilmek istenmesinin bir tezahürüdür. Bu dernekler, birçok hak ve özgürlük konusunda halkı bilgilendirirken haksız uygulamalara karşı nasıl karşı konulması konusunda da bilinçlendirmeyi de kendilerine amaç edinmişlerdir.⁹⁹

Ülkedeki bölünmüşlüğü Karpaz en öz haliyle şu şekilde tasvir eder:

“Toplumda birbirinin tamamen zıddı görüşlere rastlanmaktadır. Bazı gruplar eski olan her şeye amansızca saldırırken diğer bir kısım gruplar ise yeni

⁹⁷ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 186 ve 196.

⁹⁸ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 163-165.

⁹⁹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 169.

olan her şeyi lanetlemektedir. Bir şehirde dini okullar rağbet görürken, bir başka şehirde modern okullar açılması için Milli Eğitim Bakanlığı'na heyetler gönderilmektedir. (Bu satırların yazarı Erbaa ve Niksar'da böyle bir olaya tanık olmuştur.) Öğretmen, bir köyde taşlanırken bir başka köyde el üstünde tutulmaktadır.”¹⁰⁰

Ülke içinde bu şekilde gelişen hassasiyet seviyesini yansıtması açısından Öktem olayını kısaca özetlemek yerinde olacaktır. 1966 yılında Yargıtay Başkanlığı görevi yapan İmran Öktem, din ve Kur'ân konusunda muhafazakâr kesim tarafından hoş karşılanmayan söylemlerde bulunur. İmran Öktem'in görevini sürdürürken vefat etmesi sonrasında defnedilmesi sırasında muhafazakâr kesim cenaze namazının kılınmasının doğru olmadığını savunur. Sol cenah Öktem'e ve cenazesine sahip çıkar, cenaze büyük bir kalabalığın katılımıyla 3 Mayıs 1969 yılında Ankara'da defnedilir.¹⁰¹ Bu gelişmeler, sağ-sol kırılmasının öğrenci ve işçi cephesiyle sınırlı kalmayıp ne kadar derine nüfus ettiğini ifade eder ve tarafların bu karşılıklı reaksiyonları, aslında bu tür kutuplaşmanın ülke açısından ne kadar sıkıntılı süreçler doğuracağını sinyalleridir.

Anlaşılmaktadır ki; darbe sonrası alınan tedbirler darbenin yarattığı yıkımı azaltmak yerine onun üzerini örtmüştür ve yara içten içten kanamaya devam etmektedir. Nitekim kısa aralıklarla yapılan seçimler siyaseten bir istikrar sağlamaktan ziyade ekonomi, sanayi ve tarım gibi alanlarda olumsuz sonuçlar doğurur.

İç ve dış politikada baş gösteren siyasal bunalımlara ek ekonomik, politik ve sosyal krizlerle geçen on yıldan sonra ülke, yeni bir darbe tehdidiyle karşı karşıya kalır. Bunun sebebi de alınması gereken tedbirlerin cebrî değil de daha sistematik ve halkın ihtiyaçlarını dikkate alan uzlaşmacı bir arayışın sonucu uygulamalar olması gerekirken bu vasfı taşımamalarıdır:

“Türkiye büyük olayların eşiğindedir (1959'da yazılmıştır bu satırlar). Yüzeysel kalan, yarım yamalak tedbirler bu olayları sadece kısa bir zaman geciktirebilir. Sıkı bir kontrol ise bir huzur manzarası yaratsa bile mutlaka yapılması

¹⁰⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, s. 424-425.

¹⁰¹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 170.

gereken geniş siyasi, kültürel ve toplumsal düzenlemelerin yerine geçemez. Türkiye'nin bu gün karşısında bulunduğu en büyük mesele, toplumsal uyumun sağlanmasıdır. Ancak toplumsal sorunları çözmek dar ve teknik bir anlayışla başarılabilir. Geniş ve sistematik bir toplumsal örgütlenmeye ihtiyaç vardır. Bu toplumsal düzenleme ihtiyacının temelinde de halkın içten gelen ve gittikçe şiddetlenen kültür, hürriyet ve ilerleme, tek kelimeyle ve en geniş anlamıyla demokrasi özlemi bulunmaktadır. Bu gerçek demokrasi nasıl tanımlanabilir ve demokrasi yoluyla halkçılık nasıl gerçekleştirilebilir?”¹⁰²

Üniversitelerde başlayan örgütlenmelerin mensupları artık söylem siyasetinden ziyade silâhlı mücadeleyi savunan demeçler vermeye başlarlar, işçiler de büyük çaplı eylemlerle seslerini duyurma yolunu seçerler. Bu eylemlerden en bilineni ise 15 Haziran 1970 tarihinde gerçekleştirilen yürüyüştür. Bu yürüyüş kapsamında sanayi işçileri, 12 Haziran'da Sendikalar Kanunu'nda yapılan değişikliğin iptali için Taksimde birleşmek üzere İstanbul'un çeşitli yerlerinden, Adapazarı ve İzmit'ten yola çıkarak geniş çaplı bir yürüyüş organize ederler. Bu eylemler sonrasında hükûmet, İstanbul ve Kocaeli illerini kapsayan üç aylık sıkıyönetim kararı alır.¹⁰³

Sol örgütlenmenin söylemlerindeki bu sertlikler sağ ve milliyetçi cephe tarafından her zaman karşılık bulur. Solda hangi örgütlenme gerçekleşirse sağ taraf mutlaka muadili bir örgütlenmeyle cevap verir. Örneğin Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun karşısına Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu çıkarması gibi...¹⁰⁴

Sol söylemlerin bu kadar güçlenme sebebinin halk tabanındaki karşılığınadır de şunlar söylenebilir:

“Türkiye’de solcu akımların görece bir başarı sağlayabilmiş olmasının sebebi nedir? Başta olan sebep, düşük hayat seviyesi, kötü toplumsal şartlar, işsizlik ve devlet kapitalizmine dayanan bir ekonominin doğurduğu sakıncalardır. İşçilerin

¹⁰² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, s. 401-402.

¹⁰³ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 191-192.

¹⁰⁴ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 197.

son derece düşük ücretler aldığı, meslekleri sebebiyle hor görüldükleri, hayat seviyelerini yükseltmek imkanlarından yoksun bırakıldıkları göz önünde tutulursa, durum daha iyi anlaşılabilir.”¹⁰⁵

Ülke içten içe bu şekilde kaynarken artan siyasî cinayetlere 13 Nisan 1970 günü Ankara Üniversitesi öğretim görevlisi Dr. Necdet Güçlü cinayeti eklenir. Bu olayın Ülkücülerin Tıp Fakültesi’ni bastığı sırada gerçekleşmesi, faili olarak Ülkücülerin işaret edilmesine –olayın faili bulunamamıştır- sebep olurken Taksim’deki Atatürk Kültür Merkezi’nde çıkan yangın üzerine de olayın failinin solcular olduğunu ima eden haberler yapılır. Bu kışkırtıcı eylemlerin artması ve ülke para biriminin değerinin %66 oranında düşüren devalüasyonun yarattığı ekonomik kriz gibi on yılda aşılamayan bunalımlar, ordu cephesi nezdinde yeni bir darbenin gerekçeleri olarak karşılık bulur.

Bu gelişmeleri kısaca özetlemek gerekirse:

“Tarımsal kapitalizmin sancağının düşürülmesi, bu türden bir kapitalizmin Türkiye için nefesinin tükenmesiyle olmuştu. Şimdi şafak, sanayi burjuvazisi için sökiyordu. Gelgelelim alacakaranlıkta ancak siluetleriyle seçilebilen sanayiciler, ekonominin bütünüünü modern sanayiye göre örgütleyecek, toplumu kendi dünya görüşlerine uygun biçimde yönlendirebilecek ve bunu sürekli kılacak şekilde güçlenmemişlerdi. Henüz montajcıydılar. Üstelik geliştirdikleri kapitalizm kendilerinin karşıtı olan işçi sınıfını çoğalta çoğalta yürüyordu. Şimdi tüm siyasal hayat bu iki sınıf ekseninde saflaşmaya başlıyor, bu saflaşmalar topluma birbirine rakip iki dünyanın suretini göstermek için yarıştıyordu. Siyasal biçimlerde, üretim tarzında, bölüşüm ilişkilerinde, fikirlerde, sanatlarda ve kültürlerde, yani hayatın her alanında nefes nefese süren bir mücadele dönemi Türkiye’nin her karış toprağının altını üstüne getiriyordu.”¹⁰⁶

¹⁰⁵ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 447.

¹⁰⁶ Gökhan Atılın vd., *age.*, s. 523.

2.1.2. 1970- 1980 Arası Dönem

Bütün bu gelişmeler sonrasında tarih 12 Mart 1971'i gösterdiğinde toplum yeni bir darbe girişimiyle karşı karşıya kalır. Fiilî olarak 9 Mart günü icra edilmek üzere plânlanan darbe eylemi, ordu içinde birlik sağlanamaması sebebiyle, 12 Mart günü bir muhtıra verilmesi seviyesinde kalır. Hükümetin istifasını, yerine “partiler üstü bir millî birlik hükümetini” öngören, aksi halde ordunun yönetime el koyacağını ifade eden Muhtıra, Cumhurbaşkanı'na 12 Mart günü verilir.¹⁰⁷

Bu muhtıralı darbe girişiminden sonra hükümet istifa eder ve on bir ilde sıkıyönetim ilân edilir.¹⁰⁸ Bu illerin içinde üç büyük şehrin yanında Diyarbakır ve Siirt gibi bazı doğu illeri de vardır. Bunlara bakarak, darbeyi gerçekleştiren kesimin, halk ve öğrenci örgütlenmelerini engelleyerek ve kitlesel eylem plânlarının icra edildiği bölgeleri kontrol altında tutarak, ülke içinde gerçekleşmesi muhtemel ayaklanmaların önüne geçmek istediği söylenebilir. Buna karşılık, kamuoyunun genel tablosuna bakılarak, sağ meyilli hükümete yönelik bu girişimin sol görüşlü örgütler tarafından coşkuyla karşılandığı ifade edilebilir.¹⁰⁹

Emekli Tuğamiral Vedii Bilget'in anılarının bir bölümünde darbe karşıtı Orgeneral Tağmaç'ın “*Türkiye’de ihtilal yapılmasını isteyen sağ ile sol’dur. Bunu orduya yaptırarak ya padişahlığı ya da komünistliği getirme amacı güdüyor...*”¹¹⁰ sözü, darbe girişimlerinin mahiyeti, rengi ve algısı konusunda ipucu vermesi noktasında bize hayli yardımcı olmaktadır. Bu sözden anlıyoruz ki Türk toprakları üzerinde bir iktidar savaşı vardır. Bu savaşın tarafları, görünen kısmıyla sağ-sol olsa da asıl failleri belirsizdir. Yukarıdaki alıntıda ifade edildiği gibi bu güçler, amaçları uğruna “*Türkiye’nin her karış toprağının altını üstüne getiriyordu.*”¹¹¹ Oyun, aktörler arasında rol değişimleriyle sürerken halk, fırsat buldukça bu oyundaki rolünün etkisini artırmanın yolunu farklı şekillerde arayagelmiştir. Toplum, bu

¹⁰⁷ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 204-205.

¹⁰⁸ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 206.

¹⁰⁹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 207.

¹¹⁰ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 208.

¹¹¹ Gökhan Atılğan vd., *age.*, s. 523.

amacına ulaşmak için bazen seçmen olmuştur, bazen öğrenci, bazen işçi, bazen memur ama her zaman halk sıfatıyla tavır koyma gayretinde olmuştur.

Muhtıra sonrası kurulan ara rejim hükümeti döneminde, bozulan ekonomik ve sosyal yapıyı, aksayan tarım ve sanayi gelişmelerini düzene koymak ve ilerlemeyi devam ettirmek amacıyla yeni bakanlıklar kurulurken bazı bakanlıkların tanım, yetki ve kapsamı değiştirilir. Türk demokratik işleyişinin bozulmasından ve rejimin selametinden sorumlu tutulan bazı partiler kapatılır. Bu partilerden Millî Nizam Partisi, ‘*laikliğe aykırı eylemleri*’ gerekçe gösterilerek, Türkiye İşçi Partisi ise “*Kürt sorunu*” ve Doğu ve Güneydoğunun sorunları üzerine yaptığı açıklama ve eylemler esas alınarak ‘*bölücülük yapmak*’ gerekçesiyle kapatılır.¹¹² Ara hükümet döneminde zamanda 1961 anayasasının getirdiği siyasî ve sosyal özgürlükler, bu özgürlüklerin idarî zaafılara sebep olduğu zannıyla kısıtlanır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, önceki darbeden sonra askerin fiilen yönetime el koyup yeni anayasa ile özgürlükleri genişlettiği görülürken 12 Mart 1971 askerî müdahalesi sonrasında ise aynı özgürlüklerin kısıtlandığı görülür. Bu dönemde sivillerden oluşan hükümetin, “*askerin maşası*” gibi çalışması onun sivilliği ile çelişen bir durum olarak dikkat çeker.¹¹³

Önceki dönemde bazı eylemlere yönetici olarak iştirak eden, bir çok eyleme de fiilî olarak katılan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu lideri Deniz Gezmiş ve yandaşlarının yakalanmaları hükümetin güç gösterisi olarak algılanacak bir mahiyette halka duyurulur. Sonrasında Sıkıyönetim Kanunu ağır hükümler barındıracak şekilde değiştirilir.¹¹⁴ Sıkıyönetimle birlikte Dev-Genç ve Türkiye Öğretmenler Sendikası gibi bazı solcu sivil kuruluşlar tamamen, *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri on gün süreyle kapatılır.¹¹⁵

Geniş çaplı gözaltıların yapılması ve gözaltıların da kısa sürede tutuklamalara dönüşmesi rejimin, önceki darbeye karşılaştırıldığında, halkın iradesini temsil eden siyasî aktör ve oluşumlardan ziyade toplumun muhalif

¹¹² Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 223.

¹¹³ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 224.

¹¹⁴ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 228-229.

¹¹⁵ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 229.

gruplarını doğrudan hedef aldığını göstermektedir. Orgeneral Memduh Tağmaç' ın “*Sosyal uyanış, ekonomik gelişmelerin önüne geçti.*”¹¹⁶ sözü rejimin bu tavrının sebebini kısa ve net bir şekilde açıklar.

Bu tür ağır müdahalelere sokak muhalefetinin reaksiyonu çok sert olur. İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Oktay Etiman, Ulaş Bardakçı, Necmi Demir ve Hüseyin Cevahir tarafından kaçırılması, hükümeti önceden yasal zeminini hazırladığı şekilde müdahaleye iter. Bu çerçevede, İstanbul'da 23 Mayıs günü 1971'de sokağa çıkma yasağı ilân edilerek şehir, ev ev aramalara ve geniş çaplı gözaltılara sahne olur. Gözaltı listesine bakıldığında karşımıza birçok gazeteci, sendika üyesi, politikacı ve öğretim üyesi çıkar. Eylem sonrası yönetimin tehdit üslubuyla kaleme alıp yayımladığı sert uyarı bildirisinin ardından, kaçırma olayına karışan Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi üyeleri de karşı bildiri yayımlayarak yönetimden, tutuklu bulunan devrimcilerin serbest bırakılması yönünde bir istekte bulunur.¹¹⁷ Bütün bu karmaşaya dair gelişmelerin, ülkenin huzur ve sükûnunu bozup gerginliği son haddine çıkardığı ifade edilebilir.

Arkasında askerlerin durduğu yönetim, kişisel hak ve özgürlükleri ihlâl eden uygulamalarına rağmen, ne sokak muhalefetinin kökünü kazıyabilir ne de bu muhalefetin çözümüne engel olduğunu iddia ettiği ekonomik problemlere bir çözüm bulabilir. Yaşananlara tepki halk zeminiyle sınırlı kalmaz, bazı bakanlar istifa ederler. Bu, aynı zamanda hükümetin homojen bir yapıya sahip olmadığını gösterir. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yargılandığı Sıkıyönetim Mahkemesi'nin idam kararı vermesi, hükümet içindeki bu ayrılığı daha da derinleştirir. Siyasî ve sosyal grupların bu karara tepkisi ise çok sert olur. Sokak çatışmaları, şiddet meylini artırarak devam eder. Fakat bu tepkiler 6 Mayıs 1972 günü kararın infazına mani olamaz. İstikrarsızlık 1973 yılına kadar sürer, ülke ekonomisi ise alınan tedbirlere rağmen 1980 yılına kadar toparlanamaz.

Adalet Partisi döneminde yolsuzluk iddialarıyla güvenilirliği zedelenecek hükümet, bozulan iktisadî dengeyi düzeltemeyip ekonomik bunalımı aşamamasıyla

¹¹⁶ Emre Kongar, *Demokrasimizle Yüzleşmek*, 17. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 231.

¹¹⁷ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 230.

halkın huzursuzluğu gittikçe artar.¹¹⁸ Hükümetin sağ meyilli kadrolaşmaya ılımlı yaklaştığı izlenimi ise memur cephesindeki tepkiyi artırır.

1974 yılında ilan edilen genel aflla birlikte sıkıyönetim döneminde tutuklanan okumuş ve aydın zümresi serbest kalır. Kapatılmış olan sivil örgütlenmeler bu serbestlik sonrası yeniden canlanmaya başlar. Bu örgütlenmeler neticesinde 1976 yılındaki 1 Mayıs kutlamaları 100 bini aşkın bir kitlenin katılımıyla gerçekleştirilir. Bu kutlama, yönetimi derin endişeye sevk eder ve 1977 yılında 1 Mayıs kutlamaları yasaklanır. Ama yasağa ve alınan önlemlere rağmen 500 binin üzerinde katılımı gerçekleşen 1 Mayıs 1977 işçi bayramı kutlamaları, kışkırtıcı eylemlere sahne olur. Kimliği belirsiz kişilerce halkın üzerine ateş açılması otuz altı kişinin ölümüne sebep olur. Bu kanlı provokasyonlardan sonra halk ve devlet yeniden karşı karşıya gelir ve hükümete duyulan güvensizlik daha da artar.¹¹⁹ 1977 erken seçimleri işte bu gerilimi yüksek atmosferde gerçekleşir.

Bu kanlı 1 Mayıs olarak anılan 1977 Taksim olayına yazar bizzat şahit olur. Yıllar sonra köşe yazısında bu olaydan bahsetme gereği duyması, isim ve olaylar açısından bu günün son derece ayrıntılı olarak betimlenmesi, bu tür olayların sanatçıda derin izler bıraktığının delilidir. Ve bu tür izlerin eserlerde kendini bir şekilde ifade yöntemi bulması kaçınılmazdır:

“Siz benim romantik duygularıma bakmayın. 1977 hadisesinde ben de Taksim’deydim ve ölümden kıl payı kurtulduğumuzu söyleyebilirim. Beşiktaş’tan Taksim’e çıkan Yazarlar Sendikası kortejindeydim. Yanımda bir kız arkadaşım vardı. O zamanki adıyla Inter Continental(Şimdi The Marmara) Oteli’nin önünde durduk. Hasan İzzettin Dinamo da tam yanımda duruyordu. Şişman vücuduna ve yaşına rağmen hiç şikayet etmeden konuşmaları dinliyorduk. Sendika başkanları konuşmalarını bitirince bize döndü ‘Yolumuz uzak’ dedi ‘hadi size şurada bir çorba ısmarlayayım da gidelim.’ O, Ataköy’de oturuyordu, biz de Küçükçekmece’de.”¹²⁰

¹¹⁸ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 269-270.

¹¹⁹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 279-281.

¹²⁰ Afet Ilgaz, Yepyeni bir güneş doğar dağların doruklarından,

Erken seçim sonunda kurulan koalisyon hükümetine mensup bazı bakanların yolsuzluk yaptıkları ve kadrolaşmaya göz yumduklarına yönelik iddialar ve ülkede son on yılda önü alınamayan iktisadî bunalımın doruğa çıkmasının (Bu hükümet döneminde üç defa devalüasyona maruz kalan TL, ABD Doları karşısında %300 değer kaybeder.)¹²¹ yanı sıra sağ-sol merkezli çatışmanın giderek Alevî-Sünnî çatışmasına dönüşmesi, içten içe kaynaklı tabandaki tedirginliği daha da belirgin kılar.

*“Ecevit’in politikalarının sonucu 1978-79’un sert geçen kışında ülkenin karşı karşıya kaldığı yakıt sıkıntısı olmuştur. Okullar kapatılmış, hastaneler ısıtılamamış ve ekonomi hızla çökmüştür. Bu sırada bitmek bilmeyen grevler ve hükümet tarafından desteklenen cömert toplu sözleşmeler enflasyon oranını ikiye üçe katlamıştır. Siyasal cinayetler ve banka soygunları artmış, yaygın terör eylemleri Türkiye’yi güvensiz bir ülke hâline getirmişti. Hükümet sıkıyönetim ilan etmesine karşın terörizmi alt etme vaatlerini yerine getiremiyordu.”*¹²²

Üniversitelerdeki şiddet olayları öğrencilerle sınırlı kalmaz, öğretim üyelerine yönelik suikast girişimleri bir sonraki aşama olarak kayda geçer. Alevilere yönelik düzenlenen şiddet eylemleri olarak tarihteki yerini alan Sivas ve Maraş olayları, bir gazetenin genel yayın yönetmeninin silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmesi gibi hadiseler ülkenin içinde bulunduğu yönetim zaafından kaynaklı karmaşanın ifadesidir. Bu eylemler ülke içindeki güvensizlik ortamını belirginleştirirken petrolün karneyle verilmeye başlanması ise iktisadî bunalımın ulaştığı boyutu gözler önüne serer. Bunun yanında Kemal H. Karpat’ın ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatan satırları genelin fotoğrafını öz bir şekilde ortaya koymaktadır:

“İç olaylar ve sağ-sol çekişmeleri gittikçe kanlı bir şekil alıyor, yüzlerce kişi ölüyor, Abdi ipekçi gibi tanınmış yazarlar, gazeteciler katlediliyordu. Sokaklarda asayiş ve güvenden eser kalmamıştı. Polis, okullar, daireler, hatta iş yerleri sağ-sol, bazen dinci-laik olarak ikiye bölünüyor. Kahramanmaraş’ta meydana gelen vahim

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yepyeni-bir-gunes-dogar-daglarin-doruklarindan-30637yy.htm>, (08.08.2019).

¹²¹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 294-295.

¹²² Kemal H. Karpat, *Kemal H. Karpat Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 208.

olaylar (109 ölü, 500 ev ve iş yeri tahrip) yurttaki durumun iç savaşa dönüşmekte olduğunu göstermekteydi.”¹²³

“1980 yazında Türkiye tam bir cehenneme dönmüş durumdaydı. Siyasal cinayetler o kadar tırmanışa geçmişti ki günde 20-25 kişi siyasal nedenlerle öldürülmekteydi. Ayrıca çeşitli etnik ve dinî gruplar da birbiriyle çatışmaya başlamışlardı. CHP ve AP arasındaki cepheleşmenin devam etmesi ve Fahri Korutürk’ün görev süresinin dolmasının ardından meclisin bir cumhurbaşkanı seçmeyi becerememesi durumu daha da kötüleştirmişti. Hep sivil-demokratik bir düzenden yana olmuş olan halkın geneli, huzur ve emniyet özlemi içindeydi ve ülkenin içine düştüğü kargaşa ortamından siyasal partileri ve rejimin aşırı serbest oluşunu sorumlu tutmaktaydılar. Bir şekilde duruma müdahale edilmesi gerektiği yönündeki çağrılar gitgide daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştı. Bardağı taşıran son damla MSP tarafından organize edilen ve İslâmî bir düzen talep eden kitle gösterileri olmuştu.”¹²⁴

12 Eylül 1980 Darbesi’ni hazırlayan süreç, bundan önceki darbe öncesi süreçlerden daha sancılı daha kaotik daha heterojen ve sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda daha yıkıcı olmuştur.

2.1.3. 1980- 1987 Arası Dönem

“Ülke 1980 yılına, siyasal şiddet ve iktisadi krize çözüm üretmeyen kutuplaşmış bir ülke olarak girdi. ¹²⁵ Siyasi güvensizlik ve %70’lere dayanan ve durdurulamayan enflasyonla iyice gerilen ordu-hükümet ilişkileri Milli Selamet Partisi’nin Konya Mitingi’yle kopma noktasına gelir. Bu mitingde İstiklal Marşı’nın okunmasının reddedilmesi “tek halife- tek devlet – tek millet” sloganlarının atılması¹²⁶ orduda, ülke rejimine yönelik irtica tehdidinin arttığı kanaatini doğurur. Bu durum, kendilerini Cumhuriyet’in teminatı olarak kabul eden ordu tarafından

¹²³ Gös. yer.

¹²⁴ Kemal H. Karpat, *Kemal H. Karpat Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 209.

¹²⁵ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 325.

¹²⁶ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 326.

kabul edilebilir bir durum değildir. Tarihler 12 Eylül 1980'i gösterdiğinde ordu bir bildiriyle Parlamento'nun dağıtıldığını, Kabine'nin görevine son verildiğini, milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığını, siyasi partilerin faaliyetlerinin durdurulduğunu halka duyurur. Darbenin çıkış noktası rejim değişikliği ihtimalidir ama bu hususta bile ordu, halkın tepki ve isteklerini göz önünde bulunduracak hassasiyet göstermiştir ama bu hassasiyetin dayanağı, halkın demokrasi beklentisini karşılamak değil yönetim açısından zorluk yaşamamak için ordunun kendi dışından bir desteğe ihtiyaç duymasıdır:

“Her ne kadar ülkenin durumunda ve laiklik-din konularında büyük değişiklikler olmuşsa da, neticede üç darbeyi birleştiren ortak nokta darbenin laikliği korumak için gerçekleşmesi olmuştur. Bununla birlikte 12 Eylül'ü planlayanların halk desteğine önem verdiğini vurgulamak gerekir. Halka verilen önem, demokrasiye ve siyasi partilere karşı olan saygı ve güvenden değil, ordunun siyasi alanda kendisine destek sağlayacak sivil temeli aramasındadır.”¹²⁷

Önceki darbe sürecinde olduğu gibi siyasiler kısa süreli tutuklanır ve sivil örgütlenmelerin faaliyetlerine son verilir. Türk Hava Yolları, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışında Bütün dernek ve sivil kuruluşların faaliyetlerinin durdurulmasıyla örgütlü sivil yaşama tamamen sınırlanmış olur. Tutuklanan siyasiler kısa sürede serbest bırakılsa da siyasi konuların aleni şekilde ifade edilmesi Haziran 1981'den itibaren yasaklanır. Önceki darbenin aksine askerî bir hükümet kurulur. Cuntanın liderliğini Milli Güvenlik Konseyi yüklenir ve Orgeneral Kenan Evren resmen devlet başkanı ilan edilir. Bu tür uygulamaların tabandaki karşılığı beklenildiği gibi tepkisizlik olmamıştır, lakin ordu yönetimi denetim ve baskısını artırmakta kararlı tutumunu devam ettirir:

“Halk genelde orduya güveniyor, saygı duyuyor, yurdun güveninin sağlamasını istiyor, ama siyasi iktidara sahip çıkarak istediği gibi hareket etmesini istemiyordu. Bunun için de halk, 12 Eylül'de müdahaleye kısa süre destek verir gibi olduktan sonra, askerî idarenin uzun dönem devam etmesine veya hürriyetleri kaldırmasına sessizce direnmeye başlamıştır. MGK bu direnmenin siyasi partiler tarafından oluşturulduğunu tespit etmiş, 12 Eylül ortamını yaratan kişilerin

¹²⁷ Kemal H. Karpat, *Kemal H. Karpat Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 211.

eleştirilmesini veya övülmesini önlemek için 12 Haziran 1981’de partileri kapatma kararı almıştır. Ayrıca eski siyasetçilerin ülkenin siyasi ve hukuki geçmişi ve geleceği hakkında sözlü yazılı demeç vermeleri, makale yazmaları yasaklanmıştır. 12 Eylül darbecilerinin bir sonraki hedefi ise siyaset, kültür ve hukuki geçmişi ve sanat faaliyetlerine katılan kimseler olmuştur. DGM ve normal mahkemeleri binlerce kişiyi çeşitli cezalara çarptırılmış, birçok kişi vatandaşlıktan çıkarılmış, askerî mahkemelerin yetkileri artırılmıştır.”

Darbeyi izleyen bir hafta içerisinde Emekli Amiral Bülend Ulusu yönetiminde 27 üyeli bir kabine atanır. MGK, kısa sürede ülkeyi 13 sıkıyönetim bölgesine ayırır ve 13 generali bu bölgelere sıkıyönetim komutanları olarak atar.¹²⁸

Darbeyi izleyen yılsonunda tutuklu sayısı 122 binden fazladır, Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinde 210 bin dava açılır, siyasi hükümlülerin 50’sinin idam cezası infaz edilir, 1 milyon 683 bin kişi fişlenir 348 bin kişinin pasaportlarına el koyulurken 15 bine yakın kamu görevlisinin memuriyetle ilişkileri kesilir.¹²⁹

Bu döneme dair en ilginç ayrıntı Evren’in “*O Anayasa bize bol geldi, içinde oynaya oynaya 12 Eylül’e geldik.*”¹³⁰ diyerek eleştirdiği 27 Mayıs Anayasası yerine oluşturulan anayasanın halk oylamasında halkın, oyunu belli eden pusulalarla askerlerin nöbet tuttuğu sandıklarda oy vermek zorunda bırakılmasıdır.¹³¹ Demokrasinin birincil gereği olan oylamanın gizliliğinin demokrasi adına yok sayılması, içinde bulunulan durumun hassasiyetine dair ehemmiyet arz eden bir veridir. Bu şartlarda böyle bir Anayasa’nın %91,4 gibi bir oranla kabul edilmesi elbette ki sadece baskıyla açıklanacak şey değildir. Bunda halkın, “*kardeşin kardeşi öldürdüğü*” tansiyonu yüksek günlere dönmek istememesinin rolü de oldukça fazladır.¹³²

Son olarak genel bir değerlendirme adına diyebiliriz ki: Türk halkı 1960 ve öncesinde yaşanan çok partili döneme geçiş gibi dönemlerde olduğu gibi demokrasi

¹²⁸ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 326-327.

¹²⁹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 331.

¹³⁰ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 333.

¹³¹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 334.

¹³² Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 334.

sınavı vermiş ama her defasında da fiilî kuvvet karşısında boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Halk kendini ifade etmek ya da hakkını aramak adına girdiği bütün kitlesel eylem girişimlerinde de ülkenin sahip olduğu heterojen ve etnik ya da inanç noktasındaki kozmopolit yapıdan dolayı tek bir amaç için de olsa haklarını aramak için gerçekleştirdikleri eylemlerde bile ortak bir seste buluşmamıştır. Bu da ülkede aynı hedef için yola çıkan kitleler arasında çatışmaya sebep olmuştur. Ülkenin birlik ve güvenliğinden sorumlu askerî cephe de, milli birlik ve vatan bütünlüğü adına neredeyse her on yılda bir, oluşan bu karmaşayı ortadan kaldırmak ve ülke genelinde hâkim olan şiddet ve gerilimi durdurmak için harekete geçmiştir. Tüm bu sebepler doğrultusunda ordu, bazen siyasileri bazen de direk halk örgütlenmelerini karşısına alarak yönetime el koymakta da kendilerince haklı sebepler bulmuştur.

Bu kaotik ortam eğitim, siyasal, yönetsel ve yargısal yapı ve uygulamalarında birtakım zaafı berabesinde getirmiştir. Sistemsel bu bozukluklar da halkın bir parçası olan ama duyargaları biraz daha hassas olan sanatçıların eserlerinde, tasarrufları dâhilinde yer bulmuştur.

2.2. Romanlarda Sosyal Tenkit

2.2.1. Toplumun Din Algısı

*“Din insanların mutlu bir hayat sürmesini amaçlayan Tanrı'nın veya din kurucularının kutsal kitaplarda yer alan sözlerinden, insanların bu amacın gerçekleşmesi için yaptıkları davranışlardan ve oluşturdukları kurumlardan meydana gelen bir sistemdir.”*¹³³

Din aynı zamanda bir ihtiyaçtır çünkü *“...İnsan, varoluş nedeni ve amacının cevabını dinde bulmuştur.”*¹³⁴ Ama bu ihtiyacın kaynağı insanî bir duyuş, düşünüş ya

¹³³ Baki Adem vd., *Dinler Tarihi*, 2. baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 43.

¹³⁴ Baki Adem vd., *age.*, s. 35.

da etkileniş değildir. Dine yönelik şu değerlendirmelerden yola çıkarak diyebiliriz ki inanmak, aklı bir mesele değil tamamen metafiziksel temellendirmelerle izah edilebilecek manevi bir süreçtir:

“...din, hiçbir ideolojiyle, felsefi sistemle mukayese edilemez. İdeolojiler, felsefi sistemler ömrünü doldurunca sessiz sedasız insan hayatından yok olup giderler. Fakat akıldışı gibi görünen dini inanç sistemleri bile varlığını devam ettirirler.”¹³⁵

Bu manevî ihtiyaç doğrultusunda insanları kendisine mecbur bırakan bu algı bireysel aynı zamanda da bireyin dine ait bilgileri sonradan öğrenmesi yönüyle de toplumsaldır. Kişi, inancını seçme özgürlüğüne sahipse de o olgunluğa erişene kadar, kendisine en yakın topluluk veya daha dar anlamıyla toplumun çekirdek yapısı olan ailesinin güdümü doğrultusunda bu ihtiyacını gidermeye mecburdur. Dinî bilgiler, metafiziksel etkilenmelerin ürünü olduğu için sıradan bir bireyin algısıyla pozitif bilim açısından kanıtlanabilirliği çok zayıftır. Bu sebeple hem birey bazında hem de toplum bazında bazı yanlışlara düşülme ihtimali fazladır.

Yazarın yetiştiği toplumun dinî algı ve yaşayışına yönelik toplumun muhtemel yanlışlarına dair atıflar, romanların çoğunda mevcuttur. Bunlar, bazen bariz bazen üstü kapalı olarak zikredilse de bazı paragraflardaki göndermeler daha belirgindir. Aşağıdaki paragraf da bu perspektiften değerlendirildiğinde yazarın toplumun din algı seviyesinin değerlendirilmesine örnek olarak verilebilir:

“...Kadın düşünde bir evliya görmüş, evliya ona bir Kuran, -burada bir şeyler mırıldanıp hepsi ellerini göğüslerine koydular.- bir tespih, bir de gül vermiş. Bu gülün anlamını yorumluyordu yaşlı, şişman ve çok serbest davranışlı kadın. Dört beş yıl önce hiçbir din bilgisi olmadığı halde şimdi şişman kadına ‘hoca hanım’ diyorlardı. Biraz Kuran okumayı öğrenmiş, mevlitten bir iki bölüm ezberlemiş, büyük bir tutkuyla kendini çevresine kabul ettirmeye çalışıyor, bu arada da özellikle Sevda’nın annesiyle saygınlık savaşı veriyordu. Selime Hanım’la savaşa girilemezdi. O bir tekti. Oysa Sevda’nın annesinin hiçbir aşırı savı olmadığından onunla

¹³⁵ Baki Adem vd., *age.*, s. 35.

savaşılabilirdi. Sevda'nın annesi sadece güzel bir sesle Kuran okumayı iyi bilen, dine bir kurtuluş gibi sarılan sanatçı yapılı bir kadındı. Hocalıkta ilerlemek isteyenler nedense ilk önce onu geçmeye çalışırlar, sureleri onu ağzından kapar, onu ve herkesi şaşırtarak kendi biçimlerinde okumaya koyularak kendilerini topluluğa 'tanıtırlardı'.”¹³⁶

Alıntılanan bu kısımda toplumun dindarlık anlayışını ve kıstaslarını belirli ölçüde görebiliyoruz. Burada kıstaslardan yola çıkılarak adeta toplumun dini sorgulamadan kabul edip bir takım dinî törenlerde hangi ibadetin nasıl ve neden yapıldığına dair bilgi derinliğine sahip olmadan dini şeklen yaşamasını ve dinî açıdan donanımlı zannedilen kişilerin, dini beşerî zaaflarına alet etmesi eleştirilmektedir diyebiliriz. Bu yargıyı romanda geçen Selime Hanım'a benzer başka bir kahramanın tasvir edilip üzerine yorum yapılan başka bir kitabından alıntılanan satırlar destekleyecektir:

“İmamlara, genel olarak din adamlarına, tarihi iyi bildiği için kuşkuyla bakardı her zaman. Onlara, öteki tek tek insanlara gösterdiği kadar tam bir yakınlık gösteremiyor, tam bir saygı duymuyordu. İnsanları aldatanlara, onlara acı verenlere, mutsuzluk verenlere hiçbir zaman yakınlık duyamayacağını sanıyordu. Yurdunun din adamları da, birkaçı dışında, uzun sürelerdir hep bu nitelikleri taşımışlardır.”¹³⁷

Burada iki taraflı bir eleştiri vardır. Birinci eleştiri Selime Hanım'ın art niyetliliğine, ikincisi de halkın bu hoca geçinenlere karşı duyduğu haksız saygı ve bilinçsiz ihtimamadır.

Hoca olarak nitelenen kişi, dinî bilgi açısından donanımlı değildir ama halkın kendisine teveccühüne ses çıkarmamakla birlikte bunu kullanır. Topluluk ise Kur'an'ı onun gibi okuyamadığı için, onun Kur'an okuyabilmesini büyük bir beceri olarak algılamaktadır. Durumun daha acı tarafı ise Mevlit'in Kur'an'la eşdeğer görülmesidir. Sanatçının gayet mizahî bir üslupla topluluğa “*Biraz Kuran okumayı öğrenmiş, mevlitten bir iki bölüm ezberlemiş*” kişiye dinî bir sıfat olarak kullanılan

¹³⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 324.

¹³⁷ Afet (Muhteremoğlu) Ilgaz, *Başörtülüler*, s. 35.

hoca tabirini kullandırması doğru olmadığını bildiği bir olayı dinleyen insanın bıyık altından gülmesi muzipliğini çağırıştırır.

Hoca sıfatıyla anılan kişinin dört beş yıl öncesine kadar hiçbir dinî bilgiye sahip olmayışı, onun kısa sürede şaşırtıcı bir yetenekle bu sıfatı hak edecek derinliğe sahip gösterilmesi ve ona bu sıfatla seslenen kişilerse Kur'an'a duyduğu saygının aynısını Mevrit'e¹³⁸ duyması tenkidin ulaştırılmak istenen boyutunu gözler önüne serer. Hâlbuki Mevrit'le Kur'an gibi ilahi bir metin eşit görülemez zira Mevrit ilahi bir metin değil edebî bir kaygının ürünüdür. Yukarıda tasvir edilen topluluk ise dinî bilgi açısından bu ikisi arasındaki farkı ayırt edemeyecek kadar yüzeysel bir donanıma sahiptir.

Yazarın dini kullanan çıkarıcı zihniyete sahip kişileri örnekleyen başka bir kahramana bu satırlara yakın başka bir sayfada yer vermesi, eleştirilen hususu vurgulamak için sanki kasıtlı bir yinelemedir:

“Şu kadını tanıyor musun?” dedi Leyla, ‘hacı’ sını anlatan kadını göstererek, yanındaki ev sahibi kadına.

‘Tanırım.’ Kulağına eğildi Leyla’nın evsahibi:

‘Gönen taraflarındandır bu kadın... Hiç okumak bilmezdi, biraz Kuran bilirdi aramıza geldiğinde. Çok akıllı kadındır. Sonra Kuranı öğrendi de kendisi de hoca oldu üstelik. Çocuklara Kuran dersi vermeye başladı. Dünyanın parasını

¹³⁸ “...İslam dininin kurucusu olan Hz. Muhammed’in hayatı, yaşayışı, sözleri, iç ve dış özellikleri, mücadelesi ve mucizeleri etrafında anlatılıp yazılanlar, başından itibaren dinî mesnevîlerimizin en esaslı konularını oluşturmuşlardır. Bunlardan “mevlid” ismiyle anılanlar, Hz. Muhammed’ in özelliklerle doğumu, bütün insanların ve peygamberlerin en şerefli, en üstünü ve Allah’ın en sevgili kulu olduğu düşüncesi etrafında toplanır.

Türklere has olup, bu şekliyle diğer İslâmî edebiyatların hiçbirinde görülmeyen “Mevlid” türünün en olgun örneğini XV. asırda Süleyman Çelebi’de buluruz. Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan Süleyman Çelebi, hayatını Bursa’da geçirmiş ve Yıldırım Bâyezîd Han’ın divan imamlığını yapmıştır. Türklerin yüce peygamber Hz. Muhammed’e duydukları derin sevgi, saygı ve bağlılığın belki en güzel ifadesi olan Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’i, yazılışında günümüze asırlar geçmesine rağmen aynı coşkuyla okunup dinlenmesi bakımından Türk edebiyatının önde gelen şaheserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Edebiyat tarihimizde çok az eser bu kadar çok okunup sevilmiş ve halka mâl olmuştur. Son derece akıcı ve sade bir üslûpla nazmedilen ve asıl ismi *Vesiletü’ün-necât* olan *Mevlid*, eskilerin “sehl-i mümteni” dedikleri yazılması kolay görünen, fakat bir benzeri kolay kolay yazılamayan eserlerdendir.” (Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. baskı, Dergâh Yayınları, 2010, İstanbul, s. 248.)

kazanıyordu. Zengin bir ihtiyar bulup evlendi. Rahatı pek iyiymiş. Adam bir evinin tapusunu onun üstüne yapmış...’ ”¹³⁹

İlerleyen sayfalardan alıntılanan bu bölümde de karşımıza, dinî bilgisi zayıf olduğu halde halkın bu zafiyetinden faydalanıp hoca olarak geçinen, bu sıfatın getirisinden de kendince geçim kapısı yaratmış başka bir kadın çıkar. Eleştirel doğrultuda algılanabilecek diğer husus olarak da Kuran dinlemek için toplanmış bayanların, dedikodu mahiyetinde sohbetlere dalarak toplanma amaçlarının kutsiyetine uygun olarak davranmadığı noktası belirtilebilir. Çünkü İslam adabına göre Kur’an okunurken, ona duyulan saygı gereği başka işe meşgul olunmayıp onun dinlenilmesi icap eder.¹⁴⁰

Dini otorite noktasında birbirleriyle yarışan bu bayanların karakter zayıflıklarını dinin emirleriyle ve bu emirlerin gereği olan tevazuuyla giderememiş olması da onlara yakıştırılan sıfatla çelişmektedir. İslâmî açıdan, bilgisiyle ve tevazuuyla geniş kitleleri kendisine ram etmiş kişilerin hayatlarına ve bu kişilerin İslâmî yaşayışa dair öğütlerine biraz dikkatle bakıldığında şu görülür ki; İslâmî bilgiler kişiyi kibre ve bildiğini zannettiği konularda karşısındakini aşağılamaya götürmez:

“İlim ilim bilmekdür ilim kendin bilmekdür

Sen kendüni bilmezsın ya nice okumakdur

Okumakdan mâ'nî ne kişi Hakk'ı bilmekdür

Çok okudun bilmezsın he bir kuru emekdür”¹⁴¹

diyen Yunus Emre, bu hakikati en açık şekilde ifade edenlerdendir.

¹³⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 327-328.

¹⁴⁰ “Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size merhamet edilsin.” (A’raf suresi 204. Ayet, Hayreddin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Saderettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2018, s. 175.)

¹⁴¹ Azmi Bilgin, *Yunus Emre Hayatı ve Sanatı*, 1. baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 110.

Bu hususla alakalı olarak *Eşiktekiler*' in girişindeki kısma baktığımızda da; toplumun din ve “Tanrı” kavramını ve bu kavramın sorgulama biçiminin Dilârâ'nın gözünden yansıtıldığını görürüz:

“Ama bu evlerdeki düşünceler, Tanrı'yı sadece 'daha çok kadın daha çok erkek olmalarına yardım eden bir sırlı kuvvet olarak tanırırlar. Kadınlar Tanrısız nasıl olup da beyaz başörtüleri örtüneceklerdi. Tanrısız, nasıl olup da insanlar bütün ömürlerince bir eve dönmeyi; Kuran okuyan bir sesin, Kuran dinleyen bir sesin kutsal süzgülüğünü, kafeslerin eşkenar dörtgen aralıklarından halılara düşen esnek ışıkları özlemesini bileceklerdi. Erkekler nasıl olup da, Ramazan gecelerinde, ancak Tanrının aşabileceği bir ululukla karılarına sevgi duyacaklar ve bunu, bütün insanlara duyulmuş bir sevgi zannedip iyilikleriyle övüneceklerdi.”¹⁴²

Burada Dilârâ'yı istersek belirli bir zümreyi temsil eden biri, istersek de toplumun herhangi bir kutbuna mensup olmayan biri olarak kabul edelim, her iki durumda da Dilârâ'nın bakış açısıyla din konusunda metafizik bir sorgulama yapıldığı yargısı değişmeyecektir. Değinilmek istenen husus da yazarı zan altında bırakacak böyle bir yaklaşıma dayalı çıkarımdan ziyade, tarafsız bir değerlendirmeye bu kısmı yorumlamak olduğu için keskin olmayan cümlelerle diyebiliriz ki: Burada Tanrı ve inanma ihtiyacı, modernleşmenin getirdiği bir sonuç olan bireyci bir duyuştan sebep ferdî buhranlara çare olarak gösterilmektedir.

Öyle ki Tanrı, cinsiyetler arası ilişkiler gibi son derece özel bir mevzuda bile söz sahibidir ve ferdin kendi cinsî karakterini oluşturan ve bunu devam ettiren yönlendirici kuvvettir. Tanrı'nın varlığını kabul etmek hem kişinin zafiyetlerini bağışlatacak kadar kusursuz olmayı, hem kul olmanın kusurlu olmaktan geçtiği inancıyla etkisizleştirerek benlik kaygısında bir rahatlama sağlamakta, hem de kişiyi bu kusurlu haliyle bile lütfedebilme makam ve merhametindeymiş gibi göstererek insanı yüceltmektedir.

Kuran okumak da Tanrı'nın varlığını delillendirdiği anlamıyla değerli kabul edilmiştir. Burada muhafazakâr kesim tarafından özellikle kullanılmasından

¹⁴² Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 5.

kaçınılan Tanrı kelimesi bilinçli bir tercihle mi kullanılmıştır bilemiyoruz ama bu tercih, Dilârâ'nın toplumsal kabulleri sürekli irdeleyen ve aykırı fikirleriyle toplumdan ayrışan karakterini daha dar anlamlarda çeşitlendirmesi bakımından çok yerinde bir seçimdir.

Daha açık bir ifadeyle diyebiliriz ki; toplumun ezbere dayalı dinsel algı ve yaşayışı, romanın ifade sınırlarını aşmadan ve sanatçının kültürel altyapısının kaynağı olan topluma saygı duyması gereği fazla zedelenmeden eleştirilmiş, bu yapılırken net ifadelerden kaçınılmış, en nihai yorum eserlerin muhatabına bırakılmıştır.

2.2.1.1. Din Sömürüsü

“Din” denilen kavramın ülkede yönetime geçen zihniyetle beraber bazen araç bazen amaç olarak kullanılması göz önünde bulundurarak fark edilebilir ki; din konusu, gerek devletin yönetim siyaseti açısından gerekse halk algısı açısından hâlâ laiklik eksenli olarak sağlıklı bir şekilde konumlandırılmamıştır. İfadenin daha da açıklık kazanabilmesi için ‘laiklik nedir?’ sorusunu kısaca cevaplamak gerekir.

“... laiklik dinsel olanla, devlete ait kamusal olanın biri birinden ayrılması, devletin belli bir dini temsil etmemesi, devletin dini inançlar karşısında yansız ve bütün inançlara eşit uzaklıkta olmasıdır.”¹⁴³

Şeklinde tanımlanan laiklik ilkesiyle amaçlanan; bireyin özgürlük alanının korunması ve inançtan kaynaklı farklılıkların toplum bütünlüğünü tehdit etmesinin önüne geçilmesi amacıyla, devlet sisteminin inanç noktasında tarafsızlaştırılmasıdır. Zira topluluk denilen birlik, birçok yönde farklılık gösteren bireylerden oluşmaktadır ve inanç, bireyin hayatını ve eylemlerini yönlendirmesi açısından diğer farklılıkların içinde en etkin olanıdır. Yani laiklik:

¹⁴³ Mustafa Barut, *Türk Devrimi ve Atatürk İlkeleri*, gözden geçirilmiş 3. baskı, DER Yayınlar, İstanbul 2008, s. 381.

“Devletin karışmadığı, dini inanç ve ibadet özgürlüğün(ün) korunup, korunmaması dinî duyguların politikaya alet edilmemesi; gerçeğidir. Devletin yaptığı yasalarda dine dayandırılmaması, dini referans göstermemesi gerçeğidir.”¹⁴⁴

“Durmaksızın dinden söz edilmesinden hoşlanmıyordu Gülsüm. Halkın din sevgisini nereye dek hoşgörmeli, hatta desteklemeli, nerede eleştirmeli? Hatta eleştirmeli mi? diye düşünüyordu.”¹⁴⁵

Eserin başka bir sayfasında ise, halkın bu duygularını kullanan kişi ve kurumlara üstü kapalı göndermeler vardır. Burada, dinin toplumun geneli tarafından tam anlaşılardan ve belirli kişilerin söylediklerine itibar edilerek yaşanan bir inanç sistemi olması gerçeği merkeze alınarak, inancın getiri ve götürülerinin genelin menfaatleri doğrultusunda sorgulanmadan ‘halkın bu eylemine göz yumulmalı mıdır?’ kritiği yapılmaktadır. Yani halk, inanma ve inandığını yaşaması noktasında serbest bırakılmalı ama dini yaşayış noktasında hiçbir inanç topluluğuna devlet eliyle taraf tutucu, karşı tarafı rencide edici ya da bir kesimin haklarını sınırlayıcı bir müsamaha gösterilmemelidir. Yazarın bu husustaki fikri de şudur:

“Bir ülke yönetimi, ülkedeki inanç gruplarına tarafsız ve eşit davranmalı. Hepsine medenî ve hukuka uygun bir soğukkanlılıkla bakabilmeli. Ayrıca bir ülkenin ‘çoğunluğu’nu teşkil eden inanç gruplarına da daha saygılı ve müsamahalı olmalı.”¹⁴⁶

2.2.2. Toplumun Önyargıları

Her toplumun geçmişten alıp ihtiyaçları doğrultusunda yeni bir şeyler kattığı ya da artık işe yaramayan kısımları çağa ayak uydurmak adına değişime uğrattığı kodlamalarla, manevi birikimlerini geleceğe taşıması olağan bir durumdur. Ama zamanın getirdiği değişime boyun eğerek farklılaşması gereken tutumlarda ısrarcı olunmamalı ve bu kültürel tavırlarda belirli bir kesim, cinsiyet ya da mevkiiyi yüceltecek şekilde taraf tutulmamalıdır. Bu hallerin ortaya çıktığı durumda da ortaya

¹⁴⁴ Mustafa Barut, *age.*, s. 381.

¹⁴⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 432

¹⁴⁶ Afet Ilgaz, *Ateş Denzinde Yol Alan Gemi*, s. 403.

çıkan bu dengesizlik, yanlışın düzeltilebilmesi adına en anlaşılır şekliyle ifade edilmelidir.

Sanatçıların edindiği farklı deneyimler, etkileşime girdiği farklı kültürlerden öğrendiği yenilikler bağlamında içinde yetiştiği toplumun kültürel öğelerinde fark ettiği tutarsızlıkları ifade etmesi, onları yetiştiren topluma ödemesi gereken vefa borçlarından biridir. Toplum kabullerinin tutarlılığı konusunda romanlarda değinilen noktaları kritiğe tabi tutmak gerekirse bu hususları, şu başlıklar altında toplayabiliriz.

2.2.2.1. Cinsiyete Yönelik Ayrımcılık

Türk toplumuna ait geleneksel kabulleri, toplumun kadın-erkek kimliğinden beklediği sorumluluklar noktasında bir değerlendirmeye tabi tutarsak, Türk toplumunun, bu hususta kadınlara daha fazla sorumluluk yükleyerek erkeklere ferdî davranışlarında daha fazla serbestlik tanıdığını ailedeki sorumlulukları kapsamında da daha az sorumluluk yüklediğini görürüz:

“Bu işte bir karışıklık var gibi geliyor bana, diyorum. Yalnız olmamak, sahipsiz kalmamak için bunca bezlerle ipliklere göz nuru dökenler, sadece kadınlar. Erkekler sevgileri olmasa da, kendilerini hayattan bıktırmayacak güzel, sevimli kadınlarla evlenebilirler. Onlar, ötekiler gibi, sadece mutlu olmamak için yaratıldıklarına inanmazlar.”¹⁴⁷

Bu satırlar evlilik kurumunun tesisine yönelik ön hazırlıkta bile her iki cinsiyet açısından erkeklere pozitif ayrımcılık yapıldığını gösterir. Ayrıca Türk toplumunda erkeklerin, “Yalnız olmamak, sahipsiz kalmamak” gibi bir endişesi de yoktur. Kadınlarinsa ‘evde kalmak’ gibi bir endişesi vardır. Bu sebeple, belirli bir yaşa kadar evlenmiş olmaları gerektiği çevreleri tarafından onlara sürekli telkin edilir.

¹⁴⁷ Afet İlgaz, *Eşiktekiler*, s. 6-7.

Bu yargımız başka bir sayfaya farklı bir ifadeyle yerleştirilir:

*“Defterin onuncu sayfasında “yirmi yaşımı bitirdim” diye yazıyor. “Artık evlenmeliyim. Hemen bugünlerde bu yıl çıkmadan.””*¹⁴⁸

Devamında bu istek, geçen zamandan öç almak gibi algılanabilecek bir mahiyet arz etse de aslında, bu ifadeler, kahramanın yaşlılarından çoğunun evli olmasının yarattığı izlenimle insanların, kendisi hakkında ne düşüneceği endişesinin Fikret’in psikolojisi üzerinde yarattığı baskının tezahürüdür. Bu yargı başka satırlarda şu şekilde kendini daha da belirgin kılar:

*“Biz, yâni belki sen de; duygularımızı, kafamızı fazla geliştirdik. Bir kadını daha da güzelleştirmeyecek, sevimlileştirmeyecek haller bunlar. Ee, biz böyle sığıntı mı olacağız hep? Büyük kızlar, yalnız kızlar, sığıntı kızlar olarak dörtbir yana dert anlatmakla mı vakit tüketeceğiz?”*¹⁴⁹

“büyük kızlar, yalnız kızlar” belirli yaşa kadar evlenmezse “sığıntı kızlar” olarak algılanır. Evlenmemiş erkeklerse her yaşta bekâr olarak anılırlar. Erkeklerin, herhangi olumsuz bir çağrışımı ima edecek sıfatlardan korkmalarına gerek yoktur.

Toplum kadın-erkek ayırımındaki bu taraf tutmayı o kadar abartır ki bu davranışlarını haklı çıkarmak için dinî bir takım öğeleri kullanır ve iddialarını Allah’ın da bu konuda erkeklerden yana olduğu imasıyla destekleyecek kadar uç noktaya taşır. Bu husustaki görüşlere *Eşiktekiler* romanında şu şekilde yer verilir:

*“Ötekiler de –ellerinin güzelliği şiirlere geçmiş olanlar- erkek milletine tapınırlar. Tapınmaları bulan saygılar icat ederler. Sadece ihtiyar kadınların elde etmiş oldukları sonuçlara uyarak yaşamak ne de olsa mutluluk verir ailelere. ‘İnsan, erkeğine saygı göstermelidir.’, ‘Cennet erkeğin ayakları altındadır.’”*¹⁵⁰

Bu ifadelerde görülüyor ki toplumun kadının-erkek arasındaki bu konumlandırması, “İnsan erkeğine saygı göstermelidir.” sözüyle toplumun haksız taraf tutması olarak ve “Cennet erkeğin ayakları altındadır.” ifadesiyle de dinî

¹⁴⁸ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 36.

¹⁴⁹ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 89.

¹⁵⁰ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 26.

temeli olmayan bir inançla cinsiyetler arasında ayrımcılığı teşvik eden bir ayrımcılık anlamında romandaki yerini alıyor. Bu tavrın, ihtiyar kadınların tecrübelerinin sonucu olarak gösterilmesi de bu inancın, gelenek kaynaklı olduğuna atıftır.

Bu dengesizliğin kadın cephesinde yarattığı etki, eleştirinin en can alıcı noktasıdır:

“Ablamın en büyük talihsizliği, kendindeki sanat yeteneğini tanıdığı içindir, ilk bakışta. İkincisi, bununla birlikte kadın olduğu için. Üçüncüsü de kadın olmaktan artık hoşlanmamağa başladığı için. Kadın olmak demek, saf anlamıyla, baskı altına girmek için zindancasına yalışmak demek. Büyük bir cinsten olmak kabahatmiş gibi, ille de köleliklere vurulmak demek. Dünyanın düzeni uğruna numaralar yapmak, dolaplar çevirmek kolay mı? O kadar sevgi çokluğunu, yönetmeliklere tüzüklere, - insanlığın yönetmelik ve tüzükleri- sığdırmak, ömrünün sonuna kadar da, burada belirtilenlerden başkasını sevmiyormuş gibi görünmek?”¹⁵¹

Dilârâ bu satılarda, ablasının kadın-erkek arasındaki eşitsizlikten duyduğu rahatsızlığı anlatırken kadın-erkek arasındaki bu dengesizliğin kadınları, sahip oldukları cinsel kimlikten nefret ettirecek kadar onların cinsiyete has davranışlarına sindiği yönündeki kanaatinin ağır bastığını okura hissettirir:

“Kadın olmak demek, saf anlamıyla, baskı altına girmek için zindancasına yalışmak demek.”¹⁵²

Sözlerindeki anlam kadınların baskı altında kendilerini erkeklere beğendirmek zorunda olduklarıdır. Zira belirli bir yaşı aşınca kadınlar açısından evde kalma tehlikesi vardır.

Kızların roman okumaması gerektiği yargısı¹⁵³ toplumda yaygındır. Erkeklere karşı böyle bir söylemde bulunulmaması kadın-erkek eşitliğine uymayan bir durumdur:

¹⁵¹ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 45.

¹⁵² Gös. yer.

¹⁵³ Bu hususa dair anlatılan şu hikâyecik tolumun bu husustaki tavrının tarihini daha eskilere götürür:

“Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal’e dair kaleme aldığı monografinin bir yerinde, Yahya Kemal’den bir hatıra nakleder:

O günlerin Dergâh’ının basıldığı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası’nda musahhihlik yapan nûrânî çehreli olgun davranışlı bir Mevlevî dervişi vardır. Yahya Kemal bu özellikleriyle onu gözünde büyütmüş, idealize etmiştir ve sık sık çevresindekilere “İşte Şark’ın kemal zirvesi bu tiptir.” demektedir. Fakat bir süre sonra bu adam için etrafındakilere şu fıkrayı anlatır:

“Birgün Beyazıt Câmii’ne uğramıştım. Bizim Mevlevi vaaz ediyordu. Kendi kendime, işte, dedim, onu konuşurken yakaladım. Kimbilir ne güzel şeyler söyleyecek. Ve bu ümitle yaklaştım. Adam koyu Üsküp ağzıyla konuşuyordu. İlk işittiğim cümle, “Roman okuyorlar, sakın okumayınız, dininizden olursunuz...” cümlesi oldu.

Mevlevî dervişin Yahya Kemal’i hayal kırıklığına uğratan bu tavrı, aslında, edebiyatımızın yenileşme (Batılulaşma) süreci içerisinde, roman karşısında Türk toplumunun belki yalnızca bir kesiminin bir devredeki bakış açısını bize yansıtan tipik bir örnektir.

...

Yakın zamanlara kadar birtakım çizgi-romanlara karşı velilerin ihtiyatlı yaklaşımı ve yasakçı tutumları, daha önceleri romana karşı da gösterilmiş, roman okuyacağına, çocuğun derse çalışması gerektiği her fırsatta büyüklerin tembihleri arasında yer almıştır.” (M. Fatih Andı, Roman ve Hayat, 2. baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 23-24.)

Bu satırlarda romana Türk halkı olarak genel bir tavır alış vardır. Ama kaynak gösterilen eserin devamındaki sayfalarda edebiyatımızın hatırı sayılır kalemelerinden olan Mehmed Celâl, “Roman Mütalaası” adlı küçük risalesinde, roman okumanın erkekler açısından bu okuma eylemine bir nebze kadar da olsa müsaade edilebileceğine nispet romanların kadınlar açısından daha da zararlı olduğunu savunur.

“Kadınların roman okuması meselesine gelince, “bu mutlak muzırdır. Çünkü- fennî romanlar istisna edildiği halde- her romanda bir muhabbet meselesi vardır. Bir âşık... bir muhabbet... bir rakîb... Hep böyle şeyler! Bu halde kadının vazifesi, hayâl-perverâne yazılmış romanları kütüphanesinden kaldırarak, onların yerine ciddi eserler koymak ve onlardan alacağı lezzetleri zevcinin nâsiyesinde, çocuklarının mâsûmâne tebessümünde aramaktır.

Bu görüşlerden sonra Mehmed Celâl, kendisinin niçin bu kadar çok roman yazdığı sorusunu soracak olanlara karşı tuhaf bir savunmada bulunur: “Hakikat, her zaman hakikattir. Ben yine hikâyemi yazarım. Şiirimi söylerim. Fakat bunları mektebde bulunan şübbân ile genç kızların, hatta kadın nâmına hiçbir kimsenin okumasını arzu etmem.”(M. Fatih Andı, age., s. 26-27)

“Öğretmenler ve idareciler bana bayılırlar.-Ah biraz da derslerine çalışsa!
Bütün gece roman okuyor.-”¹⁵⁴

Burada ‘kızlar roman okumaz’ yargısına bir atıf vardır. Bu satılarda yazarın bizzat kendinden verdiği aşağıdaki örnekten yola çıkarak kızlara yönelik toplumda gelişen “kızlar kitap okumaz” tavrını eleştirdiğini iddia etmek, çok da yanlış bir çıkarım olmaz:

“Durmadan kitap okurduk. Hatta ben okuma işini çok ileri götürenlerden olduğum için, ev halkından gizli okumak zorunda kalırdım ‘ders dışı’ kitapları. Yahut onların ders kitabı olduğunu söylemek zorunda kalırdım. Ne yapayım, fazla okumaya ‘iyi gözle’ bakılmazdı.”¹⁵⁵

Genel kanaat de, fazla bilgili kızların iyi karşılanmadığı yönündedir. Zira bir erkekte erdem olarak algılanan bu özellik kadında hoş görülmez:

Bilgi, “bir kadını daha da güzelleştirmeyecek, sevimlileştirmeyecek”¹⁵⁶

Çünkü bilgi kızlara, toplum nezdinde olumlu bir katkı sağlamayacaktır. Bilgi gibi yüce bir hasletin bile cinsiyete yönelik bir layık bulma ya da bulmama durumuna indirgeniyor olması son derece üzücü bir durumdur.

Romanın sonundaki Fikret’in, “Erkekler kadar özgür, onlar gibi ‘birakabilen’, ‘isteyici’”¹⁵⁷ tanımlaması da bir tarafı sindiren bu muamelenin, kadın sathında meydana getirdiği etkileşimin yansımasıdır. Kadınlar artık, cinsel kimliklerinin tahakküm altında bırakan getirisinden bıkmıştır ve erkeklere sağlanan özgürlüğe imrenmektedirler.

Bu ifadelerden de anlıyoruz ki erkeklere bir yere kadar müsamaha vardır ama kadınların bu konudaki hareket alanı keskin sınırlarla çizilmiştir.

¹⁵⁴ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 15.

¹⁵⁵ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 161.

¹⁵⁶ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 89.

¹⁵⁷ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 132.

2.2.2.1.1. Cinsiyet Eşitsizliğinin Bireyselleştirilmesi

Bireyin, insanî değerinden önce cinsel kimliğinin daha fazla önem kazanması hususunda da ne tür bir fikre sahip olduğu hususunda Dilârâ'nın sözleri yol göstericidir:

“Dişilikten hiçbir şey olmaktan, omuz çukurlarımıza değmiş solukların omuz anısına yıllar yılı bağlı kalmaktan kurtulduğumuz gün, bizi sayacaklar.”¹⁵⁸

Hem toplumun geneli –kadınlar da dâhil olmak üzere- hem de daha dar anlamda erkekler, kadınları kendi his ve fikir cephelerinde konumlandırılırken, onları insan olarak algılamadan evvel onların cinsî kimliklerini ön plana çıkarmaktadırlar. Devamında ki satırlar da bu iddiayı güçlendirir:

“Dostça, kardeşçe, insanca –ama erkekçe değil- bakışlarla bizi kutlayacaklar.”¹⁵⁹

Hayatın idamesi için gerekli şartları oluşturmaya çalışan fertlerin bunun için kurdukları evlilik kurumunda bireylerin statüsüne yönelik bir görev dağılımı vardır. Ama bazen bu görev dağılımında ihtiyaç doğrultusunda değişiklik olması gayet tabiidir. Erkeğin çalışıp para kazanmasına kadının evin içindeki sorumlulukları yüklenmesine alışan kişiler, kadının çalışmasını, onların bireysel alanını ihlal ederek eleştirmekte bir sakınca görmemektedir. Kadının çalışması, onların ev içindeki yetki alanını genişletmek suretiyle erkeğin evdeki mutlak karar mekanizması olması kuralını ihlal edeceği zannıyla ataerkil¹⁶⁰ bir kültürün ananelerini devam ettirmeye çalışan toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır:

“...Kızlarının çalıştığı konfeksiyon atelyesinde işçiler hep kız, kadındı. Ama o atelyeye giren her kızla kadına nedense bir şeyler oluyor, davranışlarına bir

¹⁵⁸ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s.8.

¹⁵⁹ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 8.

¹⁶⁰ Ataerkil kavramsal anlamıyla: “Toplumun kurum ve alanlarının tümünde ya da bazılarında erkeklerin kadınlar üzerindeki sistematik hâkimiyeti.” demektir. (Anthony Giddens- Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, 3. baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2018, s. 195.

şımarıklık, çok bilmişlik geliyordu sanki. Yadırgıyordu adam orada çalışan kızları, kadınları... Alıştığı söz dinler, başı yerde köylü ev kadını örneğinin dışına çıkarıyordu atelye, kadınları. Sonra giyim modaları da başlıyordu. Pantolon mu çıktı, kızlar, kadınlar atelyeye giderken entarilerinin altına pantolon giymeye başlıyorlardı.

...

Bu yüzden işçi erkekleri de tanımıyordu ama, işçi kadınlar gibi olsalar gerekti. O daha çok güvenilir erkek dendi mi iki üç kuruşu denk getirip bir minibüs alan, bir dükkan açan, ya da bir yere küçük memur olan, karıları için bol para harcayıp iyi eşyalar alan ama, onları tıpkı eski kocalar gibi baskı altında tutan, kendine bağlayan, sözünü dinleten erkekleri düşünürdü.”¹⁶¹

Halk, kadının iradesini erkeğin iradesinde eritmiş olmasına alışmıştır ve “...söz dinler, başı yerde köylü ev kadını...”nın çalışıp kendi parasını kazanınca kazandığı özgüvenle büründüğü yeni imajı garipsemektedir. Bu da kadınların üzerlerine “çok bilmişlik” sinmesiyle tasvir edilir, Kadınlar “Şımarık”laşmaya başlamışlardır artık ve o benimsenen kadın tipinin dışında bir karaktere bürünmüşlerdir.

Erkeklerse kendi kazandığı parayla eşine sağladığı imkânlarla bedel, onlardan, iradî olarak tam bir teslimiyet beklemektedirler. Lakin burada çalışan erkekler, kazandıkları parayla eşlerine bu lüksü sağlayamamanın, belki de eve artık kadın gücünden kazanılan paranın katkı sağlıyor olmasının etkisiyle yukarıda tanımlanan erkek tipinin aksine eşlerini tahakküm altına alamamaktadır. Yukarıdaki yorumların okuyucuya aktarılma aracı olarak seçilen kahramanın üslubu, bu tahakkümünü yitiren erkekleri küçümser gibidir.

Kadınların anlatım kalıplarında ‘kadın ve kız’ olarak iki kategoride ifade edilmesinin yanında, erkeklere dair tek tanım kalıbı kullanılması tercihi de; kadının konum olarak fazlaca irdelendiğini, üzerine düşünüldüğünü ve kadınları tanımlarken bu cinsiyete mensup bireylerin bazı cinsi özelliklerine göre

¹⁶¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 88-89.

ayrıntılılandırıldığını göstermesi açısından önemlidir. Buna dayanarak denilebilir ki: Bu tür irdelemeler toplumun bu kesimi daha da baskı altına almasına sebep olmaktadır ve bu tercihin altında yatan amaç da bu tutumu eleştirmektir.

2.2.2.2. Kadın-Erkek İlişkileri

Bir önceki bölümde bahsedilen ve belirli noktalarda kritiğe tabi tutulduğu üzere, erkeğin bazı sebeplerle kadının kişisel sınırlarını kısıtlaması aynı zamanda bu başlığın da kapsamına girer. Diğer ifadeler ek olarak kadınlar, erkeğin maddî ihtiyaçlarını karşıladığı yuvalarında, akşamları erkeğinin dönüşünü beklemelidir:

“... yokuşa sıralanmış tahini boyalı evlerde; esmer, şefkatli, ağırbaşlı bir erkeğin işten dönüşünü bekliyerek dantel örmeli...”¹⁶²

Bu, kadınlar için aslında bir sevinç kaynağı olmalı, kadın erkeğini daha da mutlu etmek adına evin temizliğinden kalan zamanlarını da erkeğini özleyerek, onu pencerelerde bekleyerek geçirerek eşini onurlandırmalıdır. Peki, kadının bu sevgisine saygısına bedel erkeğe ne tür sorumluluklar yüklenilmektedir? Romanlardan anladığımız kadarıyla bu kısmın cevabı konusunda, toplumda genel bir yargı hâsıl olmamıştır ama genelin yargısı kadının bu feragatinin gerekli olduğu yönündedir. Bu da eleştirilen başka bir noktadır.

2.2.2.2.1. Aile Olarak Kadın-Erkek

Yazar kadın erkek eşitliği veya eşitsizliği hakkında ömrünün son dönemlerinde şunları söyler:

“Kadın ve erkeğin eşit olmadığını söylüyor. Kabul. Tamam. Ama dayandırdığı tez yanlış. Bu tez üzerine kurduğu konuşmayı da baştan aşağıya yanlış hale getiriyor. Kadın ve erkeğin eşit olmadığını herkes bilir ama işe fitrat açısından

¹⁶² Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 5.

bakarsanız böyledir. Çocuklar bile bilirler. Yüzlerce fark vardır ama mesela çocuk, babasının bıyıklı olduğunu annesinin etek giydiğini görüp farkı anlar.

Oysa biz yasalar önündeki eşitlikten bahsediyoruz. Yasalar önünde eşit haklara ve kolaylıklara sahip olması, yani yurttaş bilincine sahip olması mesela... Tartışma konusu olan budur.”¹⁶³

Bu satırların sanatçının ömrünün son dönemine ait olması ve bu romanın yazılma tarihinin çok öncesine denk gelmesi ikisi arasında bağlantı kurulmasına engel değildir. Zira yazarın düşünce dünyasını değişim çizgisinden takip edebildiğimiz kadarıyla bazı dinamikler sabit kalmıştır. İslâmî dönem fikirlerinde de kadın-erkek eşitliği ön planda olduğu hesaba katılırsa bu konu değişmeyen dinamiklerden birisidir denilebilir.

‘Kadın-erkek yasalar önünde de eşit olmalıdır’ diye keskin cümleler kurabilen yazarın, toplum önünde de kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasını göz ardı ettiğini düşünmek çok doğru bir çıkarım olmaz. Alıntıda hitap edilen muhatabın mevkii gereği yasaya vurgu vardır ve toplumda eşitliğin sağlanması adına önce kanunlarda eşit bir mevki talep edilmektedir.

Bu talep romanlarda eleştiri bağlamında yer bulmuştur. Çünkü toplum erkeğe karşı cinse dair davranış serbestliği tanımaktadır. Bunun en çarpıcı örneği erkeğin eşini aldatmasını hoş görerek onları pozitif anlamda ayrımcılığa tabi tutmasıdır.

Mehmet Meriç’in resmi eşi olan Ferda, eşinin kendisini aldattığından haberdardır. Fakat Ferda, kendi parasını kazanan ve kendi ayakları üzerinde durma yetisine sahip bir birey olmasını, kısacası sahip olduğu değerlere ek kadınlık onurunu da hiçe sayarak, eşine duyduğu saygıdan sebep ona müsamaha göstermektedir. Eşinin Ferda’yı aldattığını romandan rahatlıkla çıkarabiliyoruz:

¹⁶³ Afet Ilgaz, Biz de onu çok şey bilir zannederdik, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/biz-de-onu-cok-sey-bilir-zenederdik-32718yy.htm>, (04.08.2019).

“... Hiç başına gelmeyeceğini sandığı mutsuzlukla altüst olmuştu yaşaması. Kocasını evden kaçıyor ve sağdan soldan duyduğuna göre başka kadınlarla ilgileniyordu...”¹⁶⁴

Ferda'ya eşinin kendisini aldattığından haberdar eden kişiler, Mehmet Meriç'e karşı ise yaptığından dolayı olumsuz bir tavır takınmayarak ona aldatma hakkı tanır gibidir:

“ ‘Hastaneden dönmüş..’ diye düşünerek kendi odasına girdi, çantasını masanın üzerine koydu, ayakkabılarını çıkarmak için divana oturdu.

‘Neye bakıyordu oradan O...’ diye düşünmeye başladı. Karısının iri kalçaları geldi gözünün önüne, kısa, kara kıvrıkcık saçları ve sütyeninin sıktığı etleri belli olan süveterli bedeni.

Birden hızlı çıktı odasından. Yatak odasına girdi.

...

Karısının ardından durup karşiki evlere bir göz attı. Bunu öylesine alışkın ve işini bilir bir davranışlı yapmıştı ki, hemen orda, karşiki evin tüllerinin arasında bir gölgenin gözden yittiğine kendini kolaylıkla inandırdı. Sonra hâlâ kurumlu kurumlu pencerenin önünde dikilen ve çok belli ki, ona uzun süreden beri söyleyeceği nutku düşünen, en etkili cümleleri hazırlayarak bekleyen ama bunları bir türlü söyleyemediği için de kendi gerginliğini sürdüren karısına arkadan şiddetli bir tokat indirdi.”¹⁶⁵

Toplumun kendisine tanıdığı bu hakla, gayet rahat davranan erkek, eşini aldatan birey psikolojisiyle aslında “Balkondaki çamaşırlara bakan”¹⁶⁶ eşinin kendisini savunmasına bile fırsat vermeden onun başkalarıyla pencere ve balkonlarda bakışarak kendini aldattığı hissine kapılmıştır. Bu yanılığın belki de eşini aldatan bir insanın, bireyin eşini aldatma yöntemlerine dair fazlaca malumata sahip olmasının yönlendirmesidir.

¹⁶⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 287.

¹⁶⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 286.

¹⁶⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 287.

Erkek eşine açıklama yapma hakkı tanımayarak onun birincil kişilik haklarından birini ihlal etmesi yetmiyormuş gibi aldatıldığına yönelik kendi yanılışıyla da onu zan altında bırakmış ve aynı zamanda da ona şiddet uygulamıştır. Bütün bunlar, cinsiyetler arasındaki hak eşitsizliğinin davranışa yansımalarıdır. Eğer ki toplum, kadına şiddeti mazur görmemiş olsaydı, sanatçı kimliğiyle göz önünde bulunan Mehmet Meriç - kendisi yazardır-, yaptığı bu davranış öncesinde az da olsa biraz tereddüt yaşardı.

Romanın bir başka yerinde nikâhlı eşyle gönül ilişkisi yaşadığı metresini aynı çatı altında yaşamaya zorlayan bir erkek karakter çıkıyor karşımıza:

“Esmâ Hanım’ın ikinci ve son kez memleketine dönüşünden sonra eve gelen pembe Hanım’da çıkmıştı işten. Kocasını ortağıyla birlikte ona başka bir ev tutmuş ve metresinden doğan çocuğu da alarak aileyi bir çatı altında yaşamaya zorlamıştı.”¹⁶⁷

Erkek burada eşinin ona olan mecburiyetinden faydalanıp onun adına kararlar almaktadır. Erkeğin bu haksız uygulamalarına kültürün geleneksel kodlamaları herhangi bir yaptırım uygulamamaktadır. Kadının eşini paylaşmak zorunda kaldığı ikinci kişinin “ortak” olarak nitelendirilmesi ise durumun vahametini daha da derinleştirmektedir. Zira buradan, ‘iki kadının bir erkeğe ortak olması’ gibi bir anlam çıkmaktadır. Yani toplumun temel taşı olan manevi bir kuruma dair bu statü tanımlamaları, maddî çağrışımlar barındıran kelimelerden oluşmaktadır. Kadın için ‘ortak’ nitelemesinde bulunmak, kadının cinsel kimliğinden kaynaklı onurunun hiçe sayılması demektir ve hiçbir kadın böyle bir tanımlamaya maruz kalmayı kabullenemez.

2.2.3. Modern Birey

20. ve 21. yüzyılda teknolojik gelişme açısından büyük ilerlemeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda, iletişim araçlarının sağladığı olanakların getirileriyle birlikte ülkeler arasındaki fiziksel sınırların artık çok da önem arz

¹⁶⁷ Afet İlgaz, *Aşamalar*, s. 397.

etmiyor oluşu, dünya genelinde kültürler arasındaki farklılıkların hızlı bir şekilde azalmasına ve hâkim kültürlerle ait kabullerin dünya genelinde hızlıca yaygınlaşmasına sebep olmuştur. İsteddiği bilgiye ve kişiye vakit kaybetmeden ulaşabilen birey, mesafelerin kısılması ve olanakların çoğalmasına tezat bir şekilde yalnızlaşmaya başlamıştır. Bireyin bu yalnızlığı, doğuştan değil elbette ki sosyal dinamiklerin onu maruz bıraktığı olumsuzluklardan biridir.

Ferdin yalnızlaşması doğrultusunda topluma yöneltilen eleştirileri tespit etmeye çalıştığımızda elde ettiğimiz verileri birkaç alt başlık altında toplayabiliriz. Ama bu alt başlıklara geçmeden önce ana başlık altında az da olsa birkaç nokta vurgulanmaya değerdir.

Birey kendi tanımını maddi varlığıyla sınırlandırmaya başlamıştır ve soyut kavramları artık fazla umursamamaktadır:

“Kızıl kıvrıkcık saçlı, sivri kemerli burunlu, patlak gözlü çirkinliğimle oturmuş, ismimin övgüsünü yapıyorum. Beni de ismim için sevecekler, diyorum. “Dilârâ” diyebilmek için, büyüklü küçüklü bütün bağıntılarda başına buyruk olmamanın aşığılatıcı tadlarından birini bulmak için. Adlar, danteller, ipekliler, kadifeler- ya da bütün bunlara benzeyen gözlerle saçlar – olmasaydı, sevgiler nerden olacaktı.”¹⁶⁸

Dilârâ burada kendisi üzerinden yorum yaparken anlıyoruz ki sevgilerde artık dış görünüş ön plandadır, iç güzelliğe çok da önem verilmemektedir. Aynı kültürün çok değil bir-bir buçuk asır öncesine dönüp sanatın merkezinde sevgilinin görünüşünden ziyade bu sevgiliye duyulan hisler vardır. Tasvir sadece dekor olarak kullanılmaktadır ve de çok da önem arz etmemektedir.

Fizikî özelliklere odaklanan insan, maddî olanaklar ve bunları sağlayacak kazanımlara da daha fazla önem vermeye başlamıştır ve bu denklemde kendisinden haricinde bir canlıya fazla ehemmiyet vermek yoktur:

¹⁶⁸ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 5-6.

“Herkes kurumlu çok bilmiş, sinirli ve birbirine uzaktı. Evet herkes birbirine uzaktı. Herkes bir şeylerin ardında koşuyordu. Paraların, kazançların, mutlulukların, rahatlıkların, herkes herkes... Bütün kent halkı... Camileri dolduranlar da öyleydi. Tanrı onlara, yalnız onlara her şeyi verecekti, veriyormuş gibi kurumlu ve yalnızdılar. Tanrı’yla aralarında, ötekilerin duymaması gereken bir iş, mutluluk, ticaret anlaşması var gibi birbirlerine, insanlara kendi gibilerine, sert, düşmanca, duygusuzca bakıyorlardı.”¹⁶⁹

‘Ben’cilliğe yönelik olan bu satırlarda, modern bireyin içine düştüğü materyalist açmazın onu nasılda başkalarına karşı ilgisizliğe ittiğini görürüz. Yaşanılan çevrenin etkisiyle kendisinden başkasını düşünmeyen insanlar, bunu fark eden başka bir birey bakış açısından eleştirilmektedir. Bu eleştirinin zemini gayet geniş olsa da, göze en fazla görünen tarafla ‘tüm güzellikleri sadece kendisinin hak ettiğini düşünen ve bu güzelliklere ulaşmak için de yeri geldiğinde başkalarının haklarını çiğnemekte bir mahzur görmeyen bir ferdin tasviri vardır. Bu fert, hissini temeli ilahi kaynaklı zannetmekte, bu sebeple de kendisini bu hususta son derece haklı görmektedir.

Aynı birey bazen yakınındaki kişilerle arasında bir benzerlik fark etmekte ama yalnızlaşmanın onda yarattığı çekingenliğin etkisiyle yanındaki ile iletişim kurmak istemez ve karşılaştığı trajedi karşısında “acaba kendisi de aynı duruma düşer mi?” endişesine kapılır. Yani düşündüğü aslında yine kendisidir. Sevda romana taşınan şu izlenimlerinde, endişesinin temelinde bu kendini aşır toplumda eriyememe halinin ve modernleşmenin sonuçlarından biri olan ‘benmerkezci yaşam tarzı’nın etkisindedir:

“Kadının derdini –hiç kuşku yok ki kendisinin kine benzeyen- merak etmiş ama sormamıştı. Kadının üzerindeki dengesiz hava ve yarattığı şaşkırtıcı izlenim, onu kadına soru sormaktan alıkoymuş, korkutmuştu. “Ben de mi öyle olacağım acaba? Yavaş yavaş dengesiz, topluma aldirışsız, deliliğe yatkın biri mi olacağım. O zaman mı gülebileceğim, rahatlyabileceğim bu kadın gibi?” diye düşünmüştü.”¹⁷⁰

¹⁶⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 340.

¹⁷⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 382.

Aslında toplumun köşeye sıkıştırdığı bireyin bu bencilliği reddetmesine yönelik söylenmiş şu sözler konuyu toparlar mahiyettedir:

“Mehmet bir süre ağladıktan sonra hiddetle doğrulmuş ve:

‘Senin beni ağlatmaya ne hakkın var?’ diye bağırmıştı Sevda’ya, ‘Bu kadar iyi olmaya ne hakkın var... Senin kadar iyi insan görmedim ben...’

Bu suçlama, ‘senin kadar kötü insan görmedim ben...’ der gibiydi. Aynı Zeki’nin duygularıyla doluydu Mehmet de Sevda’ya karşı ama bunları Zeki’den çok başka bir biçimde anlatıyordu.

‘Sen mutlu olmak için yeterince bencil değilsin...’ diye bağıırıyordu ona.”¹⁷¹

Burada Sevda, iyi bir insan olmasından dolayı kendisini içi rahat bir şekilde suiistimal edemeyen Mehmet Meriç tarafından eleştirilmektedir. Çünkü Mehmet Meriç, bu kadar iyi niyetli ve affedici Sevda’ya karşı takındığı şiddet ve aşağılama içeren davranışlarla daha da suçlu konuma düşmektedir ve bu durumdan vicdanen rahatsızdır. Bu vicdanî azabın sebebi sanki kendi davranışları değil de Sevda’nın iyi olmasıdır.

Sevda’nın şahsiyetinde birey, kendi varlığının güvenliği ve mutluluğunun tesisi için diğerleri tarafından bencil olması için adeta zorlanmaktadır. Aksi halde Sevda’nın benliğinin parçalarını bir arada tutan o bağ kopacak ve Sevda, mutluluğu ararken oradan oraya sürüklenmesine engel olamayacaktır. Sevda’nın gönül münasebetlerinde bir türlü istikamet bulamaması ve bu eksenli çabalarından da her zaman kendisinden ödün vermek zorunda kalması, bencilliği reddeden bireyin içine düştüğü açmazlardan biridir.

¹⁷¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 497.

2.2.4. Modern Aile

Bireydeki bu farklılaşma, bireylerden oluşan en küçük topluluk birimi olan aile yapısında ve kişinin aile kavramına yaklaşımı noktasında da varlığını hissettirmektedir:

“ ‘Arif’ciğim, kızların nasıl? Onlarla geziyor, eğleniyor musun? Kimbilir seni ne kadar beğeniyorlar, ne kadar seviyorlardır.’ sözleriyle kocasını başka kadınlara iterdi.”¹⁷²

Sevda’nın yukarıdaki tavrından görülüyor ki; kendine başkalarıyla gönül ilişkileri kurmak adına haklı gerekçeler yaratmak ve bu sayede kendisine daha geniş bir özgürlük alanı oluşturmak için Sevda, eşini kendisini aldatmaya teşvik etmektedir. Bu istekte, toplumun onaylamayacağı bir şekilde münasebet kurduğu Hakkı Kotar’ın yönlendirmesi vardır:

“Ben sana söylüyorum boşanmadan sürdürelim ilişkimizi. Ne olacak, kimi mutsuz edeceğiz öyle yaparsak?”

...

*En güzelini köylülerimiz yapıyor. Köylerde bu tür ilişkiler en doğal şeylerdir. Herkes bu ahlâk bağnazlığını yıkmıştır. Gönlünün emrettiği gibi çözümler sorunlarını...*¹⁷³

Sevda’nın eşini aldatma arzusu, bu direktifin etkisiyle içini rahatlatma çabalarının yansıması olarak eşiyile arasındaki münasebeti etkiler.

Sevda, bu yönelişin etkisiyle evlilik kurumunu suiistimal etmesinin yanında kişisel gelişimi açısından aile birliğine ve anne-baba korumasına ve sevgisine muhtaç olan kendi çocuklarını da çeşitli bahanelerle görmezden gelir:

“Ne olacak yani, çocuklar çocuklar... Onlar büyüyüp evlenince bizim anlaşmazlıklarımızla sorunlarımızla ilgilenecekler mi?..”¹⁷⁴

¹⁷² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 383.

¹⁷³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 217.

Başkalarını hiçe sayan bu algı, modern birey tipinin o dönemde yeni yeni oluşmaya başlayan kendini, toplumda ‘bana ne’ci hissiyatıyla konumlandırmasının bir sonucudur. Kültür değişmiş ve manevi değerler yerini maddi ve kişisel çıkarlara bırakmıştır. Aile kavramı da artık eskiden olduğu kadar fazla önem arz etmemektedir.

Sevda, Arif’le o aralarında gereksiz olduğunu düşündüğü evlilik bağından resmi olarak kurtulduktan sonra şöyle hisseder:

“Sevda işte böyle rahatlamış ve tekrar Arif’le evlenmeye hazır bir yürekle ezikliğini, güçsüzlüğünü, yenilgisini kabul etmiş insanlara vergi bir pişkinlikle gitmişti Baso’nun sergisine. Onun için Hakkı’yı bulamadığı zaman o kadar sarsılmamıştı. Hele şimdi Mehmet Meriç’in:

‘Sizi kaybetmek istemiyorum bir daha.’ diyerek gözlerinin içine bakışını hatırladıkça edepsizce bir sevinç, nerdeyse bir güvenlilik ortamında yaşıyormuş gibi bir güçlenme duyuyordu kendinde. Arif’le, Hakkı’yla ve Mehmet’le onun arasında örülmüş bu çok zayıf, bu göze görünmez, bu koptu kopacak bağlar bir kadının bir erkekle arasında örülmüş çok sağlam görünüşlü tek bir bağdan daha sevinç vericiydi, daha güvenilirirdi. Sevda bunu duyuyor ve yavaş yavaş, bu güvencede oluşun etkisiyle kendisine geliyor, bozulan duygusal yaşamasını bu kez daha az düşsel, daha çok akıllıca kurmaya çalışıyordu.”¹⁷⁵

His ve fikir cephesine dair Sevda’yı bu şekilde konuşturan yazarın anlatmak istediği, evliliğin kadın-erkek arasında kurulmuş, kişinin güvenlik alanını ihlal eden ve onu bazı davranışlardan alıkoyan zoraki bir bağ olduğudur. Aile kavramının toplumu ayakta tutma işlevi de bireysel anlamda değerlendirildiğinde artık çok da önemli değildir. Bu merkezde yorumlamalarla eleştirilen, modern bireyin kendi dışındaki âlemi hiçe indirgeyen bu umursamazlığıdır.

Sevda’nın, evliliğin getirdiği sorumluluklarla yıpranan duygusal dengesi, bu bağdan kurtulup her erkekle gönül ilişkisi kurabileceğinin verdiği rahatlamayla ilginç

¹⁷⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 383.

¹⁷⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 387.

bir şekilde düzelme emareleri gösterir. Bu da, sanatçının aile kavramının içine düştüğü duruma getirdiği en ince eleştirilerden biridir. Yani aile kurumunun ve bu kurumun fertler arasında tesis ettiği maddi ve manevi bağlar, çağın toplumlara dayattığı benmerkezci anlayış içerisinde eriyip gitmiştir.

2.2.5. Toplum Baskısı

Benliği ön plana çıkarılmış her zaman kendini önemseyen insanlar, kendi özel alanlarıyla sınırlandırılmış ferdilikle beraber, ilginç bir şekilde başkalarının ne diyeceği endişesi de taşır. Zira kendisini şekillendiren toplum ondan, öğrendiği kalıplar çerçevesinde davranmasını beklemekte, aksi durumda bireyi kusurlu varsayabilmektedir. Bu, başkası ne der açmazını da kendi içinde birey bağlamında, aile ilişkileri bağlamında ve sanatçı bağlamında olarak sınıflandırılabilir.

2.2.5.1. Birey -Toplum İlişkisi

Toplumun bireyselleşen fert üzerinde kurduğu başkaları üzerinden kurduğu ‘başkası ne der’ baskısı karşısında insanlar kendi içlerinde sıkı bir çatışmaya girer. Bu toplum baskısının, birey sınırları içerisinde değerlendirilebilecek en bariz etkisidir:

“Sevda, evlilik lâflarıyla tıka basa doyduktan sonra dünyaya tapan, insanları canlarının içine sokmak isteyen, ev işlerine, hele kocalarına bayılıyormuş gibi görünen evli kadınlar gibi rahatsız.”¹⁷⁶

Kişinin bilinçlerinin haricinde var olan insanlara duyduğu önem hissi, “insanları canlarının içine sokmak” isteyecek kadar had safhadadır. Aslında bu durum, önceki alt başlıkta değerlendirilen bencillikle çelişiyor gibi görünse de

¹⁷⁶ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 8.

başkalarının, bireyin kendini gerçeklemesine imkân verdiği müddetçe önem kazandığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu tezatlık ortadan kalkar.

Başkalarının güdümlenmeleri doğrultusunda “*ev işlerine, hele kocalarına bayılıyormuş gibi görünen evli kadınlar*” bu davranışlarıyla çelişir bir şekilde, aslında gösterme isteğinden öteye geçmeyen bu tercihlerinden rahatsızlık duymaktadırlar. Bu da demektir ki bu memnun görünmeler, sevmeye-sevilmeye dayalı görünen fiiller aslında içsel bir hissi dalgalanmanın tezahürü değil toplumun ona öğrete geldiği belli ortamlarda belli şartlar altında gösterilmesi gereken davranışsal bir ezberden fazlası değildir.

İşte bu sebep dolayısıyladır ki kişi, içgüdüsel bir dürtü olan cinsî sevgiyi dinî bir etkilenme olarak göstererek bu hayvanî tarafını başkalarından saklama eğilimi gösterir:

“Sevgilerle kutsallıkları birbirine karıştırmak üzereyiz. Kubbeler, Şadırvanlar, su sesleri, Çınarlı Kahve, Selami Efendi'nin küçük kuytulduğunda dökülen göz yaşları, “Yahya Efendi”nin dayandığı yokuş. “Rakîb ile her dem müdârâdayız yâr”. Gözlerimizden utandırıcı yaşlar akıyor. Kendimizi suçsuz göstermeye çalışıyoruz...”¹⁷⁷

Genelin zanları, son derece fitrî ve toplumsal bağların devamı açısından da gerekli olan evlilikte bile kalbî bir takım etkilenmeleri ikinci plana itip bireye şunu düşündürecek kadar önemlidir:

“Bu adamla evlenmek olsa başkalarını kıskandırmak için iyi olabilir...”¹⁷⁸

Çocuğun hangi okula gönderilmesi gerektiği çok da önem arz etmeyen bir husustur. Ama bu durum yazar tarafından Sevda'nın gözünde büyütülerek ona, başkasının onun hakkındaki izlenimlerine kendi isteklerinden daha fazla önem verdirilerek anlatılması diğer açıklamalar doğrultusunda değerlendirildiğinde önemsenmeyecek bir ayrıntıdır:

¹⁷⁷ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 9.

¹⁷⁸ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 47.

“Arif bunu, “sen onu istediğin okula yazdırırsın artık...” der, kendinden uzak bir sorunu ortaya atar gibi kaygısızlıkla söylemişti, Sevda'nın bütün o kaçtığı, öğrendiğini söylediği, eleştirdiği, anlamsız bulduğu, lükse, şatafata, seçkinliğe nasıl özendiğini biliyordu...”¹⁷⁹

Bu ifadeler, başkasının fikrine fazlaca önem veren bireyi tasvir etmesi açısından son derece ayrıntı ama önemli satırlardır. Sanatçı, kahramanı genelin içinde eriyip gitme eğiliminde tasvir eder. Öncesinde eleştirdiği davranışları farklı bir biçimde sergileyen kahramanın aracılığıyla ifade edilen şudur: Aldığı eğitime rağmen –Sevda üniversite mezunudur- başkalarının kendine çizdiği sınırlardan kurtulamayan birey, kendini gerçekleştirememiş demektir.

Eserin başka bir yerinde sanatçı, bu değerlendirmelerimizi destekler şekilde aynı kahramana kendisi hakkında şu cümleleri kurdurur:

“Ben kendi kendime çoğaldım hep. Tek başıma, büyük kalabalıklar olmaya çalıştım.” diye düşünüyordu. Babası istediği için okumuş üniversiteyi bitirmişti. Annesi istediği için evlenmiş, kimse istemediği halde, çocuk sahibi olmuş gene biriler, bu kez çok sayıda birileri- bunlar kimdi?- istediği için arabalı, daireli, Avrupa gezili, süslü, eşyalı bir ev kadını haline gelmiş, iyi bir evlât, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir ev kadını, iyi bir... İyi bir... iyi bir... Ne kadar çok şeyim ben yarabbi...” diye düşünüyordu. Kendisinin böylesine doğaya aykırı çoğalmasına karşılık çevresinde hiç kimse yoktu...”¹⁸⁰

Sevda iradesi dışında kendi kendisine çoğalarak, çevresinin kendisinden beklediği bütün her şeyi kendisinden ödün vererek gerçekleştirmesine rağmen yalnız kalmıştır. Hayatın süratle akmasından sebep fark edilemeyen bu ayrıntılar Sevda'nın bu öz eleştirisiyle gün yüzüne çıkarılsa da bu hatalar değiştirilebilme imkânından yoksundur. Yazar, kahramanı bu şekilde çaresiz bırakarak, muhatabını kahramanın kendini hiçe sayarcasına yaptığı bu yanlış tercihlerle oluşturduğu mutsuzluk evreninden haberdar ederek, onu bu ihtimalden uzak tutmak ister gibidir. Bu eleştirinin yapılma yönteminin eleştiren de eleştirilen de aynı bilinç olarak seçilmesi

¹⁷⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 31.

¹⁸⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 83-84.

dolayısıyla tahlile iç ve dış olarak iki farklı açı kazandırılmıştır. Bu da sanatkârca tarafsızlığın yakalanmak istemesi çağrışımıyla önemlidir.

Kendi yaptığı seçimlerle oluşturduğu varlığına yabancı ve istenmeyen ortamdaki kaçmak isteyen bilincin tercihinin, yaşadıklarını film kurgusallığı olarak farz etmekten yana kullanılması eleştiriyi daha da vahim hale getirilir:

“ Biraz önce içeriye girerken kapıdaki kulübede oturan bekçi bile yerini değiştirmemişti. Gözleriyle izlemekle yetinmişti Sevda'yı. Bir sinema dekoru içinde koşan bir oyuncuya benzetti kendisini. Bir yerlerde gizli bir kamera olmalıydı. Kameranın başında bir sürü adam olmalıydı. Onlar canlıydı işte. Her şeyi onlar görüyorlardı. Her şey onların istediği gibi oluyordu

...

Birden iki oyuncu daha ortaya çıktı. Hastanenin, geniş mermer merdivenlerinden koşarak indiler

...¹⁸¹

Burada Sevda, teknisyen olarak çalıştığı fabrikada bir işçi tarafından yaralanan eşini görmek için hastaneye gelmiştir. Yani durum bu şekilde ifade edilecek kadar sıradan değil son derece hayatî ve hassastır. Bu hassasiyet karşısında Sevda'nın nezdinde bireyin nasıl bir tavır takınacağını bilememesine şahit oluruz. Sevda hazır olmadığı gerçeklik evreninden sanallığa kaçmaktadır ve bu aciziyetini de başkaları tarafından kabul gören bir sanat dalı olan film kurgusallığı olarak algılayarak kendinden saklamaktadır. Başka bir ifadeyle ailesi dışında kişileri önemseyerek aldığı yanlış kararların sorumluluğundan kaçmak istemektedir.

Sahnenin anlatılışında da açıkça fark edilir ki olanlar kendi tercihleri olduğu için değil *“Her şey onların istediği gibi ol”*duğu için tahammül edilebilir bir hal almaktadır. Son derece şahsî olan bu acıdan kaçış noktası yine başkalarının istek, fikir ve kabulleridir.

¹⁸¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 122.

2.2.5.2. Aile-Toplum İlişkisi

Hayata dair en öznel yorumlamalarda bile toplumun kabullerini önemseyen bireyin ailevî konularda toplumu ikinci plana atması beklenemez. Toplumun baskısı birey sınırında kalmaz onun aile ilişkilerine de etki eder.

İçinde bulunduğu çevrenin gelenekselleştirdiği şekilde kendi huzuru için değil çevre istediği için çocuğuna doğum günü partisi hazırlayan Sevda'nın, bu partinin hazırlıklarından kaynaklanan stresini kendisinden böyle bir beklentisi olmayan çocuğundan çıkarması, bu toplum baskısının neden olduğu bir sonuçtur:

“Böyle umutsuz ve sinirli bir telâşla karmakarışık bir şekilde işlerin ortasına atılıp da işleri orasından burasından çekiştirmeye başlamasıyla akşamın nasıl olduğunu anlayamadı. Kendisi için bunca yorgunluğu, masrafi ve hazırlanmayı göze aldığı “çocuğunu” giydirir kense, bağırıp çağırıyor, ötekini, büyük oğlunu, kendisine hiç anlayış göstermemekle, başkalarının çocuklarına benzememekle, annesinin istediği gibi olmamakla- annesi ne istiyordu, çocuk da bunu anlayamamıştı- suçluyordu.”¹⁸²

Buradan anlaşıldığı kadarıyla çocuk, aslında mutlu olması gereken böylesi özel bir günde bu şekilde bir muameleye maruz kaldığı için şaşkındır. Zira annesinin kendisinden ne beklediğine dair bir fikri yoktur ki annesinin kendisini “*başkalarının çocuklarına benzememekle, annesinin istediği gibi olmamakla*” suçlayışı karşısında böyle bir şaşkınlığa kapılmamış olsun. Annenin buradaki tavrına nispet yazar, “*annesi ne istiyordu*” tabiriyle bireyin bu içsel çatışmasını yansıtmak istemiştir. Sanatçı, böylesi bir ifadenin çağrışımlarıyla aslında, başkasının istekleri doğrultusunda kendini soktuğu sıkıntının ceremesini hiçbir şeyden habersiz çocuğundan çıkaran anne üzerinden genelin ne istediğini bilmeden yaşamasına gönderme yapmaktadır.

Yazar çocuk konusunda son derece hassastır. Aile konusundaki fikirleri de roman kurgusu dışında fikri anlamda net olarak şudur:

¹⁸² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 10.

“Çocuklar her zaman baş konularımdan biri olmuştur. Fakiri, zengini, küçüğü, büyüğüyle. Sokakta nice annelere rastlarım ki, hâli vakti fazlasıyla yerinde görünür ve çocuğunu yüksek sesle azarlar, tehdit eder, hattâ tüyler ürpertici beddualar eder zavallıya; elinden tutup sürükler, tokatlar, sarsar... Bir de çocuğuna ‘litfen’siz hitabetmeyen ve çocuğuna ne yapacağını şaşırان ‘çocuk erkil’ aileler, anneler var; o da başka bir yüzü işin.”¹⁸³

Anne-babalar çocuklarını elbette sever lakin bunu ifade etme hususunda toplum karşısındaki sorumluluğu altında ezilen aile, bazen başkası ne der korkusuyla bazen de diğerlerini rahatsız etmemek duyarlılığıyla karşısındakinin bir yetişkin değil de çocuk olduğunu unutarak şiddete meyilli tepkiler verir. Kimi zaman da çağdaş aile olmak hevesiyle çocuğun maruz kalması gereken disiplinden aşırı derecede taviz vererek onları şımartır.

Çocuğunu doğru bir şekilde konumlandıramayan ebeveyn, çocuğuna başkalarının onlara takındığı tavra göre değer verir. Çocuğa duyulan sevginin ifade şekli ortama göre değişir:

“Sevda, bu koca adamların hiç de öyle sandığı gibi çocuklara yabancı, çocukları küçümseyen, çocuklardan korkan, ya da kaçan insanlar olmadığını anlayınca şaşırdı. Ona göre, çocuklar sadece ‘baba’ türüne giren bir başka erkek topluluğuna göre varlıklardı. Bu topluluk da Arif gibi –Arif’i nasıl tanımlayacağını bilmiyordu- insanlardan oluşuyordu. Geri kalanlar ise büyük işler, önemli işler, seçkin işlerle uğraşacak adamlardı ve bütün bu büyük, önemli, seçkin işlerin arasına ‘çocuk’ girmiyordu.”¹⁸⁴

Çocuğuna davranışını arkadaşlarının tepkileri doğrultusunda belirleyen kişinin, kendini onlara karşı aşırı sorumlu hissederek bin bir vehme kapılarak hayatı kendine bile zindan ettiği gerçeği hesaba katıldığında bu davranışı çok da garipsenmemelidir:

“Sevda:

¹⁸³ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 409.

¹⁸⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 64.

‘Acaba beni mi konuşuyorlar? Bana mı gülüyorlar? Geldiklerine pişman mı oldular? Beni önemsiz ve değersiz mi buluyorlar?’ kuşkularıyla bardakları, tabakaları toplar, yiyecekleri, içki şişelerini kaldırırken eve yeniden o can sıkıcı sessizliğin çöktüğünü gördü. Çocuklar odalarında bağrıışmaya ve gerçek ağlamalar olmayan kışkırtıcı seslerle ağlaşmaya başlamışlardı.’¹⁸⁵

Toplum o kadar baskındır ki çocuk var olmanın doğal bir evresi, hatta gereğiyken kahraman bunu, sadece kendisine ve eşine has bir durum dolayısıyla da bir ayıp gibi algılar. Ne dediğine fazla önem verdiği kitle eğer ki çocuklara bu şekilde hoşgörüyü davranmamış olsa çocukların varlığı ya da yaptıkları taşkınlıklar bir kusur olarak mı algılanacaktır? Tasvir edilen sahnede yazar çocuğun konumunu doğal ortamında tasvir etmek yerine ‘neyin, nerede ve nasıl olması gerektiğine karar verenler’in algısına göre belirleyerek Sevda’nın bu davranışındaki tenkit noktasına açıklık kazandırır: Çevre anne-babanın çocuğa karşı tavrına da müdahildir.

Son kısımda Sevda’nın yan odada devam eden ve hayatın akışının canlı birer örneği olan çocuklarından ziyade evden uzaklaşmakta olan arkadaşlarının kendisi hakkında ne düşündüğüne önem vermesiyle okura ‘başkası ne der?’ kaygısının, kişinin hayatı yorumlama algısının ne kadar merkezî bir noktada konumlandırıldığı yanlışlığını hissettirir.

2.2.5.3. Sanatçı- Toplum İlişkisi

Bireyin sanat sahasındaki temsilcisi olan sanatçı açısından bu konuyu irdelediğimizde de şu değerlendirmeyi yapmak yanlış olmaz: Sanatçı eserini oluşturma aşamasındayken başkalarının ne düşüneceğine dair psikolojik baskıyı her zaman üzerinde hissetmektedir. Aşağıdaki bölümde bu gerilim korku kelimesinin sürekli tekrarlanmasıyla okura yansıtılmak istenmiştir.

“Berna bu son derece ilginç konuşmayı dinlerken tedirginliklerinden sıyrıldığını ve meyhaneye iyice ısındığını anladı birden. Kafasında bir öykü

¹⁸⁵ Gös. yer.

gelişiyordu. Bütün öykücüler gibi yaşamının her dakikasında içinde bir öykünün geliştiğini duyardı Berna. Ama bunların çok azını yazabiliyordu. Kocasını kıracağı korkusu, eş dostunu üzeceği korkusu, haksız olma korkusu, yanlış anlaşılma korkusu, öyküsünün yayımlanmama korkusu, haksızca eleştirileceği korkusu... onu bir çok güzel öyküyü yazmaktan alıkoyuyor, ne yapacağını şaşırır duruma getiriyordu.”¹⁸⁶

Burada Berna, içinde bulunduğu ortamdan elde ettiği verileri sanatçı kişiliğinin süzgecinden geçirip yaşadığı etkilenmeyi var etme aşamasına geldiğinde, kalben ya da fikren yakınlık kurduğu kişilerin bu var olma aşamasındaki esere karşı, dolaylı yoldan da kendisine, takınacakları tavrın olumsuz olma endişesini taşımaktadır:

*“ Öyle bir yerde, öyle bir ülkede, öyle bir toplumun içinde olmalıyım ki...” diye düşündü. “Salt yazar olabilmeliyim. İşim bu olmalı. İstedğim gibi çalışabilmeliyim, istediğim kadar, günlerce yazabilmeliyim... Bağlar... Bağlar...”*¹⁸⁷

Cümlelerinde de bu görünmeyen sınırlamalardan kaynaklı serzenişlere Berna'nın aracılığıyla değinilir. Yazar, burada biraz da Türkiye'de sanatkârın üzerindeki hem çevre baskısını hem zaman sıkıntısını hem de maddi açıdan içinde bulunulan yetersizlikleri eserine taşımıştır. Devamındaki satırlarında da bu yetersizlikler ifadede daha da alenileşir:

“Kendisini mutlu edecek ‘iş’den uzaklaştıran bütün bağları düşünürken Aktör’ün:

‘Acı insanı olgunlaştırır...’ dediğini duydu.

*‘Olanaklar insanı olgunlaştırır. Olanaklarımız olmadığı için acılarımıza sarılıyoruz.’ dedi, hiç zorlamadan kendini Berna.”*¹⁸⁸

Ama bir önceki alıntıdaki “Bağlar... Bağlar...” kısmında bu kişisel bağlılıkların onlar üzerindeki yaptırımına daha fazla vurgu vardır.

¹⁸⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 145-146.

¹⁸⁷ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 146.

¹⁸⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 146.

Tüm bunları kısaca toplamak adına birkaç şey söylemek için denilebilir ki: Sanatçı her şeyden önce bir insandır ve bu insanî taraf sosyal olmayı gerekli kılar. Sosyallikten kaynaklı tüm bu ilintiler de, hissî ve fikrî açıdan daha hassas olan ve toplumda her zaman göz önünde bulunan, bu sebeple hareketlerine daha bir ehemmiyet gösterme ihtiyacı hisseden sanatkârlar üzerinde sıradan bir bireyin sathî endişesi kadar bayağı bir şekilde olmasa da onları ‘başkası ne der?’ endişesine sevk edebilmektedir. Ve bu sanatçının var etme özgürlüğünü bir anlamda kısıtlamaktadır.

2.2.6. Toplum Kalıpları

İnsan çoğu zaman belirli bir durum karşısında ya da bir hissini ifade ederken kendi doğruları ekseninde hareket etmek yerine, yaşanmışlıklarından yola çıkarak başkalarının böyle bir durumda ne tepki verdiğini kendisine kıstas edinir ve davranışlarını bu doğrultuda belirler. Önemli olan, bu davranışın kişinin kendi his ve fikrî cephesine uyması ya da mantıklı olması değil genel tarafından kabul edilebilir olmasıdır. Ama bu genel kabul, evrensel yargılar çerçevesinde değerlendirildiği zaman her zaman doğru olamayabilir. Metinleri, içindeki bu yanlış toplumsal kabuller bağlamında incelersek, az ve kapalı bir şekilde de olsa, bunlara dair bazı eleştirel noktalar yakalayabiliriz. Mesela:

“‘Ona söyledim.’ dedi.

‘Ne dedin?’ Hakkı bunu sorarken son derece meraklı, hatta biraz kaygılıydı.

‘Başka birini seviyorum, dedim.’

‘Adımı söyledin mi?’

‘Hayır.’

‘Ne dedi?’

‘Önce çok üzüldü. Sustu kaldı. Sonraları alıştı galiba. Hiç söylenmemiş sayıyor bu sözü. Benim bir bunalım geçirmekte olduğumu ve bunun da bittiğini sanıyor?’

‘Ne bunalımı geçirdiğini sanıyor?’

‘Bilmem. Şimdi bunalım geçirme sözü herkesin ağzında. Herkes bir bunalım geçiriyor. Bunalım geçirenlere karşı artık daha anlayışlı davranılıyor. Bu da modernliğin bir gereği. O da şimdi anlayışlı koca oyunu oyuyor. Ama tedirginlik içinde olduğu, üzüldüğü, birtakım şeyler düşündüğü, birtakım hesaplar yaptığı belli. Üstüme daha çok düşer oldu.’ ”¹⁸⁹

Alıntılanan bu satırları, bu açıdan kısaca değerlendirecek şunları söylemek çok da yanlış olmaz: Sevda, ahlakî olmayan bir ilişki yaşadığı Hakkı'nın kendisine uyguladığı “boşan” baskıları sonucunda eşine, “*başka birini seviyorum*” diyebilme rahatlığını gösterebilmiştir. Burada, asıl değinilmesi gereken nokta, anlatılmak istenen husus gereği elbette ki bu değildir. Eşi Arif, bu durumda toplumun genelinde var olan ‘bunalımda olanlara müsamaha gösterme’ eğiliminin tezahürü olarak eşine aslında göstermemesi gereken anlayışı gösterir. Bu şekilde davranarak aslında, zarar gören kişisel alanını ihlal eder. Bu, “bunalımda olanlara hoşgörülü olmanın kıstasları nelerdir ve bu bunalımda olma haline hangi dereceye kadar anlayış gösterilmelidir?” sorununu irdilemeden kendisini, bu yaygın davranışın kendine sağladığı rahatlığa bırakmıştır. O, bu genelde var olan bu yanlış davranış kalıbını, iradesi dışında oluşan ve engel olamadığı nahoş durumdan kaçış için kılıf olarak kullanmaktadır. Yani yazar Arif'i bu yanlışlığa düşürerek toplumdaki bazı yanlış kalıp geliştirme davranış sistemini eleştirmek istemiştir.

Burada Sevda'nın pişkinliğinin yanında Hakkı'nın, dağılan bir yuvadan ziyade, boşanmak istediğini belirten tarafın bu söylemde kendi adını kullanıp kullanmadığına daha fazla önem vermesi, başka bir yanlış toplumsal kabuldür. Onun için yanlışın esas kıstası, gerçekleşen ya da gerçekleşecek olaydan başkalarının şahsi

¹⁸⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 214.

alanının zarar görüyor olması değil, bu husus dile getirilirken kendi adının geçip geçmediğidir. Kendi hatası yüzüne vurulmadığı müddetçe bu, ona göre yanlış değildir ve başkalarının zarar görmesi onu çok da ilgilendirmemektedir. Sosyal yapı da sanatçıya bu hakkı tanıyarak suça ortak olmaktadır. Çünkü bu yapı, bireyi vicdan noktasında yeterli olgunluğa ulaştıramamış ve böylece de vicdanının baskısını hissetmeyen kişinin başkalarının şahit olmadığı hatayı suç olarak görmemesine zemin hazırlamıştır.

2.2.7. Birey Zaafları

Modern bireyin ilgi alanının daralması ve önem verdiği hususların da bu daralan alanla beraber törpülenmesi konusuna başka bir başlık altında değinilmişti. Burada bu kendini ön plana çıkarma eğilimini daha da özelleştirerek değindiği noktaların özelliklerine göre tasnifleme yöntemiyle bu konuyu daha da genişleteceğiz.

Bazı eserlerde, kahramanlar aracılığıyla insanların şahsiyetlerinden kaynaklı ortaya çıkan olumsuzlukların ya da kendilerinin toplumun ahlak anlayışına uymayan isteklerine yenik düşerek sebep oldukları durumun sorumluluğunu sahiplenmeyişi ve suçu başkalarına, daha genel anlamda topluma atması yanlıgısına vurgu yapılmıştır. Bu ifadeyi temellendirmek adına:

“Sevda, sevdiği bir erkekle birlikte olsaydı şu dakikaların ne denli tatlı ve anlamlı olacağı düşüncesinin yanında, yaşamasının da ne anlamlı, ne yararlı, ne dolu olacağını düşünüyordu. Şimdi içine düşmüş olduğu tembellikten, başıboşluktan, tutarsızlıklardan, ayıplardan, yasaklardan nasıl arınmış olacağını düşünüyordu. Yüreğinin içindeki güçlü 'bağlılık' duygusunun ayrımındaydı. Bu duygu yerini bulsun, işe yarasın istiyordu. O, yoksul bir adamın karısı olabilirdi, kocası tarafından aldatılabilirdi, çalışmak, acı çekmek, dayanmak zorunda kalabilirdi. Hepsine, hepsine katlanabilirdi. Yeter ki sevebileceği, değerli, kişilik sahibi, kaybolmamış, kendini topluma ve insanlara saydırmış, varlığını benimsetmiş bir

*erkeğin yaşamasını paylaşsın. ‘Namuslu’ olmaya ne denli özlem çektiğini düşündü. Neden ona “namuslu” olma olanağı vermiyorlardı. Dünyanın en iyi, en sevimli, en çalışkan, en dayanıklı, en anlayışlı kadını neden görmezden geliyorlardı.”*¹⁹⁰

Alıntılanan paragrafı merkeze alarak, birey zaafı konusuna bazı irdeleyici açılımlar getirmek mümkündür. Bu kısmın öncesini özetlersek: Arif, eşine kendinden ve hayatından feragat ederek kazandığı parayla ailesine o zamanın şartlarında ortamın üzerinde hayat şartları sunmaktadır. Bunu, arabasıyla ailesini bir tatil beldesine götürmesinden de çıkarabiliyoruz. Ailesine bu imkânları sağlayabilmek için yuva ortamında uzak kalan Arif’in istediği tek şey bu sıcak aile ortamının sürmesidir.

Lakin bu boşluktan faydalanıp gönül maceralarına soyunan Sevda, bu yanlış davranışının sorumluluğundan kaçarak bu duruma ve bu durumdan kaynaklı iç çatışmalarına kendince başka sebepler bulur. Eşini seçerken hiçbir baskıyla bu karara varmamışken eşine yakınlık duyamamasının sorumlusu eşinin “*sevebileceği, değerli, kişilik sahibi, kaybolmamış, kendini topluma ve insanlara saydırmış, varlığını benimsetmiş bir*” erkek olamamasıdır. Bunca yıllık evlilik tecrübesinden sonra bu kanıya varması sorunun farkına varmak için bu kadar geç kalması da kendi hatasıdır. Zira en büyük çocukları on yaşlarındadır ve iki çocuk sahibidirler.

“*Yüreğinin içindeki güçlü ‘bağlılık’*” duygusunun sebebi toplum değilken, bu bağlılık duygusuna ihanet etmiş hissi yaratan fiillerin, daha açık ifadeyle ihanetin, sorumluluğu topluma yüklenerek toplum, “*ona ‘namuslu’ olma olanağı*” tanımamakla ve “*Dünyanın en iyi, en sevimli, en çalışkan, en dayanıklı, en anlayışlı kadını*” görmezden gelmekle suçlanır. Burada insan olmayı ve bunun getirisi olan zayıflıklara sahip ama kendini fark edememiş bir bireyin, tek suçlu olarak toplumu işaret etmesine yönelik sanatçı tarafından yapılmış ince bir eleştiri vardır.

Bu davranışa başka bir örnek olarak, aynı romanın başka bir yerinde Ferda’nın iş arkadaşlarının anlattığı bir olay karşısındaki tepkisini verebiliriz:

“*Bir ara kadına ne olduğunu sordum fısıltıyla.’ dedi birisi. ‘ O sırada Mehmet Meriç Sadi’yle kitapları hakkında konuşuyordu, durumu öğrenmek*

¹⁹⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 227.

istemiştim. Düşmesi gerçek olamazdı. Çünkü kadın sürekli hıçkırıyordu ve yüzü şişmişti. Yâni bir çarpma ya da düşme sonucu gösterilecek semptomları göstermiyordu. ‘Düştüüm...’ dedi kuru hıçkırıklar arasında.’”¹⁹¹

Mehmet Meriç, Sevda’yı kötü bir şekilde darp etmiş ve olayın yaşandığı dönemde hâlen resmi olarak eşi olan Ferda’nın çalıştığı hastaneye götmüştür. Ferda, öğrendiği bu olayda kendince sevinç sebepleri bulur. Hâlbuki başkasının içine düştüğü bu vahim durum ne sebeple olursa olsun sevinilecek bir şey değildir. Ferda, bu konuda Sevda’nın eşinin kendisinden boşanma sebebi olması dolayısıyla haklı gibi görünse de romanın genelinden anlaşıldığı kadarıyla Mehmet Meriç için Sevda ya da Nurten fark etmemektedir. (Romanın başka bir sayfasında Mehmet Meriç Ferda’yı Nurten ile aldatır. *Aşamalar*, s. 104.) Mehmet Meriç, Ferda ile evliliğinin yürümesi ihtimalinden ümidi kesmiştir ve sahip oldukları çocuğa rağmen evliliklerini bitirme taraftarıdır. Aşağıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere Mehmet Meriç’in bu tutumunun günahı Sevda’ya yüklenmektedir:

“Ferda içini utandırıcı bir sevincin kaplamasını önleyemedi. Boşanma olayının verdiği sıkıntıdan bir an kurtulmuş gibi oldu. Hatta o kadar ki, Mehmet gözünde bir sevgili, bir koca ve en tuhafı bir baba olarak son derece önemsizleşiverdi. Ama arkadaşlarını dingin bir yüz anlatımıyla dinlemeye devam ediyordu.”¹⁹²

Ferda’nın bu konu hakkındaki şu ifadeleri de, eşine duyduğu zafiyetle eşinin kendi kişiliğinde sebep olduğu yıkımların acısının adeta Sevda’dan çıkarmak isteyen anlamlar taşır:

“‘Öyleyse bilinci yerindeydi...’ dedi, önüne geçemediği bir ök alma duygusuyla. Bunu söylerken ‘O kadının hastalığı gibi duygularının hepsi de yapmacıktır, uydurmadır, Mehmet’e karşı gösterdiği sevgi de gerçeklikten uzaktır...’ demek istemişti.”¹⁹³

¹⁹¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 519.

¹⁹² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 519.

¹⁹³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 519.

Ona göre sanki eşinin kendisini dövmesine göz yummasının ve etraftan öğrendiği kadarıyla eşinin kendisini aldatma ihtimali karşısında tepkisiz kalmasının sebebi Sevda'dır. Bu mutsuz evliliğin getirdiği acılar ve mutsuz yuvada büyüyen küçük bir çocuğun yaşadığı babasız kalma sarsıntısının sebebi de Sevda'dır. Ona göre tüm bu sebeplerden dolayı Sevda, insanlığa sığmayan böylesi bir muameleyi hak etmiştir. Bütün bunlardan yola çıkarak bu algısal yanılma, modern bireyin benliğinden kaynaklanan hatalarını başkasına ya da başkalarına yüklemek suretiyle kendisini korumaya yönelik inşa ettiği savunma mekanizmasının yarattığı bir zafiyetinin sonucudur diyebiliriz ve bu, bireyi başkalarının kişiliğini hiçe saymaya götüren zafiyet, yazarın birey üzerinden eleştirdiği sosyal davranışlardan biridir.

Başka bir eserde karşımıza Ferda kadar eğitim almamış bir bireyin düştüğü yanılğı çıkar:

“ ‘Kocasız kadın...’ diye bağıırıyordu Müjdat. Bu anlamda daha başka şeyler de söylüyordu ama Nezihe'nin bilinci sadece aydınlık, anlamı açık ve belirli cümle üzerinde duruyor, ötekileri almıyor, kabul etmiyordu.

*‘Kocasız kadınlar böyle söyler...’ ya da buna benzer bir cümle. Öyle bir cümle ki, sesiyle, kelimeleriyle, kuruluşuyla, söylenişiyile, ağır bir acıyı ve umursamazlığı, daha da ötesi, bir suçsuzluğu yansıtıyor.”*¹⁹⁴

Kirasını ödeyemeyen Müjdat, bu suçluluk psikolojisiyle ev sahibinin kızı Nezihe'ye hakaret ederek sorumluluğu üzerinden atmaya çalışır. Müjdat, aslında olağan bir durum olan eşinden boşanma hadisesini Nezihe'nin kusuru olarak göstermeye çalışır ve bunu, ona hakaret etmek için vesile olarak kullanır. Kısacası Müjdat, kendi sorumsuzluğunu başkalarında var olduğuna inandığı kusurlarla örtmeye çalışmaktadır.

Bu iki örnekten yola çıkarak şu yorum yapılabilir: Söz konusu içgüdüden kaynaklı bir tutum olarak ruhî dengeyi korumak adına geliştirilen refleksler söz konusu olduğunda, eğitim aslında çok da önem arz etmemektedir.

¹⁹⁴ Afet Ilgaz, *Sendika*, s. 105-106.

Kişisel alanında Müjdat'ın suiistimaline maruz kalan Nezihe, iş ortamında karşılaştığı okuldaki sendikalaşma eylemine yönetiminin engel olmaya çalışmasına karşı ise şu şekilde bir tepki cümlesi kurar:

“Neden, böyle, bu kadar insancıl duyguları birlikte yaşayabildiğimize göre, ayrı saflara düşüyoruz?” ¹⁹⁵

Burada da kişisel çıkarları çatışmadığı müddetçe yardımseverliği erdem bilen birey, en ufak bir anlaşmazlıkta destek olduğu kişiyi karşısına almakta bir sakınca görmemektedir. Bu da kişisel zaafın davranış boyutunda başka bir yansımasıdır.

Sendika üyesi çalışanlar tarafından, okulda gerçekleştirilen sendikalaşmaya yönetimin izin vermemesine tepki olarak okul çalışanları ve öğretmenler tarafından toplu iş bırakma eylemi yapılır. Bu süreçte eğitimin aksaması karşısında velilerin tepkisini tasvir eden aşağıdaki satırlar, bireyin algı yanılgılarını farklı bir boyuta taşımaya açısından önemlidir:

“‘Bu çocukların sorumluları kimdir?’ diye bağıryordu. ‘Ben o adamın aldığı zamları kışına sokacağım, kışına...’

Velilerin çeşitli, değişik tepkilerinden sadece biriydi bu. Hepsi de verdikleri paraya dayanıyordu tepkilerini gösterirken. Kimileri, kendilerinden çok para alan patronu suçluyorlardı. Aydın görünmeye çalışan ya da gerçekten aydın olan varlıklardı bunlar. Bir bölüğü de öğretmenleri suçluyorlar, onların anarşiye hizmet ettiklerini ve okulu bu yüzden kapattırmaya çalıştıklarını öne sürüyorlardı. Bunlar, öğretmenlerin kazançlarını ve çalışma koşullarını yeterli buluyor ve başkaldırıları bağışlamıyorlardı. Böyle bir tanesi de bigudili saçlarına bir eşarp sarmış, aşağıda bağıryordu:

‘Bu çocukların hesabını soracağım ben bu öğretmenlerden.’ ¹⁹⁶

¹⁹⁵ Afet Ilgaz, *Sendika*, s. 76.

¹⁹⁶ Afet Ilgaz, *Sendika*, s. 123.

Veli, yaptığı ödemenin karşılığını alamama açısından burada haklı görünebilir. Fakat bu, eksik bir çıkarımdır. Çünkü emeklerinin karşılığını alamayan öğretmenlerin, hakkını aramak adına giriştiği eylemi başka şekillerde gerekçelendirmek ya da çocuklarını emanet ettikleri öğretmenleri siyasî çıkarlar peşinde koşmakla suçlayıp sorumluluğu tamamen onlara yüklemeye çalışmak, insanın dıştan gördüğü sınırlı verilerle karar verirken fazla katı olabilmesinin ve yanılma payı olabileceğini hesaba katmamasının bir sonucudur. Bu yanılma da, birey merkezli gibi görünse de aslında insanî bir zaafın sonucudur. Ama sanatçının “*Aydın görünmeye çalışan ya da gerçekten aydın olan varlıklardı bunlar.*” tanımlamasından anladığımız kadarıyla bu davranış kalıbı, aydın kesimin birikimleriyle törpüleyip kurtulması gereken bir kusurdur ve törpülenmeyişi kabul edilemez. Bu sebeple de yanlışlığını vurgulamak adına durum bu şekilde alaycı bir ifadeyle okura yansıtılır.

Kısacası birey, bazen şu düşünceyle hareket ederek başkalarına karşı takındığı bu olumsuz tavrı kendince gerekçelendirir:

*“Hasan’ın ruhsal ya da bedensel bir bozukluğu varsa bize ne. Yıkılacak bir toplumda her türlü çarpılma, sapma olağandır.”*¹⁹⁷

Bu bölümde yazarın bireyin zaaflarına yönelik sorgulamalarını daha ayrıntılı inceleyebilmek adına kendi içerisinde sınıflandırmak anlaşılabilirlik açısından gereklidir. Bu amaçla konuyu şu alt başlıklara ayırabiliriz.

2.2.7.1. Bireyin Kendini Önemsememesi

Romanlar bu bakış açısıyla okunduğu zaman dikkatli bir bilincin zaafa dayalı daha birçok davranış kalıpları tespit etmesi mümkündür. Davranış kalıplarını bireyin kendi kendisini önemsemeyerek istismara açık hale getirmesi ekseninde değerlendirdiğimizde de karşımıza başka eleştiri noktaları çıkar. Kişinin kendisini hiçe saydığı en temel nokta sevgidir. Sevgi, tüm kusurları örttüğü gibi insanın başkasını kendisinden daha değerli olduğu yanlışlığına kapılmasına da sebep olabilir.

¹⁹⁷ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 363.

Kendi kendine maddi anlamda yetebilecek imkânlarla sahip olan Ferda'nın, eşinin kendisini manevi yönden istismar etmesine göz yumması, bir nevi kendi iradesiyle yine kendisini suiistimale açık hale getirmesi anlamına gelmektedir:

“Kadın, o çok haklı ve dokunaklı olduğundan hiç kuşkusu olmayan nutkunu da, arkasından kocasına nasıl görüldüğünü de unutmuş, şaşkınlıkla kendisini savunuyordu:

‘Balkondaki çamaşırlara bakıyordum...’

Mehmet öfkesinin arasında yeniden karşiki eve bir göz attı. Balkonda gerçekten de çamaşırlar vardı. Ama çamaşırlar pencerenin üst yanını örtüyor, alt yanından fırfırlı tül perdeler gözükiyordu.

‘Ne vardı balkondaki çamaşırlarda bakacak?’

Kadın ağlıyordu ama bu ağlayış yediği tokadın ya da kocasını kızdırmış olmanın acı ve üzüntüsünden değil bambaşka bir yerden geliyordu: Onu, balkondaki çamaşırlara baktığına inandıramayacağını bildiğinden...

Bütün yaşaması hep kendisinden başkalarının ne denli mutlu olduklarına düşünmekle geçmişti.”¹⁹⁸

Bu satırlar, yargılarımızın doğruluğunu teyit etmektedir. Ferda, canının acısını ve kırılan onurunu çok da umursamamaktadır. Ona çaresizliğini hissettiren şey, *“Onu, balkondaki çamaşırlara baktığına inandıramayacağını”* bilmektir. Aynı bilinç bazı yanılığara kapılarak, kendisini yavaş yavaş güçsüzleştiren bu şartlara dayanması hususunda kendisini ikna etmiştir:

“...kendisi için bir kadının, sevdiği erkekten ayrı yaşamasının olağandışı olduğunu düşünürdü.

Bu düşünce, evliliğinin ilk yıllarında, o şimdi kötü olaylarını silmiş, yalnız iyi görünümüleriyle hatırlayabildiği ilk yıllarda, onu kocasına kölece tapmaya kadar

¹⁹⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 287.

götürmüştü. Bir kadının sevdiği erkekten ayrılmaması için ona kölece tapması gerektiği inancı...’’¹⁹⁹

Bu şekilde Ferda, hem dışarıdan kendisine yöneltilmesi muhtemel suçlamalara, hem de kendi mantıki çıkarımlarına karşı sevgiden kaynaklı bu zaafını kendine karşı savunma eğilimindedir:

“...Söğüt, annesine yeni mutfak ocağıyla tencerelerini göstermiş sonra da oturup onlarla yepyeni ve kendince ilginç bir oyuna dalmıştı.

‘Niçin anne çocuğa böyle oyuncaklar alıyorsun?’ diye öfkeyle sordu Ferda.

‘Niye? Nesi var oyuncakların ayol?’

Annesi alınmış gibi onun yüzüne sitemle bakıyordu.

‘Çocuklara böyle “cinslerini belirleyici oyuncaklar” alınmasından yana değilim. Çok sakıncalı. Onlara daha küçükken kadınca köleliği, evişlerine, ve mutfaka...’’²⁰⁰

Ferda’nın bu cümlelerinde de yaşadığı bu ruhî çatışmaların dışavurumu vardır. Ferda’nın taraflı bakış açısıyla vardığı bu sonuca annesinin verdiği cevap, olması gereken doğru denklemin yazar tarafından kurulmasıdır:

“‘Aman aman aman!...’ diye dudağını büktü annesi, kızgınlıkla ona baktı. ‘Oyuncakların ne kabahati varmış? Bir kadın kendi değerlerini savunmasını, kendi özgürlüğünün kavgasını yapmadıktan sonra?’’’²⁰¹

Sanatçı, devam eden sayfalarda bu şekilde durumun teşhisini koyarak insanların sevginin mantığı devre dışı bırakması sonucu vardıkları sağlıksız yargılar noktasında, onları uyarır gibidir. Bu tavır koyuş da eleştirinin bir başka düzlemde tasviridir. Başka bir romanda yazar, varlığını eşinin ona duyduğu güvenle sınırlandırmış ve bu varlığın devamını onun ilgisinde zanneden kadın kahramanını şu fikre maruz bırakır:

¹⁹⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 291.

²⁰⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 292.

²⁰¹ Gös. yer.

“Kocasının ölmüş olması ya da olmaması artık onu ilgilendirmiyordu.

‘Onsuz bir gün bile yaşayamayacağımı sanırdım.’ diye düşündü. ‘şimdi ölümünü düşünüyorum.’”²⁰²

Bu ifadelerin temelinde aslında, duygusal anlamda kendisinden fazlaca feragat etmeye ve bu şekilde kendi kendini suiistimal etmeye meyilli kadın cinsi üzerinden genele dönük bir tenkit vardır.

2.2.7.2. Bireyin Bencilleşmesi

İnsanın içine düştüğü en büyük açmazlardan biri olan istismar, kişinin kendisiyle sınırlamak eksik bir yaklaşımdır. Önemsememiş olarak kendini belli eden istismarın boyutları, her kavram ve nesne gibi çok yönlüdür. Tespite çalıştığımız bireyin başkalarını önemsememesi hususuna dikkatle eğildiğimizde bu çok yönlülüğün tezahürü olarak birçok eleştiri noktasıyla karşılaşırız.

İlk olarak Dilârâ üzerinden iletilmek istenen mesajlara göz atarsak bu bize bazı veriler sunacaktır:

“Sevmediğim; şallarla, tepeye toplanmış saçlarla; kat kat büzgülü, kabarık eteklerle elde ettiğim erkekleri böyle ışıklı vitrinlerin önünde kararsız, bırakıveririm. Özenerek alıp da takmadığım, boncuklar, küpeler, bilezikler gibi. Ya onların, benim yaratılışında bir değişiklik yapacak bir kudrette olmadıklarını –beni güzelleştiremeyeceklerini- anladığım için; ya da onları büyüklüğüme, kuruntu ettiğim büyüklüğe lâyık bulmadığım için.”²⁰³

Burada Dilârâ, halkın kadınları bazı konularda sınırlamasının hıncını erkeklerden çıkarır. Evlilik kurumuna inanmayan Dilârâ, cinsine insan olarak değer vermeden önce kadın nazarıyla bakan erkekleri, kadın kimliğiyle kendisine bağladıktan sonra onları, hiçbir sebep olmaksızın herhangi bir nesneyi bir yerde

²⁰² Afet Ilgaz, *Sendika*, s. 12.

²⁰³ Afet Ilgaz, *Eşikteki*, s. 17.

unutuverme kolaylığında ve ehemmiyetsizliğinde bırakabilmektedir. Bunda haklı olduğunu kanıtlamak için de suçu karşı tarafa atar. Çünkü erkekler, Dilârâ'nın öz varlığına bir farklılık katacak kadar özel ve nitelikli olamamışlardır, onun büyüklüğüne denk olmak için herhangi bir vasfı benliklerine katamamışlardır.

Haklı ya da haksızlıkları tartışılmaya müsait bu bireylerin, mensup olduğu cins dolayısıyla böylesi bir muameleye maruz bırakılmaları, onların kişiliklerinin hiçe sayılarak istismar edilmelerinden başka bir şey değildir.

Aşamalar romanında Nurten'le Mehmet Meriç arasında geçen olayın tasvir edilme biçiminden de Mehmet Meriç'in, muhatabını onunla konuşuyorken onun var olmasına duyduğu saygı münasebetiyle onu, değerli-değersiz diye sınıflandırmaya tabi tutmadan dinleyerek onun kişiliğine saygı duyması gerektiği noktasında çok da hassas davranmamıştır:

“Jandarmalar ne ya! Onlar da halk çocuklarıdır. Polisler... Onlar da, hepsi hepsi. Onları bizim karşımıza çıkararak bu düzendir namussuz olan. Onlara bu düzenin savunuculuğunu, bekçiliğini veren... Ben şiirlerimde ...”

Uykusunun arasında Mehmet 'hıh' diye güldü uysal bir sesle. İzleyemediği konuşmanın ortasında birden, gülüneceğini sanmıştı.”²⁰⁴

Sanatçı olarak bu konuda daha da hassas olması gereken kahramana yazar tarafından böylesi umarsızca bir tavır takındırılarak mevzu daha da alaycı bir üsluba büründürülmüştür. Bu olayın öncesine dair kısa bir bilgi vererek bu yargıyı daha da belirginleştirmek çıkarımları netleştirecektir.

Nurten'in teklifiyle de olsa Mehmet Meriç, Nurten'le bir birliktelik yaşamıştır. Mehmet Meriç'in, toplumun kabullerini hiçe sayan ve kadın olmasının bir sonucu olarak kendisine çizilen sınırları da görmezden gelerek kendisiyle birlikte olma cesareti gösteren Nurten'i, kendisine onun için önemli olabilecek konularda bir şeyler anlatırken yok sayması, bireyin muhatabını suiistimal etmesidir.

²⁰⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 108.

Eserin başka bir yerinde, Mehmet Meriç tarafından hem eş olarak, hem de kadın olarak hakları görmezden gelinen Ferda'nın içine düştüğü durum şu şekilde tasvir edilir:

“Bu ter hiç kuşkusuz, kocasının son günlerde ona gösterdiği soğuk ve kırıcı davranışlardan ileri geliyordu. Bedeni nasıl oluyorsa oluyor bütün gece bu bilinçaltındaki sıkıntıların etkisiyle geriliyor, uyuşuyor, çeşitli değişiklikler gösteriyor ve sabah kalkarken genellikle boynunun ve yüzünün ter içinde kaldığını ve bacaklarının da dizden aşağıya gerildiklerini duyuyordu.”²⁰⁵

Burada, istismar edilen kadının, bozulan psikolojik dengesi sonucu yaşadığı bedenî belirtiler sıralanır. Devamında yaşanan olayda her şeye katlanan kadının, hem benliğinin, hem de fedakârlıklarının yok sayıldığı tespitini olarak nitelenebilecek satırlara muhatap oluruz:

“Bir süre bekledi. Eskiden kapıyı tıklatmadan girer, çoğu zaman da kocasından azar işitirdi. Bu kez nazik ve gergin bir ses:

‘Girin!’ dedi. Yavaşça kapıyı açan Ferda:

‘Ben gidiyorum! Allahısmarladık!’ derken odaya bir göz attı.

...

‘Güle güle!’

Kocasını biraz yan dönerek kuru ve gergin bir sesle ona değil kapıya bakarak söylemişti bu sözü.

‘İyi ama ben ne yaptım, suçum ne?’ diye düşünüyordu Ferda.”²⁰⁶

Ferda, “İyi ama ben ne yaptım, suçum ne?” diyerek kendince bir hesaplaşmaya girişir. Maruz kaldığı bu haksız tutumun etkisiyle kendisi de, devamında gelişen şu olayda farkında olmadan da olsa bir başkasını görmezden gelerek yaşadığı haksızlığın acısını başkasından çıkarma acizetine düşer:

²⁰⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 148-149.

²⁰⁶ Gös. yer.

“Aşağıya indi, merdivende rastladığı kapıcıyı görmezlikten geldi. Kendisini herkese ‘günaydın’ diyecek kadar mutlu duymuyordu.”²⁰⁷

Böylece her yönden haksızlığa maruz kalan kahraman, dengesizliğinin sebebini sorgulamaya başlar:

“Ferda’nın aklı karmakarışıktı. Bütün bu hastanelerdeki insan görünüşleri, bu ölüm ya da ölüme bir kurtarıcı gibi sarılmalar, bütün bu zavallularla dolu koşullar, bütün bu acılar o zaman bitecek mi, azalacak mı, diye düşünüyordu. Sonra kocasının ağzından kendi kendisini yanıtladı:

‘Evet... Açlık, yoksulluk, işsizlik, ve bütün bunlardan doğan her türlü kötülük o zaman bitecek. Peki ama, bizim ikimizin ekonomik bir sorunumuz yok. Bizim aramızda filizlenmeye başlayan bu “kötülük” neye bağlı? İnsan ilişkileri de o zaman düzelecek mi? Düzelineceye kadar ben acı çekmek zorunda mıyım? Benim mutluluğum çocuğumun mutluluğu ne olacak? Peki mutsuzluğa katlandım diyelim. Ama neden?...’²⁰⁸

Eşi tarafından suiistimale edilen Ferda’nın algısının tarafsızlığını yitirdiği gerçeği, her kelimedede daha da belirginleşir. Artık karşılaştığı her şeye her olaya bu bozulmuş algıyla bakar ve hayatının her alanında eşi ve kendi arasında yaşanan bu gerilime ve şahsi acısına dair bir şeyler bulur. Bu da, istismar edilen bireyin dağılan psikolojisinin tasviri açısından önemli ifadelerdir.

Evlilik noktasında birçok şeyden mahrum bırakılan Ferda’nın, eşi tarafından kendi yapması gereken yazılarını temize çekme işiyle meşgul edilerek ona kendine ayıracak zaman bırakılmaması, konuyu ayrı bir boyuta taşır. Bu durum karşısında Ferda, aşağıdaki ifadelerle yaşadığı durumun hem teşhisini koyar hem de bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirir:

“Her akşam, her akşam... Bıktım... eve gelmekten korkar oldum...’Diye düşündü. Sonra bununla birlikte birçok şey daha düşündü. Kocasının yazıları yüzünden yazması gerekli kendi kitabını yazamadığını, onun yazılarını yazarken

²⁰⁷ Gös. yer.

²⁰⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 158.

'boşaldığını,' bir sekreter olmadığını kocasının da pekala uğraşarak makinede yazmayı öğrenebileceğini, meyhanede ya da kumarcıları seyrederken tükettiği zamanla, pekâlâ makinede yazmayı öğrenmesinin mümkün olduğunu, bütün sokak işlerini ve ev işlerini kendisi gördükten sonra artık bunu da ona yaptırmanın insafsızlık olduğunu buna karşılık kocasının kendisini ne bir armağanla, ne küçük bir çiçek demetiyle, ne bir yere yemeğe götürerek teşekkür etmeyi akıl etmediğini... Hayır hayır akıl ettiği halde amaçlı olarak yapmadığını, çünkü karısını küçümsediğini, kendi yaratıcılığını önemseydiğini kendisine hiçbir gelişme, yaratma yeteneklerini çoğaltma olanağı tanımadığını...''²⁰⁹

Burada kahraman, kadın olarak maruz bırakıldığı psikolojik şiddete ek olarak kendisine şahsî işlerini yapmasına engel olacak şekilde yeni sorumluluklar yüklenmesi suretiyle iki kat haksızlığa uğratılır. Bütün bunlar, sanatçının eleştirmek istediği noktaları okura yansıtmak için bir araçtır.

Kadınlara aşırı sorumluluk yüklenmesi, yazarın romanın yazılma dönemine denk gelen bir zaman diliminde kendisinin de maruz kaldığı bir durumdur. Bundan sebep sanatçının çalışan kadınların sıkıntılarını daha iyi anladığı gerçeğiyle olaya bakarsak eleştiri kurgudan öteye geçer:

"Kadınların sabahın erken saatlerinde evini ve çocuklarını bırakıp işine koşması nasıl düşündürücü ise parmak kadarık çocukların sabahın karanlığında okul yollarına düşmesi de o kadar düşündürücü. Uzak okullar, bilmem kaç tedrisatlı okullar, soğuk okullar, taşınmalı eğitim zulmüyle evlerden uzaklaşan okullar... Buna uygun olarak kadını evinden uzaklara atan atelyeler, fabrikalar, bürolar, tıkiş tıkiş araçlarda gece geç vakit eve dönmeler, soğukta, duraklarda titremeler, eve iki elinde paketler ve torbalarla gelip doğru mutfığa geçmeler!. Hafta sonlarında temizlik, çamaşır, çocukları yıkamalar, falan. Bunları nerden biliyorsun demeyin, kendimi anlatıyorum."'²¹⁰

Erkek her zaman pozitif ayrımcılığa maruz bırakılan taraftır. Erkekler bundan aldığı cesaretle kendi özgürlük alanlarını, kadının aleyhine olacak şekilde genişletmekte bir mahzur görmezler. Aşağıda küçük bir kısmıyla alıntılanan olayda Sabri, sekreteriyle eşini aldatırken yaptığının doğruluğundan gayet emindir ama

²⁰⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 299.

²¹⁰ Afet Ilgaz, *Statikocu Dana*, s. 65.

sevgilisiyle daha fazla zaman geçirmek adına terk ettiği eşine, yanında çalışan bir işçinin ahlakî kurallara uygun bir şekilde bir yuva kurmak adına evlilik teklifi etmesini garipser:

“‘Selami’yi kovdum...’ dedi. ; ‘İt, bizim hatunun evine gidip onunla evlenmek istediğini söylemiş.’

Hakkı incecik sesiyle gürültülü bir biçimde güldü:

‘Yenge de kabul etmiş mi?’

Sabri de güldü ama isteksizdi gülüşünde. Hakkı Sabri’nin bu kırgınlığını neye bağlayacağını bilemedi. Karısına mı, arkadaşına mı? Kendisine mi sevdiği kıza mı?

‘Etmiş Allahsızoğlu Allahsız!...’ dedi Sabri gülüşünü genişleterek.

Hakkı’nın gülüşü bu kez daha gürültülü olmuştu. Çok sevimli bulmuştu bu olayı.

‘Erkek kadındır yengem zaten.’ dedi. ‘Ne yapsın yani, bekle bekle... Başa çıkar mı...’²¹¹

Olayın akışının verilmeye çalışıldığı bu kısımda Sabri, eşini istismar etmekle kalmayıp gayet insani bir isteğini dile getiren işçisini kovarak hakkına girdiği insan sayısını ikiye çıkarır. Burada Hakkı’nın, “Ne yapsın yani, bekle bekle... Başa çıkar mı...” şeklinde cevap vermesi yazarın bu konu hakkındaki tavrının, erkek dilinde biraz daha yumuşatılarak romanda dile getirilmesidir.

Bireyin başka bireyi önemsemeyişi sadece erkek-kadın arasında gerçekleşmemektedir. Bazı durumlarda her iki cins içerisinde kişilerin hemcinslerinin haklarını çiğnemesi de her yerde karşımıza çıkabilecek ihtimallerden biridir. *Aşamalar*’ dan bir örnek üzerinden ilerlersek:

“Berna, bu olayı dinlerken ve yaşarken, bir yandan da bu olayla birlikte acı ve üzüntü verici bir öykünün geliştiğini görüyordu. Kendisi birkaç ay önce Mehmet’e

²¹¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 390.

kendi akrabalarından orta yaşlı ve 'mutsuz' bir kadının telefonun numarasını vermişti?

...

Mehmet'in evinden uzaklaşmak üzere olduğunu, gitmek, bitmek, silinmek, üzere olduğunu da anlamıştı. Eskiden beri Mehmet'le arasında her ikisinin de saklayamadıkları bir hoşlanma duygusu sürüp gidiyordu. Mehmet arada bir Berna'nın elini tutar, gözlerine bakar, ona güzel ince sözler söyler, onu över ama ona yaklaşamazdı. Arada bir buluşurlar, coşkun bir arkadaşlığı yaşayarak rakı içerler, yemek yerlerdi. Yaklaşamıyacağı, birleşemeyeceği bir erkekten hoşlanan bütün kadınlar gibi Mehmet'i akrabalarından orta yaşlı bir kadınla buluştururken onu yitirmemek için bunu yaptığını kendinden saklıyordu Berna."²¹²

Yakın arkadaşı Ferda'nın eşi Mehmet Meriç'le aralarında gelişen duygusallığı kendinden bile saklayan Berna, bu yetmiyormuş gibi Mehmet'in evine, özel olarak da eşine duyması gereken sadakati ona hatırlatacağı yerde onu başka kadınlara itmekte bir sakınca görmez. Burada Berna, arkadaşının kendisine duyduğu güvene yakışır bir davranış sergilememektedir. Zira Ferda, hem onu eşinden kıskanmayacak kadar ona güven duymuş hem de Nurten'den eşine gelen mektubu ona gösterip derdini onunla paylaşacak kadar da onu kendisine yakın görmüştür:

*"Berna'nın edebiyat başarıları ve olaylarıyla ilgili dertlerini, tedirginliklerini, uykusuzluklarını, çaresizlik ve haksızlıklardan dolayı sık sık düştüğü eli kolu bağlı durumları yakından biliyordu. Ama şimdi şu elinde sigarayla kapıda sakın sakın kendini bekler görünce ona büyük bir özenme, hatta kıskançlıkla baktı..."*²¹³

Satırları da iki arkadaş arasındaki bu yakınlığı yansıtır mahiyettedir. Berna'nın, bu şekilde kendisine yakınlık duyan ve güvenen bir insanın acılarına yabancılaşması, bu acılardan yeri geldiğinde kendince küçük mutluluklar çıkarması; gittikçe çevresine duyarsızlaşan, yeri geldiğinde de kendisine bile yabancılaşan

²¹² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 409-410.

²¹³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 406.

modern birey tipinin başkalarını istismara ne denli meyilli olduğunu kanıtlar verilerdir. Ve bu durum sanatçı tarafından eserlerde sık sık eleştiri olarak algılanabilecek bir üslupla da dile getirilmiştir.

2.2.8. Sıfatların Önemszenmesi

Yazarın topluma yönelik tespit ettiği eleştiri noktalardan biri de sahip olunan sıfatların, kişinin karakterinden bazen de insani tarafından daha fazla önemszenmesi hususudur. Modern dünya algısının gereği olarak nesnelliği, maddeyi daha fazla önemsemeye başlayan bireyin sıfatlara haddinden fazla değer vermesi, yaşanan sürecin doğal bir sonucudur ama bu, onun yanlış olduğu gerçeğini de değiştirmemektedir.

Toplumun sıfatlara fazlaca önem vermesini kendine kıstas bilen birey, bazen hak etmediği ama kendini sıradanlıktan kurtaracak vasıflara özlem duyar. Sevda'nın eşi Arif'in mühendis olarak çalıştığı atölye de çalışan Burhan, genel işleyişin sağlıklı devam edebilmesi için koyulmuş kurallardan biri olan işçi tulumunu giyinme kuralını, kendisini yönetici kadrodan ayırdığı ve işçi kategorisine aidiyetini belirginleştirdiği için reddeder. Bu, kendini genelin çıkarlarının zedelenmesi adına da olsa şahsını yüceltme zafiyetidir. Böylesi küçük bir ayrıntıyı, onur mevzusu yapıp sorumlu mühendisin kendisine tulumu giyinmesi yönündeki ısrarları karşısında insanların canına kıyabilecek kadar gözünü karartması durumun vahametini yansıtır:

“Bu Burhan puantördü fabrikada. İyi çocuktu ama alıngandı, sinirliydi biraz. Arif Bey, bu şimdi içerde yaralı yatan iyi sessiz adamdır. Burhan'ı idare ederdi. Ona işçi tulumu falan giydirmezdi. Burhan elbiseleriyle dolaşırdı atelyede. Oysa atelyede dolaşanların işçi tulumu giymesi gerekir. Arif Bey mühendis olduğu halde kendisi de işçi tulumu giyer. Dün sabah atelye nöbetçisi Şahabettin Bey'miş. Yani öldürülen mühendis. O da iyi adamdı ama disipline çok bağlıydı. Burhan'a “işçi tulumu giy” diye tutturmuş. Burhan önce işçi tulumu giymiş. O sırada Arif Bey

*de atelyeye girmiş nöbeti Şahabettin Bey'den devralmak için. Bir de bakmışlar Burhan sakın sakın ilerliyor. Cebinden tabancayı çıkardığı gibi tak tak tak...”*²¹⁴

Çok basit bir ayrıntının böylesine ağır sonuçlar doğurması unvan ve unvan belirten imgelemlerin bazen abartıyla önemsendiğinin gösterir. Aynı şekilde Arif'in yaşadığı olay gazetelere taşınırken onun teknisyen olarak anılması, Sevda'yı ve onun ailesini fazlaca rahatsız eder. Bu da, başkalarının fikrini daha fazla önemsemeye yönelik geliştirilen sıfatları gereğinden fazla önemsenmesi tavrının başka şekilde tezahürüdür:

“Ama orda yaralanan Türk için teknisyen yazmışlar, ben ondan anlamamış olacağım. Arif Bey mühendisti değil mi?”

*Bu teknisyen yanlışlığının üzerinde Sevda'ların evinde de durulmuştu. Damadına müthiş acıyan ve onu yaralayan işçiye kızan Sevda'nın babası, damadının gazetede “teknisyen” olarak yazıldığını görünce bu kez kızına ve damadına kızmış bunu belli edecek bir şey söylememiş, bu yüzden de kıpkırmızı olmuştu. Kızı demek ki saklamıştı bir teknisyenle evlendiğini. Asıl kızdığı şey kızının bir teknisyenle evlendiğini saklaması değil de bir teknisyenle evlenmesiydi.”*²¹⁵

Alıntılanan kısmın sonundaki babasına yönelik “Asıl kızdığı şey kızının bir teknisyenle evlendiğini saklaması değil de bir teknisyenle evlenmesiydi.” Tespiti, yazar tarafından durumun ciddiyetini ve sıfatların gereğinden fazla büyütülüyor oluşunu yansıtmak için seçilmiş kasıtlı bir üsluptur. Mühendis ya da teknisyen olarak tanımlanan ama aslında aynı kişi olan, kızının eşi, torunlarının babası Arif'in değeri, kayınpederinin nezdinde onun evine duyduğu bağlılık, sevgi ve sorumluluk duygularının ulviliğine göre değil isminin başına gelen unvana göre belirlenmektedir.

²¹⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 127.

²¹⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 136-137.

2.2.9. Aile Eleştirisi

Toplumun çağın şartlarına uygun olarak şekillendirdiği bireyin değişen algısının sonuçlarından biri de, aileyi bir arada tutan ve ailenin fertleri arasında birliği sağlayan bazı değerlerin artık davranışları yönlendiren ana kıstaslardan olmamasıdır.

Yazarın bu konudaki yorumu şu şekildedir:

“Aile ilişkilerinden söz etmek insanların en hoşlandıkları bir konudur. Halk bunları kendine göre yargılar, aydınlar, bilimsel olmasına çalıştıkları bir yansızlıkla tartışmak isterler. Sofular, Tanrı ve Peygamberler ölçülerini göz önünde bulundurmaya çalışırlar. Ama hangi kesimden olursa olsun aile ilişkilerine karışık olduğu için çözümüne en çok kafa yorulan, gene de çözülemiyen bir konudur. Her kesim bu acıyı kendine göre yaşar, bu acıdan uzak durmak için kendine göre umar arar...”²¹⁶

Sanatçıya göre aile, problemleri olan, acı veren ama problemlerinin çözümüne dair genel tarafından ortak bir noktada birleşilemeyen sorunları bünyesinde taşır.

Bu eşitsizliğin formülü her kesim tarafından farklı kurulsaydı, farklı şekillerde çözüm yöntemleri üretilse de ailenin bu şekilde tanımlanıyor olması, ferdin bu hususta bazen çaresiz olduğu ve bazı ananelerin bu konudaki sorunları çözmeye işlevsiz kaldığı gerçeğini değiştirmez. Bu toplumsal birliğin, böylesi sorunlarla boğuşuyor olması, bazı temel hatalar yapıldığının bir nevi sinyalleridir. Bu hataları eleştirel zeminde değerlendirerek sınıflandırırsak bazı alt başlıklara ayırabiliriz.

²¹⁶Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 284.

2.2.9.1. Ailede Kadın-Erkek İlişkisi

Bütünde arızalar mevcutsa, sebebi belirlemek için sorgulayıcı bakış açısını en çekirdek birleşene kadar indirgemek şarttır. Aile kurumunun en temel birimi de kadın-erkek münasebetinden doğan bütünlüktür. Bu bütünlükte bazen cinsî farklardan doğan beklentilerin uyuşmaması birliği zedeleyebilmektedir. Yazar, *Eşiktekiler* romanında kadının evliliğe dair birincil beklentisini şöylece tespit eder:

*“Bir kere, -her kim ise- o adamı benimsemiş. Onu istiyor, onun hayatına girmeye korkusuzca hazırlanıyor. Ama böyle şiddetli istemelerin gerisinde hep bir şeyler aramak gelir içimden. Saklanmak istenen tutkular, kaygılar ve sevgiler olmasa bir kadın ne diye durup dururken bir erkeği sevsin?”*²¹⁷

Kadının evlilikten beklentisi, fitrî naifliğinden kaynaklı kaygılarını, erkeğin güvenilirliğinde gidermektir. Buna karşın erkek, evlilikten sevgi mi beklemektedir? Erkeğin beklentisi de buysa erkek, neden kendisini seven ve bu sevgiyi sadakatle perçinleyen eşiyile yetinmeyip başka kadınlarla münasebet kurmakta bir sakınca görmez?

Bu birliğin gereklerini görmezden gelmenin en başlıca örneğini Mehmet Meriç sergiler. Mehmet Meriç, eşi Ferda'nın kendisi için gösterdiği özveri ve sevgiyi önemsemeyip başka kadınlarla münasebet kurmaktan çekinmez. Örneğin: Sevda ve Nurten bu münasebetlerden sadece bahsi geçenlerdir. Mehmet Meriç dışında Sevda'yı evliliğini bitirtecek adımları atmaya zorlayan Hakkı Kotar, Sevda'yı kendisini sadakatle her şeye rağmen hâlâ kabul eden eşini hiçe sayarak, onu eşinde bulamayacağına inandırdığı sevgi vaatleriyle kandırır. Eşinin ise Hakkı Kotar'a karşı tutumu, onun tüm bu olumsuz davranışlarına rağmen *“Her şey bitti mi?”* kabilinden küçük bir sitemden başka bir şey değildir:

“Kendi karısı da, kocası İstanbul'dayken gelen boşanma çağrısını alınca kocasını acılı, telâşlı bir mektup yazmıştı. Duygularını hiç saklamadan. Hakkı karısının kendisine hiç böyle yakın, içten ve boyun eğmiş gibi davrandığını

²¹⁷ Afet Ilgaz, *Eşiktekiler*, s. 13.

anımsamıyordu. Genellikle çocukları ve karısı, onun “gençliğimi yaşıyorum” gerekçesine bağlı olarak yaptığı sayısız çılgınlığı bağışlayamaz olmuşlar, gitgide onunla evde selamı sabahı kesmişlerdi. Ama boşanma çağrısını alınca kadın:

“Her şey bitti mi?” diye başlayan bir mektupla çıkagelmişti karşısına...”²¹⁸

Hakkı Kotar’ın eşiyle arasında gelişen bu olayın aktarımından anlıyoruz ki kadın, sadakatine ve sevgisine karşılık sadece ilgi beklemektedir. Kadın, her türlü hatayı, bu sevginin kusurları örten tarafında eritip affedecek türlü fedakârlıklara hazırdır. Ama erkek, özgürlük ve her defasında da daha fazla özgürlük alanı talep etmekte, buna karşılık olarak da eşine sevgisini bile vermeyi reddetmektedir.

Bu şekilde çatışan istekler kadın-erkek ilişkilerinde bütünlüğü bozan ayrışmayı beraberinde getirir. Buraya kadar anlatılmaya çalışılan kadın-erkek ilişkilerindeki bu adaletsiz tutuma dair sanatkârın geliştirdiği eleştiri noktası, toplumdaki ailede baş göstermeye başlayan ailevi sorunların başlangıç noktası olduğu yönündedir.

2.2.9.2. Aile Bütünlüğünde Anne-Baba-Çocuk

Kadın-erkek ilişkisinin bozulmasından doğan sorun, iki tarafın ortak sorumluluğunda olan çocukların yetiştirilmesi konusunda ebeveyn tarafından bir takım yanlışlıklara düşülmesiyle etki alanını genişletir. Evlilikte eşinden yana beklentisi karşılanmayan kadın, çocuklarına karşı sorumluluklarının üzerine eğilmekte tembellik yapar:

“Çocuklar, Sevda’nın onları nasıl eğiteceğini, onlara nasıl annelik taşıyacağını bilmediğinin ayırımına varmışlar ve kendi eğitimlerini kendileri, eğilimlerine göre düzenlemeye koyulmuşlardı. Bütün mahallenin zengin, yoksul, orta halli ne kadar çocuğu varsa Sevda’nın çocuklarının arkadaşlarıydılar ve evde ne kadar oyuncak varsa, mahalle çocukları tarafından ortak kullanılırdı. O kadar ki kimi

²¹⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 390.

zaman iki çocuk, kenardan bakarlar ve öteki çocuklar, onların oyuncaklarıyla ciddi ve uzun süren oyunlara dalarlardı.

...

'Hadi gidin, elinizdekilerle oynayın...' diye bağırarak Arif'ten korkan ve konuğun yanında azarlanmaktan çekinen çocuklar:

*'Yaa... İtfaiye arabamız...' diyerek merdivenleri indiler."*²¹⁹

Bu şekilde, anne-babasının ilgisinden dolayısıyla tecrübelerinden yoksun kalan çocuklar, evden sonraki karşılaştıkları ilk yabancı ortam olan arkadaş ortamında nasıl davranması gerektiğine dair sağlıklı tutum geliştirememiştir. Ne Arif, ne de Sevda, çocuklarının yetiştirilmesi konusunda onlara maddi ihtiyaçlarını gidermekten fazlasını yapamamıştır.

Arif, işinden dolayı zaman sıkıntısı yaşarken derunî çatışmalarından ve bunalımlarından kurtulup bir türlü kendisi olamayan Sevda da, çocuklarına gerekli özeni gösterememiştir. Anne-babasının varlığını bu tecrübeler sonucunda içselleştiremeyen çocuklar, hem sosyalleşmek açısından sağlıklı bir ilerleme yakalayamamış, hem de zamanla anne-babasından uzaklaşmışlardır.

Başka bir aile portresinden yola çıkarak konuyu biraz daha genişletmek istersek Nurten ve Nursen kardeşlerin ailesini bir başka örnek olarak gösterebiliriz. Köylü bir ailenin çocuğu olan Nurten'le Nursen, kasabalarında kurulan fabrikada çalışmaya başlar. Aileleriyle aralarındaki aynı ortamda bulunmaktan öteye geçemeyen anne-baba-çocuk ilişkisinin zaten zayıf olan bağı bu çalışma ortamının çocuklara kattığı farklılıkların etkisiyle kopar. Hem de her iki tarafı derinden sarsarak. Aile ortamını karşılaştırabilecekleri farklı bir ortama maruz kalan çocuklar anne- baba ve diğer akrabalarını şu şekilde algılamaya başlar:

"Annelerinin, teyzelerinin, enişterinin, babalarının o kapalı dünyasına daha çok dayanamayacaklardı. Her şeyleri kapalı bir dünya... Giysilerden tut da duygulara dek... Kadınların başlarındaki örtüler, üstlerindeki giysiler, belki de güzel

²¹⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 26.

olan bedenlerini nasıl kapatıyorsa evin ve köyün küçük sınırları içinde geçmiş yaşamları da, belki o kadar güzel olan, o kadar değişik, aydınlık, renkli olabilecek duygularını kapatıyordu. Sayısı pek az kelimeyle konuşuluyordu bu evde. Sayısı pek az olan ve hemen hemen hiç değişmeyen davranışlar gösteriliyordu. Yemek çeşitleri bile azdı. Yaşamalarında apayrı yaratılışlı iki genç kızı doyuracak mutlu edecek hiçbir ışık parlamıyordu.” ²²⁰

Aile olma kavramının biyolojik gereklilikten öteye geçmemesini temsil eden bu örnek, modern bireyin iç dengesizliklerinin şiddetlenmesiyle çatışmaya dönüşerek bireyin diğer ilişkilerini etkileyecek şekilde büyür ve toplumun genelinde yaygın hale gelmeye başlar.

Sanatçının bu eleştirisine birkaç ekleme yapmak adına; kendi kültürünün anlamını ve aile olmanın güzel ve gerekli taraflarını doğru bir şekilde ve uygun bir üslupla öğrenemeyen çocuk, karşılaştığı ilk karşı dalgada yenilir. “Çocuğun, yetiştiği ve kendisini var eden ortamı maddi-manevi ya da olumlu-olumsuz ayrımına tabi tutmaksızın topyekûn reddetme eğilimi artmıştır.” değerlendirmesini yapabiliriz. Bu reddedişin mahiyeti de, romandan alıntılanan şu bölümde açık bir şekilde ifadesini bulur:

“Nurten’le Nursen önce bu giysilere düşman oldular bu yüzden. Analarının başlarındaki örtülere ve babalarının başlarındaki eskimiş, kalıbı bozulmuş kaskete... Sonra iki gözden yapılmış çirkin ve kullanışsız eşyalara, insan yapısına ters düşen yerde yemek yeme alışkanlıklarına, çömelip bacakları açarak çamaşır yıkama eziyetine, güzel, keyif verici yiyecek ve içeceklere karşı edinilmiş dayanıklılık ve isteksizliğe –anaları çay içmekten hiç hoşlanmazdı. Kızlarsa sık sık çay yaparlardı kendilerini dayanılmayacak derecede mutsuz duydukları zaman-” ²²¹

Burada ailesiyle zihnen uyuşamayan -sebepe belki de, anne-babanın çocuklarıyla duygusal bağ kuramamalarıdır- birey, bu çatışmanın hincını çok farklı hedeflere yöneltir. Bu hedef genel anlamda yaşadıkları ortamdır ama satıhta bu şekilde başlayan yabancılaşma ve nefret hissi, özelde çocuğun gözünden

²²⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 86-87.

²²¹ Gös. yer.

ebeveynlerinin dış görünüşlerine geliştirilen olumsuz yargılar olarak yansıtılır. Fakat bu durum aslında, ebeveynlerinin kendilerine karşı takındıkları ilgisizliklerine, kendilerini anlama çabasına girmeyip onlara tepki göstermelerinedir.

Başka bir yerde de çocuğun ebeveyne duyduğu tepkinin hedef değiştirerek annenin eşine duyduğu yabancılaşmanın tepkisini çocuğuna yöneltmesi esere taşınır. Sevda girdiği ortamlardaki sanatçı kişilikleriyle tanınan insanlardan etkilenecek eşinin dış görünüşünden ve kültürel olarak donanımlı olmamasından dolayı ona karşı hissettiği olumsuz hisleri çocuklarına karşı olan duygularına ve davranışlarına yansıtır:

*“Hiçbir pahalı giysi onları güzelleştiremiyor, öteki çocuklara benzer sevimliliğe sokamıyor gibi geliyordu. Oysa bu akşam annelerini beklerken giydikleri bu bir örnek mavi pijamalarıyla çocuklarını çok beğendi. Onlara dikkatli dikkatli baktı birkaç kez. Ama her seferinde de bakışları çocuklar üzerinde değil, pijamalar üzerinde duruyordu. Çocuklar, Arif’e benzedikleri için, üzüntüden de başka bir şey, öfkeye benzer sert ve acımasız bir şey duyuyordu Sevda onların dış görünüşlerine karşı.”*²²²

Aile bireyleri arasındaki bu kopmanın temelinde, eşler arasındaki hissî bağların zayıflaması ve evlilikte olması gereken beklentilerin yerini statü, para, sıfat ya da maddiyatın alması vardır. Hatta bazı zamanlarda çocuk, varlığına sevgi-saygıyla yaklaşılacak bir birey değil, kadın tarafından erkeği kendine bağlamak için kullanılan bir araçtır:

“Ben onu öldürecek miyim şimdi? Ben onu daha doğmadan mı öldüreceğim. Bunu yapamam. Ben insan öldüremem...” diye ağlıyordu. Bu tür sahneler, ablasının Hakkı Kotar’ın, Ablasıyla ikisinin, Hakkı’yla ikisinin arasında birçok kez yinelendi. İşin garibi, Nursen olayı bu açıdan düşündükçe, gerçeğin de böyle olduğuna öylesine inanmıştı ki, yalnız kaldığında da sık sık ağlıyor ve bu ağlayışının, iki aylık doğmamış bebeği öldürecek olmaktan ileri geldiğine inanıyordu. Oysa bunun altında tümüyle bambaşka duygular vardı ve bu umarsız,

²²² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 110.

tehlikeli, öldürücü ve içinden çıkılmaz duyguları örtmenin başka yolu yoktu. Nursen Hakkı'yı sevmiş, onunla bağıntısının, bütün kadınlarla erkeklerde görüldüğü gibi sürmesini, sürebilmesini istemişti. Hiç değilse Hakkı ona ilgi göstermeli, ona para bulmalı- bu arada birçok sıkıntıya katlanmalı- onunla birlikte bir bebek olayının doğmuş olmasına sevinmeli ve bu olayı kolayca çözümleyemedikleri için üzülmeliydi...’’²²³

Hâlbuki kadın, fitrat itibariyle çocuklara en fazla önemi veren, yeri geldiğinde çocukları lehine kendinden en fazla fedakârlığı yapan taraftır. Toplum nezdinde böylece konumlandırılan kadının, çocuğu erkeğe karşı kullanma fikrine –ki bunu kendinden bile saklamaktadır, zira bu fikir, hissî zarafetine ters bir husustur.- iten sebep kadın-erkek arasında cinsî münasebetten önce var olması gereken hissî bağlılığın yokluğundan kaynaklanmaktadır. Anlıyoruz ki aile kurumundaki kadın-erkek ilişkilerindeki zayıflamanın etkisi, iki taraf arasında kalmamakta en başta çocuk olmak üzere toplumu oluşturan birimlere yakınlık derecesi nispetinde yayılmaktadır.

Tespit ettiğimiz veriler üzerinden sanatçının toplumun yapıtaşı “aile” birimindeki bozulmalara dair yaptığı sorgulama ve bunlar üzerine yapılan açıklamalardan yola çıkarak ulaşılan “Tüm bu dağılmış ilişkilerin merkezinde, modern kültürün yarattığı benmerkezci insan modeli vardır.” yargısı, yazarın eserlerdeki aile kurumuna yönelik eleştirilerinin merkezindedir denilebilir.

2.2.10. Sınıf Ayrılıkları

Genişleyen ve çevrenin merkezle bağlantısının gittikçe zayıfladığı bir daire modeli almaya başladığı bir toplulukta, gelir dengesizliği de mevcutsa bu toplumun bireyleri arasındaki ayrışmalar kaçınılmazdır. Bu farklılaşma, sosyoloji bilimine göre nitelik ve nicelik tabanlı bazı adlandırmalarla tanımlanıp sınıflandırılıyorsa da biz, bu bilimin yöntem ve terminolojisi yerine sanatkârın eserlerinde tespit ettiğimiz eleştiri

²²³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 366.

hususlarını dikkate alarak kendimizce bir tasnif yöntemi kullanacağız. Bu tespitlerimize göre bu sınıf ayrılıkları temelde ikiye ayrılmaktadır.

2.2.10.1 Maddiyata Dayalı Ayrışma

Yazar, sosyalist fikirlerin ağırlıkta olduğu *Aşamalar* ve *Sendika*’da, insanlar arasındaki bu gelir dengesizliğinden doğan ayrışmayı ve sosyal dengeyi bozan hususları daha belirgin olarak işlemiştir. Bu merkezde getirilen yorumlarda en fazla insanların barınma ve giysi ihtiyaçlarını gidermedeki imkân farklılıkları ön plana çıkarılmıştır. *Aşamalar* romanındaki aşağıdaki tanımlamalar bu amaca yönelik bir tercihtir:

*“İzmit’teyken o kadar korktuğu ve içinde rahat edemediği “paralılar” dünyasının burda daha da pekiştiğini, daha da kalın duvarlarla kendisini, öylesine utançla düşündüğü “yoksullar” dünyasından ayırdığını sanıyordu.”*²²⁴

Bu ifadelerle göre paralılar ve yoksullar arasındaki farklılığın derecesi, şehirden şehre artmakta ve bu fark, İstanbul’un kozmopolit yapısında daha da belirginleşmektedir.

Kendisini bu iki kesime de ait hissedemeyen Sevda, eşinin kendisine sağladığı konforu hâlâ özümseyememiştir. Konforun mecbur kıldığı kültürel davranış kalıpları ve dünya algısı ise onu korkutmaktadır. Çünkü anne-babasının evinde kışın dondurucu soğukunda kendini titreten ısınma problemi ve babasının kazancının yetmemesinin doğurduğu imkânsızlıklar içinde yaşanan yemek ve giysi yoksunluğundan sonra her türlü imkâna sahip olmak, onu ürkütmüştür.

Sevda, her iki tarafın atmosferini solumuş bir birey olarak yaşadığı bu gelgitin ruhi dengesizliğinden karanlığın görünmez kılışına ve düşlerin en kötü durumları bile tahammül edilebilir kılan gerçeküstü tarafına sığınır:

²²⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 29

“Sevda, tam tersine, Şişli’ye geldi geleli öyle ürkekleşmişti ki, mutlu olma olasılığı bir yana, tuzağa düşmüş çaresiz bir hayvan gibi umutsuzluğa kapılmıştı. Ancak geceleri, evlerinin önündeki kocaman sokak lambası yanıp da, daire dışarıdan gelen bu ışıkla pırıl pırıl bir aydınlığa büründüğü zaman, pencerenin önüne geçip dışarıya bakarak rahatlyabiliyordu; elektrikleri söndürüyor, kendisini neresi olduğunu bilmediği bir düşler dünyasında sayıyordu.” ²²⁵

Çekirdek anlamda Sevda’da bu şekilde bir tepkiye sebep olan bu husus, toplumun genelinde de farklı şekillerde kendisini belli eder. Bu durumun yarattığı bunalım sanat camiasında şu cümleyle ifadesini bulur:

“Bayanlardan biri eski piyes yazarının karısı:

‘Yeryüzünde milyonlarca aç çıplak, unutulmuş insan varken benim bu fantezilere aklım ermiyor...’ diyordu.” ²²⁶

Yazarın bu konudaki düşüncelerini okuyucuya şu satırlar net bir şekilde ulaştırır:

“O yıllarda Türk aydınları memleketin yoksulluğuyla, giderek dünyanın yoksulluğuyla ilgilenmenin, bunları unutmanın, mutlu olmanın tek yolu olduğunu anlamış ve bu duyguyu çabucak benimsemişlerdi.” ²²⁷

Yoksulluk, sadece sanatçının yaşadığı topluma has bir durum değil, dünyanın genelinde hüküm süren ve çare bulunması icap eden bir problemdir. Bu birey merkezli ifadenin daha genelleştirilmiş hali ise Gülsüm’ün çalıştığı okulu tasvir eden aşağıdaki bölüm karşımıza çıkar:

“Aklında bu semtin hemen bitişiğindeki eski ve büyük İstanbul semtinin yeni yapılan ve gecekondularla burunburuna birleşen ucundaki apartmanlar vardı. Konforu, sıcak suları, kaloriferleri, yeni döşeli eşyaları, hizmetçileri ve okula yakınlığıyla...” ²²⁸

²²⁵ Gös. yer.

²²⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 262.

²²⁷ Gös. yer.

²²⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 422.

Tasvirde sübjektif soyutluktan ziyade objektifliğin ağır basması durumu, şahsiliikten kurtararak genele yayar. Romanların diğer kısımlarında yazarın bu somut tavrı daha ağır basar.

Gelir dağılımındaki dengesizlik o kadar büyüktür ki bu, aynı semt, belki de aynı mahallede, iç içe geçmiş yapılarda bile görülebilmektedir. Bu dengesizliği gözlemleyebilmek için uzun mesafeler kat etmeye de gerek yoktur. Tek bir noktayı bakış açısı kabul ederek yapılan ufak bir gözlem bile kişiye yeterli veriyi sağlayabilmektedir. Dış görünüşleriyle bile konfor vadeden bu yapıların hemen yanı başındaki okulun içler acısı hali, okura Gülsüm aracılığıyla aktarılır:

*“‘Bakın,’ dedi çocuklara, ‘kapının altından çok soğuk geliyor. Bir dahaki derse, bu aralıkları, açık yerleri tikiyacaksınız, tamam mı? Şu pencereye bir tahta uydurup çiviliyeceksiniz, ben de gidip idareye söyleyeceğim, camımızı taktırmaya çalışacağım.’ ”*²²⁹

Yapılara sinen bu farklılık daha sonra yolda karşılaşılabilecek sıradan bir bireyin sahip olduğu giysi ve eğitim imkânlarının tasviriyle tanımın alanı, tekrar daraltılır. Bu şekilde, yapıların temsil ettiği sathi düzeye daha insani bir derinlik getirilmek istenir:

*“Kimsenin geçmediği zaman yapım alanının işçilerine takılırdı Gülsüm’ün gözleri. Hele bir tanesi vardı işçilerde... İri bir çocuk. Üstübaşı sarkardı yırtıklarından. Kısalı uzunlu kat kat giysileri çıkardı üstündeki lime lime ceketten. İnsanı barakanın içinde kaskatı kesen soğukta, o boş, rüzgârı alanda, bütün gün aralıksız çalışırdı. Elinde el arabasıyla gider gelir, gider gelir, briket, tuğla, kum taşır. Sınıftaki kabaca oğlanlar gibidir. En çok. Alıp insan şunu giydirse diye düşünür Gülsüm. Üstündekiler artık pantolon ve cekete benzemiyor. Ayağına sağlam ayakkabılar alınsa...”*²³⁰

Bahsi geçen çocuk, “Sınıftaki kabaca oğlanlar gibi” olmasına rağmen eğitim görmek yerine çalışmak mecburiyetindedir. Hem eğitim imkânından

²²⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 422.

²³⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 425-426.

yoksundur hem de üzerinde kendisini soğuktan koruyacak kıyafetlere sahip değildir. Bu tür betimlemeler, bize romanın yazıldığı dönemde insanlar arasındaki gelir dağılımının ne denli dengesiz olduğu ve bunun, halkın yaşamasına hangi olumsuzluklar olarak etki ettiğini göstermesi açısından önemli detaylardır ve bu detaylar, sanatkârca toplumun eleştirilen noktalarını romanlara taşımak için kullanılmıştır.

Bu konudaki tespitlerle görürüz ki bu konuda insanı şaşkınlığa sürükleyen çelişki dolu manzara, *Sendika* romanının ilk sayfalarında daha da belirginleşir:

“Öyle bir mahalledir ki oturdukları yer, en şaşırtıcı yoksullukla mercedes arabalar iç içedir. Yoksullar kendi küçük ve zorunlu bencilliklerine, hesaplıklarına sığındıklarından, varlıklılar da hesapsız ve büyük bencillikler içinde olduklarından kedi köpek gibi hayvanların büyümelerine olanak yoktur.”²³¹

Konu artık yoksul-zengin arasındaki çekişme kapsamını aşar ve yazar okuru “bu çatışma arasında hayvanlar bile yaşam alanı bulamamaktadır!” cümlesinin çağrışım evreniyle baş başa bırakır. Böylece onların zihninde canlanan “insanların sağlık ve huzur içinde yaşaması için düzenlenmiş ortamı bırakın, hayvanların yaşaması içi gerekli doğal ortam bile yoktur” imgelem dünyası muhatabını, bu hususta ulaşılabilecek en uç noktalardan birine götürür. Bu da, eleştirel anlamdaki analizlerin bize sunduğu en çarpıcı çıkarımlardan biridir.

2.2.10.2. Statü Farkı

Bir önceki başlıkta toplumdaki maddi imkânlar dâhilindeki farklılaşma bu bölümde, maddi kavramlardan manevi tarafa kaydırılarak insanların, bir takım zafiyetle kişinin karakterine değil de onun genelin nazarında edindiği mevki, sıfat ve statüye daha fazla önem vermesinin eleştirildiği hususlar belirginleştirilecektir. Bu zafiyetin kaynağında sistem vardır. Aşağıdaki paragraf bu yargıyı destekler niteliktedir:

²³¹ Afet Ilgaz, *Sendika*, s. 6.

“ ‘Biz, geri kalmış ülkelerin insanları acılara alışkın olmalıyız. Onlardan kaçmamalıyız. Sömürülen bütün insanların başına ergeç gelecek acılara dayanıklı olmalıyız.’ demişti kocası. Ama bunların anlamını bir türlü elle tutulurcasına anlamıyordu Ferda.

...

‘Biliyorum.’ demişti. ‘Sen acıları yaratan, acıların nedeni olan, insanlara bile bile acı çektirenlere, onların kurduğu düzene karşı savaştan bir adamsın.’ ”²³²

Sistem, insanı acılara mahkûm ederek onları bundan kurtulmak için başkalarını ezmeye mecbur bırakıyor gibi gösterilir. Eserlerin genelinden elde edilen yargılar sonucunda denilebilir ki: Eleştirilen bu sistem, kişiyi, kişinin sahip olduğu öz değerleri hiçe sayarak bir kesimin başka tarafı emeğini sömürmesine izin veren ve ezen tarafı bu sömürüyle elde ettiği maddi olanaklarla insanî bir takım hassaları değersiz kılan bir sistemdir. Bu sistemde varlığını devam ettirmeye çalışan birey ise kendisine öğretilen kalıpların gereğine göre hareket eder:

“Böyle sanatçıların, politikacıların, bilim adamlarının toplu olarak bulunduğu yerlerde herkes bir ‘ünlülük’ kaygısının ve tedirginliğinin içinde olurdu çoğunlukla, ünsüzler, ünlülerin yanında olmak, onlarla konuşabilmek, selâmlaşabilmek, yakınlaşabilmek çabaları ve tutkularıyla geçirdikleri saatlerin hiç keyfini çıkaramazlar, ünlüler de ünsüzlerden kaçarak bir arada olmak, bir ‘grup’ yapmak, ünsüzler tarafından lafa tutulup zamanlarını ve konuşmalarını boşa harcamamak için kaygılanırdı.”²³³

Aynı birey, bu davranışlarını bulunulan topluluk ortamıyla sınırlamaz özel arkadaşlıklara yönelik ilişkilerinde de bu kalıba göre tepkiler geliştirir:

“Selahattin ayağıyla kumlara çizgiler çekişiyordu. Sevda’yı gördüğüne hem sevinmiş hem sevinmemişti. Sevda iyi kızdı, severdi onu ama karısına tanıtacağı

²³² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 157.

²³³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 259.

şöyle içtenlikle 'abi' diye konuşabileceği iyice ünlülerden biriyle karşılaşsa daha çok sevinirdi.”²³⁴

Etikete önem verme hususu o kadar içselleştirilmiştir ki bu tür davranışlar, en basit karşılaşmalarda ve insani münasebetlerde bile doğal bir tepki halini almıştır. Etki-tepki zincirini kurgulayan toplum kontrolü devreden çıksa bile bireyin davranışı değişmemektedir ve bunun, karşı tarafın fark edebileceği kadar bariz olması da kişiyi rahatsız etmemektedir. Belki de bu durumun aleniliği, içine düşülen zayıflık sonucu fark edilememektedir:

“ O anda Sevda'nın da gözlerinin önüne bir süre önce yaşadığı bir dolmuş yolculuğu gelmişti. Selahattin'le birbirinden habersiz aynı dolmuşa binmişlerdi. Selahattin önde arkadaşıyla oturuyordu. Sevda önce ona 'merhaba' diye seslenmek, istemiş, sonra yolları seyretmeye dalıp gitmişti. Tam Aksaray'a yaklaşırken, Kemerler'i geçtikten sonra Selahattin'in arkadaşına öğündüğünü duyunca dalgınlığından uyanmıştı. Selahattin o gece kendilerine konuk olarak bir sinemacının yemeğe geleceğini haber veriyordu arkadaşına. Arkadaşında göze batar bir özenme bekliyerek. Sinemacı onun gözünde önemli bir sanatçıydı.

Onun gibi sokakta yürürken başların kendisine çevrildiğini görmek, fısıldaşmalar duyabilmek için Selahattin gazeteciliğinin bütün ününü, parasını, olanaklarını, basın kartını bile vermeye hazırды.”²³⁵

Sanatçının Selahattin'in bu popülerliği kazanmak için sahip olduklarından vazgeçmeye hazır ama aslında sahip olduğu değerleri fark edemeyecek kadar bu fikre gözü kapalı kendini kaptırarak imrendiği sanatçının iç âlemini şu şekilde tasvir ediyor oluşu, onun bu duruma getirdiği trajikomik yorumudur:

“ Eski ve ünlü bir sinemacı olan çağrılı ise artık sinemacı falan değildi paralı da değildi. Elindeki bir zamanlar herkesin özenmesini çeken her şeyini yitirmiş, şimdi kendini şiir yazmaya vermiş bir şairdi. Selahattin gibi, büyük bir gazetede her gün resimlerinin çıkması, o kadar para alabilmek ve gazeteciler

²³⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 259.

²³⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 259.

sitesinde güzel bir evle Selahattin'inki gibi eşsiz bir kadına sahip olabilmek için şu kadar yıllık 'kral'lığını bütün görkemiyle Selahattin'e geçirmeye hazırды."²³⁶

Bu hususa, sanatkâr tarafından ünlü birinin bakış açısıyla da yaklaşılacak suretiyle durum iki yönlü tahlil edilmiş, yanlışın her açıdan fotoğrafı çekilmiştir ve bu tespitlerle yakalanan ince ayrıntılar başarılı bir üslupla esere taşınmıştır. Böylece ünlülere karşı takınılan bu tutumun fazlaca yanlış olduğu söylenilmek istenmiştir.

Romanın başka bir yerinde sanat camiasında kendine yer edinmeye çalışan Fahamettin'in edebiyat muhitinde halkın acılarını ve açmazlarını tüm çıplaklığıyla ifade eden hikâyeleriyle tanınmasına rağmen onun bazı davranışlarında bu zafiyetten payını alır tavrı, amacıyla çelişmektedir:

*"'Dün akşam Hakkı Kotar bizdeydi...' diyebilmekteki tadı da küçümsüyemiyordu. Elinde olmayan bir şeydi sanki bu. Sürekli bu yanıyla savaşım içindeydi."*²³⁷

İç dünyasında böylesi bir savaş veren bireyin takınması gereken tutumun ne olması gerektiğini okur, yazarın şu cümlelerinde bulur:

*" İnsanlara ünlü, ünsüz aynı saygıyı, sevecenliği, yakınlığı gösterebilmek; onları, ezilenlerin safında çarpışan, kedi küçük uğraşları içinde ve daha sonra örgütleri içinde, ortak mutlulukların gelecekteki dünyası için çarpışan adsız kahramanlar olarak konuk edebileceği, bundan övünç duyabileceği, onur duyabileceği bir dönemin de geleceğini biliyordu."*²³⁸

Aynı zamanda buradan, "bu davranış şekli yanlıştır, olması gereken; insana, emeğiyle, öz benliğiyle ve ahlaka ve kültüre duyduğu saygı nispetinde değer verilmelidir." anlamı da çıkarılabilir.

Halk zemininde etkili olan insanlara etiketine göre değer verme açmazı, tüm birikimi, olgunluğu ve bunların getirisiyle insana karşı daha hassas olması gereken aydın cephesinde de etkili olması eleştirinin farklı boyutlandırılma çabasıdır. Örnek

²³⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 267.

²³⁷ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 347-348.

²³⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 347-348.

olarak: Baso'nun resim sergisine gelen insanların çoğu sanatın farklı dallarıyla meşgul ve kendi dallarında ün yapmış kişilerdir. Ama buna rağmen kendilerince içlerinde de bir hiyerarşi derecesi belirleyip muhataplarına bunun gerektirdiği sığata göre değer verirler:

“Beş altı kişi toplanmışlar ayakta votka içerek konuşuyorlardı. Kimse Baso'nun resimlerine baktığı yoktu. Herkes birbirine bakıyor, bir tanıdık görebilecek mi diye herkesin gözleri, açıkça ya da belli etmeden çevreyi tarıyordu. Ünlü bir tanıdık görünce, yüzlerde bir sevinç ışıldıyor, eller onun elini sıkmak için uzanıyor ve yüksek sesle şakalaşmalar, gülüşler, seslenişler duyuluyordu. Tanıdık eğer sıradan, sessiz, silik, utangaç gülümseyişli bir dostsa gülümsemelerde o dostun niteliklerine benzer biçimde silikleşiyor, azalıyor, yüzlerde karşılaşmadan dolayı bir sevinç değil, bir sıkıntı dalgasının dolaştığı görülmüyordu. İncelikle sıkılan ellerden sonra konuşulacak bir şey bulunmadığından ya da o sıradan dostla konuşmak uygun kaçmadığından karşılıklı çevreye bakılarak ya bir sigara yakılıyor, ya öte beri yiyilip içilmeye başlanıyordu. İlk fırsatta da bu ünsüz dost cezalandırılıyor ve oralarda görünen ilk ünlü dostla “aldatılıyordu.” ”²³⁹

Aydınlara sergiye gelme amaçlarını hiçe sayacak şekilde ortamı panayıra çeviren tutum sergiletilerek sanatçı tarafından verilmek istenen mesaj şudur: “ Bu zafiyet halkın kültürel seviyesinden kaynaklanmamaktadır. Bu, toplumun neredeyse her kesimine sirayet etmiş bir yanlışlıktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sorumluluğun hepsi halka yüklenemez.” Böylece eleştirinin hedefi, her kesimi kapsayacak şekilde genişletilmiş olur.

2.2.11. Eğitim

Oldukça sarsıcı dönemlerden geçen Türk halkı, bazı dönemlerde bunun etkisini daha da fazla hissetmiştir. Özellikle *Aşamalar* ve *Sendika* adlı eserlerin yazım aşamasına denk düşen 1970 darbesi döneminde, kişisel ve toplumsal

²³⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 374-375.

özgürlüklerin büyük oranda kısıtladığından bahsetmiştik. Bu dönemlere has yaşanan baskı ortamı, sistem aksamaları ya da bireyin sistemi suiistimal etmesine müsait uygulamaların olumsuz etkisi, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da gözlemlenebilir şekilde etkisini göstermiştir.

Öğretmenlik mesleğini hem kamu sektöründe hem de özel sektörde²⁴⁰ tecrübe etmiş olan yazar, eğitim alanındaki bazı olumsuzluklara yakından şahit olmuştur. Ama eğitime dair görüşlerini şu şekilde ifade etme samimiyeti de gösterir:

“Eğitimin ne demek olduğunu ben okullarda öğrenci ve öğretmen olarak alâkamı kestikten sonra anladım. Demek ki eğitimin ne olduğunu anlayabilmek, pek kolay bir iş değilmiş ve bunun için, yerine göre ve adamına göre, insanın şöyle bir elli yılını bile vermesi gerekebilirmiş.”²⁴¹

Yani eğitim, öyle basitçe kavranacak bir durum değil her yönden değerlendirilmesi gereken ve sağlıklı yürütebilmesi için eğitimin her alanını kapsayıcı tedbirler alınması şart olan çok yönlü bir konudur.

Öğretmenlikten gelen tecrübelerini romanlarına yansıtmış olması gayet doğal olan sanatçının, eğitimin aksamasına ya da bu toplumsal hizmetin eksikliklerine değindiği hususları ele alacağımız bu bölüm, eğitim sistemini, eğitimin niteliğini ve eğitim verilen mekânı içerecek şekilde düzenlenmiştir.

2.2.11.1. Eğitim Politikası

Eğitim, toplumun şekillendirilmesini ve bazı değerlerin aktarımını sağlayarak yaşatılmasını ya da toplum düzeninin zararına olarak algılanan tutumların düzeltilmesini amaçlayan bir hizmet olması dolayısıyla önemini her zaman korumuştur. Bu niteliklerinden sebep hem eğitimin içeriği hem de bu içeriği aktaran konumundaki öğretmenin yetki alanı ülkeyi yöneten hâkim güç tarafından sürekli kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bu amaca yönelik yaptırımlar, çok yönlü algılamaya müsait yapısından dolayı bazen de eleştirilmiştir.

²⁴⁰ Zehra Yazbahar, *Afet Ilgaz'ın Romancılığı*, s. 33-35.

²⁴¹ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 292.

“O günlerde TÖS başkanının yaptığı bir çağrıyla öğretmenler ‘boykot’ a girdiler. TÖS başkanı bütün öğretmenlerin boykota katılmasını ve bu arada okula yaklaşmamalarını, girmemelerini, aksi durumda derslere girmeye zorlanabileceklerini bildirmişti. Okulunda bu karara uyan birkaç öğretmenden biri olduğu için Gülsüm de boykota katılan öteki arkadaşlarıyla birlikte İstanbul’un kendisi için başka bir ucu sayılacak uzak bir semtine sürülmüştü.” ²⁴²

Sanatçının, mensubu olduğu sendikanın çağrısıyla boykot eylemine dâhil olan Gülsüm’ün bu hareketinden dolayı evinden uzak bir semte sürülerek cezalandırılması olayını romanına taşıması bu çok yönlülüğe müsait yapının farklı bir yorumudur.

Aynı durumu yazarın bizzat yaşadığına izlenimleri anılarından çıkarabiliriz. Bu da bize metinlerde anlatılan bazı olay ve kahramanların yazarın hayatından izler taşıdığını kanıtlar. Bu veriler de metinlerde bulunan tenkit öğelerinin gerçekliğe dönük taraflarını kuvvetlendirir:

“Vaktiyle TÖS(Türkiye Öğretmenler sendikası) üyesiydim.

*Bütün demokratik kuruluşlar gibi eylemler yapardık. Bir tanesini hatırlıyorum. Derslere girmemiştik. Ceza olarak okul müdürü ne yaptı biliyor musunuz? İfadelerimizi aldı sadece.”*²⁴³

Bakanlığın sistemi korumaya yönelik bir yaklaşımı olduğu düşünüldüğünde makul sayılabilecek bu uygulama, öğretmenlik yapan bireyin sahip olduğu kişisel şartları düşünüldüğünde şahsî anlamda adaletsizlik olarak algılanmaya müsaittir. Ve kendisi de öğretmen olan yazarın, bu olaydaki öğretmenin yerine kendini koyarak bu uygulamayı eleştirmesi art niyetli olarak değerlendirilemez.

²⁴² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 413-414.

²⁴³ Afet Ilgaz, Bu ülkeyi, köylüler, işçiler ve öğretmenler kurtaracak, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/bu-ulkeyi-koyluler-isciler-ve-ogretmenler-kurtaracak-32997yy.htm>, (05.08.2019).

2.2.11.2. Öğretmenler

Belki eğitim politikasının eksikliği belki de öğretmenin kendisinden kaynaklı bir kusurun sonucudur bilinmez ama öğretmendeki ders saatini öğrencinin algısına göre ayarlayıp yönetememek gibi mesleğinde yetkin olmayış halinin sorgulanması, eserde kendisine yer bulmuştur. Okura idealist öğretmen portresi çizmekte kullanılan kahraman olan Gülsüm, bu hali muhatabına şu ifadelerle aktarır:

“Okuldaki dersler kimi zaman yılgınlık veriyor. Yillardır okuttuğu kitaplar ve okutma yöntemleriyle geçmekte olan saatlerine acıyor. Ama sonra toparlıyor kendisini. Çantasını sevinçle omuzuna savurup erkek adımlarıyla sınıflara koşuyor. Yazık ki işinden tad alabilme duygusunu, ancak emekliliğinin yaklaştığı bu orta yaşlılık çağlarında kazanabildi. Daha önce okullarda geçen yıllarına “ölü” yıllar gözüyle bakıyor.

‘Ben de derslerimde bu bıkkınlığı önlerim. Neden bıkkınlık duyuyorsam, duymak zorunda bırakılıyorsam onunla çarpışıyorum. Okuma kitaplarındaki yazarların söyleyemediklerini anlatırım. Neden söyleyemediklerini de anlatırım. Çullanırım onlara. Çullanırım bu eğitim düzeninin bizi içine soktuğu bıkkınlığa, tembelliğe, yozluğa...’ ²⁴⁴

Bu cümleler, yıllardır okutulan kitapların ve neden olan okutma yöntemini esas alan eğitim politikasına yönelik bir eleştiridir. “Neden bıkkınlık duyuyorsam, duymak zorunda bırakılıyorsam” cümlesinde de baskılanan bir iradenin zihnen isyanı vardır. Bu baskı imasını şu ifadeler daha da alenileştirir:

“Okuma kitaplarındaki yazarların söyleyemediklerini anlatırım. Neden söyleyemediklerini de anlatırım.” ²⁴⁵

“Çullanırım bu eğitim düzeninin bizi içine soktuğu bıkkınlığa, tembelliğe, yozluğa...” tabirindeki eleştirinin hedefinde ise sosyalizmin çoğu söylemlerinde dile getirdiği gibi düzen vardır. Bireyi tek tipleştiren bazen bıkkınlığa, bazen baskıyla

²⁴⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s.542.

²⁴⁵ Gös. yer.

çaresizliğe düşürüp tembelliğe iten sistem vardır. Sebepleri çok çeşitli olsa da en göze görüneni hepsinin sebebi olarak gösterilen düzendir.

Başka bir noktadan bakıldığında da suç öğretmendedir. Çünkü üzerindeki bıkkınlığa sebep olan edinimleri tecrübeye çevirememiştir. Aynı düzen içerisinde olmaktan duyduğu olumsuz hisleri yenip, düzenin içinde kaybolmuşluk yanılığının yarattığı sıradanlıktan kurtularak öğrencilerine, öğrenmenin gerekliliğini ve amacını öğretememiş ve bilimin kişiye vadettiği o engin deryadan öğrencilerini haberdar edememiştir. Belki kendi de bu ufuktan çok çok uzaktır.

Öğretmen sıradanlıktan basmakalıplıktan uzak yeniliğe açık değişik yöntemleri denemekten korkmayacak cesarete olmalıdır:

“Eğitimin içindeyken, sınıfta bulunduğum saatleri zevkli geçirmek ve geçirtmek için, bilhassa orta öğretim kademelerinde, değişik, anlaşılmaz şeyler yapar dururdum. Meselâ ders saatinin son on beş dakikasını okumaya ayırırdım.”

2.2.11.3. Eğitim Ortamı

Eğitime yönelik eleştiriler eğitim politikası ve eğiticiyle sınırlı kalmaz. Eleştirinin mahiyeti, eğitimin verildiği ortamı da içine kapsayacak hale getirilerek söylemlerin etki alanı genişletilir. Günümüzde üzerine yapılan pedagojik çalışmaların verileri dikkate alındığında öğrenmenin gerçekleşmesi açısından eğitim ortamının niteliğinin ne kadar önemli olduğunun kabul edilmesi ve bunun için gerekli şartların oluşturulması gerçeği, dikkate alınması gereken bir husustur. Bu açıdan bakıldığı zaman yazarın bu konuyu kritiğe tabi tutmuş olmasının ne kadar ehemmiyet arz ettiği anlaşılabilir.

Eserleri eğitim verilen ortam bağlamında değerlendirdiğimizde karşımıza iki farklı eğitim alanı çıkmaktadır. Bu ortamlardan biri, adeta diğerinin olumsuzluklarını daha da belirginleştirmek için kurgulanmış gibidir. Öncelikle olumsuz şartları bünyesinde barındıran okul ortamına değinelim:

“Gülsüm paltosunun yakaları içine gömülmüş, ağzının yarısını örtüp sıcak soluğunu yansıtarak yüzünü ısıtan atkısının, ayağındaki çizmelerin sıcaklığına sığınarak yürüdü, kapıdan girdi, öğretmen odası olarak kullanılan ve varilden bozma bir saç sobayla ısıtılan küçük odanın kapısını açarak, kendisine hem gülümseyerek, hem merakla bakıp “günaydın” diyen arkadaşlarına toptan bir bakış atarak gülümsemeye çalıştı.”²⁴⁶

Eğitim alanının zihnî faaliyet yapmak için çok da uygun olmadığı tespit, öğretmenlerin bulunduğu muhitten başlayarak yapılabilir. Öğrencilere bilimin ışığında nasıl ilerleyeceklerini gösterecek olan öğretmenlerin dinlenme mekânları, rahatlama imkânı sunmaktan ziyade kişinin soğukla ısınma savaşı verdiği bir kargaşa ortamı gibidir. Öğretmenler odasından başlayan olumsuzluk eğitim yapılan sınıflara giden yol da dâhil olmak üzere etkisini devam ettirir:

“Pis, çamurlu, geniş bir alanı tutan bahçeyi düzeltmek için makineler ve kamyonlar gelmişti. Gürültüden sınıfta ders yapılamıyordu. Hava güneşli olduğu halde, soğuk gitgide keskinleşiyordu. Bu arada kamyon sürücülerinden biri sırtarak sınıf penceresinin karşısında durdu bir arkadaşıyla konuşup konuşup içeriye bakmaya başladı. Arkadaşı da onun gibi yüzüzce sırtıyordu...”²⁴⁷

Sınıfın fiziki ortamında karşımıza öncelikle buradaki öğretmen ve öğrencileri bakışlarıyla taciz eden işçiler çıkar. Buradan anlarız ki, eğitim verilmek üzere tahsis edilen okul henüz tamamlanmamış bir inşaattır. Bu okul ortamı, öğrencilere inşaat olmasından kaynaklı, fizikî anlamda bazı eksikliklerden sebep onlara zihnî faaliyetlerde bulunmayı bırakın, yaşamın birincil şartı olan vücut ısısını koruma imkânı vermekten bile uzaktır:

“Sınıfın belki iki paltosundan biriydi bu çocuk. Ama gene de paltolular, paltosuzlara uymuşlar, ceketleriyle oturuyorlardı. Oysa Gülsüm’ün üstünde paltosu, ayaklarında içi tüylü, çizmeleri vardı. Buldukları barakanın bin yerinden dışarıyı görünüyor, yağın karlar sınıfa doluyor ve oldukları yerde birikiyordu. Sonra bunlar

²⁴⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 416.

²⁴⁷ Gös. yer.

basıla basıla çamur oluyor ve barakanın tabanını görülmemiş bir pislik, bakımsız bir sokak görünümüyle dolduruyordu.”²⁴⁸

Okul olarak kullanılan binanın fiziki şartlarının kötü olmasına ek olarak içerisinde bulunan eşyalar da orada bulunma amacına hizmet edememektedir:

“Gülsüm sobanın demirini açmış, önündeki külleri temizliyordu. Soba da bir biçimsizlik, pislik, çirkinlik örneğiydi. İyi yanmaz, yandıği zaman da çevresinin yarım metreden ötesini ısıtmazdı.

...

Barakanın iki yanındaki pencerelere takılmış karton kanatlar rüzgârla kalkmış sallanıp duruyordu. Tam pencere boşluklarının önünde oturan çocukların başına, defterlerine, sıraların üzerine kar yağıyordu. Çocukların yüzleri sapsarı, burunları kıpkırmızıydı ve dudakları kendi köylerinde olduğu gibi gene çatlaktı.”²⁴⁹

Tasvir edilen bu ortam bir roman tekniği olarak Gülsüm’ün içinde bulunduğu ruh halini tamamlamak için bilinçli bir şekilde oluşturulmuş olabilir. Çünkü bu okula sürgün gönderilen Gülsüm bu dönemde hem evde hasta olan eşiyile hem de evde bir hasta bulunmasının yarattığı olumsuz psikolojiyle uğraşmak, hem de eşi ve iki çocuğunu barındıran bu evi, madden ve manen çekip çevirmek zorundadır. Ama hangi sebeple betimlenmiş olursa olsun öğretmen ve öğrencilerin böylesi bir ortamda eğitime mecbur bırakıldığı gerçeğine romanda yer verilmesine dayanılarak bunun, ülkedeki eğitim politikasına yönelik yazarın getirdiği bir eleştiri olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

Bu okula karşılık *Sendika*’ da anlatılan sendikalaşma eylemi, öğrencilerin servisle evlerine bırakılıp evlerinden alındığı, yemekhane hizmeti veren özel bir okulda geçer. “yüzleri sapsarı, burunları kıpkırmızıydı ve dudakları kendi köylerinde olduğu gibi gene çatlak” olan Anadolu insanının eğitim aldığı okul ortamı ile özel okula gücü yeten velilerin çocuklarının eğitim aldığı ortam arasındaki farkın, iki farklı romanda da olsa bu kadar bariz olması okuyucuda sorgulamaya yönelik istem

²⁴⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 420.

²⁴⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 421.

dışı bir tavır geliştirir. Eserlerin bütünü değerlendirildiğinde denilebilir ki yazar, halkına eğitim alacağı ortamı sağlamakla yükümlü devletin bu sorumluluğunu yerine getirirken bazı aksaklıklara sebebiyet vermesini romanlarındaki bazı ayrıntılar vasıtasıyla eleştirmiştir.

2.2.11.4. Gerici Eğitim

Toplumun çeşitli sebeplerle ayrıştığı 1970’li yıllarda “gerici” kavramının sağ-sol çatışmasında sağ kesimi yaftalamak için kullanıldığı kanısı daha yaygındır. Bu terimin, farklı alanlarda, bu ayrışmayla birlikte ortaya çıkan farklı algılar üzerinden muhafazakâr olarak adlandırılan kesimi eleştirmek için kullanıldığı zamanların yaşanmış olduğu sosyolojik bir gerçektir. Bunu *Aşamalar*’daki şu kısımdan rahatlıkla anlayabiliyoruz:

“ ‘Bir doktorla nasıl evli olunabilir acaba’ diye düşünürken Akademi’nin önünden geçtiler. Gözüne, okulun üstüne asılmış bez pankartlar çarpmış, bunlardan ancak birini okuyabilmişti:

‘Gerici eğitime paydos!...’

‘Gerici eğitim nedir?’ diye kendi kendine ciddi bir soru sordu ve bir iki dakika, gerici eğitimin tanımıyla uğraştı. Tanımı yaptıktan sonra elini kulağına götürüp avucunu kulak kepçesine...’’²⁵⁰

Bu satırlar aracılığıyla yazarın, bu konuya temkinli yaklaşmakla birlikte hangi tarafa meyli olduğunu belli etmeyerek toplumsal bir gerçeği tespit ettiğini ve arka planı fikren doldurma işini okuyucuya bıraktığını anlayabiliyoruz. Ama bu tespitin yapılmış olması bile “gerici eğitim” gibi bazı kalıplarla toplumun bu şekilde bölünmesinin ve bu gerici eğitim olarak algılanabilecek bazı eğitim yöntemlerinin eleştirisi olduğu yönündeki kanıları güçlendirmektedir.

²⁵⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 52.

2.2.11.5. Niteliksiz Eğitim

Eğitime dair bütün bu çok yönlü değerlendirmelerden sonra eğitimin kendisine yönelik bir Şey söylenilmemesi bu konuyu açıklamak amacıyla sarf edilen bütün ifadeleri eksik bırakacaktır. Bu Şekilde, izlenen politikadan başlayıp eğitim verilen ortama doğru silsile halinde ilerleyen olumsuz durumlar zinciri, eğitimin niteliğini de etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

AŞamalar' ın başkahramanı Sevda, bu eğitimden geçmiş ama aldığı eğitimi farklı sebeplerle özümseyememiş bir bireydir. Bunu belirtirken onun kişisel özelliklerini de hesaba katmak tarafsızlık adına gereklidir ama sonucu yüzde yüz onun Őahsiyetine bağlamamak daha bilimsel bir bakış açısidir.

Sevda, eğitim gördüğü sahaya bile anlamsız ve alakasız bir tavırla kendisine bilgisiz ve ilgisizce bir duruş sergiler:

"Sevda bu Şiir tartıŐmalarını hiç dinlememiŐ ve kulağına çarpan sözlerden de hiçbir Şey anlamamıŐtı. O sadece kendi durumunu yaşıyordu.

'Benim ne işim var burda? Nasıl beni aralarına aldılar? Ben kimim ki?' diye düşünüyor, kendisine sayęı gösteren, kendisini ilerine alan bütün bu değerli ve ünlü insanlara minnetle karışık bir "ksknlkle" bakıyordu. Sonra boynundaki sıra boncuklarla oynamaya başlıyordu. Bir ara ne olduğunu anlamadan boncukların kopup eteğine indiğini gördü. Soğukkanlılık ve sevinçle boncukları toplayıp onarmaya koyuldu.

....

Hatta o kadar kendine güvendi ki bir ara, herkesin duyabileceği bir biçimde bir yemeğe çağrılı olduğunu ve geciktiği için kalkmak zorunda olduğunu bile söyledi. Gecedeki ilk kez, herkesin dinliyebileceği bir söz etmişti. Coşku ve tedirginlik içindeydi. Sanki kuramsal bir söz etmiş de eleştiri bekliyormuŐ gibi yüreği atarak verilecek yanıtları bekledi ve herkesin yüzüne teker teker bakmak korkusuzluğunu gösterdi.

Evet yanlış yapmamıştı işte. Hiç yanlışsız ve çok anlamlı bir cümle söylemişti ve cümle yüzünden küçümsenmesine, kendisine kuşku ve şaşkınlıkla bakılmasına hiç gerek yoktu."²⁵¹

Sevda'nın bu hali roman boyunca devam eder. Hâlbuki kendisi İstanbul Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur. Edebiyata dair yapılan tartışmalar kendisine bu kadar da yabancı gelmemelidir. Kurduğu cümlenin yanlışlığından şüpheye düşme zafiyeti göstermesi ise aldığı eğitime gayet ters bir durumdur.

Sevda, karakterinin bu oturmamış taraflarından ve özgüven eksikliğinden sebep eşinden ayrılır. Evliliğini bitirdikten sonra da hayatına bir istikamet veremeyen Sevda, çocuklarına ne bir aile ortamı sağlayabilir ne de onlara sahip çıkabilir. Ailesini ve sahip olduğu maddi manevi imkânları koruyamayan bu birey tipi, kendini sebepsiz kuruntularla aşama aşama intihara sürükler. Çoğu kişinin imrenerek söz ettiği hayatını bu korkunç sonla noktalamak, zihni ve fikri olgunlaşamamanın bir tezahürüdür. Bu da alınan eğitimin teorik anlamda bile yetersiz kaldığını gösterir. Bu yetersizliğin sebebi belki de, eğitimcilerin bilgi olarak donanımlı ama insanî bazı hislere karşı duyarsız olmalarıdır:

"...Nezihe bu bakışı da, bu gözlerin ardındaki konuşmayı da duymuştu. Kendi aşırı inceliğinden biraz utanmakla birlikte hiç etkilenmemiş göründü. Bu sendikasız öğretmenlerin hepsinin de kendi derslerini çocuklarına iyi öğrettiklerini bilir ama girdikleri bir işte sonuna kadar boyunduruğa vurulmuşçasına düzenli ve en iyisini yapmak üzere çalışmaya alışmış insanlardı."²⁵²

Bu paragrafta "öğretmenlerin hepsinin de kendi derslerini çocuklarına iyi öğrettiklerini bilir ama girdikleri bir işte sonuna kadar boyunduruğa vurulmuşçasına düzenli ve en iyisini yapmak üzere çalışmaya alışmış insanlar" olarak tanımlanması bu "bilgi olarak donanımlı ama insanî bazı hislere karşı duyarsız olmalarına" dair yargımızı destekler.

²⁵¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 437-438.

²⁵² Afet Ilgaz, *Sendika*, s. 94.

Sevda karakteri, tek başına bir tipin derinlemesine analizi olarak algılanabilecekken diğer alt başlıklardaki eleştirel noktalar göz önünde bulundurulduğunda onun bu zafiyetlerinin başka bir sebebi de; hem aileden, ham de sistemli bir şekilde eğitime tabi tutulduğu diğer ortamlardan edindiği kazanımların yetersiz kalmasıdır. Bu da en genel anlamıyla ferdin niteliksiz bir eğitime maruz kalmasına bağlanabilir.

2.2.12. Sanat Camiası

Yazar gerek kendi yeteneğinden gerekse bir müddet evli kaldığı Rıfat Ilgaz'ın çevresinden sebep sanat tartışmalarının yapıldığı ortamlarda bulunmuş böylece de entelektüel birikime sahip birçok insanla tanışmıştır. Bu ortam ve kişilere dair görüşlerini, eserlerine yerleştirdiği benzer sahneler aracılığıyla okuyucusuna iletmiştir. Sevda'nın üniversiteden arkadaşları vasıtasıyla üye olduğu dernek toplantılarını ve Gülsüm'ün romanın sonlarına doğru katılmaya başladığı parti toplantılarını bu sahnelere örnek olarak verebiliriz. Bu farklı ortamlarda iki farklı aydın tipi okuyucuya sunulur. Ama ikisi arasındaki fark açıkça ifade edilmeyip olması gerekenle yanlış olan sezdirilmeye çalışılır.

Eserlere dâhil edilen bu ayrıntılarda sanat camiasına yönelik birkaç başlıkla özetlenebilecek eleştirilerde bulunulur. Ve bu eleştiriler okumuş kesim ve halk cephelerinden olmak üzere farklı bakış açılarıyla irdelenmek suretiyle yansıtılmaya çalışılır.

2.2.12.1. Aydınlar

İncelmiş his ve seçkin fikirlerin sahibi olması beklenen sanatçılar, bazen bu kimliklerinin yarattığı üstünlük hissiyle yine kendisi gibi bir birey olan diğer insanlara yabancılaşabilmekte ve çevresine karşı hassasiyetini yitirebilmektedirler.

Hassasiyeti törpülenen aydın tipine en uyan tip Mehmet Meriç'tir. Mehmet Meriç'in eşinden ayrılma aşamasının aktarıldığı şu bölümde yaşadığı huzursuzluğun sebebi, dağılan yuvasının yarattığı trajik durum değil Ferda'nın kaldığı otele gelip onu rezil etme ihtimalidir:

*“Mehmet bütün bunları biliyor ve bir gün karısı tarafından otelde sorguya çekilmek, kavga konusu olmak korkularıyla yaşıyordu. Onu en çok korkutan da hiçbir şey değil, ününün böyle bir olayla yıkılması ya da yıpratılmasıydı. Şimdiye dek, yaşaması ve bütün insanca mutluluklardan yoksun bırakılması karşılığında kazandığı ünü, böyle bir olayla ve kendisini sevmeyen birçok kişinin elinde iyi bir araç olabilirdi.”*²⁵³

Mehmet Meriç'in “*bütün insanca mutluluklardan yoksun bırakı*” larak sahip olduğu ayrıcalık, babasız büyüyecek olan küçük çocuğundan, yıllarca kendisine tahammül edip evliliğini kurtarma ümidiyle eşi tarafında kendisine reva görülen yalnızlığına ses çıkarmayan Ferda'dan daha önemlidir. Başkalarının acılarını, sevinçlerini ve ferdi açmazlarını büyük bir duyarlılıkla eserlerine taşıyan, bunu yaparak topluma, “ben sizden biriyim, acılarınızla, yalnızlıklarınızla ve sevinçlerinizle sizi fark ediyor ve bunu eserlerime taşıyarak size saygı gösteriyorum” demek isteyen sanatçının en yakınındaki kişileri bu şekilde görmezden gelişinin romana taşıyor olması sebepsiz olamaz.

Zayıflıklarını yaşadığı acılarla, maruz kaldığı haksızlıklarla örtbas etmeye çalışan aydın, varlığını hiçe saydığı evladı tarafından suçunu başkalarına atmakla itham edilir:

*“Mutsuzluklarını düzenin bozukluğuyla, insafsızlığıyla, acımasızlığıyla açıklayan babalarını kendisi her zaman bağışlamıştı ama küçük kız kardeşi bağışlamıyordu. ‘Bu bozuk düzende insanlara hiç mi sorumluluk düşmez...’ diyor ve babasını akıllıca suçlamaya çalışıyordu.”*²⁵⁴

²⁵³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 454.

²⁵⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 462-463.

Mehmet Meriç'e karşı yöneltilen bu suçlamalar önce durumu tahlil eden sonra teşhis koyan yazarın bilinçli tercihidir. Zira her iki alıntı farklı durumlar üzerine kaleme alınmış birbirinden bağımsız parçalar değil, Mehmet Meriç'in şimdiki durum üzerinden geçmişine yönelik bilgilerin verildiği birbiriyle ilintili bölümlerdir. Yazar adeta aydın kesimi temsil eden kahraman üzerinden bir kompozisyon yaratarak sanatçı kimliğine dair bir takım çözümler yapmakta, onların olmaması gereken hallerine örnek teşkil edecek durumları eserlerine taşımaktadır.

Gülsüm'ün zihninde canlandığı sevmeye layık görülmeyen “*bilgili ve aydın bir kadın*” portresi yazarın bu konudaki tavrını ortaya koyar:

*“Sevda yerine daha başka, daha çirkince ama daha genç, çalışkan, bilgili ve aydın bir kadın koydu. Bu kadın imgesiyle de sonra için için alay etti. Çünkü Mehmet'in böyle bir kadını uzun süre sevmeyeceğini ve yeniden kendisine döneceğini hesaplamıştı.”*²⁵⁵

Genç ve çalışkan aydın kişi bazen kendini öyle hallere düşürür ki insan onunla alay etmekten kendini alamaz. Burada eleştirilen husus aydın kavramının tanımını değil, kimliğini benimseyememiş ve sorumluluğunun farkına varamamış aydın tipidir.

2.2.12.1.1. Entelektüel Kimlik

Aydın kime denir ve bu sıfatı taşıyan kişilerin, halkın geneline karşı tavrının ne olması gerektiği hâlâ irdelenen konulardır. Yazar, sahip olduğu birikimle hem bu entelektüel kesime mensup hem de yetiştiği ortam dolayısıyla halktan bir birey olmasıyla bu mevzuya her iki perspektiften bakabilmektedir. Sanatçıya göre aydın nasıl olmalıdır:

²⁵⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 550-551.

“Böyle kitaplar çoğalmalı. Böyle kitaplar çoğalmakla kalmayıp okunmalı da. Okunmasını çok faydalı ve lüzumlu bulduğum, aynı zamanda zevkle okunacağından emin olduğum başka bir kitap daha var. Bunu dört senedir yazar dururum. Alev Alatlı'nın 'O.K. Musti, Türkiye Tamamdır' adlı romanından bahsediyorum. Alatlı bu kitabında her iki tarafı da sevgiyle, anlayışla, hattâ şefkâtle ve derin düşünce boyutunu da buna katarak, ayrıca edebî bir maharetle anlatmıştır. Bu kitabı bütün solcular ve ülkücüler okumalıdır. Kendini bir parçacık olsun sorumlu hissetmesi gereken bütün basın kuruluşları da.”²⁵⁶

Yazarın Alev Alatlı'yı tanımlarken sanatçının *“her iki tarafı da sevgiyle, anlayışla, hattâ şefkâtle ve derin düşünce boyut”* uyla anlatmasına vurgu yapılarak aydın kesimin toplumun her kesimine eşit mesafede durması, taraf tutmaması ve değerlendirmelerinde sevgi ve merhametin yanı sıra düşünce bağlamında da çok boyutlu olması gerektiğini anlatılmaya çalışılır.

Sanatkâr, sosyalizmin halkı bilgiyle, emekle ve hoşgörülle kucaklayan ve onu eğiterek temel hak ve özgürlüklerini kendisine iade etmek suretiyle onu yüceltmeye çalışan kuramsal edimlerinin etkisiyle konuya, halkın lehine olacak şekilde daha keskin bir bakış açısıyla yaklaşır.

Bu bağlamda değerlendirilebilecek ilk örnek, halkın içinden gelerek eline geçen fırsatları değerlendirip normalin üzerinde standartlarda imkânlarla sahip olan Arif ve kız kardeşi Aytek'in halka tepeden bakan tavrıdır. Bu kahramanlar bu davranışlarıyla *“içinden geçtiği safhaları özümseyememiş bir birey”* portresi çizerler:

“Sevda bir şeye dikkat etti yalnız. Utanç içinde kaldı. Arif de Aytek de bu olayı derinlemesine incelemiyorlar bunu doğrudan doğruya Burhan'ın 'yanlış olarak iyi sanılmış, aslında kötü olarak yorumladıkları kişiliğine' bağlıyorlar, bunun suçundan da Sevda'ya oldukça büyük bir pay ayırıyorlardı. Biraz önce abisi 'işçi' derken Sevda'ya bakıp sitem eder gibi gülmüş, Aytek açıkça surat asıp başını kapıdan yana çevirmişti. 'İşte senin tuttuğun işçiler, savunduğun işçiler... Gör marifetlerini. Az daha kocanı öldürüyorlardı...' der gibiydi Aytek.”²⁵⁷

²⁵⁶ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 27-28.

²⁵⁷ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 131-132.

Burada Arif ve kız kardeşini aydın olarak tanımlayamasak da yazarın olayın devamında onlar üzerinden “aydınlık dünyası” na dair görüşlerini yansıtan bölümden önce bu kısmın kurguya dâhil edilmesi, sanatçının asıl fikirlerinin ifadesi için bir ön hazırlıktır denilebilir:

“Sevda gerçekten utanç duyuyordu bu bakışlardan. Olaydan da utanç duyuyordu. Hele kendisinden daha çok utanç duyuyordu. Güvendiği, sevdiği işçileri savunacak kadar bilgisi olmadığı için... Onların salt çalışanlar oldukları için, salt az para aldıkları için, salt yirmi otuz bin lira aylık alan müdürlerin, on bin lira aylık alan personel müdürlerinin bulunduğu bir yerde asıl işi gören adamların bin ve iki bin lira arasında aylıklarla ise, kömüre bulanmasında bir haksızlık olduğunu seçtiği için... Bir de sevdiği dünyanın, o her şeyi bilen ve anlayan aydınlık dünyasının işçilere ne kadar çok önem verdiklerini gördüğü için...”²⁵⁸

Sanatçının asıl söylemek istediği Sevda’nın iç monoloğunda geçen şu cümlede gizlidir:

“Hele kendisinden daha çok utanç duyuyordu. Güvendiği, sevdiği işçileri savunacak kadar bilgisi olmadığı için...”

Sevda her ne kadar üniversite eğitiminin kendisine kazandırdıklarını içselleştirecek kadar kuram kitapları okumamış, bu konuda derinlemesine bir fikrî derinliğe sahip olmasa da entelektüel toplantılar ve bu ortamlarda tasvir edilen tipler onun aracılığıyla anlatıldığı için Sevda her iki kutup arasında köprü vazifesi görmektedir. Bu özelliğinden dolayı bu sözleri sarf ediyor olması, kelimelere görünen anlamından farklı boyutlar kazandırır:

“Bir de sevdiği dünyanın, o her şeyi bilen ve anlayan aydınlık dünyasının işçilere ne kadar çok önem verdiklerini gördüğü için...”

Sevda’nın tecrübelerinden bahsederken kurulmuş yukarıdaki cümleden, tek başına görünen anlamını ifade edecek şekilde bir çıkarım yapmak mümkünken, bu kelimelerin kendinden önce çizilen tablonun akabinde sarf ediliyor olmasıyla bu

²⁵⁸ Gös. yer.

cümleden anlamının tam zıttını çıkarmamız mümkündür. Bu haliyle, hem yukarıda ki açıklamalarımızı desteklemesi, hem de savunulan fikri, açıklığa kavuşturması açısından özellikle altı çizilmesi gereken cümlelerden biridir.

Romanın başka bir bölümünde okur, birikimini özümseyemeyip halkına yabancı aydın tipinin yanında, halktan biri gibi acı çeken bunun farkında olan, bunu “*Kendi mutluluğumuzu bile kuramadıktan sonra...*”²⁵⁹ cümlesiyle açıkça belirten ve acılarının kendisini sanatçı yaptığığının bilincinde olan, sanatı için bu acıyı sürdürmeyi kendince bir ödev bilmiş farklı bir sanatçı portresiyle karşı karşıya bırakılır:

*“Ömer, yirmi yıllık karısını rahat rahat aldatan ve bunda kendini çok haklı bulan bir adamın rahat gerçeğiyle söylemişti bu sözü. Ama üzerinde durulacak, savunulacak, tartışılacak kadar ciddi değildi bu gerçek. Çünkü aynı zamanda Ömer’in şiirlerinin bir gereciydi karısıyla yaşadığı sıkıntılı, gizlerle, acılarla dolu, araya başka kadınlar girince de mutluluk dolu yaşaması. Bu yaşamının tartışılacak bir yanını görmüyordu Ömer. Çünkü kendisini haklı çıkaracak, tükenmez, pırıl pırıl bir kaynaktı bu yaşama. Bu yüzden o güzel mutsuzluk, acı, sıkıntı dolu şiirlerini yazabiliyordu. Bu yüzden aydınlarca ‘soylu şair’ sayılıyordu. Bu yüzden de bu gerçeği değiştirmek gereksizdi.”*²⁶⁰

Bu aydın, sanatçı kişiliğini beslemek adına en yakınındakileri suiistimal etme zaafını gösteren bir tiptir. Bu da, entelektüel kesime yapılmış olumsuz eleştiri olarak romandaki yerini alır. Bu kişiler ya da daha genel bir ifadeyle kesimin sahip olduğu bu fazla hoş olmayan davranışlarının temelinde tecrübeden kaynaklı donanımlarına nispet, onların kuramsal bilgi eksikliği çekmeleridir. Zira Mehmet Meriç gibi yazarlar yeri geldiğinde savundukları fikrin bedeli olarak özgürlüklerinden olmuştur ve halkı savunurken kendi haklarının kısıtlanması muamelesine maruz bırakılmışlardır. Bazı noktalarda ise aydınlar, bu kuramsal eksikliklerden dolayı zaafa düşerler. Yazar bunu Gülsüm aracılığıyla okuyucuya şöylece iletir:

²⁵⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 144.

²⁶⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 145.

“‘Siz toplumcusunuz ama toplumculuğun ilkelerinden haberiniz yok...’ dedi Gülsüm hakkı olan bir sertlik gösteriyormuş gibi sertleşmişti ve kavgaya hazırды.”²⁶¹

Bu cümlelerin muhatabı toplumcu yazar olarak bilinen Hakkı Kotar ve hikâye yazarı Fahamettin’dir. Tecrübeyi bilgiyle harmanlayamayan aydınının, halkın bir parçası olan eşine yaptığı muameleyi temsil eden satırlarda onun bu olgunlaşmamış tarafını sezebiliriz:

“Kocasının kendine karşı ilgisizliği, gitgide kendinden uzaklaşması, hastalığı, duyguları... O bütün şiddetiyle tanıdığı duygular. Sevgi, kıskançlık, nefret, başkaldırma, bağışlama... duyguları.

Kocasının kendinden nasıl yavaş yavaş koptuğunu, araya giren yaşama, bilgi güçlülük adımlarıyla, onu nasıl gerilerde ve tek başına bıraktığını unutamayan Leyla bu gerçekle, bu acı, çıldırtıcı ve öldürücü gerçekle nasıl savaşacağını bilemiyor, bununla birlikte sevgisinin, kıskançlığının, nefretinin bütün bu duygularının hepsinin aynı zamanda ve aynı hızla çoğaldığını duyuyordu.”²⁶²

Burada hikâye yazan Fahamettin’in eşini kendi hisleriyle baş başa bırakarak onun kendi üzerindeki hakkını hiçe saymasına şahit oluyoruz. Bu aydın tipinin evinde gerçekleşen bir toplantıda devrimin, burjuvanın ve aydınların tartışılıyor olması mevzuyu daha da ilginç kılmaktadır:

“‘Vallahi’ dedi partili genç adam, ‘Bütün bu, arkadaşın söyledikleri – Gülsüm’e saygılı bir bakış attı- söylenebilir bu konuda. Yazık ki eylem kuramsız olmuyor. Kuramı da kitaplar öğretiyor. Bu yüzden... Devrim düşünceleri ister istemez aydınlarla başlıyor. Bilinçlendirme yani’

‘Bilinçlenme de sen buna.’ dedi ansızın oturduğu yerden Yakup.

‘Öyle diyelim, peki. Burjuva, küçük burjuva aydınları ister istemez sınıflarının belirlediği davranışları gösteriyorlar. Bu bir... Yâni...’

²⁶¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 248.

²⁶² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 339.

'Sen ben çekişmeleri başlıyor...' dedi gene Yakup çatalına bir pastırma takmış, özenle pastırmanın koyu kırmızı, saydam rengine bakıyordu.

'Evet! Bu böyle. Sonra biliyorsunuz eskiler- yeniler kavgası...'

'Parti bunda yanlıştı canım' dedi Hakkı, '141-142 den sabıkası olanları almadılar. Ne demek yani. Sol, bir akıştır. Bunu kesemez, bölemezsiniz.'

'Evet ama, onlar da...'

Yakup rakısından bir yudum aldı:

'Onlar da öncülük kavgasına düştüler.' dedi ilgisizce.²⁶³

Tartışmanın odağında aydınlar ve burjuvalar, başka bir ifadeyle okuyup bilinçlenmemiş ama okumuş olarak anılan kesim vardır. Ve kıyasıya eleştirilmektedirler.

Bir de ilerici portresi çizip en ufak bir çatışmada ayrışmayı normalleştiren insanlar vardır. Sanatçı bu kişileri de eleştirel süzgeçten geçirmeyi ihmal etmemiştir:

"Beri yandan da okulda şaşırtıcı olaylar başlamıştı. İlerici görünen okul yöneticilerinden kimileri sendikaya karşı davranış göstermeye başlamıştı. Nâzım'ın şiirlerinin de okunduğu, en ilerici konuşmaların yapıldığı bu okulda, üstelik bu düşüncelerden yana görünen yöneticiler, hem kimsenin anlamadığı bir telaş içinde gözüküyorlardı hem de topluluğun arkadaşlığını yitirdiklerini anladıklarından üzgün ve şaşkındılar."²⁶⁴

Buraya kadar yanlış aydın tiplemesine birkaç açıdan farklı derinlikler kazandırmaya çalıştık. Ama bütün bunları daha da belirginleştiren olumlu anlamda okumuş tanımlamasının yapılması, yapılan eleştirileri daha da keskinleştirecektir. Partiye üye olan Gülsüm'ün girdiği yeni ortamın tasviri şu şekildedir:

"Başıyla işçi ve öğrenci olan yeni arkadaşlarına selâm vererek bir sandalyeye oturdu. O anda, bu çevresindeki insanların ne denli rahatlatıcı

²⁶³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 359-360.

²⁶⁴ Afet Ilgaz, *Sendika*, s. 27.

olduklarını da düşündü. Ne o sanatçıların taşkın gürültüleri, ne ev kadınlarının meraklı bakışları, ne meyhanelerin şaşkın uğultusu ve sesleri vardı. Temiz ama eski üstbaşlarıyla özentisiz saçlarıyla, ellerindeki kitap ve gazetelerle, ciddi ve düşünceli yüzleriyle, hatta utangaçlıklarıyla ne kadar iyi ve güven vericiydiler.”²⁶⁵

Burada daha önce eleştirilen sanatçıların toplandıkları ortamın belirli imgeleri zikredilerek onların toplantı mekânlarına atıfta bulunulur. Bu bölümden önceki sayfalarda Sevdâ'nın aracılığıyla romana dâhil edilen bu ortamlarda bazen Gülsüm'ü de görmüş oluşumuz buradaki atfı havada kalmaktan kurtarır. Meyhaneler, sigara dumanıyla boğulan dernek ortamları ve tartışmaların yapıldığı ev ortamları bu parti toplantısının yapıldığı mekândan çok farklıdır.

Burada toplananlar, sanatçı olmamasına rağmen bir sanatçıda bulunması gereken duyarlılıkla halkın problemlerine “ellerindeki kitap ve gazetelerle, ciddi ve düşünceli yüzler”le eğilmektedirler. Bu da, okuru olması gereken aydın tanımına götürür.

2.2.12.1.1. Aydın -Halk Yabancılaşması

Vasfını içselleştiremeyerek kimliğine yabancılaşan kitlenin, toplumun diğer tarafına yabancılaşması yadırganacak bir durum değildir. Bu yabancılaşma, aydınların en yakınındaki halkayla başlar:

“O kadar yeteneklerle dolu kızını alelade bir ev kadını yapıp çıkmıştı işin içinden bu çocuk. Oysa kızı birçok alanda kendini gösterecek yeteneklerle doluydu. Annesi ona bale dersi aldirtmiş, bir kolejde birçok sıkıntılara karşın, okutabilmiş, onu elinden geldiğince iyi yetiştirmeye çalışmıştı. Şimdi kızı silik ve kısır kafalı bir ev kadınından başka bir şey değildi.”²⁶⁶

Mehmet Meriç'in, kızının bu vasıfları kazanmasında hiçbir katkısı olmadığını şu cümleden anlıyoruz:

²⁶⁵ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 560.

²⁶⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 462-463.

“Annesi ona bale dersi aldirtmiş, bir kolejde birçok sıkıntılarına karşın, okutabilmiş, onu elinden geldiğince iyi yetiştirmeye çalışmıştı.”

Eşini hayat karşısında çocuklarının yüküyle baş başa bırakan, buna rağmen kızının üzerinde hakkı olduğunu düşünüp onun yaptığı tercihe de saygı duymayan Mehmet Meriç, onun üzerinden toplumda yaygın olan ev hanımı olarak anılan kadınları, kısır kafalı ve silik olmakla itham eder.

Yetiştirdiği kültüre yabancılaşmanın ayrı bir tezahürü olan bu durumla sınırlı kalmayan eleştiri, yine Mehmet Meriç üzerinden ilerletilir. Mehmet Meriç bırakın halkın geneline anlamayı en yakınındaki kadınları bile doğru algılamaktan fazlasıyla uzaktır ve bu şaşkınlıkla bocalar:

“Sevda’da, karısı da, artık bütün kadınlar da onu şaşkınlığa düşürmeye başlamışlardı. Onun romanlarında anlattığı, oyunlarında canlandığı kadın kahramanlardan çok başka davranışlar sergiliyordu bu kadınlar. O mu kadınları tanımıyordu, kadılar mı değişiyorlardı, yoksa yaşamasına giren bu iki kadın mı dengesiz ve doğallıktan uzaktı.

Kadını o, ‘yiğit kadın’, ‘orospu kadın’, ‘çocuklarına ve kocasının bağlı kadın’ olarak üç bölümde toplamıştı.”²⁶⁷

Kadınları kendince üçe ayıran Mehmet Meriç, arkadaş kategorisindeki kadınları değil de en yakını pozisyonunda olan eşi nazarıyla baktığı, o kadar yakından tanıdığını zannettiği kadınları bile kendi kategorisiyle bağdaştıramayarak kendi kendisiyle çelişir bir halde tasvir edilir. Çünkü bu kişi, yazar sıfatıyla halkın acı ve sevinçlerini derinden hissedebildiği iddiasıyla yazdığı eserlerde toplumun sözcüsü konumundadır. Kahraman, yazar tarafından bu noktada böylesine bir çelişkiye düşürülerek erkeklerin kadınlar hakkındaki tanımsal sapmaları eleştirilirken, bunu yapan erkeğin, aydın sıfatını taşıması yönüyle de okumuş kesimin, ne okuyup yazdığı teorik gerçekliklere, ne de kendilerini tamamlayan gelenek birikimine vakıf olamadıkları anlatılmaya çalışılmıştır.

²⁶⁷ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 460-461.

2.2.12.1.2. Aydın Halkı Küçümsemesi

Gelişmiş algı ve sezgileriyle hayatı, insanları ve dünyayı doğru tanımlaması bu tavrıyla da topluma yol göstermesi beklentisiyle halkın ümit bağladığı kişilerin gerçekte onları tam olarak anlayamamış olmaları aydınları, halktan görünmez bir çizgiyle ayırır. Bu ayrışma onları farkında olmadan belirli davranışları sergilemesine iterken halkı da onlardan uzaklaştırır:

“‘İyi bir kadın...’ Böyle cevap verdikten sonra Sevda güldü. Eklemek zorunda kaldı. ‘Bütün yazarlar gibi kendini beğenmiş. Kendi aralarında toplanırlar konuşurlar, yer içerler. Yalnız kaldılar mı sudan çıkmış balık gibidirler. Yaşamalarını şaşırırlar nedense.’”²⁶⁸

Kısmında anlatılan aydın tipi, varlıklarını ancak kendi gibi, kendine yakın seviyede buldukları toplulukta hissedebilirler. Ve bu var oluşla içlerinde, kibir dalgalanmaları oluşur. Kibirle bakan bu bilinç, yalnız kaldığında da hiçleşir. Tek başına bir anlam ifade etmediğini düşünen entelektüel birey, benzerlerinin yanındayken aralarına katılan kendilerinden olmayanlara da bu davranışlarından bir şeyler bulaştırırlar:

“‘Onların aralarına girmiş olanlar da öyle olurlar herhalde.’

Sevda görümcenin bu cevabını çok beğenmişti. Aytek’in insanın en ince duygularını anlayabileceğine hiç kuşkusu kalmamıştı.

‘İyi bildin.’ dedi. ‘Onların arasına girdin mi sen de karaya vurmuş balığa dönersin. Daha doğrusu onlar insanı öyle yadırgarlar ki, bir an önce şu aramızdan çekip gitse diye bakarlar ve bunu belli ederler.’”²⁶⁹

Birbirini benimseyemeyen taraflar rahatsızlıklarını karşılıklı olarak her hallerinden belli ederek bu yabancılaşmayı davranışa dökmüş olurlar. Halk-aydın

²⁶⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 234-235.

²⁶⁹ Gös. yer.

kutuplaşması olarak algılanmaya son derece müsait olan bu tasvir, Mehmet Meriç'in bir özelliğinin tespit edildiği cümlede ifadesini tamamlar:

*“Mehmet nedense halkın sevdiği, bayıldığı oyunlarının yazarı olmak değil, aydınların beğendiği, saydığı şiiirlerin yazarı olarak tanınmak isterdi.”*²⁷⁰

Buradan, sanatçıların hitap ettiği kitlenin halk değil –aslında olması gereken halktır- yine kendisi gibi entelektüel zümre olduğunu anlıyoruz ki bu, amacı halka ulaşmak olmayan aydının yazar nezdinde geliştirilen eleştiri bağlamındaki “halkını ne kadar küçümsediğine” dair çıkarımların zeminini doldurur.

Yazar için önemsenmesi, konuşması ve dinlenilmesi gereken asıl kitle artık sanatçı zümresi değildir. Çünkü sanatçı, halkını anlamamakta onu benimsememekte onu küçümsemektedir. Bizi bu kanıya götüren cümleler *Aşamalar*' da mevcuttur :

“Bir işçi anası konuşuyordu mikrofondaki. Konuşmaya alışkın olmadığı, kurduğu cümlelerden, aynı cümleleri yineleyişinden belliydi. Yaşlı, kapalı giyimli bir kadındı bu. Pahalılıktan, açlıktan, iyi beslenememekten, yaşamının zorluklarından söz ediyordu.

*Kadını gereğinden çok alkışladılar. Belki de gereğinden az alkışladılar. Çünkü kadının iyi bir konuşmacı olmaması bir bakıma olumlu bir nitelikti. İyi konuşmacı olmayan ama konuşması gereken, mutlaka konuşması gerekenlerden biriydi bu kadın. Bu iyi konuşmacı olmayanlar, ama yaşayan, çalışan, sıkıntı çekenler kürsülere çıkıp konuşmaya başlamalıydılar artık.”*²⁷¹

Bu satırlarda yazarın ifade etmek istediği; hayal eden, hisseden, düşünen ve bütün bunları tasvir edenlerden ziyade hayatı kuşatarak her zerresiyle yaşayanların sesi duyulmalıdır artık; yalana, kibre, şöhrete meyledip kendi dışındaki dünyayı önemsemeyenlerin değil.

²⁷⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 276.

²⁷¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 84.

2.2.12.1.3. Halkın Aydın Ötekileştirmesi

Ötekileştirilen, yol gösterilmesi gerekirken gittiği yol sürekli eleştirilen halkın, kendisini tanımlayabilmesi, kendisine çizilen sınırı bilmesi için etki-tepki sonucunda geliştirdiği karşı tarafı öteki olarak addeden tavır kadar doğal bir sonuç yoktur. Ayrışma dış görünüşle başlayıp insanî olan hassalara kadar ilerler. Bu kategorileşmenin ifadeye dair zeminini şu satırlarda buluruz:

“Neden öldürmüşler bunun kocasını?’ dedi. Geline benzemeyen, kentin sokaklarında binlercesine rastladığı ama hiçbirini de tanımadığı, özellikle fabrikalar kurulduktan sonra kent sokaklarında bollaşan bu kadınlardan birinin acısına tanık olmuştu. O da tıpkı kendilerinden biri gibi hamileydi işte, ağlıyordu, sürükleniyordu, saç başı karmakarışık, yüzünde boya yoktu.”²⁷²

Anadolu insanını temsil eden kişi bu sözleri sarf ederek, yüzünün boyalı ve dış görünüşünün her zaman intizam içinde olmasına alışılmış bu kesimin de acı çekebilecek zayıflıklara sahip olma ihtimalini fark etmesinin yarattığı şaşkınlığını dışa vurur. Yani sınır bu kadar belirgin ve derindir. Derinliğin başka bir tasviri de şöyledir:

“Hüsam yaklaştı:

‘Artistler, gazeteciler...’ dedi.

Kısa boylu aktörü yerli filmlerin küçük rollerinde tanıyordu ama ötekilerin hiçbirini tanıyamıyordu. Yazı yazan adamlardı mutlaka bunlar, öyleyse gazetecilerdi. Çünkü gazeteden başka bir yerde yazı yazılabileceğini, yazılsa bile yazarların bu biçim seçkin, paralı ve mutlu olabileceğine akli ermiyordu. Hüsam yeniden baktı uzun masaya. Gözlerinde ne alay, ne şaşkınlık, ne de başka bir duygu okunuyordu. Sadece bir şeye anlamak için bakan birinin bakışlarıydı bunlar.”²⁷³

Gazete dışında yazı yazılabilen alanın olduğunu bilmeyen, belki de gazete dışında yazılı bir metne maruz kalmamış bu kişi, artist ve gazetecilerin de para ve

²⁷² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 127.

²⁷³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 140.

mutluluk gibi gerekli ama yeri geldiğinde bu gerekli şeylerin bayağılaştırdığı hassalara sahip olabileceğini fark etmiştir. Böylece, hem durumu tam tahlil edememenin sebep olduğu tepkisizliğe hem de bu tepkisizliğin getirisi olan ilgisizliğe sürüklenir. Aydınlar, halkın mahiyetini doğru bir şekilde teşhis edemezken; halk da aydının nitelik ve niceliğine karşı duyarsızdır. Böylesi tespitler ise sanatçının bu kopukluktan duyduğu rahatsızlığı eleştirel anlamda ifade etme isteğinin tecellisidir.

2.2.12.2. Aydınların Sanat Anlayışı

Sanat gibi çok geniş bir uygulama alanına sahip olan bir kavram, bu genişliğinden sebep icracıları tarafından da yanlış anlaşılıp istismar edilebilmektedir. Bu, bazen bilinçli bazen de istem dışıdır. Sanatçıların, kendi alanlarındaki tasarruflarındaki yanlışlar başka eleştirilerdeki gibi fazla derin ve kapsamlı olmamakla birlikte onların, insani bir temayülle genelin tercihlerine sorgusuz boyun eğişleri yazarın keskin gözleminden kaçmamıştır:

“‘Aaa, hiç görmedin mi? Vardı tabii. Mehmet haklı bir yerde...’

*Sevda'nın gözlemciliği işlemeye başlamıştı gene. Bu 'bir yerde'li, 'aşlında'lı, 'ayrıca'lı konuşmaları taniyordu. Yeni çıkan moda kelimelerdi bunlar. En bilgili insanların da en özentili insanların da ağzında bunlar vardı, düşünce, ilericilik, çağdaşlık, okumuşluk adına... Sevda'nın arkadaşları da bu özentili kelimeleri çok kullanıyorlardı. Düşünceleri anlatmaya kalkıp da içinden çıkamadıkları, özellikle bilimsel konularda, 'bir yerde...' demek can simidi oluyordu söz gelişi.”*²⁷⁴

Edebiyatın söz konusu edildiği bir ortamda Sevda'nın kelime tercihi üzerinden, moda olan söylemlerin kritiğe tabi tutulmadan kabul görmesi ve bunların özellikle “*düşünce, ilericilik, çağdaşlık, okumuşluk adına*” “*özentili*” olarak yapılıyor oluşu, donanımlı bir duyusun tasarrufu dâhilinde olmaması gereken

²⁷⁴ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 205.

davranışlardandır. Yazarın dil konusunda çok hassas olduğunu, gerek köşe yazılarında gerekse denemelerinde birçok defa bu konuya değinmesinden anlayabiliriz:

“Evet, halkımız böyle söylüyor. *Âsâbının bozulup işlerin kötüye gittiği, umutsuzluğa düştüğü durumlarda, ‘Psikolojim bozuldu’ diyorlar. Bu, kelimelerin mânâlarını gözönünde bulundurursanız, ‘ruhbilimim bozuldu’ demektir. Hani, liselerde, üniversitelerde okuyorlar ya, o bozulmuş! İşin doğrusubilim anlamına gelen, kelimenin ikinci kısmını söylememek lazım. O zaman ne desinler, ‘psuhe’ m bozuldu mu desinler? Yunanca aslı, bu. Ukalâlık etmiyorum, artık Türkçe’nin bu kadar da özensiz, bilgisiz kullanılmasını protesto (red) etmek istiyorum. Onu bile yapmak istemiyorum, sadece, üzüntü beyan ediyorum.*”²⁷⁵

Köşe yazısında da konuya şu şekilde değinir:

“O ‘var ya’ ile başlayan cümlelere ne diyeyim...

Bu ‘var ya’ edat gibi kullanılmalıdır. Hiçbir edat da cümle başına konmaz... ‘İle’ ile başlayan bir cümle olur mu? Yahut “gibi” ile... (ile araç gösterirse)

Misal: O çocuk var ya...

Bu arada elbette okumuş, yazmışların hem de iyi konuşmacıların ‘lâzım’a ‘lazım’ dediğini, Hakkâri’ye, Hakkari dediğini unutmuyorum ve ‘şapka’ ların ne kadar lüzumlu olduğunu düşünüyorum.

Gençlerimizi demeyelim de bazılarını, fazla konuşmak, kelime aramak, cümle kurmak zahmetinden kurtaran ‘süper’ e ne dersiniz? Artık kimse ‘beğeniyorum’, ‘çok güzel olmuş’ demiyor. ‘Süper’ diyor sadece.

Ya ‘yaşamak?’ Artık kimse ikamet etmenin karşılığı olan ‘oturmak’ı kullanmıyor. ‘İstanbul’da yaşıyorum’ diyor mesela. Oysa ‘yaşamak’ın sözlük anlamını bilirsiniz. Mecazi anlamı eğlenmek, zevk ü sefa sürmek demektir.”²⁷⁶

Bu satırlar çıkarımlarımızın sanatçı cümleleriyle teyidi gibidir.

²⁷⁵ Afet Ilgaz, *Statükocu Dana*, s. 46.

²⁷⁶ Afet Ilgaz, Dil Bayramı ve dilimizin yeni modaları, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dil-bayrami-ve-dilimizin-yeni-modalari-18233yy.htm>, (14.08.2019).

2.2.13. Yayınevleri-Sanatçı İlişkisi

Hayatın farklı alanlarında farklı şekillerde iyi niyeti ya da mecburiyeti sömürülen bireyi, sanat camiasında da yayınevleri tarafından hakkı yenilirken buluruz. Bunu eleştirmek için seçilen yayınevinin şöhreti, yaptığı kaliteli basımlarla yazarlara verdiği desteklerle değil insanın yoksunluğundan faydalanmasıyla yayılmıştır ve bu yayınevlerine dair edindiği tecrübelerinden yola çıkan yazarlar da bu sebeple, insanı her yönden sömürmeden büyük olunamayacağı zannına kapılırlar:

“Sofradaki herkes, ayımsız, yayıncılardan yakınıyordu. Herkesin yayıncularla ilgili anlatacak bir şeyi vardı. Nurten mutfağa gelir gider ve arada rakısını içip elindeki sigaradan çektiği soluklar arasında dikilirken kendi şiir kitabının neden basılmadığını anlatıyordu. Sözünü ettiği, büyük bir yayıneviydi ve herkesin yakındığı aşağı yukarı bu yayıneviydi.

...

‘Patron oldun mu ister istemez namussuz olacaksın.’ dedi Hakkı. ‘Bunun başka yolu yok arkadaş. Yazarını sömüreceksin, işçini sömüreceksin, satıcını, çirağını, sömüreceksin... Yoksa topu atarsın.’”²⁷⁷

Hikâye yazarak bu camiada kendine yer edinmeye çalışan Fahamettin’ in evinde yaşanan bu tartışma, okurun zihninde yayınevlerinin yazalar için ne anlama geldiğini detaylandırırken onlara, yayınevlerinin bu muamelesinin bir nevi sanatkarı suiistimal etmek olduğu mesajını verir. İlerleyen sayfalarda yayınevlerinin alması gereken doğru tavır zamanında kendisi de bu zorluğu yaşamış yazar tarafından diğer türlü davranışı eleştirmesi adına okura sunulur:

“Öyle iyiydi ki insanın sömürülmeden, korkmadan, aşırı saygı ve incelik göstermeden bir yayınevine gitmesi, kitabını bastırması, satması, okunması... Bunun

²⁷⁷Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 354-355.

düşüncesi, düşü, tasarısı ve imgesi bile öyle iyiydi ki, çocuklar gibi saf ve temiz bir imgecilikle karmakarışık olmuş güzelim sofranın başında konuşup durdular... ”²⁷⁸

Yayınevlerinden beklenen ideal tavır burada en açık haliyle tasvir edilir. Ama elbette ki bütün bunların tasarısı olarak kalması bunları, eleştiriyi zıddıyla belirginleştirmek için kurulmuş cümlelerden ibaret kılar.

2.2.14. Süreli Yayınların İşlevsizliği

İç mekanizmasının çarklarını ihmal ederek var olmaya çalışan yayınevleri ve yayımlar, bu hallerine ek olarak amaçlarını dışında bir mahiyet de arz edebilmektedirler. Gazete ve dergi gibi süreli yayınların amacı, kurulduğu ilk zamandan beri halkı belirli konularda bilinçlendirmektir.

Edebiyat bilimine hatırı sayılır bir edebiyat tarihçisi olarak katkı sağlayan İnci Enginün’ün:

“Gazetelerin yanı sıra çıkan dergiler de edebiyat ve kültür alanında büyük katkıda bulunur. Bu dönemin süreli yayınları (dergi ve gazeteleri) sadece kamuoyu oluşturmak amacı taşımaz, bir çeşit eğitim organı gibi çalışır. Gazetelerin bu niteliği yakın zamana kadar devam eder. Edebî eserlerin gazetelerde tefrikası, edebiyat zevkini de geniş kitleye yayar.”²⁷⁹

Tespite dayalı yukarıdaki cümleleri yargımızı desteklemektedir. Halkı bilinçlendirmenin yanında, kullandığı üslupla halkın edebi zevkini geliştirmesi gereken gazetelerin, eğlendirmek ve vakit geçirmekten öteye geçemiyor ve kâr amacını ön planda tutarak ilanlarla ve resimli romanlarla dolu oluşu idealist öğretmen tipi Gülsüm vasıtasıyla bariz bir şekilde eleştirilir, hatta halkı bilinçlendirmekten ziyade onlara zarar vermekle de itham edilir:

²⁷⁸ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s.365.

²⁷⁹ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e* (1839-1923), s. 32.

“‘Yurttaşlık bilgisi okumuyor musunuz siz? Ayrıca gazeteler var. Gazete de okumuyor musunuz?’

Çocukların ellerinde çoğunlukla ilanlarla dolu çok sayfalı değersiz gazeteler ya da resimli roman dolu, yanlış haberler ve yorumlar taşıyan çok tirajlı gazeteler bulunurdu.

‘Okuyoruz öğretmenim.’ dediler. Ve kötü, kişiliksiz gazetelerden birkaçının adını saydılar.

Gülsüm, bunların içinden birini seçti. Bu gazete pek göze görünür ve yoğun olarak zararlı yayın yapmazdı. Sadece eğlendirirdi, vakit geçirtirdi, bu nitelikleriyle de saptırıcıydı, belki zararı topluma daha çoktu ama Gülsüm’ün fazla kurcalamasına zaman ve durum elverişsizdi.’²⁸⁰

Bu niteliklere sahip yayımların fazla baskı yapıyor oluşu tehlikeyi daha da artırmaktadır. Çünkü daha büyük bir kitle bu seviyesizliğe maruz kalarak bunu olması gereken duyuş, düşünüş ve ifade ediş şekli olarak algılamaktadır.

2.2.15. Sistem Eleştirisi

Bahsi geçen bozulmaların temel sebebi aslında sistemdir. Çünkü bireyi zafiyetlere ve bencillığe iten, toplumdaki eşitlik ve standardın tam oturamamasına sebep olan eğitim başta olmak üzere toplumu var edip düzen ve devamını sağlayan diğer dinamiklerin hem yanlış hem de eksik olması, toplumsal mekanizmayı her şekilde kuşatan sistemin toplumu ileriye taşıyacak şekilde işlememesinin bir sonucudur.

Sisteme dayalı bu hatalardan dolayı hem şahsî hem de sosyallik bağlamında birçok açmazla boğuşan ferдин hisleri romanda şu sözlerle somutlaştırılır:

“‘Bu sofralarda toplum için insan için en güzel dilekler, tasarımlar, çabalar konuşulurdu ama konuşanların kendileri de bu dileklerden çok uzaklarda olurlardı.

²⁸⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 419.

Toplumsal yükümlülüklerle yorgun, öfkeli, sinirli, çıkmazda olurlardı her zaman. Kendi yaşamalarını bile daha doğru dürüst insanca düzeye oturtamadıklarından, konuşmalara eninde sonunda, bir acılık öfke, kızgınlık havasının egemen olmasını önliyemiyorlardı.”²⁸¹

Problem en satır haliyle bu şekilde tanımlanırken bu problemi hayatının her alanında çaresizlikle hisseden ve fark eden bilinç, kendi açısından bir şey yapamıyordur ki toplumun geneline yardımcı olabilsin. Sınırları çizilen sorun özelleştirilerek sosyalizmin temel açmazlarından biri olan sınıf farklarına dayandırılır. Yukarıda daha genel anlamıyla ifade edilirken eleştirel düzlem, eserin alıntılanan bu kısmında biraz ideolojik söylemlere kayar gibidir:

*“Bu sınıfsal bir meseledir.- Bile bile sorun demeyi savsaklamıştı. Kelimelerin değil kavramların önemli olduğunu belirtircesine- Kadınların ve erkeklerin mutsuzlukları sorunu, sınıfların değişmesiyle çözümlenecektir. İnsanın insanı sömürdüğü bir düzende... Kadının erkek tarafından sömürüldüğü ve ailenin mülkiyet temelleri üzerine kurulduğu bir düzende...”*²⁸²

Sınıf ayrışmaları en tabandaki yankısını, insanın insanı sömürüsü olarak bulur. Sanatçıya göre bu problem, düzeni yeniden inşa etmek adına onu önce yıkmak sonra en ideal haliyle yeniden kurmakla çözülecektir. Bu okuyucuya şu cümlelerle hissettirilir:

“‘Ulan’ dedi, ‘Kolay iş mi devrimciyim demek? Devrimci olmak hangi araçla olursa olsun bozuk toplum düzenini yıkmaya çalışmaktır. Bu yerine göre silah olur, yerine göre bir seçimdeki oy olur, yerine göre bir kitap olur, davranışlar olur, örnek davranışlar...’”²⁸³

²⁸¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 389.

²⁸² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 249.

²⁸³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 310.

2.2.15.1. Can Güvenliğinin Sağlanamayışı

Yazarın o döneme dair anıları bizim için en sağlam sayılabilecek dayanaklardandır. Asayişin bozulmasının eğitimi aksatması en hafif durumdur ama bu bile yıllar sonrasında hatırlanacak derin izler bırakır:

“Gene bizim zamanımızda... ‘Anarşi’ dönemiymi. Okullar bir açılıyor, bir kapanıyordu. Bombalar patladıkça, suikastlar yapıldıkça kapanıyor, bir süre sonra açılıyor, az süre sonra yeniden kapanıyordu.

İşte o günlerde, bu açılıp kapanmalardan dolayı mağdur olan öğrencilerin bu mağduriyetlerini gidermek için, biz, Eğitim Enstitüsü’nde çocukları üç ay eğitim vererek mezun etmek zorunda kalmıştık.”²⁸⁴

En hafif şekilde bu satırlarla ifade edilen dönemin daha sert olarak şu şekilde sanatçı tarafından tasvir ediliyor oluşu o zamanlara bizzat şahit olanların neler hissettiğini tek kişi boyutuyla da olsa bizlere anlatmaya yeter:

“Çünkü vatandaşlar kan ağlıyordu, soygunların bini bir paraydı. Cinayetler, faili meçhuller... Hapisaneler adam almıyordu, yoksullarımız çoktu, mağdurlarımız çoktu, adâlet siyasileşmişti, ikide bir çeşitli ‘darbeler’ geçirtiriliyorduk. Partiler kapatılıyordu, Meclis’in saygınlığından şüphe duyuluyordu...”²⁸⁵

Sonradan bu satırlarla yâd edilen olaylar gerçekleştiği anın hararetiyle romanlarda yer bulması yazarın muhalif kimliğinden beklenmesi gereken bir harekettir.

Haklarının çiğnendiği zannına kapılan vatandaş, bozulan yasayı yeniden tesis etmek adına yasayı çiğnemek suretiyle de olsa kendini kendince bazı önlemler almak zorunda hisseder:

“‘Gel seni abilerin yanına götürüyem...’ dedi

Çocuğu götürüp bıraktıktan sonra gene gülümseyerek döndü:

²⁸⁴Afet Ilgaz, Bizim zamanımızda, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/bizim-zanimizda-20816yy.htm>, (14.08.2019).

²⁸⁵ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 71.

'Mehmet Meriç'in karısı konuğumuz dedim. Sevindi çocuklar,' dedi. O sırada oğlu taşkın bir telâş içinde koşarak yanlarına gelmiş, annesinin aldığı kuru yemiş kağıtlarını içeriye götürmek istiyordu:

*'Abilerin tüfekleri var...' dedi, sevinçle.'*²⁸⁶

Can güvenliği olmadığını düşünen bireyler, kendilerini korumakla yükümlü kolluk kuvvetlerinin yetki alanını ihlal ederek bu görevi kendileri üstlenirler. Bu satırların devamında sanatçı, kişinin hissettiği korkuyu annenin çocuğunun emniyetinden şüphe duyan anne üzerinden vermeye çalışır:

*"İçerden tek tük konuşmalar duyuluyordu. Sevda korktuğunu ve Necla'yla rahat konuşamadığını ayırladı. Şimdi aklı içerdeydi. Bu korkunun nasıl bir korku olduğunu anlayamıyordu. Eğer gerçekten korksa bu evde bulunmaz, polis olduğu belli piyangocunu önünden öyle rahatlıkla, doğal bir aldırışsızlıkla geçemezdi."*²⁸⁷

Ama bu, sisteme karşı hissettiği tedirginlikten büyük değildir ve silahlı kişilerin bulunduğu bu evde kendisini dışarıda düzenin vadettiği güvenli ortamdan daha emniyette hisseder. Sevda'nın bu endişesinin şahsi bir korkudan öte genel bir hissiyat olduğunu aşağıdaki satırlardaki ifadelerden anlayabiliriz:

"...

Çocuk içerden neşeyle fırlamış:

'Abiler bana silahlarını verdiler, oynadım...' diye bağıra çağıra annesine gelip onu öptükten sonra yeniden içeriye koşmuştu. Necla suçlu suçlu gülümsedi ve:

*'Evet bu böyle. Bizim gerçeğimiz bu. Sen de artık bizim gerçeğimizi yaşamaya başlıyorsun... Yeteri kadar güçlü müsün?' der gibi baktı.'*²⁸⁸

özellikle *"Evet bu böyle. Bizim gerçeğimiz bu. Sen de artık bizim gerçeğimizi yaşamaya başlıyorsun... Yeteri kadar güçlü müsün?"*

²⁸⁶ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 505-506.

²⁸⁷ Gös. yer.

²⁸⁸ Gös. yer.

Bu sisteme başkaldıran bir kitle vardır ve o kitlenin gerçeği, kendi canlarını hiçe sayarak yasama-yürütme organlarının toplumun genelinin menfaatine hizmet etmediğini düşündükleri iradesini toplum adına devre dışı bırakmaktır. Onlarda bu fikrî algıyı oluşturan sebepleri de şu şekilde sıralayabiliriz:

*“Sonra memleketteki birbiri peşisıra gelen siyasal baskılar, onu bu kez bir aydın olarak, bir sanatçı olarak yakalamış ve kimi zaman bir tutukevine kapamış, kimi zaman tutukevine kapamadan da kendi yargıları, ölçüleri ve toplum anlayışıyla tutuklanmıştı.”*²⁸⁹

İfade edilen sebeplere bakıldığında aydın ve sanatçıların tutuklanmasına ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına sebep olan şeyin fiili suçlar değil fikrî söylemler olduğu söylenebilir. Bireyin can güvenliğini sağlamakla yükümlü bir organın hem kişiyi somut olmayan sebeplerle bazı haklarından mahrum bırakması hem de onları kendilerini korumaya yönelik tutumlar geliştirmelerine sebep olarak gösterilmesi, durum nitelenmesinden ziyade onun eleştirilmesidir.

2.2.15.2. Bürokratik Sistem

Düzen, bazıları tarafından bu tür bir eleştiri söylemini aşan fiilî tepkiyle karşılanırken bazıları da bu sistemin açıklarından faydalanma yolunu bulmuşlardır. Ele aldığı konuyu çok yönlü yorumlamalarla irdeleyen yazar bu hususu da farklı açılardan değerlendirmeyi bilir. Hizmet için ayrılan bütçeyi resmîyette usulüne uygun gösterip kendi çıkarları için kullanan kişilerin eleştirisini, aşağıda alıntılanan kısımlarda genel portresi çizilen yapımcı üzerinden algılayıp eleştiriyi genele yayabiliriz.

Yapımcı okulu ihale usulüyle almıştır ama bunun için aldığı ödeneği kendi şahsi işleri için kullanarak okulun yapımını yavaşlatmaktadır:

“Gülsüm zil çalınca doğru müdürün odasına gitti:

²⁸⁹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 454.

'Gürültüden ders yapamadığımız, çocukların ilgisinin dağıldığı bir yana bir de sınıfa karşı durup pis pis sırtıyorlar.' dedi.

Bu öfkeli sözler, oradakilerin ilgisini çekmişti. Öğretmenler de müdür de olayla ilgilendiler. Hatta müdür o sırada içeri giren yapımcıya durumu anlattı. Yapımcı kısa boylu, kara, uzun eski bir paltonun içine girmiş, kendini saklamış gibi sinsi duruşlu, yaşlıca bir adamdı. Hiç üzülmeden tedirgin olmadan Gülsüm'e döndü:

'Siz geçen de şikâyet ettiydiniz. Sizden başka şikâyet eden yok.' dedi."²⁹⁰

Yapımcı, yaptığından suçluluk duyacağı yerde içinde bulunulan menfi durumu fark eden Gülsüm'ü, olumsuzluğu dile getirmekle suçlayarak sorumluluğu üzerinden atma gayretine girer. Bu kişinin *"kısa boylu, kara, uzun eski bir paltonun içine girmiş, kendini saklamış gibi sinsi duruşlu, yaşlıca bir adam"* olarak tanımlanıyor olması, onun hakkında geliştirilen bu olumsuz eleştiriye uygun düşmesi açısından sanatçının bilinçli seçimidir. Fail, bu türlü olumsuzca tasvir edilerek fiilin yanlışlığı okurun bilinçaltına olumsuz olarak kodlanmak istenmiştir.

Öğrencilerin mağduriyeti sadece yapımcı tarafından değil yönetim tarafından da defalarca görmezden gelinir:

"Ufff... Dondum. Hüseyin Bey, Çok rica ederim şu I-A nın camını taktırıverin. Çocuklar soğuktan donacaklar.'

'Hay hay hocanım, söyleyelim. Derhal taksınlar.'

Kaçıncı kez böyle söz veriyorlar Gülsüm'e. Barakanın camı bir türlü takılmıyor. Nasıl olsa bir süre sonra yeni yapıya geçilecek. Upuzun koridorları, koskoca müdür odası, yığınlarla musluğu, koridorlara takılacak yüzlerce parça camıyla yeni lisenin bitmesi bekleniyor kaç yıldır.

...

Yapımcı için bütün bu konuşmalar konuşulduğu yerde kalıyordu. Yapımcının işleri, yolunda yürüyordu. Şişli'de okulun parasıyla yapılan iki apartman

²⁹⁰ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 416-417.

çoktan bitmiş ve daire daire satılmıştı. Yapımcının eline bu apartmandan kaç milyonun girdiğini kimse hesaplamıyordu.”²⁹¹

Yapımcının art niyeti ve pişkinliği sadece yönetim tarafından değil öğretmenler tarafından da fark edilecek derecede alenidir fakat bu husus sanki olağan bir şeymiş gibi hiç kimse bunun bir hal çaresine bakma telaşına düşmez. Yapımcı, devletin parasıyla servetine servet katarken öğrencilerin mağdur olmasını önemsemediği gibi evine bakmak için evinden yurdundan uzakta her türlü çileye katlanan işçileri de sömürmekte de bir mahzur görmez:

“Yahu herif işçilerin parasını da vermemiş. Dün dövüyorlardı az daha ben girdim aralarına. İşçi Kars’tan gelmiş birkaç kuruş kazanmak için. Ramazandan önce dönecek, vermiyormuş parasını.”²⁹²

Yapımcının bunu gayet rahat tavırlarla yapmasının ve buna karşı çıkan hem kendi hem de öğrencilerin hakkını gözeten Gülsüm’ü aşağılayacak cüret göstermesinin mesuliyeti sadece okul yönetiminin zayıflığına yüklenilmemelidir. Sorumluluğun çoğu, bu projeye ödenek ayırıp ihalesini yapan ama sonrasını denetleyemeyen bürokratik sistemdedir. Burada, bireyin başkalarının hakkını kendi lehine çiğnemesinin yanında ona müsaade eden kontrol mekanizması da eleştirilmektedir.

2.2.15.3. Kadrolaşma

Aşamalar’ in yazıldığı tarihi göz önünde bulundurursak Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde yürütülen dini ön plana çıkaran siyasi zihniyet yazarımızın eleştirdiği noktalardan birisidir diyebiliriz. Zira bu dönemde kamuoyunda hükümette kadrolaşma oranının had safhada olduğuna ve hükümetin bazı kesimin faaliyetlerine göz yumduğu izlenimi sokaktaki eylemleri azaltmaktan ziyade körüklemektedir. Bu duruma dair ifadeleri, halktan biri olarak kendisini ifade etmesi adına kendisine

²⁹¹ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 428-429.

²⁹² Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 429.

tanınan grev hakkını kullandığı için evinden uzaktaki bir okula sürülen Gülsüm'ün, bu okuldaki öğretmenlerin davranışlarını değerlendirdiği paragraflarda görebiliyoruz.

“Öğretmenler odasında gerici, tutucu ne kadar gazete varsa hepsi bulunuyordu. Kimi, okula postayla, parasız yollanıyor, kimini öğretmenler getiriyorlardı. Gülsüm evden her sabah gazetesini alıp geliyordu boş derslerde okumak için. Sonra, öğretmenler odasına yabancı olan, yenilik olan, şaşırtıcı olan, alışılmışın çok dışında olan bu gazeteleri bırakıyordu evine giderken.

...

İlk günlerde kimileri birbirlerine soracak oldu o gazeteyi nereden bulduğunu, niçin okuduğunu, kızacak oldular biraz. Alışkanlıklardan, düşüncelerindeki, inançlarındaki yenilenmemiş olmanın verdiği tutuculuktan rahattan ötürü homurdanacak oldular. O anda gazeteye bakmakta olan, eğer o şişman, aydın görünümlü Osman Bey, karısı ya da akademili resim öğretmeni değilse ürker kendini savunmaya geçirdi:

‘Vallahi benim değil. Ben burada buldum...’²⁹³

Burada okula –ki milli eğitim müdürlüğüne bağlı bir okul olmasıyla daha denetimli olması gerekmektedir- gazetelerin, özellikle belirli bir fikri savunan belirli bir kesimin okuduğu belli olan gazetelerin, ücretsiz gönderiliyor olması ilginç bir noktadır. Bu gazetelerin öğretmenler tarafından kabul görüp Gülsüm'ün okula götürdüğü gazetelerin hoş karşılanmaması da ücretsiz gönderilen gazetelerin hem genel nezdinde hem de yönetim açısından kabul gördüğünü gösterir. Devletin halkın genel kanaatine yakın bazı durumlara göz yumması ise halkın teveccühünü kazanmak için bazı hassasiyetlerin resmî makamlar yoluyla kullanıldığının göstergesidir.

²⁹³ Afet Ilgaz, *Aşamalar*, s. 430.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GEÇİŞ EVRESİNDE SOSYAL TENKİT

Yazar, altmış darbesini, yetmiş muhtırasından sonra sivil görünen askeri güdümlü yönetimin toplum üzerinden kurduğu baskıyı, seksen darbesini ve bu darbelerin sonuçlarını halktan biri olarak derinden duyumsamıştır. Bu sürece dair görüş ve fikirlerini ise *Eşiktekiler* hariç diğer iki romanlarında okuyucuya dolaylı ya da direk olarak yansıtmıştır.²⁹⁴ Bu bölümde inceleyeceğimiz *Garip Bir Dava*²⁹⁵ ve *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*²⁹⁶ adlı romanlarında 24 Ocak Kararları'nın

²⁹⁴ Çünkü *Eşiktekiler* romanı yazılma tarihi itibarıyla bu süreçlerin dışında kalır.

²⁹⁵ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, 1. baskı, FA Matbaası, İstanbul 1987, 142 s.

Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Eser, arkadaşının eşine yüklü bir miktar parayı borç verip geri alamayan Şair bir kadının uğradığı haksızlığın olağanüstü bir mahkemede görülme süreci üzerinedir.

Özet: Roman boyunca mahkemede, Şair'in yüklü bir miktar parayı arkadaşının eşine senetsiz, sözleşmesiz vermekte haklı olup olmadığı tartışılır. Bu ana konu etrafında 24 Ocak kararlarını ve bu kararlardan hemen önce bankerlere faiz karşılığında yatırılan paraları batıran bankerlerin mağdur ettiği insanların yanında bireyin şahsi zafiyet noktaları, okuyucuya inceliklerle verilmeye çalışılır. Ama romanı ilginç kılan kısım bu davanın görüldüğü mahkemenin olağanüstü nitelikleridir. Bu nitelikler özetle şunlardır: Zihin okuma aygıtı ile istenildiği zaman mahkemede bulunanların düşüncelerinin sese dönüştürülebilmesi, şahit ve tanıklar dünyanın neresinde olursa olsun sesli bir aygıtla mahkemeye bağlanabilmesi, herkesin istediği zaman söz alabilmesi ve istenilen her vakitte mahkeme tatil edilebilmesidir. Mahkemenin tanıdığı özgürlüklerin en uç noktası, bu mahkemede cinayet bile işlenebiliyor olmasıdır...

²⁹⁶ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, 1. baskı, FA Matbaası, İstanbul 1989, 142 s.

etkileri hariç siyasi ve sosyalist söylemlerin yoğunluğunun, fark edilebilir derecede azaldığını ve *Eşiktekiler* romanında fark edilen bireysel bir düzleme dönüş yaptığını görüyoruz.

Ama eserlerde, bu bireysel yaklaşımla toplumsal eleştirilerde bulunulurken sosyalizme dair imgelerin az da olsa varlığını koruması, bunun yanında İslâmî imgelere dair gelişen olumsuz yaklaşımın eleştirel düzlemde tarafsız düzleme kayarak bunların romanlarda daha ılımlı bir şekilde kullanılmaya başlanması, yazarın fikir evreninin değişmeye başladığının ön belirtileridir.

3.1. Dönemin Sosyal Olaylarına Genel Bakış

Bu bölümde incelemek olan romanların yazılış yılları 1983-84²⁹⁷ yılları gibi kısa bir zaman dilimini kapsadığı için önceki dönemde bahsi geçen 12 Eylül 1980 darbesinin etkisinin devam ettiğini belirtmek yeterli olacaktır. Ama 24 Ocak Kararları bu romanların içeriğinde yer bulduğu için bu etkeni kısaca açıklamak bazı hususların daha net anlaşılması için gereklidir.²⁹⁸

Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu; Roman evlenmeden çocuk sahibi olmuş bir bayanın yaz tatili sürecini anlatan, süresi, kapsamı ve kahraman kadrosu çok da geniş olmayan bir eserdir.

Özet: Anne-kız, tatillerini annesinin memleketi olan İzmir'in küçük bir kasabasında yapıyorlardır. Tatil genel hatlarıyla, anne kızın denize girmesi, dinlenmek adına uyuması, eğlenme adına komşuya televizyon izlemeye gitmesi, kızın annesinin ise günlük yazması ve karşı binanın inşaatında çalışan ustalarla girdiği laf dalaşına girmesi rutininden ibarettir. Ama bu sıradanlık annenin kendisinden yaşça küçük olan bir gence âşık olmasıyla bozulur. Okur, bu ana ve ara konular aracılığıyla feminizm, kadın erkek ilişkileri ve din üzerine bir takım fikirlere maruz bırakılır. Roman, anne ve gencin evlenmesiyle sonlandırılır.

²⁹⁷ Romanların basım yılları ile son sayfada belirtilen bitirme yılları birbirinden farklılık arz etmektedir.

²⁹⁸ 1980-1987 arası dönem bir önceki bölümde ayrıntısıyla bahsedildiği ve bir sonraki bölümde de 1987-2010 arası değerlendirileceği için bu bölümde bir roman başlı başına 24 Ocak Kararları'nı konu edinmesi dolayısıyla bu bölümde sadece bu ekonomik kararların mahiyet ve etkilerinden bahsedilecektir.

3.1.1. 24 Ocak Kararları²⁹⁹

Ekonomik ve siyasî istikrarsızlığın zemin hazırladığı 1977 yılındaki ekonomik bunalıma önceki dönemlerde alınan tedbirler çare olamamıştır. Bu yıl, ekonomideki tıkanıklığın alınan önlemlerle aşılamayacağını fark edildiği, daha köklü ve gerçekçi kararlar almadan bu krizi aşmanın mümkün olmadığını yönetimce kabul edildiği bir yıldır. Daha önceki dönemlerde ekonomik dengesizliğin ödemeler dengesizliğinden kaynaklandığı düşünülerek o yönde kararlar alınmış fakat bu dönemde, bu kötü gidişin tek sorumlusunun ödemeler dengesi olmadığı ekonomik politikadan kaynaklı yapısal probleminden kaynaklandığı anlaşılmıştır.³⁰⁰

Bu ekonomik yapının yapısal niteliğini kısaca açıklamak gerekirse; Türkiye ekonomisi, yıllardır içe dönük bir büyüme stratejisi izlemiş ama bunun yanında üretim ve kaynağının üzerinde bir tüketim sergileyen, bu açığı da dış desteklerle kapatmaya çalışan bir model üzere gelişimini sürdürmüştür.³⁰¹

Bu görüş doğrultusunda 1977 yılında alınan tedbirler, şu üç ana başlık altında toplanabilir:

- 1) Türkiye'nin dış ekonomik dengesini düzeltmek amacıyla ihracatın artırılması
- 2) Enflasyonist gidişatın durdurulması
- 3) Açıkları büyük boyutlara ulaşan Kamu İktisadî Teşebbüslerini kendi kendilerini finanse edecek hale getirerek, bunların bütçeye bindirdiği yükten kurtulmak.³⁰²

Ama bu önlemler kendi içerisinde bile tutarlılık göstermediği için fazla etkili olmamıştır. Alınan önlemler:

- 1) Enflasyonun %81,4'e yükselmesine,
- 2) Fiyatlarda ikili kurun yaygınlaşmasına,

²⁹⁹ Yazarın bu kararlar hakkındaki görüşü şu şekildedir:

“Esasen iş, Türkiye'nin işi, rahmetli Özal'ın 24 Ocak kararlarıyla, bağlanmış. Türkiye bir açık pazar haline getirilmiş. IMF'ye bağlanmış ve Türk tarımı, başka sahip olduğumuz şeylerle birlikte zayıflatılmaya başlanmış. Zamanla hayvancılık, et ve süt ürünleri, yerli vasıflarını kaybettiler. Sonra şeker, tütün, pamuk gibi tarımın belkemiğini teşkil eden, sanayimizi de etkileyen turpanlar atıldı tarımımıza.” (Afet Ilgaz, *Yarım Kalan “Devrim”*, s. 113.)

³⁰⁰ Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, 3. baskı, Maki Basın Yayın, Ankara 2005, s. 182.

Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

³⁰¹ Gös. yer.

³⁰² Fikret Başkaya, *age.*, s. 183-184.

- 3) Merkez Bankası'nın piyasa üzerindeki otoritesini yitirip yeraltı ekonomisinin (karaborsa, bankerler vs.) etkinlik alanının yaygınlaşmasına,
- 4) Yatırımların aleyhte olacak şekilde durmasına,
- 5) Sanayi sektörünün kapasitesinin azalmasına,
- 6) Bazı tüketim ürünlerinin temininde sıkıntı yaşanmasına,
- 7) Yaygınlaşan spekülasyonlar sonucunda gelir dengesinin ücretli ve dar gelirli vatandaş aleyhinde bozulmasına engel olamamıştır.

Bu maddi tıkanıklık IMF (International Monetary Fund- Uluslararası Para Fonu) ile yapılan Stand-By anlaşması ile (Temmuz 1979) Türkiye'ye 325 milyon dolarlık, OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development- Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü) ve Batılı Bankalardan sağlanan 600-700 milyon dolarlık ek kredi olanağı ile aşılmaya çalışılır.³⁰³

Bu önlemler kısa vadede çözüm getirirse de ekonomik gidişatın daha uzun vadeli kesin çözümlere ihtiyaç duyduğu gerçeğinin gerekliliğiyle 1980 yılında, 24 Ocak Kararları olarak bilinen kısa vadede vatandaş mağdur eden ama uzun vadede çözüm olanağı sunan bir model geliştirilip sıkı bir şekilde uygulanmaya başlanır.³⁰⁴ Bu modelin geliştirilmesinde ilham kaynağı Neo-liberal iktisatçıların bu modelin gerekliliği ve başarısına dair öne sürdüğü Güneydoğu Asya ve Lâtin Amerika ülkelerinin ekonomik anlamda düzelmeleri ve büyümeleridir.³⁰⁵ Bu ülkeler dışa dönük ekonomi modeliyle gerçekten de hem ekonomilerini büyütmüşler hem de vatandaşının refah seviyesini üst noktalara taşımışlardır.³⁰⁶

Bizde uygulanan ekonomik politikanın modelini kısaca şemalaştırırsak:

1. Ekonomik politikaya ilişkin kararlar
 - A) Dış ticaret gelirlerini artırmaya yönelik önlemler
2. Destekleme ve fiyat istikrar fonu
 - B) Fiyatlarla ilgili düzenlemeler
 - C) Yabancı sermayeye yönelik teşvikler
 - D) Faiz politikası reformu
- 2- Oluşturulan yeni kurumlar ve düzenlemeler
- 3- Yasal düzenlemeler³⁰⁷

Bu başlıkların hepsini ayrıntılı açıklamak, asıl anlatmak istediğimiz konunun kapsamında olmadığından vatandaşın neden bu kadar mağdur olduğunu

³⁰³ Fikret Başkaya, *age.*, s. 186-187.

³⁰⁴ Fikret Başkaya, *age.*, s. 188.

³⁰⁵ Fikret Başkaya, *age.*, s. 224.

³⁰⁶ Bu ülkelerin ekonomik büyüme şablonu için bkz. Fikret Başkaya, *age.*, s. 227.

³⁰⁷ Fikret Başkaya, *age.*, s. 190-202.

daha belirginleştirmek adına sadece fiyatlarla ilgili düzenlemeler ve faiz politikası reformunu gereğince açıklayacağız.

Öncelikle fiyatlarla ilgili düzenlemeler başlığı altındaki düzenlemeler gereği, Fiyat Kontrol Komitesi'nin kaldırılmasının etkilerinden kısaca bahsedelim. Bu komitenin kaldırılmasıyla serbest fiyatlandırılmanın önü açılmış ve fırsatçılar çeşitli söylentiler yayarak bazı ürünlerin fiyatlarını kendi çıkarları doğrultusunda artırmıştır. Zamlara birkaç örnek:

*8 Şubat 1980'de lastik fiyatları %42,52,

*18 Mart 1980'de ilaç fiyatları %52,

*7 Nisan'da çeşitli petrol ürünlerinin fiyatı %13-33 oranında artış göstermiştir.

Bunun dışında bir başka önemli nokta da, ücret malları denilen ve emekçi kesimin yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçlarındaki devlet desteğinin kaldırılmasıdır. Hem fiyatların serbest kalması hem de devlet desteğinin çekilmesi işçi vatandaşın sırtındaki yükü daha da artırır. Bütün bunlara ek olarak, 12 Eylül sonrasında, daha önceki dönemde işçilerin haklarını korumaya yönelik yasal düzenlemeler kapsamındaki toplu sözleşme, grev ve lokavtla alakalı kanunlarının yürürlükten kaldırılması, ekonomik anlamda zaten sor duruma düşen emekçi kesimini iyice güvencesiz bırakır.³⁰⁸

Kısa vadede vatandaşın mağduriyetine yol açan bir diğer ekonomik karar faiz politikasına yönelik kararlardır. Haziran tarihli ve Temmuz 1980'de yürürlüğe giren kararnameyle birlikte 6 ay 2 yıl vadeli "*Hamiline Yazılı Mevduat Sertifikası*" çıkarma yetkisi bankalara verilir. Bu sayede banka faizlerinin bürokratik müdahalelerle enflasyonun altında tutulmasının bir sonucu olarak emlakçı ve komisyoncu unvanıyla faaliyet gösteren ve halka bankaların verdiği faiz oranlarının kat kat üzerinde faizle mevduat geliri sunan bankerler batır. Bazıları da altına girdikleri borç yükünü ödeyemeyecekleri için yurt dışına kaçar:

"Bankaların çoğu, ya devlet bankası oldukları için sıkı düzenlemeye tabiydiler, ya da holding bankaları olduklarından banka fonlarını sadece kendi üretim şirketlerine yatırmaktaydılar. Büyük bankaların hisse senedi ve tahvil satışıyla uğraşmamaları, (bu terim Türkiye'de yanlış kullanıldığı için banker denilen) simsarlara fırsat yarattı; hisse senedi ve tahviller "ikinci bir gelir arayışındaki halk tarafından kapışıldı.

Simsarlar bankacılık işlerine de girdiler, (%140'a varan) son derece yüksek faiz oranları sunarak fon toplamaya çalıştılar. 1981 yılı sonunda hükümet bu piyasada bir takım düzenlemeleri kabul ettirmeye çalıştığında ve borçların geri ödenmesinde asgari güvenilirlik ölçütleri getirdiğinde, 300'ün üzerinde simsarlık

³⁰⁸ Fikret Başkaya, *age.*, s. 193-194.

kuruluşu çöktü. Ani bir panik baş gösterdi; bazı simsarlar müşterilerince öldürüldü; birçokları ise ülkeden kaçtı. 22 Haziran 1982’de, Türkiye’nin on birinci en büyük bankası olan Banker Kastelli de çöktü ve sahibi Cevher Özden yurt dışına kaçtı. Bunun sonucunda Turgut Özal ve bazı bakanlar istifa etmek zorunda kaldılar.”³⁰⁹

Sonuç olarak, bu kararnameyle banka mevduat oranlarının “*organize olmayan para piyasası*”na nispet çoğalmasıyla, birikimlerini yüksek faiz geliri umuduyla bankerlere yatıran halk, bu piyasanın çökmesiyle büyük bir mağduriyet yaşar. Her ne kadar devlet bu paraların ödeneğine dair güvence verse de bu ödemelerin vadesi çok uzun olmasıyla ve zaten yüksek faiz geliri ümidi yıkılan halk, paralarının uzun vadede bankalarda ipotek edilmesiyle ikinci bir mağduriyet yaşamış olur.³¹⁰

3.1. Romanların Sosyal Tenkit Açısından Değerlendirilmesi

Her iki romanı sosyal tenkit açısından değerlendirmeye tabi tuttuğumuz zaman karşımıza önceki bölümde olduğu gibi ana hatlarıyla birey toplum ve sistem eleştirisi çıkar. Ama buradaki eleştirilerin arka fonunun yavaş yavaş değiştiğini yapılan eleştirilerin mahiyetinden, ifadelerin keskin olmayışından ve daha bireysel düzlemde ilerlemesinden anlayabiliyoruz. *Aşamalar*’daki sosyalist fikirler etkisini sürdürmekle birlikte bunların renginin bulanıklaştığını ve bazı ifadelerde dine dair eleştirilerin yumuşadığını, sistem eleştirisinin de keskinliğini yitirip eleştirilerin daha bireye yönelik bir hal aldığını görebiliyoruz. Eserden bir bölümle yargımızı desteklemek için şu paragraflara yer vermek yanlış bir tutum sayılmayacaktır:

“‘Anne’ dedim; ‘dinsel bilincin egemen olduğu bir toplum düzeninde biz seninle böyle rahat, sereserpe yaşayabilir miydik... Sen şort giyebilir, yalnız başına plaja gidebilir, raki içebilir miydin?’

Annem biraz düşündü: (Kazandığı ve kazanılmış haklarını önemsiyordu.)

‘Evet’ dedi, ‘haklı olabilirsin. Bin Bella’nın da Garaudy’nin de karıları sıkma başlıydı. Belki de bütün bu hoş özgürlükten yoksun kalmak zorunda kalacak ve buna katlanacaktık.’ Sonra işi alaya boğdu. ‘Belki de kendi havuzlarımızda girecektik suya ve kimse görmeden yüzecektik. Kimbilir belki böylesi daha iyi olurdu...’ Bir süre gözlerini kısarak karşımızdaki denize baktı. Sonra ciddiyetle beni azarlamaya başladı:

³⁰⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 30. baskı, İstanbul 2015, s. 441.

³¹⁰ Fikret Başkaya, *age.*, s. 197.

'Yahu anlamıyor musun? Tolstoy kiliseye karşıydı. Ben de bağınazların kurallarına ve her türlü bağınazlığa karşıyım. Kurallar çirkindir her zaman, her zaman... Bilinçten söz ediyorum, bilinçten... O evrensel ve birleştirici bilinçten. O kadar aydın ve çaplı kişiler gerekir ki bilinci oluşturabilmek ve geliştirebilmek için... Tabii çok, zor...' ³¹¹

Bu kısımda görüyoruz ki sorgulama devam etmekte ama bu sorgulama dinden ziyade, dini yaşayanların algı ve tavırlarınadır. Yani, sosyalizm fikirlerinin etkisiyle toluma ve dine karşı takınılan topyekûn sorgulama tavrı yerini, yaşayış ve algılayışa yönelik fark edilen yanlışlar üzerine kısmi eleştiriye bırakmıştır.

3.2.1. Modern Birey

Modern birey tipinin, toplumu ve muhatabı olan diğer bireyleri hiçe sayıp merkeze kendini koyma tutumuna yönelik tespitlere önceki romanlarında olduğu gibi bu eserlerinde de yer verilir.

Ferdin artık başkalarının acısına üzülecek, muhtaçlığına çare arayacak ne zamanı ne de merhameti kalmıştır. Başkalarının bedelini ödediği yardımı bile sahibine ulaştırmakta gönülsüz bir hal içerisine girer. *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*'ndeki şu ifadelerde yazar, bu konuya dair tespit ve tavrını açıkça ortaya koymuştur:

"Şalvarı da feracesi de kat kat yamalıydı ve heybesini, çanta gibi omzuna atmıştı Ninecik. Pek anlayamadım ama herhalde et istedi. Patron da:

'Biz hepimiz işçiyiz burda, patron yok.' Diye onu sepetlemeye çalışıyordu. Bu arada sabahın bilmem kaçından beri çalıştıklarını ve bu yüzden boğazlarını doyurduklarını eklemeyi de unutmadı tabii. Kadıncağız kararsız ve sakın orda dikilip duruyordu. Annem kasaba:

'Yarım kilo kıyma yapın bu nineye. Parasını ben vereceğim.' dedi. Yanında fazla parası yoktu. İşte, sonra gelip bileziğimi sattık...

Adam iki bin liralık kuzu yapıp yapamayacağını sordu anneme, üstünü nineye verecekti etin. Annem de razı oldu buna. Ama nineye koyduğu etlere baktık, yağ içindeydi. Annem itiraz edecek oldu.

³¹¹ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 49.

'Onlar yağı daha çok severler bakma sen.' diyen kasap artık nineyle meşgul olamayacağını belirtmek üzere bizim etlerle uğraşmaya başlamıştı.³¹²

Kendisinden yardım isteyen Nine'ye karşı kasabın tutumu, onu anlamaya çalışmaktan ziyade onu, "sabahın bilmem kaçından beri çalıştıklarını ve bu yüzden boğazlarını doyurduklarını" ifade eden söylemlerle rencide etmeyi tercih etme yönündedir.

Orada alışveriş için bulunan kızın annesinin kasaba, Nine'ye vereceği etin bedelini ödeyeceğini taahhüt etmesine rağmen onun, etin iyi taraflarından değil de yağlı taraflarından vermesiyle olay iki yönlü suiistimale dönüşür. İlki Nine'ye yönelik ikincisi de ona yardım etmesini rica eden kahramanın iyi niyetine yöneliktir. Bu şekilde bir ortam betimleyip diyalogları bu şekilde geliştiren sanatçı, bu küçük örneklem üzerinden aslında her zaman diliminde her yerde görülme ihtimali yüksek insanî olmayan bu eyleme dikkat çekmiş bu sayede okurda farkındalık oluşturmak istemiştir.

Romanın başka bir yerinde bazen hakka hukuka riayet eden bireyi, bazı noktalarda insanların şahsî alanına ve onlara karşı sahip olduğu sorumluluklarına çok da önem vermeyen tutarsızlık içerisinde görürüz. Sanatkârın, toplumda var olan bu kişileri okura sunarken onlara dair ayrıntıları birincil yakınlarını aracı kılarak eleştiriyi doğru olma ihtimali yüksek gerçeklerle desteklemesi, roman tekniği açısından eseri sağlam zemine konumlandırırken okurda oluşması muhtemel şüphe ihtimalini ortadan kaldırarak muhatabına verdiği mesajdaki samimiyeti artırır:

"'İnanır mısın' dedi, 'aşırı bir 'hak'ka saygısı vardı babamın. Birisinin bir başkasına hakkı geçecek diye ödü kopardı.'

'Hadi hadi!...' diye atıldı anneannem ordan. Kızgın kızgın:

'Bana yaptığı haksızlıkları, hatta sana yaptığı haksızlıkları nasıl unuttun?'

*'Çok haklısın...' Annem duraksayarak konuşuyordu.'*³¹³

Bir diğer eserinde, başkalarına karşı hissetmesi gereken sorumluluğu kendi çıkarlarının gölgesinde görünmez kılan birey, muhatabını bu muamelelere maruz bırakarak insanî duygularından ve fikirlerinden dolayı onun suçluluk duymasına sebep olur. Ve bu durum yaygınlaştığı için de, insanlığın lehine olan davranışlar suç olarak görülmeyle insanlık dışı davranışlar ise normalleşmeye başlar:

"'Suçluyum tabii' dedi kadın. 'Çünkü "iyilik" yapan bendim.'

³¹² Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 45.

³¹³ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 136.

Bu cevabında biraz suçlu olmadığına değgin bir inancın yattığı anlaşılıyordu. Yerleşik toplum ve ticaret ahlâkıyla alay etmek için kendisini suçlu olarak tanıtıyor ve sonunda ‘suçlu’ olmadığına anlaşılmasını böylece hazırlıyor gibiydi. Suçlu olmadığına inandığı da bu alaycı cevabından ve duruşundan anlaşılıyordu.”³¹⁴

İyilik yaptığı için kahramana kendisini suçlatan iradenin, olağanüstü bir mahkeme de arkadaşına güvenerek kocasına yüklü bir miktarı senetsiz borç vermesinden dolayı yargılatması, üstelik de sanığa kendisini suçlu olarak tanımlatması, bu açıdan değerlendirildiğinde daha da fazla bir önem kazanmaktadır. Suçlu olmadığına inanan birinin kendini suçlu olarak tanımlaması, bu amacı taşıyan iradenin üsluba kazandırdığı bir incelikler. Bu, insanlar arasındaki ilişkinin sağlıklı devam edebilmesi için olması gerekenin suç olarak nitelenmesi hususu, romanın devamında eleştirinin etkisi artırılmak istenircesine devam ettirilir:

“Bu arkadaşımın ilk kişisel sergisine gitmiş, onun ordaki heyecanına tanık olmuşum. Yani bir heyecanı paylaşmış bulunuyordum artık. Çok fena, çok... Evet... En fenası bu işte. Bir şeyi paylaşmaya başlamak... Bunun için, paylaşma duygusundan nefret eder oldum gitgide ya...”³¹⁵

Paylaşmak, toplumsal sistemin gereksinim duyduğu bireyler arası bağlılığın devam edebilmesi için fertler arasında kurulması gerekli güven ortamının tesis edilebilmesi adına olmazsa olmazdır. Ama burada pişmanlıkla bahsedilen bir eylem, hatta kendisinden nefretle bahsedilen bir hassa olarak bahsettirilmesi yazarın kasıtlı tercihidir. Bu suçun sorumluluğunu sanatçı, kişiler arasındaki etkileşimin mahiyet ve niteliğini belirleyen toplum sistemine, daha özel bağlamda, ekonomik olarak vatandaşları yoksullaştırarak temel ihtiyaçlarını temin etmek için başkalarını suiistimal zorunda bırakan 24 Ocak Kararlarına atar:

“Paylaşma mümkün değildir. Hele artık bu çağda ve bu ülkede, 24 Ocak kararlarından sonra... Geleceğin erdemi belki bu ama bilmiyorum, şimdi değil. Acı, üzüntü ve kötülük getiriyor. O duyguyu istemiyorum. O duyguyu istemiyorum.’

‘Peki siz hangi duygudan yanasınız şimdi?’

‘Bencillikten yanayım. Mutluluğun tek anahtarı budur. Bencillik. Size şimdi o ilk kişisel sergisinde tanıdığım hanımı anlatayım’ diye sürdürdü konuşmasını Suçlu.”³¹⁶

Yaşayabilmek için maddi ve manevi anlamda olması gereken dengeyi korumak için insanlar artık bencil olunması gerektiğine inanmaktadırlar. Bencillikten

³¹⁴ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 7

³¹⁵ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 11.

³¹⁶ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 14.

yana olanlar mutlu olmakta, başkalarını düşünenler, başkalarına güvenerek onlarla kendinden bir şeyler paylaşanlar ise kendilerini suçlu addederek mutsuzluğa sürüklenmektedir. Mutsuzluklarını, ona sebep olanlara ifade ettikleri şu satırlarla ifadesi durumun somutlaştırılmasıdır:

“Sanırım gerçek bütün çok yönlülüğüyle belirtilmeye çalışılmış ve şair bir de şunu hatırlatmış onlara:

‘Bana sırlarınızı emanet ediyor ama imzanızı güvenemiyorsunuz. Bense imzama her zaman sizin için kullandım.’ ”³¹⁷

Şair’in kendisine güven duyulmadığını hem de kendi fedakârlıklarına rağmen samimiyetine inanılarak kendisine güvence verilmemesini muhabetine ifade etmek suretiyle sorguladığı bu satırlardan sonra ona layık görülen bu muamelenin sadece Şair’in değil tüm insanlığın kaybı olarak nitelendirildiği ifadelerle sanatçı, bu durumu nasıl değerlendirdiği belli ederek yorumu okura bırakmak istememektedir:

“ ‘Kendisine, her ne nedenle olursa olsun, her ne ölçüde olursa olsun yardım elini, desteğini uzatmış, “YÜREĞİNİ SUNMUŞ” bir kadına kocasına gösterdiği bağlılığı, köleliği ve belki artık yararsızlaşmış güveni keserek yakınlaşmalı, onun senedini imzalamalıydı. Bu dostluktan çok güzel ürünler yeşerebilirdi. Bundan da sonuçta, insanlık kazançlı çıkardı.’ ”³¹⁸

İnsanlar kendi şahsiyetini her şeyden üstün tutarak mensubu olduğu topluluğun çıkarlarını dolaylı olarak da aslında kendi kazancını riske atmaktadır. Olayları irdeleyen, sorgulayan ve edimlerini belirli bir amaçla kurgulayan hâkim bakış açısının, bu hususa tarafsız yaklaşma kaygısıyla ya da olayı farklı açılardan değerlendirme içgüdüleriyle gerçeğin çok yönlü tetkikini yaptığı alıntılanan metin parçasında; Şair’in iyi niyetinin kullanılmasını doğal bir hadise gibi göstermeye yönelik şu ifadelerin metinde yer bulması, herhangi bir kişinin suçluluk duyduğu bir anda, kendi kendini savunması olarak algılanabilecek bir monolog mahiyetindedir ve esere hem renk katmakta hem de yapılan yanlışın altını ustalıkla çizmektedir:

“Yargıç’a korkuyla baktı:

‘İnsan sevdiği birini neden kullanmasın? Bu çok kötü bir tınısı olan ama ona bu anlamı biz yüklüyoruz. O da bir sözcük işte. Ötekiler kadar suçsuz. Öteki sözcükler kadar. Sevgi ve kullanma, yararlanma... Neden bunların arasına Çin Seddi örüyorlar. Sevginin bu derece katıksız, havada bir duygu olduğunu nasıl öne sürebilirler? Sevgide her şey vardır. Sevgi’yi salt sevgiyi kullananlara bir bakın ve sorun. Sorguya çekin. Tamamen suçsuz olamazlar bu anlamda. Sevgi kullanıldığı

³¹⁷ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 92.

³¹⁸ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 122.

oranda anlamlı ve çok sesli olur, yaşar. Pamuğa sarılıp sandığa kaldırılmış bir sevgi, sevgi değil, olsa olsa bir hastalıktır, bir dengesizliktir.’ ”³¹⁹

Kendi algısına göre “kullanmayı” bir yanlış olarak yorumlamayan bilincin bu savunması, kişinin hangi tarafta olduğuna -kullanan ya da kullanılan - göre farklı anlamlar kazanır. Arkadaşının kendisine duyduğu güveni kötüye kullanan kahramanın aksine başka bir kahraman bu savunmayı olumsuzlamak adına şu cümleleri kurar:

“Fırça Saç, biraz ciddileşmişti, çünkü kızmıştı. Ayağa kalkarak, meydan okuyan bir tavırla:

‘Kullanma tek taraflı bir eylemdir.’ Dedi. ‘Boyuna alır boyuna alır ve doymaz. Sevgi ise karşılıklı çabalarla yaşayacak bir duygudur ve insanlığın geleceğini sevgi kurtaracaktır. Sevginin kullanılmasına göz yumanlar, tek taraflı büyümeye ve şişmeye göz yummuş olacaktırlar ve büyüyen, en sonunda ‘istila edecektir.’ ” ”³²⁰

Yani gerekçesi ne olursa olsun bir eylemden herhangi bir taraf zarar görüyorsa amaç, sonucun sahip olduğu kötülüğün sorumluluğundan kurtulamaz. Verilen bu masajla yazar romanın sonunda Şair’i suçlu olarak gösterse de aslında “ben bu mahkemede, insanlığı yaşatacak ve onu kötülöklere karşı koruyacak bunun yanında bireyler arasındaki her türlü ilişkiyi olumlu anlamlarla her şekilde destekleyecek sevgiden ve dostluktan yanayım” der gibidir.

3.1.1. Toplum Eleştirisi

Kendisini toplumun dinamiklerinden üstün tutan insanların bir araya gelerek oluşturduğu toplum, manevi değerleri başkaları söz konusu olduğunda fazlaca önemsemeyecektir. Böylesi bir toplumun sorgulanması bazı noktalarda mahkûm edilmesi, bireyi eleştirmekten kaçınmayan yazardan beklenilmesi gereken bir tavidir.

Sanatçı maddiyatın fazlaca ön plana alınmasını işin içine birazda siyaset³²¹ katarak eleştirir:

³¹⁹ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 131.

³²⁰ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 132.

³²¹ Halk siyasileri bazen siyasilerin konuşmalarından, bazen konuşmalarının icraatla uyuşmadığından ama çoğunlukla gazetelerin onlar hakkında attığı manşetlerden tanır. O dönemin gazete manşetlerinden birkaç örnek vermek halk nezdinden ya da kamuoyu nezdinde ki ANAP algısını yansıması açısından yerinde olacaktır:

“Turgut Özal’ın damadı Asım Ekren’in İznik’te yaptırdığı yaz villasının değeri 600 milyon. (Hürriyet, 3.1.88)

“‘Sen miymintisın de Uğur’ dedi annem. Çocuk şaşakaldı.

‘Neden abla?’

‘Bana bak, ülke Anap’ın ülkesi. Paraya saygı gösteren adamlar bunlar. Parayı sayan gerçekçi herifler. Senin ağırlığını koyman; o kasabaya gerçekten yararlı bir iki iş görmen karşısında seni sayacaklarıdır. Şimdi öyle otuz yıl öncesinin amansız ve düşmanca solculuk sağcılık bağnazlığının kaldığını sanmıyorum. Kasabaya yararlı iş görmekten falan söz ettim, şunu desem daha doğru olacaktı: Sen ne kadar iyi kazanan, rağbet gören, aranan, ister istemez gelinen bir kitapçı olursan, saygınlığın o kadar artar. Eh bunu yapabilirsin sanıyorum. Ailene de bunu kabul ettirmen, ağırlığını koyman, istediğinle evlenme hakkın o kadar meşru olur o zaman.’”³²²

Toplumun artık paraya daha çok önem veriyor olmasını olumsuz çağrışımlar yaratacak şekilde ifade edildiği bu satırların haricinde eserin başka kısımlarında eleştirinin alanı, toplumu tek bir kişiden fazla önemseyen, bazen yararlı, bazen de toplum çıkarı uğruna bireyi suiistimal etmesi yönüyle zararlı olabilen toplum baskısı karşısındaki fert açmazını kapsayacak şekilde genişletilir:

“‘Bana bak yavrum, biz her şeyden kaygılanıp hayatı kendimize zehir ediyoruz ya... Deliyiz biz deli... İnsan doğası diye bir şey vardır ki, o hiç şaşmıyor, pusula gibi doğruyu gösteriveriyor hemen. Bakkala bugün bir kız geldi biz oradayken hatırlıyor musun? Yeşl gözlü, güzel bir kız.’

‘Evet...’

‘Bakkalın ona bakışlarını, gülümseyerek bakışlarını gördün mü?’

‘Evet.’

‘Kızın da ona bakışlarını gördün mü?’

‘Eveet...’

ANAP’lı Milletvekili Mustafa Taşar, ANAP Kurultayı ile ilgili liste üzerine: “‘Semra Özal beni sever. Listeden çıkarmaz. Ben ailenin manevi evladım.” diyor. (Bulvar, 8.6.88)

Turgut Özal’ın eski Bakanları lojmanlarda kalacak otomobil ve şoför verilecek. (Cumhuriyet, 3.1.88)

Bakanlara 3 katlı, villa-lojman... Müsteşarlara da... (Tercüman, 10.4.88) (Bülent Habora, Turgut Özal Dosyası, 2. basım, Habora Kitabevi, İstanbul baskı yılı belirtilmemiş, 93 s., s. 13-14.)

Kamuoyunda bu şekilde lanse edilen ANAP liderine halkın teveccühü de şu şekildedir:

Turgut Özal’a Antalya’da helikopterle gülsuyu döküyorlar. (Bulvar, 14.3.88)

Turgut Özal gelecek diye Ankara’da bir camide Cuma namazı 9 dakika geç başlatılıyor. (Hürriyet, 26.3.88)

İzmit’te helikopterden inerken yere basmasın diye serilmeye çalışılan, ama pervane yüzünden uçuşan halılar. (Sabah, 27.5.88) (Bülent Habora, age., s. 10.)

Gerçekliği tartışılmaya açık bu gazete manşetlerinin aynı yıla ait olması bilimsel açıdan değerini düşürse de bir yıl boyunca bu tür haberlere maruz kalmış halkın ANAP hakkında az da olsa menfi düşüncelere kapılma ihtimali yüksektir. Halktan biri olan yazarın da böyle bir etkilene yaşamış olması ya da bu taraflı gibi görünen haberlere ironi olarak böyle bir üslup kullanmış olması ihtimal dâhilindedir.

³²² Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 17.

*‘İşte bu adam oruç tutan, teravihe giden, karısı ve çocukları olan, benim raki alırken utandığım, ezilip büzüldüğüm, adeta kendime suç ortağı yaptığım adam. Ama o kızıdan hoşlanıyor işte, ne yapsın... O çokbilmiş karısından...’*³²³

Kendi öz benliğinin yönlendirmesini, geneli kıstas olarak dizginlemeye çalışan bakkal örneği üzerinden yürütülen çıkarımla yazarın şahsî fikri olduğu çok belli olan şu cümleler, bize bu parçanın romanda yer bulmasının amacı hakkında ipuçları vermektedir:

*“‘Bana bak yavrum, biz her şeyden kaygılanıp hayatı kendimize zehir ediyoruz ya... Deliyiz biz deli... İnsan doğası diye bir şey vardır ki, o hiç şaşmıyor, pusula gibi doğruyu gösteriveriyor hemen.’*³²⁴

Amacın sahibi toplum-birey ikileminde bu konuda bireyden yana tavır alarak toplumu eleştirir gibidir. Kişinin özel hayatına ait sınırları yeri geldiğinde tanımamakta bir beis görmeyen insanların söz konusu edildiği kısımlarda da irade, yine bireyden yanadır:

*“ ‘Anne!... yavaş biraz, duyulacak... Vallahi öyle korkmuşum ki bu insanlardan, bardak koyup bizi yukarıdan dinleyeceklermiş gibi geliyor.’
İşte annem buna kızdı sinirlendi...
‘Kendi evimde bile konuşamayacak mıyım rahatça, ne baskıdır bu be yahu!’
diye bana bağırmağa başladı.’*³²⁵

Kontrol mekanizması olarak çoğu zaman başkalarının haklarını korumaya yönelik refleksler geliştiren toplum davranışı yukarıdaki alıntıda amacının dışına taşıdığı kısımlarıyla eleştirilir. Aynı mekanizma, insanı, hislerine fazla önem vermesinden sebep düştüğü zaaflarının sorumluluğunu tamamen bir tarafa yükleyerek kişiyi suçluluk psikolojisiyle baş başa bırakarak onu yalnızlığa iter:

*“ ‘Çok duygusalsınız.’ dedi Yargıç...
‘Evet, biliyorum. Çok suçlanmışımdır bu yüzden.’
‘Gene suçlanacaksınız’ dedi Yargıç.’*³²⁶

Mahkemeyi yöneten Yargıç’a ait son söze “suçlanmamalıydınız” anlamı yükleyerek sanatçı okura, “Bir yanlışı genelin yapagelmesi onu, bu menfi

³²³ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 40.

³²⁴ Gös, yer.

³²⁵ Gös, yer.

³²⁶ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 39.

mahiyetinden kurtarmaz. Doğruyu savunan bir kişi de olsa, hatta hiç kimse olmasa da, yanlış doğrunun değerini üstlenemez.” mesajı verir.

Eserin başka bir yerinden alıntılanan şu kısım da yukarıdaki çıkarımımız somutluk kazanır:

“İşte böyle bir toplum düzeninde kazık atılamayacakların başında bu Şair gelir.”

Cümlesi herkesin kendini düşündüğü bir toplumda kazık atılacak son kişi, hâlâ başkalarını düşünmeye devam edebilecek cesareti gösteren Şair’dir:

“Oysa o âşık olmasını bilen bir kadındı. Daha doğrusu ‘âşık olan bir kadın’dı. İşte böyle bir toplum düzeninde kazık atılamayacakların başında bu Şair gelir. Ama bunu saptayan, kabul eden ve benimseyen elbette düzenin kendisi olmamalıdır. Ya kim olmalıdır? Kim olacak, dostlar, arkadaşlar, yandaşlar olmalıdır.’ ”³²⁷

Toplum eleştirisinin kapsamına başka kültür ve topluluklar eklenerek eleştiri sınırları, yazarın sadece kendi sosyal birliğinden ziyade tüm dünya topluluklarını da içine alacak şekilde genişletilir:

“ İkimiz birden o ‘YALANCI DOST’ lara kızmış, zamanımızın ve çağımızın kötülüğünden; güven duygusunun artık öldüğünden söz etmiş, ‘ÇAĞA KARŞI BİRLEŞMİŞTİK.’ Hatta ben o zamana kadar düşünce eğitimimin bir sonucu olan ‘çok yönlü düşünme’ ilkemi bile bir yana bırakıp sadece arkadaşım gibi düşünmüştüm. Çünkü çağın niteliği arkadaşım gibi düşünmeme olanak veriyordu.’ ”³²⁸

İki kişinin bir karşı duruşu gibi kurgulanan bu savunma aslında, doğrunun yanında olmak için her şeyi karşısına almak hatta kendi çıkarlarını hiçe saymak anlamına gelse bile tüm çağa, dolayısıyla çağı yaratan dünya insanlarına karşı sanatçının edebi anlamda bir tepkisidir.

3.1.1.1. Toplum Baskısı

Doğruyla yanlışın tayin etmekte hataya düşebilen toplumun görüşlerine fazla önem vermemeye başlayan bireye ait gibi duran cümlelere baktığımız zaman, şahsî anlamda mutluluk ve huzur için kişi bazen zihnindeki toplum baskısından

³²⁷ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 81.

³²⁸ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 45.

kurtulabilmelidir. Çakışmanın yaşandığı noktalarda eğer başkalarına zarar söz konusu değilse genelin kanaati önemsenmemelidir:

*“Ama bildiğim bir şey varsa artık böyle çılgınlıklarımın ardından eskiden olduğu gibi günlerce yas tutmuyorum. ‘Evet böyle bir çılgınlık yaşadım.’ deyip geçiyorum. Yüzsüzleştim belki de, belki de topluluğa karşı duyarlılığımı yitirdim. Artık pek azı ilgilendiriyor insanların beni. Hayır hayır insanların hepsi de pek ilgilendirmeye devam ediyorlar da onların hakkımdaki düşünceleri... Hayır hayır bu da ilgilendiriyor da, yani soğukkanlılıkla düşünüyorum bütün bunları. Kendimi de olur olmaz şeylerle suçlayıp kendi gözümde kendimi mahkum etmiyorum. Ötekilerle bağlantıyı koparıyor ya da gevşetiyorum.”*³²⁹

Bu anlamı merkeze alarak bir araya getirilen cümlelerde sanatçı, biraz da toplumun insanların sorumluluğu sadece kendisini ilgilendiren davranışlarını fazlaca kontrol altında tutmaya yönelik kabullerini eleştirmektedir. Bu kabuller doğrultusunda kişi, giyim kuşamını seçerken, evi gibi son derece kişisel alanını düzenlerken ve hatta doğal ihtiyaçlardan biri olan yemek yeme alışkanlığına ait davranışlarını yönlendirirken bile kendini sürekli baskı altında hissedebilmektedir:

*“Bizlere, ipliklere, mağazalara, modelistlere, mevsimlere kısaca moda ya yatırılan paranın hiç de küçümsenecek bir toplam olmadığını çok sonra, bunun acısını ben kendim yaşayana dek kabul etmiyordum...”*³³⁰

*“Doğadan salt kendimiz için haz almayı, salt kendimiz için giyinip süslenmeyi, evimizi düzenlemeyi, soframızı kurmayı bilmiyoruz galiba. Bunun da pek zararı olduğunu sanmıyorum. Çünkü diğer toplumları da tanıdık işte.”*³³¹

Başkalarının kendi hakkındaki izlenimlerine daha fazla önem verenler bazı zamanlarda temel ihtiyaçlarından ödün vererek dış görünüşünü iyi gösterme çabasına girerken en basit kararlarda bile başkalarına danışma ihtiyacı hissederler:

“Pazara gittiğimiz gün birkaç kişiye sordu saçını kestirse mi daha iyi olur, kestirmese mi. Sonunda herkesin:

‘Valla siz bilirsiniz.’ Cevaplarıyla kararsız kalmışken ve belki de kestirmeyecekken Edremit’li tanıdığımız Ayşe Teyze’nin :

*‘Kestirin’ kararını duyar duymaz berbere koştu.”*³³²

³²⁹ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 58.

³³⁰ Afet Ilgaz, *Garip Bir Davası*, s. 15.

³³¹ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 11.

³³² Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 26.

Tüm bu sorgulamalarının sonunda yazar, “pek zararı olduğunu” düşünmediği çıkarımını yapıyor ama müdahale edildiğinde fazla etkisi olmayan bu alanların dışında; evlilik kararını verirken, çocuğuna karşı davranış kalıplarını belirlerken yaptığı tercihlerde, mesleğine karar verirken kendisini yönlendiren genel kabuller yerine daha akla yatkın olanı seçmesi noktasında, diğer romanlarından alıntılarla desteklenmiş tenkide varan söylemler de hesaba katılarak inceden bir eleştiri yapıyor denilebilir. Bu ifadelerde “Saçını kestirmek gibi basit bir kararda bile özgür olduğunu hissedemeyen birey diğer önemli kararlarda mantığa uygun bir karar verip sorumluluğunu nasıl alabilir!” anlamı aleni bir şekilde olmasa da okura hissettirilir.

3.2.2.1.1. Kadın- Erkek Algısı

Yazar kadın-erkek hususunda aşırı uç noktalarda bir fikre sahip olmadığını çıkarımlarının gayet makul ayakları yere basan türden olduğunu savunur:

*“Erkeklerle kadınlar arasında sıraya, saygıya özen göstermeyi bilirim. Ne sosyal hayatta, ne de meselâ edebi hayatta, oldum bittim erkeklerle yarışmak gibi bir derdim olmadı genellikle. Yani böyle bir meseleyle karşılaşmadım.”*³³³

Ama yeri geldiğinde mensubuna, yeme, gezme ya da giyinip kuşanma eylemini gerçekleştirirken özgürce karar verebilme yetisi kazandıramayan toplumsal mekanizmada yetişen birinin, aşağıdaki haksız ayrımcılığın destekçisi olmasını da üslubunca eleştirmekten de geri durmaz:

*“Ahmet Amca en ilerici sayılan bir gazetenin devamlı okuyucusu olsa da, solcu olduğunu yinelese de çok iyi bir dost, çok iyi bir insan olsa da anneme göre, bütün erkekler gibi hatalar yapmadan duramıyor. Söz gelişi iki oğlu, bir kızı var bu ailenin. Oğullarından biri evlenmiş, biri de evlenecek. Ama bu ailede ‘kadın’ cinsi gerçekten hiç belli olmadığı halde bir sorun, koskoca bir yara.”*³³⁴

Kurduğu aile düzeninde etkin kıldığı fikir evreninde, kadın-erkek kavramını adaletli bir zemine oturtamayan vatandaş, oğlunun dul bir kadınla evlenmesine mantıkî bir gerekçe gösterememesine rağmen karşı çıkar. Arkasına sığındığı tek sebep topluma karşı gereksiz bir konuda yüklendiği hesap verme güdüsüyle hissettiği “ ‘Ne derler... ’”³³⁵ kaygısıdır.

³³³ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 357-358.

³³⁴ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 11-12.

³³⁵ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 13.

Ama aynı kişi dul oğlunun bekâr bir kızla evlenmesi söz konusu olsaydı, toplum ona bu noktada onay vereceği için aynı tepkiyi vermeyecekti. Çünkü kahraman diğer oğlu evlenirken onun bir kızı eğitiminden mahrum bırakmasına ses çıkarmamıştır:

“Büyük oğlan avukat. Edremit’ten 18 yaşında bir kızla evlenmiş ve kız bu evlilik için lise ikiden ayrılmış. Çünkü kocası ‘her şeyi benden öğrensin’ düşüncesine uygun düzenlemiş bu evliliği. Kızcağz da büyük hoşnutlukla kabul etmiş erkeğin iradesine uymayı.”³³⁶

Hâlbuki küçük çocuğunun evliliğinde de her iki taraf, içinde buldukları duruma razıdır. Öyleyse fark nerededir? Tabii ki de fark, toplumun bu durum karşısında kendisine vereceği tepkidedir. Böylesi bir ayrımı zikretmekteki amaç toplum tarafından kadın erkek kavramına biçilen genel kabullerin tarafsızlıktan uzak olduğunun altının çizilmesidir.

3.2.2.1.2. Kadın Kimliği

Toplumun kadın tanımından ziyade bu tanımlamadaki kadının rolünü irdelendiği yerlerde sanatçı kendi kimliğini özümseyip çevreyi bu çerçeveden değerlendirdiği kısımlarda suçun bir kısmını hemcinslerine yükler:

“Anneme bakarsanız her çiftte kadın kusursuzdur, erkek ise sonsuz ve sayısız kusurlarla doludur. Bu yüzden kadınlar bağımsız yaratıklar olmalı ve artık kendi kusurlarını taşımaya başlamalıdır. Bunun zamanı gelmiştir ve bu böyle sürüp gitmemelidir. Çünkü kadınlara güvenen erkekler kendi kusurlarını hiç düzeltmemektedir ve dünya bu yüzden daha az kusurlu kadın ve erkek gücünden yararlanma fırsatını kaçırmakta; kusursuz kadınlardan da pek öyle fazla yararlanamamaktadır.

Annemin bu mantığını çok az kişi kavriyabiliyor. Bu kavriyabilen zeki, okumuş, gelişmiş birkaç kadından biri de benim!”³³⁷

Kadın kusursuzluğunun –ya da kusursuz olduğu inancının- kendisine verdiği özgüvenle karşı cinse ait bazı görevlerin sorumluluğunu da kendisi yüklenmiştir. Böyle yaparak kendisi de, var olmasına yardım ettiği hatanın devamlılığını sağlamaktadır bir bakıma. O halde hatasının bedeli olarak bazı haklarından feragat mi etmelidir:

³³⁶ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 12.

³³⁷ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 25.

“Ben insanları hep şaşırtacağım böyle, hep düşündüreceğim ve asla koca memeli ve koca kıçlı kadınlardan biri olmayacağım. Bunları söylerken hep söylediklerimi düzeltme ihtiyacı da duyuyorum. Sözgelimi, koca memeli kadınlarla, koca kıçlı kadınları severim, küçümsemem, daha da ötesi bir zamanlar ben de onlardan biriydim vücudumla ama kafam hep tek kaldı, duygularım da...”³³⁸

Koca kıçlı ve memeli kadınlar, kendi naifliğini görmezden gelmiş ve önemini karşısındakine hissettirememişlerin sınıfına girer. Bu sıfatlarla tanımlanmaları ev kadını olmayı, sahip olduğu kültürle yetinmeyi kadın olmanın gereği gibi gören ve evlendikten sonra hem bedenine hem de hislerine yabancılaşmalarından dolayıdır. Ama yazarın kendi fikirlerini söylediği kahraman, bu kadınlardan olmayı reddeder. Kadınlık gururunun gereği olarak vücuduna, kafasına (fikirleri kastedecek anlamda kullanılmaktadır) ve hislerine sahip çıkmıştır. Bir ara hemcinslerinin yanılışına kapılmışsa da çabuk toparlanmıştır:

“Şimdiye kadar hep çok gururlu bir kadın oldum. Aşırılıklardan kaçındım, yaptysam da bir daha yapmamaya özen gösterdim. Gururumla oynayanlarla da ölesiye mücadele ettim, her yolu kullanarak. Ama artık tekrarlıyorum hatalarımı ve büyütüyorum. Ruhumda yeni kuyular açılıyor, insanları bu kuyulara çekiyorum. Hep erkekler sarhoş olur, çılgın olur, ölçüsüz olur, arayış içinde olur, karar verici olur. Ben şimdi erkeklerin elinden tek başıma alıyorum bu özgürlükleri ya da onların elinden almaksızın kendim için de hak tanıyorum onları kullanmaya. Ya da erkekleri bırakalım bir kenara, hep aşağılanan kesimdir bu kuraldışı çıkanlar. Söylemesi bana çok acı geliyor ama yoldan çıkmış kadınlar, mutsuzlar, eğitimsizler; saflar, kendini koruyamayacak kadar içtenliğini ölçüsüzce harcayanlar... İşte ben onların elinden alıyorum bu aykırı özgürlüğü. Hepsini ölçülü olarak yapıyorum, hinoğlu hince yapıyorum ve gene de (ne) mutsuzum, ne cömert kadını, ne aptalım, ne de safım...”³³⁹

Burada cinsel kimliğini ve bu kimlikle kazandığı bazı edimlerini doğru anlamlandıramamış, yeri geldiğinde bunlara sahip çıkamamış kadınlar eleştirilir. Özgürlüğünün tanımını doğru bir şekilde yapamamış, şahsının gerektirdiği ölçüde ayarı tutturamamış; eğitim, sevgi ve sadakat gibi maddi ve manevi haklarının korunmasında kendine bile içten davranamamış kadınların var ettiği bu ortamda kadınlığından ve kadınlığının etkileşim içinde olduğu değerlerinden derin yaralar almış kahraman, bu irdelemelerin sonunda cinsel kimliğini reddederek ancak içsel dengesini sağlayabilir:

³³⁸ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 59.

³³⁹ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 59-60.

“ *Ben kadın değilim yahu! Bunu anlasalar ya!.. Bu topraklara hayran olan, bu topraklarda yaşadığı için kolayca sarhoşlıyan beş kişiden biriyim.* ”³⁴⁰

Bu isyan gibi görünen satırlarda, hemcinslerine karşı bir tepkinin yanında insan olarak mutlu olabilme ihtimali uğruna kadınlığından vazgeçişin burukluğu vardır. Toplumun kadın üzerindeki baskısıyla başlayan eleştiri silsilesi bu şekilde problemin merkezine ulaştırılarak onun kaynağını tespit edip onu ortadan kaldırmak amacı güdülmüştür. Amacına ulaşmış olsun ya da olmasın yazarın, bu söylemlerle hem kadın hem de erkeğe farklı fikirlerin kapısını açtığı inkâr edilemez bir gerçektir.

Garip Bir Dava, genel hatlarıyla kadın kimliği üzerinden olayların değerlendirilmesinden ziyade cinsiyete göre farklılık göstermeyen daha genel sorgulamalar üzerine kurulduğu için, kadın erkek rollerindeki hak ve ödev dağılımına dair eleştirel verilere bu eserde rastlanılamamıştır.

3.1.2. Din Algısı

Dinin niteliği, dinler arasındaki farklar, hayat din ve sanat arasındaki bağ anlayış ve alışkanlıklar üzerine kurulmuş sıradan bir düşünme eyleminin sınırlarını aştığı anlam katmanlarından belli olan şu cümleler bizi, dinin sanatkârdaki anlamına götürür:

“*İnsanın dünyadaki acziyle, zavallılıklarıyla, çirkinliğe dûçar oluşuyla, bozulmuşluğuyla değil en güzel hâliyle cennete kabul edildiğini vadeden bir din ile kendine itaât etmeyen kavimlere işkence etmek ruhsatı veren dinler; anlayışlar, insan egosunun bozduğu hayat ve sanat anlayışı! Bunlar belki de hayatı dengeleyen alışkanlığı sağlayan zıtlardan her biri, bütün parçaları, gayret ve dönüşme alanlarıdır.*”³⁴¹

Birinde yücelten diğerinde kendi varlığı için zulme izin veren birbirine zıt mahiyette iki din anlayışından bahsedilir. Aslında dinde bu insanın iradesini etkisizleştiren dinî emir değil onu bozan insanın egosudur ve bu benmerkezci anlayış sadece dini değil hayat ve sanat gibi insani birçok algıyı bozmuştur.

Bu anlayış doğrultusunda da bu romanlarda dine dair eleştirilerden ziyade dinî bilgilerdeki yanlışlık ve eksikliklerin eleştirildiğini görüyoruz. Ama bu eleştiri,

³⁴⁰ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 64.

³⁴¹ Afet Ilgaz, *Ateş Denzinde Yol Alan Gemi*, s. 360.

önceki bölümdeki eserlerde olduğu gibi keskin değil anlama amacı taşıyan sorgulamaya, yer yer hak vermeye dönük yorumlamalardır:

*“‘Senin paran niye bereketli, biliyor musun anne, kazancının zekâtını hep böyle dağıtırsın da ondan.’ Annem ‘zekât’ sözcüğü üzerine hafif bir utanca kapıldıysa da benim böyle, bir İslâm bilgisi gibi ağırbaşlı yorumlar yapmamdan çok hoşlandı, bana sevgi ve şaşkınlıkla baktı.”*³⁴²

Kızının dine dair masumca çıkarımını hoşgörüsüyle birazda memnuniyetle karşılayan anne, reddeden tavırdan ziyade anlamaya çalışan aklına yattığı kısımları kabullenmeye daha yatkındır. Bu kişi, kurallarına riayet etmeksizin samimiyetine güvenerek oruç tutup rakıyla orucunu açmakta da bir yanlışlık görmez. Bunun üzerinde de fazla durmaz. Bu da okura şunu söyler gibidir: Kişi ne kadar ilerencilik söylemleriyle yaşasa ve dini sömürenlerden şikâyetçi olsa ve dinî yaşamı gericilik olarak algılasa da, bazı kültür öğelerini, bu görüşlerin dışında tutarak uygulamaya ve bunlara saygı duymaya devam edebilmektedir.” Yani gericilik olarak tanımladığımız tarafımızla hâlâ şarklıyken bilimi destekleyen toplumsal yargılamalarda ve kadın haklarını savunmada mantıklı olmaya çalışan tarafımızla da garplıyız:

*“Annem de yanımda oturdu uzun süre. Sonra hep birlikte namaz kıldık. Annem şaşılacak derecede uysal, annesinin yanında. Bu hali beni güldürüyor. Rakıdan namaza kolayca geçen bir esneklik... Namazda da sadece iki çeşit duâ okuduğundan eminim. Çünkü bana gülerek sadece ‘Elham’ ve ‘Kulhuvallahi’ dualarını bildiğini söyledi. Ben okulda duaların hepsini öğrendiğimden annemin yanında daha kendine güvenli ve avantajlıyım. Annemin çocukluğunda annesi henüz kendisini dine verememişmiş. Başı açık gezer, tayyör giyermiş. Bir ara çok gençliğinde kenarları çok geniş bir şapka bile giydirmiş dedem ona. Bir de siyah tilki almış boynuna taksın diye.”*³⁴³

Geleneğini ve dinini anlamaya çalışan bilincin aşağıdaki cümleleri sarf ediyor olması çok da garip değildir:

*“ ‘Bu bizim geleneğimiz. Ben anamdan babamdan öyle gördüm.’ Demişti aksi bir sesle. Annemin dinin kurallarından uzaklaşmış olan acıma duygusuyla anneannemin din ve gelenekler içinde sıkışıp kalmış acıma duygusu bana şaşkınlık verdi.”*³⁴⁴

Ama bu anlayışın içerisinde sorgulama devam eder. Genelleşmiş yargı ve uygulamalarda karşılaşılan hatalar, dine yükleme gafletine düşmemek adına

³⁴² Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 55-56.

³⁴³ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 112.

³⁴⁴ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 113.

kahramana söylenmiş şu cümlelerle eleştirilirken tarafsızlığı yitirmeme endişesi hâkimdir:

*“Annem o akşam bana : ‘Müslümanlıkta “zulüm” olamaz. Öyleyse eksiklik bizde. Biz bazı şeyleri yanlış öğrenmiş olamaz mıyız ya da öğrenmemişiz. En kısa zamanda müslümanlığı inceleyip öğreneceğim.’ dedi.”*³⁴⁵

Yazar, ifadelerinde böylesi bir denklem kurarak dolaylı yoldan da olsa aslında, kavrayışta ya da teorik açıdan doğru olan gerçeklerle çelişen uygulamalarda bir takım yanlışların olduğunu savunur.

3.1.3. Sanatçılar

Algılama noktasında incelenmiş bir takım hassalara sahip olmalarına ya da olayları standardın dışında bir kavrayışla yorumlamalarına rağmen sanatçıların da, insan olmaları dolayısıyla bazı hatalar yapmaları gayet doğaldır. Diğer kurum ve kişilerin sahip oldukları kusurları giderebilmeleri için onların bu hatalarından haberdar edilmesi gerekliliğine binaen kendisi de bu topluluğa mensup olan yazar, bazen öz eleştiri bazen de diğerlerine dair olarak kabul edilebilecek mahiyette fikirler beyan etmiştir:

“Annem bizim yazarların kitaplarını okurken hep kızıyor, küfürler ediyor kendine göre. Ben kimi zaman savunuyorum. Çünkü bu tepki ilgimi çekiyor ve ben de okuyorum o kitaplari hemen ama annemin bağırtilarının ardı arkası kesilmiyor:

*‘Şunlara bak yahu; birbirlerine beğendirmekten başka kaygıları yok... (Annem genellikle çok düzgün bir türkçe konuşuyor, buna da aldırmyor. Bunun, öfkesini daha iyi yansıttığını düşünüyor olmalı.)’*³⁴⁶

Ama yazar hedef kitle olarak sanat muhitini belirlememelidir:

*“Yani ben ne istiyorum, ne arıyorum yazarımda? Galiba ‘insânî’ bir şeyler. Bu, bir sevgi olur, isyan olur, bilgi olur, bütün bunlara dayalı bir mertlik serdengeçtilik olur, haykırma, sesleniş olur! Evet, ‘taşan’ bir şeyler. Bir heyecanın, bir coşkunluğun, bir kitaptan dışarı akması; okurun kalbine! Hesapsızca belki de hesapsızca görünen taşkın bir hesaplulukla, bir ustalıkla.”*³⁴⁷

Yazarın eserinden okurun kalbine samimiyet taşmalı ama bu, öylesine izlenimi veren bir savruklukta değil usta bir kalemin maharetinin eseri olmalıdır.

³⁴⁵ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 114.

³⁴⁶ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 50.

³⁴⁷ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 417.

Böylesi metinlerle sanatçı toplumu, onları daha üst seviyeye çıkarmayı amaçlarken beğendirmekten maksadı diğer yazarlar olmamalı.

Belki sanat zevki daha da incelmış kişilerin değerlendirmeleri kendilerini geliştirmek adına bir önem arz etmeli ama bu, halkın maddi manevi ihtiyaçlarının görmezden gelindiğini göze sokacak tavırla olmamalı. Sanatçı eserini inşaat ustası gibi bir standartta inşa etmemeli. Çünkü onun sanat alanındaki başarısı, sıradan durum, olay ya da kavramları standardın üzerine çıkaracak hale getirmesinde gizlidir:

‘Alelâde bir yapı ustası gibi binalarını kuruyor ve bitiriyorlar. Hem de belli bir sürede, belli bir çaba göstererek. Olağandışı hiçbir şey yok. İnşaat kalfası bunlar... Alelâde inşaat kalfaları... Ne içtenlik, ne coşku, ne ufak bir yanılma... Ne abartı... Tek hedefleri beğenilmek, alkış almak... Sonra aynı biçimde bir şeyler yazıp durmak, bunu sürdürmek... Günlük hayatlarının süsü sanat...’³⁴⁸

Bir denemesinde yazar, Osmanlı sanatkârlarını kastederek maddî ya da manevî beklentisiz sadece sanat hazzını amaçlayan sanatçı tipin çizerek sanatın gayesinden anladığı mefhumu çıkarılmayabiliriz:

“Bizim büyük sanatkârlarımız, yüksek heyecanları dile getiren abidelerini yazar, söyler, inşa ederken bir şeylerden ve bir yerlerden fayda ummak gibi bir amaçla değil, bizzat o abidevi eserleri başarabilmek azmiyle yola çıkmışlardır.”³⁴⁹

Bunun dışında kalan, ün, şan şöhret beklentisine giren sanatçılar ise eleştirilir:

“Ünleri; saygınlıkları, boş zamanlarını doldurmak için, para kazanmak için... Böyle boktan sanat olmaz. Sanat acıdır, sanat çarpışma ve çatışmadır, sanat olağanüstü mutluluklar ve sevinçlerdir, sanat hesapsızlıktır, yenilgidir, zaman zaman ve çok bambaşka başarılar dışında, sanat bir yenilgidir. Hangisi katlanabilir yenilgiye? Hepsi kendi çevrelerinde muzafferdirler ve hepsi de bu zaferlerini yaygınlaştırmaya çalışmaktadırlar... İşte o zaman başlar o iğrenç süreç... Yaygınlaşmaya başladıklarında, küçük yazarlarken ilginç saf ve heyecanlıdırlar. Bu sınırı aşmaya başladılar mı bütün bu saf niteliklerini yitirirler. Oyunlarında ustalaşmaya başlarlar.’ Bir süre durakladıktan sonra ekledi:

‘Ve bundan sonra tehlikeli olurlar. Çünkü bundan sonra çekici de olurlar.’

” 350

“küçük yazarlarken ilginç saf ve heyecanlı” olan sanatkârlar, bu heyecanını ve saflığını yitirerek kazandığı ünle daha tehlikeli olmaya başlarlar. Zira artık bir rol

³⁴⁸ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 50-51.

³⁴⁹ Afet Ilgaz, *Yarım Kalan Devrim*, s. 155-156.

³⁵⁰ Gös. yer.

model, toplumun fikirlerini merak ettiği köşe taşlarından biri olmuşlardır. Ve bunlar onlara, topluma yaygın olanın basitliğini, acının, çarpışma ve var olma savaşının o kutsal deviniminden ziyade başkalarına ait avuntu zaferler, yapay mutluluklar ve gölgesine sığınılan ama asla yaşanılması mümkün olmayan hayat tasvirleri sunarlar.

Böylesi aynı ve doğal olmayan öğretilmiş ve öğrenilmiş kalıplardan oluşan, sürekli benzerini doğurmaktan öteye geçmeyen imgeler âleminde yetişen birey, bir sanatçı da olsa başkalarının fikirlerinden, yaygın olanın önceden belirlenmiş gerçekliğinden sıyrılıp kendisi olamaz, kendi özgün fikir ve his evrenini yaratamaz ki hayatı ve başka eserleri bu ölçüye göre değerlendirebilsin:

*“Oysa iyi bir resim eğitimi gördüm ben. Resimde yaptım. Resimler hakkında karar veremiyordum yani gördüğüm resimler hakkında. Karar vermemizi hep resim hakkında yazı yazarlar sağlıyordu. Biz onların yol gösterişine göre resimleri beğeniyor ya da beğenmiyorduk.”*³⁵¹

Farklı olması gerekirken bundan yoksun sanatçı, farklı olma amacı ve özelliği taşımayan yani kendi sınırlarını zorlamayacak meslektaşlarına karşı hoşgörülüdür:

“ ‘Bekleyin.’ dedi Şair. Ve birkaç saniye sonra büyük itirafını yaptı:

*‘Büyümesiyle bana zarar vermeyecek bir sanatçıyı destekleme zevkini tadıyordum.’*³⁵²

*“ Şiirlerini okudum duruşmalar bitip de evime çekildiğimde, onun edebiyat dünyasındaki yerini inceledim. Şair şiirlerinde ‘kuşku’ duyduğu için edebiyat dünyasında hor görülmüş ve aşağılanmıştı şimdiye kadar. Yaygınlaşmış olanın en iyisini yapanlar, kurumlar tarafından kapılır ve iyiliklere boğulurken Şair her zaman bu özlediği parlak övgülere uzak kalmıştır. Kötülüğün tohumunu bu kurumlar atmaktadır. Düşünceleri ve duyguları yaygınlaştıranlar.”*³⁵³

Benzer olmaktan öteye geçemeyen ve bu halinden fikirlerinden hislerinden gerçekliğin hayalden ayrıldığı noktaların sınırından kuşkulanmayan sanatçılar, bu haliyle sanatın bu verimsizliğini fark edemezler. Bunu fark eden, getirdiği yorumlarla sanata farklılık katacak kuşkuya sahip arkadaşlarını da sahip olduğu bu özgünlüklerinden dolayı dışlarlar. Bununla sınırlı kalmayıp sahip oldukları ünü, kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta da bir mahzur görmez, karşılığın aldıkları kişi bir zamanlar aynı özel alanları paylaştıkları üstüne aynı camianın mensubu oldukları kişiler olsa da onlara haksızlık yapmaktan çekinmezler:

³⁵¹ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 18-19.

³⁵² Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 44.

³⁵³ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 140.

“Sanatçı kocalar paralarını kolaylıkla saklıyorlardı, üstelik ünleri de mahkemelerde yandaşlar bulmalarına, avukatlarını yönlendirmelerine, çevrelerinde bitmek tükenmek ve eksilmek bilmeyen hayranlar toplayarak haksızlıklarında desteklenmek üzere ‘paydaş’lar bulmalarına yetiyordu.”³⁵⁴

3.1.4. Yayınevleri

Aynı amacı taşıdığını zannettiği kişilerce suiistimal edilmeye çalışılan sanatçılar, bu camiayı topluma tanıtan ve eserlerin halka ulaşmasında birincil görev üstlenen yayınevleri tarafından haklarının yenilmesinden kurtulamazlar:

“‘Yazdığım şiirler hemen hemen hiç para getirmiyordu. Yayınevleri işin başında bana bir miktar para verirler sonra vaziyetlerinin ne kadar sıkışık olduğunu, kâğıt fiyatlarının ne kadar yüksek olduğunu, memleketimizde kitap alıcılarının ne kadar bilinçsiz olduğunu, kitap satışlarının ne kadar durgun olduğunu söyler, kendilerini acındırırlardı.’ ”³⁵⁵

Tavırlarıyla sanatkâra hakkını vermemekle itham edilen yayınevlerinin sanatçıya bu kadar az ödeme yapmasının sebebi gerçekten eserlerin satılmaması mıdır? Cevabı yine bu ithamlarda bulunan yazarın cümlelerinde buluyoruz:

“Ona, yayınevlerine çok para getiren ama bana ‘HİÇBİR ŞEY GETİRMEYEN’ çevirilerimden söz ettim.”³⁵⁶

Yayınevlerine çok para getiren eser, ilginç bir şekilde, var edenine para getirmemektedir. Sanatçılar arasındaki bu kıskançlığın temelinden de, bu maddî anlamdaki az olan bu gelirin çok fazla kişi tarafından paylaşılarak azalmaması endişesi olma ihtimali daha yüksektir.

3.1.5. Yanlış Siyaset Algısı

Siyaset, romanlarda kesin yargılarla eleştiriye direkt olarak tabi tutulmaz. Bazı ayrıntılardan yola çıkarak siyasetin doğru algılanmadığı sonucuna varabiliriz. Ferdî ilişkilerin uzağında sadece fikri ayrılık olarak algılanması gereken siyaset, kan

³⁵⁴ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 83.

³⁵⁵ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 10.

³⁵⁶ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 43.

bağıyla birbirine bağlanmış çekirdek birimlerde bile ayrılığa küslüğe sebep olabiliyorsa toplumun siyasette yanlış anladığı bazı noktalar var demektir:

“*Babam televizyonda konuşan bir sürü siyasi parti liderini dinlerken ‘UYGAR’ davranamıyordu. Ana avrat sövüyordu onlara. Bense onaylamasam bile sadece acı bir gülümsemeyle karşılıyordum bu adamları. Babamın öfkesine de dayanamıyordum. O yüzden küsmüştük. 12 Eylül öncesiydi... Sonra, azar azar barıştık...*”³⁵⁷

12 Eylül öncesi gerilen ortamdan fazlasıyla etkilenen baba bu gerginliğin acısını televizyon karşısında siyasetçilerden çıkarmak isterken kızıyla arası bozulur. Babasının ne kendisine ne de siyasî işleyişe bir faydası olmayan tepkisini uygarca bulmayan kızının Şair kimliğiyle babasını daha anlayışla karşılaması gerekirken onunla tartışma yolunu seçmesi yanlış bir tutumdur.

Hâlâ oturmamış siyaset tartışma üslup ve adabının üstü kapalı eleştirildiği bu kısmın devamında alıntılanan bölümde de toplum tarihimizin bir gerçeği etkisini hâlâ hissedebildiğimiz sağ-sol ayrışmasının romanda yer bulmasına tanık oluyoruz. Geçmişe dönük siyasî araştırmalarda daha vahim yargılara varılabilecek bu ayrışma yazarın inisiyatifi doğrultusunda, fazla derinliği olmayan şu cümlede kendini ifade şansı bulur:

“*Ne bileyim ben Hakim bey, işte o sağ sol vardı ya, ondan... Anlamam ben bu işlerden. Kardeşim televizyonda o başbakanı görünce sövmüş. Şair de buna dayanmamış, atışmışlar. Üç yıl mı ne küs durmuşlardı.*”³⁵⁸

Sağ-sol çatışmasıyla ülke genelinde yaşanan kutuplaşmayı aile içerisinde küçük bir örnekle eserine taşıyan yazar, romanının bütünlüğünü bozmadan ANAP’ı paraya fazla önem vermeleri noktasında olumsuz anlamda eleştirmeyi de ihmal etmez:

“*Bana bak, ülke Anap’ın ülkesi. Paraya saygı gösteren adamlar bunlar. Parayı seven gerçekçi herifler.*”³⁵⁹

3.1.6. Sistem Eleştirisi

Sosyalist teorilerinin kendine kazandırdığı açıyla bu dönem romanlarında sistemi, toplumu ekonomik anlamda yarattığı dengesizlikle hem yaşayış hem de bu

³⁵⁷ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 48-49.

³⁵⁸ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 137.

³⁵⁹ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 17.

yaşayışın getirisi olan fikir ve his anlamındaki ayrıştırmakla suçlar. Ekonomik rekabet, öznel anlamıyla bireyler arasında nesnel tarafıyla sınıflar arasında yarattığı gerilimle genel bir huzursuzluk ortamına zemin hazırlamaktadır:

“ ‘Bu toplumun ekonomik yapısı rekabet üzerine kurulmuştur.’ dedi yazar, ‘yoksullar orta hallilerle, onlar da zenginlerle giriştikleri yarış sonucunda insanî değerlerinden pek çok şeyi yitiriyorlar. Her şey parlak bir gösterişe göre plânlanıyor. Dış görünüşlerini onarmaya bu kadar dikkat eden insanlarımız, özellikle kadınlarımız, iç yoksulluğuna, yozluğa sürükleniyorlar.’ ”³⁶⁰

24 Ocak kararları sonrası iyice kötüye giden ülke ekonomisiyle, alım gücü azalan halk arasında bu rekabet daha da artmıştır ve halk, sahip olduğu olanaklarla artık temel ihtiyaçlarını karşılamada bile zorlanmaktadır³⁶¹:

“ ‘24 Ocak kararlarından sonra aylığımla geçinemem olmuştum.’ Diye başlayınca herkes gülümsedi, salonu bir mırıltı sardı. Salonda toplanmış olan seçkin dinleyiciler 24 Ocak kararlarından söz eden bu suçluyu biraz onaylayarak ama biraz da küçümsüyerek dinlemeye koyuldular.

‘Eskiden aylığımla biftek, bonfile alabilirdi. İnanır mısınız hemen her akşam biftek yerdik. Gene dar gelirliydim ben ama biftek yemeye para ayırabiliyordum. Yani biftek yeme iznim vardı.’ ”³⁶²

“ ‘Giyim kuşam almazdım. Çocuklarımı ya kendi eskilerimle, ya arkadaşlarımla çocuklarının eskileriyle giydirirdim. Ama bunlar –açıklama gereği duyuyorum- pılı pırtı olmazdı. Genellikle iyi nitelikli ve seçilmiş mallardı. Zaman zaman niteliksiz de olurlardı canım...’ ”³⁶³

“Çocuklarına yazın ekmekle domates, kışın da ‘KEDİ CİĞERİYLE’ ekmek yedirirdi. Bir kez hatta Şair’in kedisine aldığı ceğerin parçalarından kimilerini çok beğenmiş ve onları almıştı, izin isteyerek.”³⁶⁴

³⁶⁰ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 25.

³⁶¹ Romanda yer verilen örneklerin o dönemdeki gerçekliklerle desteklenmesi amacıyla şu örnekler verilebilir:

“İstanbul’da 2 çocuk otları ekmeklerine katık yapınca zehirlendiler. (Günaydın, 7.2.88)

Kastamonu’da Huzur Evi’ne alınmayan kimsesizler mağarada yaşıyor. (Gölge Adam, 29.03.88)

İşsiz üç genci dilenciye soydu. (Bulvar, 15.03.88)

Açlık yüzünden satılık köy. (Milliyet Aktüalite, 3.7.88)” (Bülent Habora, *age.*, s. 25-26)

Gerçeği yansıtmayı yansıtmadığı konusu ayrı bir araştırma konusu sayılabilecek bu haberler her ne kadar romanların yazım tarihinden sonraki bir tarihe denk geliyor olsa da o dönemde hâkim olan karamsar havanın mahiyeti hakkında az da olsa bilgi verebilmesi açısından ilginç ve gerekli ayrıntılardır.

³⁶² Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 8.

³⁶³ Gös. yer.

³⁶⁴ Afet Ilgaz, *Garip Bir Dava*, s. 30.

Örneklerden anlaşılacağı üzere aylığıyla geçinmekte zorlanan vatandaş, çareyi hayallere kapılmakta bulur. Gerçeklerden kaçma ihtiyacıyla kendisine vadedilen imkânlarla kavuşabilmek için son gerçek umudu olan, bankere yatırdığı, bankerin kaçmasıyla devlet güvencesi altında belirli bir tarihe kadar bankada rehin tutulan anaparasını ve faizini, arkadaşının eşinin tavsiyesi üzerine bir avukata temlik ettirir. Bu temlikten eline para geçmediği gibi arkadaşının vadettiği eserlerinin basılması işi de gerçekleşmez. Bütün bu yorumlardan sonra roman boyunca olağanüstü mahkeme de yargılanan Şair'in mi yoksa üstü kapalı olarak 24 Ocak kararları mı olduğu hususu yoruma açıktır.

Yazarın, darbe süreci ve sonrasında birçok tartışmaya konu olan YÖK'ün konumunu ve aldığı kararları hedef alan şu cümlelerin rüya olarak yansıtılarak da olsa eserde zikrediliyor oluşu, sisteme yönelik direkt bir eleştiri olarak kabul edilmese de üniversitelerden atılan akademisyenleri çağrıştıracak şekilde kurulan aşağıdaki cümleler dikkatli okurların gözünden kaçmayacak bir ayrıntıdır:

“Annem garip düşler görüyordu. Bir sabah bir üniversitede öğretmen olduğunu ve başına YÖK dolayısıyla çeşitli olayların geldiğini görerek geliyordu kahvaltı masasına.”³⁶⁵

³⁶⁵ Afet Ilgaz, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, s. 51.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SON DÖNEM ROMANLARINDA SOSYAL TENKİT

4.1. Döneme Genel Bir Bakış

12 Eylül darbesinden sonra sıkıyönetim ve ekonomiden kaynaklanan sıkıntılı bir sürecin sonunda 1983 yılında siyasi parti kurulma izni çıkmasıyla Milliyetçi Demokrasi Partisi, Büyük Türkiye Partisi, Anavatan Partisi Halkçı Parti ve Sosyal Demokrat Parti kurularak siyasetin nabzı yeniden atmaya başlar.

Adalet Partili 167 milletvekillinin Büyük Türkiye Partisine katılması bu partinin kapatılmasıyla Sosyal Demokrat Partili 23 kurucu üyesinin Milli Güvenlik Konseyince veto edilmesi demokrasi adına yaşanan bu hareketliliğe gölge düşürür. Buna rağmen 1983 yılında gerçekleştirilen genel seçim sonrası Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi farklı sayılarda milletvekili çıkarır ve Turgut Özal'ın başbakanlığında I. Özal Hükûmeti kurulmuş olur. Özal Hükûmeti döneminde Turgut Özal'ın büyük katkılar sağladığı 24 Ocak Kararları devam ettirilir.³⁶⁶

Özal Hükûmeti'nin ekonomiye katkısı şu şekildedir:

³⁶⁶ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 345-351.

“Fakat Özal’ın Türk ekonomik düşünce hayatına getirdiği en büyük devrim mal-mülk edinmenin ve ekonomik faaliyetlerin önemini vurgulaması, hatta bunun modernleşmenin bir koşulu olduğunu açıkça ifade etmesidir. Böyle bir görüş öteden beri alışlagelmiş devlet idare geleneğine ve devlet adamı imajına uygun olmadığı için bir çok kişi Özal’ı ‘devlet geleneklerini bozmak’la itham etmiştir.”³⁶⁷

Özal’ın devlet imajını yıkmakla itham edilmesinin sebebi belki de onun dinî söylemlere ılımlı yaklaşması kendisinin de bir tarikata bağlı olduğunu söylemesidir:

“Özal’ın ekonomi alanında liberalleşme yoluyla getirdiği değişimleri düşünce alanında da görmek mümkündür. Özal çekinmeden dindar olmanın suç olmadığını, kendisinin Nakşibendî bir Müslüman olduğunu (annesi Süleymaniye’de Nakşibendî şeyhinin yanına defnedilmiştir) ilan ederek yıllardan beri zorlamayla ayakta tutulan bir tabuyu (irtica tehdidini) yıkmıştır.”³⁶⁸

1986 yılında mecliste boş üyelik sayısını artmasıyla 11 il ile sınırlı ara seçim yapılır. Darbe ile bu tarih arasındaki sürede 1978 yılında kurulan Kürdistan İşçi Partisi (PKK), darbe rejiminin baskıcı yönetimine tepki gösteren halk zeminindeki desteğini artırarak 1990 yılına kadar etkisini artırır ve “Kürt Sorunu” siyasi ve güvenlik anlamında hükümeti tedirgin etmeye başlar.³⁶⁹

1987 yılındaki genel seçimlerinde Anavatan Partisi, partinin oy oranındaki düşüşe rağmen meclisteki sandalye sayısının yarısından fazlasını kazanarak seçimden zaferle çıkar. Bu süreçte Özal kendi halk zeminini oluşturmaya başlar.

Anavatan seçmen kaybetmeye başlar ve bu oy kaybının sebebini kısaca açıklamak için şunlar söylenebilir:

“Seçimlerden sonra meydana çıkan bazı yolsuzluklar, Özal ailesi hakkında dedikodular, yerel seçimin öne alınması için referandum düzenlemesi ve ertelenerek yapılması siyasi havayı ANAP aleyhine dönüştürmüştü.

Nitekim 26 Mart 1989’da yapılan yerel seçimlerde ANAP’ın oyu, SHP ve DYP’nin altında kalmıştı. Özal’ın 1983’te yarattığı siyasi hava, birlik ve güven yok olmaya başlamış ve yerini 15 yıl sürecek bir bunalıma bırakmıştı. Ama bir yandan da

³⁶⁷ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 221.

³⁶⁸ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 222.

³⁶⁹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 353-355.

ekonomi, serbestlik ve güvenlik alanında Özal'ın açtığı çığır içten gelen bir güçle durmadan büyümekte ve eski vesayet rejiminin temellerini sarsmaktaydı."³⁷⁰

Tüm bu olumsuz gelişmeler Turgut Özal'ın 1989 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesine engel olamaz. Bu tarihten sonra seçilen tüm devlet başkanları sivil olmuştur:

*"Turgut Özal 1 Kasım 1989'da Türkiye'nin cumhurbaşkanı seçilerek sekiz gün sonra ant içmiştir. Yetmiş beş yıllık Cumhuriyet tarihinde Özal, ikinci sivil cumhurbaşkanı olmuş ve ölüm tarihi 17 Nisan 1993'e kadar da bu mevkide kalmıştır. Özal'dan sonra günümüze dek hep siviller cumhurbaşkanı seçilmiştir."*³⁷¹

Özal'ın cumhurbaşkanlığı öncesinde başlayan siyasi çekişmenin cumhurbaşkanı olduktan sonra da devam etmesi uzun süredir hem ekonomide hem de siyasette var olmaya kendini anlatmaya haklarına sahip çıkmaya çalışan muhafazakâr milliyetçi dindarların ortaya çıkmasını da yükselişini de kolaylaştırmıştır.³⁷²

1989 genel seçimlerinde Halkçı Parti ve Sosyal Demokrat Parti'nin birleşmesiyle oluşan Sosyal Demokrat Halkçı Parti seçimden birinci parti olarak çıkarken Özal'ın partisinin üçüncü sıraya gerilediği görülür. Böylece II. Özal Hükûmeti Akbulut Hükûmeti'nin kurulmasıyla dağılmış olur.³⁷³

Akbulut Hükûmeti fazla ömürlü olamayarak 1991 yılında yerini I. Yılmaz Hükûmeti'ne bırakır ama bu hükûmetin ömrü daha kısa sürer aynı yıl yapılan genel seçimle başa gelen VII. Demirel Hükûmeti 1993 yılında yapılacak olan genel seçime kadar ülkeyi yönetir.³⁷⁴

Sekiz yıl gibi kısa bir sürede beş hükûmet kurulduğu göz önünde bulundurulursa hem siyasî zeminin hem de seçmenlerin fikrinin fazla değişkenlik göstererek tutarlı bir yönetim zeminine ortam sağlayamadığı söylenebilir.

1993 yılında Türk siyasî tarihinde derin izler bırakan birçok icraatıyla hala anılmaya devam eden Turgut Özal'ın ani ölümünden sonra yapılan seçimlerde Tansu Çiller'i siyaset sahnesinde görüyoruz. Yine aynı yıl Muhsin Yazıcıoğlu Alparslan Türkeş'in liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi'nden ayrılarak siyasi alanda halen

³⁷⁰ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 223.

³⁷¹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 223-224.

³⁷² Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s. 224-225.

³⁷³ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 370-372.

³⁷⁴ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 377-381.

faaliyet gösteren Büyük Birlik Partisi'ni kurar. Ama 1990'lı yıllara damga vuran siyasi hareket 1978'den beri etkisini artırmaya devam eden Kürdistan İşçi Partisi'nin güdümünde gerçekleşen silahlı eylemlerin ve bu eylemlerde ölen sivil ve asker sayısındaki artışla sonuçlanan güvenlik zafiyetidir.³⁷⁵

Buna ek olarak 1993 yılında yaşanan Madımak Oteli olayı geçmişte yaşanan Alevî- İslâm çatışmasının durulmadığının bazı güçlerce içten içe Kürdistan İşçi Partisi'nin eylemleri paralelinde ülke içindeki şiddet meylini artırmak için kullanılmak üzere taze tutulmaya çalışıldığının göstergesi olarak tarihte yerini alır.³⁷⁶

1990'ların başından beri gazeteci siyasi ve akademisyenlere yönelik gerçekleştirilen faili meçhul suikastların en bilinenlerinden gazeteci Uğur Mumcu ve siyasetçi Ahmet Taner Kışlalı'ya yönelik olanlarıdır. Doğudaki sivil ölümlere ek bu cinayetlerin önüne geçilememesi halkın tedirginliğinin azalmamasına yol açtı.³⁷⁷

1994 yerel seçimlerinde siyaset sahnesinde 12 Eylül darbesinden sonra toparlanmaya çalışan İslâmî partileri yeniden görmeye başlıyoruz. Özellikle bu seçimde Refah Partisi'nin Ankara ve İstanbul belediye başkanlıkları kazanması sonrası yaşanan seçim hilesi tartışmaları ve bazı kesimlerin büyük belediyelerin muhafazakârların yönetimine geçmesini kabullenemeyişine dair yaşanan sıkıntılı süreç Türk siyasî tarihine Recep Tayyip Erdoğan gibi bir siyasetçi kazandırmıştır. Bu seçimden sonra uzunca bir müddet muhafazakârlar Ankara ve İstanbul belediye başkanlıklarını ellerinde tutacaklardır.

Türban sorununun tırmandırılması ve Refah Partili siyasetçilerin kendinden emin tavırlarının yarattığı samimiyet havası sonrasında *Türkiye*, *Zaman*, *Milli Gazete*, *Akit* ve *Yeni Şafak*'ın satışlarında artış yaşanması İslâmîyete karşı halkta bir merak uyandırdığını gösteren bir veridir.³⁷⁸

Nitekim 1995 seçimlerinde Refah Partisi seçimlerden birinci parti olarak çıkması da halkın muhafazakârlara karşı duyduğu sempatinin bir sonucudur. Bu seçim Cumhuriyet tarihinde ilk İslâmcı başbakan seçilmesiyle anılacak ve İslâmî

³⁷⁵ Doğudaki terör olaylarının tırmanışa geçtiği bu yıllara ait terör haberlerine yazarın romanlarında sıkça yer verilir.

³⁷⁶ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 399.

³⁷⁷ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 401.

³⁷⁸ Yazarın bu olaylar ve siyasi gelişmelere romanlarında sıkça yer vermesi hatta *Milli Gazete* ve *Yeni Şafak*'ta köşe yazarlığı yapmış olması bu olayların romanlardaki sosyal tenkit unsurlarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken veriler olduğunu gösterir.

zemine siyasetin yolu açılmış olacak ve siyasette İslâmî eğilim bu tarihten başlayarak yıllar içerisinde hızlı bir şekilde tırmanma meyli gösterecektir.³⁷⁹

Refah Partisi'nin bu başarısı bazı milletvekillerinin siyaset dışı yanlış anlaşılmaya müsait dinî söylemlerde bulunması 1997 yılının Ocak ayında Başbakanlık'ta cemaat ve tarikat liderlerine verilen yemek organizasyonuyla gölgelenmiştir. Sonuç olarak ordunun laikliği koruma refleksi sonucunda takvimler 28 Şubat 1997 yılını gösterdiğinde post-modern darbe olarak anılan süreç yaşanır Refah Hükûmeti düşer, 1998 yılında da Anayasa Mahkemesi laikliğe aykırı eylemlerini gerekçe göstererek partiyi kapama kararı alır. Ve bu siyasî olay, ordunun siyasete fiilen son müdahalesi olur.³⁸⁰

1998 yılı ile 2002 yılları arasında yolsuzluk ve ihaleye fesat karıştırma iddialarıyla halkın kurulan ama uzun vadeli olamayan hükûmetlere güvenini sarsması ve yaşanan ekonomik krizin önlenemeyişi sonucu 2002 yılında yapılan erken genel seçimlerde, Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra kurulan devamı niteliğindeki Fazilet Partisi'nden ayrılan siyasîlerin Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi birinci parti olarak çıkar.

4.1. Son Dönem Romanları

Romanlarını olayları değerlendirme bakış açısına göre üç bölüme ayırarak sosyal tenkit bağlamında değerlendirmeye tabi tuttuğumuz yazarımızın son dönem romanlarını, İslâm'ın merkeze alınıp hayatın akışının bu inancın sınırları çerçevesinde değerlendirildiği romanlar olarak tanımlayabiliriz. Bu bölümde incelenen eserlerin, ilk dönem romanlarına göre böylesi bir farklılık göstermesi yazarın kişisel evreninde meydana gelen değişimin bir sonucudur.

Bu değişimi, yani sosyalist bakış açısıyla İslâmî dönem arasındaki farkı daha iyi kavrayabilmek adına 1960 darbesine iki farklı tarihten örnekler vererek bir değerlendirmede bulunursak iki dönem arasındaki romanlara yasayan yazarın duruş çizgisinin daha net anlaşılması açısından büyük bir katkı sağlamış oluruz.

³⁷⁹ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 424.

³⁸⁰ Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, *age.*, s. 431-432.

Yazarın *Ad Semud Medyen*³⁸¹ romanından itibaren ölümüne kadar basılmış *Yol*³⁸², *Yolcu*³⁸³, *Menekşelendi Sular*³⁸⁴, *Ermış*³⁸⁵ ve *Sorgu ve Derviş*³⁸⁶ adlı

³⁸¹ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, 1. baskı, Muhteremoğlu Kitabevi Yayınları, İstanbul 1991, 266 s. Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Babası ölen emekli Doktor Ahmet'in geçirdiği inanç değişimi işlenir.

Özet: Emekli Doktor Ahmet Bey, babasının ölümüyle derin bir buhran yaşar. Annesi Müriüvvet Hanım ve oğlu Uğur da bu olayın ardından Ahmet'in de etkisinde kalarak inanç noktasında köklü kararlar alıp hayatlarını bu istikamete göre yönlendirirler. Romanda, kiracılarının kendilerine yaptıkları haksızlıklara hukuk önünde mücadele vermeleri, Ahmet'in ayrı yaşadığı eşi Cahide'nin bazı ince hesaplarla evine dönüyormuş gibi davranarak onun ve oğlunun duygularıyla oynaması gibi faklı olaylar üzerinden inancın ne olması gerektiği, hukuk sisteminin aksaklıkları, insan ilişkilerinde ki olması gereken ölçütler gibi birkaç farklı husus İslâmî anlayışla irdelenir.

³⁸² Afet Ilgaz, *Yol*, 2. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, 239 s. Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Önceki romanda inanç sorgulamaları yapan Ahmet bu romanda, gittiği istikamet in doğruluğunun ve kendi değişiminde amacına ulaşip ulaşmadığının muhasebesini yapar.

Özet: Oğlu üniversiteyi kazanan Ahmet, bu sefer oğluyla yaşadığı küskünlük neticesinde derin bir yalnızlığa düşerek içsel muhasebesini daha derinleştirir. Ahmet, oğlunun acısına ek olarak ilk aşkı Dilara'yla tekrar karşılaşmasıyla da başka türlü acılarla yaralanan kalbinde bir takım eksiklikler fark eder ve bunları tamamlamaya çalışır. Oğlu Kendisinin bir zamanlar babasının kalbini kırıp ayrı yaşadığı eşi Cahide'yle evlenmesi türünden bir evlilik yapar. Cahide 'de duldur ve Ahmet onunla evlenmek için doktorluk mesleğinde ilerlemeyi bırakıp pratisyen olmuştur, Uğur da bir boşanmış bir çocuğu olan Aylin'le babasının sözüne muhalif davranarak evlenir. Romanın sonunda okur, oğluyla barışan Ahmet'in torun bekleme telaşına tanık olur.

³⁸³ Afet Ilgaz, *Yolcu*, 2. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 1994, 285 s. Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Ahmet bu romanda bir şeyhe intisap eder. Yolcunun samimiyeti farklı imtihanlarla sınanmaya devam eder.

Özet: Bir şeyhe bağlanan Ahmet laiklik sağ-sol algısı üzerine yaptığı sorgulamalar yapar. Diğer yandan Uğur'la gelini Aylin'in evlilik sorunları annesi ve kiracılardan kurtardıkları dükkânda açtığı muayenehanesi bu romanın ana temalarındandır. Ayrı yaşadığı eşinin ölümü Dilâra'yla ayrı düşmesinin burukluğu katıldığı konferans ve dini sohbetler aile içindeki seçim üzerine yapılan tartışmalar romanı renklendiren ayrıntılardır.

³⁸⁴ Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, 1. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, 119 s. Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Ahmet'in Dilâra'ya vermemek üzere yazdığı mektuplardan oluşur.

Özet: Dilâra'nın ayrılığı Uğur'la aralarındaki fikir çatışması torununun kreşe verilmesi üzerine Ahmet'in enfarktüsü geçirmesi romanın olay düzlemindeki ayrıntılarıdır. Ama romanın asıl konusu bu olaylar üzerine geliştirilen fikrî derinliklerdir. Biz bunca ayrıntıyı Ahmet'in Dilâra'ya yazdığı ama vermediği mektuplardan öğreniriz.

³⁸⁵ Afet Ilgaz, *Ermış*, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 143 s.

romanlarında ağırlıklı olarak dinî değerlendirmeler yapılır. Aynı zamanda dünya hayatının geçiciliğinin sorgulanıp bu sürecin dine uygun bir şekilde yaşanılıp yaşanılmadığı noktasında sürekli bir sorgulama yapıldığını, bu kritiğin bireyle sınırlı kalmayıp toplumun ve toplumu bir arada tutan sistemin de yazar tarafından bu değerlendirmelere maruz bırakıldığını açıkça görebiliyoruz.

Romanlarındaki bu değerlendirmeleri tespite geçmeden önce yazarın bu dönemde sahip olduğu fikrî zemin hakkında bilgi vermek adına birkaç şey söylemek gerekirse şöyle bir tablo çizmek mümkündür:

Önceki dönemlerde yazar hassasiyetiyle tespit edilen adaletsizlikler ve yanlışlıklar ifade edilirken sosyalist terminoloji tercih edilirken bu dönemde bu tercihin terk edilip sebeplendirme ve çözüm önerileri sunma noktasında İslamiyet'in esas alındığını görüyoruz. İslâmî emir ve yasakların toplum ve birey huzuru için gerekli olduğu, çözüm önerileri sunan diğer fikir ve inanç sistemlerinden daha akla yatkın ve daha uygulanabilir olduğu yargısı tarihten, dünya ve ülke siyasetinden örneklerle kahramanın özel yaşamından kesitlerle desteklenmeye çalışılmaktadır.

Örneğin:

Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

Konu: Kadın bir yazarın tatil süresi anlatılır.

Özet: Modern bir dış görünüme ve kültüre sahip kadın yazar alıştığı kalıpların dışında İranlı bir kadın yazarla tanışır. Ama bu yazarın varlığı romana eklenen rüya motifleri içinde belirsizleştirilir. İranlı yazarın yaşadığı eve giden yazar burada yaşadığı rüyayla karışık gerçeklikler arasında bocalarken okur İranlı yazarın varlığına dair şüphe içinde kalır.

³⁸⁶ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, 1. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, 173 s.

Konu: Ad-Semud-Medye'nle başlayan roman serisinin son kitabıdır. Ahmet'in Hapse düşmesi konu edilir.

Özet: bu romanda Ahmet'in Dilâra'yla evlendiğini öğreniyoruz ama romanda eşinin öldüğü dışında bu evliliğe dair bir ayrıntı yoktur. Evine dergi satmak için gelen tarih öğrencisi Mestinaz'la sohbeti ilerleten Ahmet bu sefer tarih bilinci üzerine eğilir. Mestinaz Uğur'a aşık olur ama Uğur tarafından kibarca reddedilir zira Uğur evli iki çocuk babası sorumluluğunu bilen biridir. Miting ve eylemlere katılan Mestinaz'la bağlantısı yüzünden Mestinaz ve Ahmet hapse düşer. Roman Ahmet'in yargılanma sahnesinde sarf ettiği tutukluluğunun devamını isteyen ilginç isteğiyle son bulur. Derviş böylece hapiste kendini sorgulamaya devam edebilecektir.

“Bütün davranışların çıkış noktasının ‘cinsiyet içgüdü’sü’ olduğunu iddia eden Freud, Amerika ve Avrupa’da cinsel devrimi başlatan zattı. Ayrıca ‘kokain’i bulduğu ve kullandığı da söylenir. İddiası, insanın hayvandan türediğidir. Darwin gibi. Bu öğretiyeye göre hayat bu içgüdüden beslenir. Bu içgüdü çocuğun doğumundan itibaren davranışlara yön verir.

‘Flört’ün, ‘çıkma’ların, cinsel özgürlük adı altında her şeyin yaşanmasının doğru olduğunu yazarak Türk kamuoyunu yıllardır buna hazırlayan ‘Medya’nın, bu özgürlükten kendi çocukları adına telâşa düşmeleri lâzım geldiği de, ilâhî bir hakîkattir.’³⁸⁷

Yazarın denemesinden alıntılanan bu bölümde sanatkâr, batının dinden bağımsız yaşama algısının kişiyi ve dolaylı yoldan toplumu nasıl bazı sorunlarla baş başa bırakan algısını okurlarının bilinçaltına yerleştirmeye çalışmıştır. Çünkü cinsel özgürlük bir yerden sonra iki cinsî kimlikten kadın tarafını sadece bedeniyle algılanan bir nesne haline getirerek bireylerin hissî tarafını yok saymakta böylece onları, karşı cinsin nezdinde maddi değerle sınırlı hale getirmektedir. Çünkü mahremiyetini yitiren cinsellik olgusu, toplumların çoğunda erkeğe gösterilen müsamahalar ve kadına karşı getirilen bu yöndeki sınırlamalardan dolayı kadının aleyhine olacak yeni bir takım ön kabulleri de beraberinde getirmiştir. Böylece bu hususta hiçbir kısıtlamayla karşılaşmayan erkeğe, karşı cinsi daha fazla müsamaha edebilecek bir konum kazandırılmıştır.

Kadın erkek arasındaki adaletin dağılımı hususunda İslâm’ın duruşu ise okura şu satırlarla iletilir:

“Peygamberimiz’in (s.a.v.) Veda Hutbesi’ni irâd etmesinin yıldönümü kutlamalarının yapıldığı şu günlerde onun bâzı çağrılarını, iki dünya anlayışının, medeniyet ve kültür anlayışının ne kadar başka olduğunu göstermesi açısından yazımın sonuna eklemek istiyorum:

‘Ey ümmetim, kadınlara hayırla muamele ediniz!’

³⁸⁷ Afet Ilgaz, *Ateş Denzinde Yol Alan Gemi*, s. 85-86.

‘Müminlerin îmanca en mükemmel olanı, ahlâken en iyi olanıdır. Hayırlı olanlarınız da kadınlara karşı hayırlı olanıdır.’

İşte çocuklarımıza revâ görülen dünya ve çocuklarımızdan gizlenen dünya!’³⁸⁸

Özellikle son cümle yazarın bu iki dünya algısından hangi tarafta olduğunu göstermektedir. Dünyevî algı, mantıklı gibi görünse de kişi özgürlüğünü merkeze alsada uzun vadede toplumsal problemlere birey açısından da bunalımlara sebep olabilmektedir. Ama dinî tavsiyeler, bireyin maddi ve manevi varlığını insanın hesaba katamadığı tehlikelere karşı bile koruyabilmektedir.

4.2.1. Romanlarda Sosyal Tenkit

Sanatçı, İslami değerlere taban tabana zıt bir fikri zemine sahip çevreden gelmemiştir. Hayatın Allah’ın gönderdiği emirler doğrultusunda şekillendirilip dine göre yaşanılmaya çalışılması çocukluğunun geçtiği çevrede de şahit olduğu bir husustur. Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi sanatkârın inanç noktasında eleştiri getirdiği değerlendirmeler İslamiyet’in özüne değil, inancın yaşanması ve algılanması noktasında düşülen insanî zaafı, İslam’ın emirlerinin amacının dışında şahsi menfaatler doğrultusunda değerlendirilip dinin, insanların birey ve toplum haklarının sömürmek için kullanılmasıdır.

4.2.1.1. Sistem Eleştirisi

Yaşadığı zamana ve topluma düşünen bir kafa ve hissedenden bir kalbin penceresinden bakmaya çalışan yazarımızın en fazla mustarip olduğu noktalardan biri, geniş kitleleri etkileyen aksaklıklardır. Ve bu aksaklıklar yeri geldiğinde bireyi, yeri geldiğinde de birey sathını aşarak bir grubu etkilemekte toplumun huzurunu sarsacak sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun en geniş tanımı ve çerçevesi sistem

³⁸⁸ Gös. yer.

eleştirisi başlığı altında topladığımız resmi kurumlarda ortaya çıkan olumsuzlukların tespiti ve sebebendirilmesi hususunda çizilir. Sanatçı bu doğrultudaki fikirlerini şu şekilde ifade eder:

*“Etrafta hâkim güçlerin tesiriyle esen o karmaşık ve biraz yozlaşmış hava, bütün o İslami derinlikleri, incelikleri alıp götürmüştü, değiştirmişti. Sanki birbirlerine yaklaşımlarını isteyen bir büyük irade onlar için Türkiye’yi düzenlemiş gibiydi.”*³⁸⁹

Son romanı *Sorgu ve Derviş*’ten alıntılanan bu bölüm aslında yazarın yaşam ve edebiyat deneyimlerinin kısa ve öz ifadesidir. Buna dayanarak sanatçı, sisteme sirayet eden arızanın sebebi olarak hâkim güçleri gösterir ve bu güçler bunu, toplumu bir arada tutan manevi dinamiklerden en faal güç olarak adlandırılabilen dinî hassasiyetleri ortadan kaldırmak suretiyle gerçekleştirmiştir.

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması noktasında toplum genelinde uzlaşılan bir tanıma varılamaması uygulama noktasında birçok belirsizliği beraberinde getirmiştir. Belirsizliklerin meydana getirdiği bölünme ve çatışma zamanlarında hükümetin süreci iyi yönetememesi, dinini her alanda özgürce yaşamak isteyen bireylerle dinin kötü amaçlar için kullanılmasına izin vermek istemeyen koruyucu güçlerin karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Yazarın bu belirsizliklerin en somut ve tartışılabilir konusu olan başörtüsünün üniversite ve kamuda serbest olup olmamasına karşı tavrı aşağıdaki satırlarda açıkça görülebilmektedir:

*“ ‘Diyaret işlerinin başbakanlığa bağlanmasına bir diyeceğim yok da... İyi mübarek olsun, bağlansın.. Ama madem müslüman bir devlettir, müslüman kızları, başörtüsünden dolayı kolluk kuvvetleriyle okuldan attırmasın. Başörtülü kızlar müslüman, kolluk kuvvetleri de müslüman, başörtülü kızlar devlete bağlı diyaret işlerinin koruması altında olması lazımken devlete bağlı içişleri bakanlığının kolluk kuvvetleri tarafından kovalanıyor... Amaaan, aklım karışıyor şu laiklik işini düşünürken.”*³⁹⁰

Yukarıda kısaca tasvir edilmeye çalışılan örnek olaydan anlaşılacağı gibi büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu bilinen halkın, bu konudaki bir takım fikir ayrılıklarından doğan ayrışmalarda uzlaşım alanları oluşturulamayarak kendi içinde çatışmasına uygun ortam yaratılmış olması, yönetimin siyasî zaafının bir sonucudur. Sanatkâra göre, dini temsil eden bir makamı resmî bir kurum olarak tanıyan sistemin bu makamın temsil ettiği inancın gereğini yerine getirmeye çalışan bireylere saygı gösterir bir tavır takınmaması kendi içinde çelişen bir durumdur. Olması gereken yazar tarafından şu şekilde tarif edilir:

³⁸⁹ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s.11.

³⁹⁰ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 67-68.

*“Bir ülke yönetimi, ülkedeki inanç gruplarına tarafsız ve eşit davranmalı. Hepsine medenî ve hukuka uygun bir soğukkanlılıkla bakabilmeli. Ayrıca bir ülkenin ‘çoğunluğu’nu teşkil eden inanç gruplarına da daha saygılı ve müsamahalı olmalı.”*³⁹¹

Bu tür çatışma mevzularının çoğaldığına ve ayrışmalara şahit olan, bu sebeple dinin beslediği manevi hassaları yaralanmış birey kendini toplumun üzerine koymuştur ve artık kimseyi önemsememektedir:

*“İşte, kendisine bir şey karşılığında da olsa ‘yardım’ edeceklerdi. Bir şey karşılığında da olsa insanların artık birbirlerine yardım edemedikleri bir Türkiye’de yaşadığına inanmıştı son aylarda Ahmet. Minneti biraz da burdan kaynaklanıyordu.”*³⁹²

Ülkenin içinde bulunduğu genel atmosfer, bencilliğin en başköşeye oturtulduğu başkalarının çok da fazla önemsenmediği bir gidişatin gözlemlenebildiği bir ortamın havasını taşımaktadır. Kimseden yardım göremeyen Ahmet, bedelini ödediği yardım karşısında bile minnet duyar. Bu bencilliğin başka bir açıdan resmedilmesi adına başka bir romanından alıntılanan şu bölümle bu noktada okuyucu çok yönlü düşünmeye itilerek onların bir şeylerin farkına varması amaçlanmıştır:

*“Bir gece önce, yakınlarda açılan bir kampın, öğretmenler olduğu söylenen sâkinleri, sabahın dördüne, beşine kadar gürültülü, patırtılı haftalık eğlencelerini yapmış, halay ve zilgıt çekmiş, bir ara harmandalı oynamış, çökertme söylemiş, ‘Ah güzelim, şeker ezelim’ sesleriyle muhtemelen göbek atmış sâkinleri konuşuldu, plajda. Jandarmaya telefon edildiği halde gelmeyen jandarmadan bahsedildi. Buralar, insanların vicdanlarına ve ahlâklarına emanet edilmişti. Buna aykırı davrananlar için yapılacak hiçbir şey yoktu. Hatta geceleri sık sık duyulan silâh sesleri için bile yapılacak bir şey yoktu. Hatta geceleri sık sık duyulan silâh sesleri için bile yapılacak bir şey yoktu.”*³⁹³

Sisteme değil de birey davranışına yönelik bir tespit gibi duran bu olaylarda aslında birey üzerinden arka planda kişileri bu şekilde yönlendiren ortamın müsebbibi, eğitime ve bilinç kazandırma görevini yerine getiremeyen bireye topluluğa ait olma idrakini tam olarak kazandıramamış sisteme ait bozulma eleştirilmektedir.

Hâlbuki bu tür sahnelerin artık sıradanlaştığı toplumun geçmişinde daha adil ve insanî değerleri merkeze alan bir düzen vardır:

³⁹¹ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 403.

³⁹² Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 131.

³⁹³ Afet Ilgaz, *Ermış*, s. 30.

“ İnsanların inançlarının üstüne titrediği, esnafın birbirine ve müşterisine, devlet kurumlarında çalışanların halka, kadıların suçlulara, suçluların kadınlara en doğru davranabilmek için, en doğru işi ve yargıyı sunabilmek için işbaşında oldukları sakın ve güvenli zamanları... ’”³⁹⁴

İçinde bulunduğu zamandan geçmişe sığınma mekanizmasını ön plana çıkararak psikolojik süreç sonucunda olması gereken özlenen ve beklenen toplum düzeni, yazar tarafından bu şekilde okuyucuya hissettirilmiştir. Yani, eleştiri sadece yanlışlığın tespitiyle sınırlandırılmamış doğru olarak tanımlanan durumlarla yanlışın hem altı çizilmiş hem de düzeltilmesinin yolu gösterilmiştir. Böylece de eleştiri yazar tarafından tek boyutluluktan kurtarılmıştır.

Ahmet’in yönetimle aynı paydayı paylaşmayan fikirlerinden dolayı maruz bırakıldığı bazı uygulamaların romanda zikrediliyor olması kurgunun devamlılığını sağlamasının yanında eleştiriye yönelik bir amaca da hizmet eder:

“Ahmet o hastaneden bu hastaneye kadrosuzluktan, bazen de ‘solculuk’ suçlamalarıyla sürüklendi durdu. En uzak ve yoksul semtlere hiç itirazsız, sessizce gidip geldi.”³⁹⁵

Yazar bu tür uygulamaları kayda geçerek, hâkimiyetini pekiştirmek ya da korumak için yeri geldiğinde bireye yaptırım uygulamaktan çekinmeyen yönetimin sahip olduğu zafiyetleri okura hissettirir. Yaptırımların gölgesinde de olsa mesleğinden emekli olan kahramanın emekli aylığıyla geçinemeyişi değinilen bir başka olumsuzluktur:

“Ahmet emekli doktor aylığıyla geçinmede zorlandığı için artık babasının mallarıyla ilgileniyor ve kendi çocuğuna rahatça sağlayamadığı olanakları, kiracılarının kendi çocukları için ve aileleri için fazlasıyla kullandıklarını duydukça hop oturuyor hop kalkıyordu. Babası o zaman:

‘Ben de senin gibiyimdir Ahmet, haksızlığa dayanamam. Ama bu namussuz kanunlar böyle işte. Nerden bilirdim enflasyonun bu derece hızlı artacağını. Kontratlarla on bin lira zammı koyarken on bin lira iyi bir paraydı, ne yapayım!..’ diye başlar, büyük bir incelikle kendini savunuyor görünerek aslında kiracılarını savunur; kira kanunlarını, borçlar kanununu, medeni kanunu eleştirir, Ahmet’i inandırır ve biraz da ümitsizliğe düşürürdü.”³⁹⁶

Emeklisini maddi açıdan kollayamayan sistem, art niyetle başkalarının hakkına göz koyan simsarların etki alanını kısıtlamakta da kanunları iyi düzenleyemeyerek mağduriyete sebep olmuştur.

³⁹⁴ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 172.

³⁹⁵ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 30.

³⁹⁶ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 35-36.

Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik şartlar sadece emekliyi değil başka meslek gruplarını da etkilemektedir:

“Bir yandan da fabrikalar ve dükkânlar kapanıyor, işçiler sokağa atılıyor, işsizler çoğalıyor, güneydoğudan gelen şehit haberleri her dönemden daha fazla olmak üzere can yakıyor; generaller, siyasiler, gazeteciler tutuklanıyor, acılar çoğalıyor, çok kişi çıldırıyor ve intihar ediyordu.”³⁹⁷

“Sanayi üretiminin dörtte biri çöküyordu. İşsizlik yüzde on beşleri bulmuştu. Fabrikalar kapanıyor, tarlalarda Avrupa Birliği’ne isterse o kadar ekim yapılıyordu. Doğuda Ermeniler, güneydoğu’da ayrılıkçılar, İstanbul’da Patrik sorunu vardı. Ahmet bu gidişatı üzüntüyle izliyordu ve kendini sanki bir romanın içinde yürüyormuş gibi hissediyordu.”³⁹⁸

Manevi anlamda dayanakları en aza indirgenmiş insanların tahammül sınırları aşırı derecede azalmıştır. Dayanıklılıkları asgari düzeye inen fertler, yaşadıkları haksızlık ve maddi anlamdaki yetersizlikler karşısında fazla direnç gösterememektedir. Aynı romanın farklı kısımlarından alıntılanan bölümlerdeki ifadelerde aynı anlama gelebilecek nitelikteki bu yorumlarla hem bu olumsuz şartları düzeltmeyen hem de bu şartlar karşısında halkının direnç dinamiklerini koruyamayan hükümetin siyasî politikası değerlendirilirken şu ifadelerle çıkarılması gereken ortak yargının altı çizilir:

“Çünkü Mestnaz derin kederlere gömülmüş olarak gelirdi her seferinde. Her gelişinde ya yeni bir ‘özelleştirme’, ya yeni bir tutuklama dalgası, ya dış politikada yapılmış acemiliklerden doğan umutsuzlukların haberini getirirdi. Ahmet bunları biliyordu ama garip bir şekilde ve sadece bu haberleri, akşam haber saatinde öğrenmek için can atıyor ve sıradan insanların dizi izleme heyecanına benzeyen bir heyecanla izliyordu. Sonra, ertesi gün, bir gün öncesinde olan biteni unutuyor, Türkiye’nin heyecanlı serüvenine katılmış yeni haberleri dinlemek için sabah gazeteleri açarken duyduğu merak ve heyecanla yeniden televizyon karşısına oturuyordu.”³⁹⁹

Yazar böylece, yorumu okuyucuya bırakmamış çıkarılması gereken ana fikri açıkça ifade etmiştir. Ana fikir, iç ve dış politikadaki yanlışlıklardır ve halkı giderek daha fazla umutsuzluğa sürüklemektedir. Maddi anlamda yoksunluğu göz ardı edilen insanlar, manevi baskıya boyun eğmek durumunda bırakılmıştır. Ek olarak, ülkenin her tarafında can güvenliği eşit olarak sağlanamamaktadır. Zaten yeri geldiğinde yasal olarak özgürlüğü elinden alınabilen bireylerin bazen de yasal olmayan bir takım güçlerce canına kastedilmesine engel olunamıyordur:

³⁹⁷ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 6.

³⁹⁸ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 45.

³⁹⁹ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 46.

“Telefonu kapattıktan sonra uzun uzun düşündü Ahmet. Gene televizyona bakıyordu ve içi bir yandan kan ağlıyordu. Van’da bir ilkokul öğretmeni İstiklal marşı söylediği ve bayrağımızı direğe çektiği için o direğe bağlanarak bıçaklanmış. Adı Halis Şişman. ‘Bu ilkokul öğretmenin yakın tarihimizde İzmir’li Hasan Tahsin gibi yer alması gerekir’. Gene oralarda bir başka ilkokul öğretmeniyle karısı da bu yüzden öldürülmüştü. Ahmet bu ikisinin adını bir yere kaydetmek isterken ihmal etti, sonra da unuttu. Her gün, böyle işte, güneydoğuda tarihte taçlandırılması gereken en az on şehidimiz gazete sayfalarına, televizyon görüntülerine gömülüp kayboluyordu.”⁴⁰⁰

İstiklal marşını okuttuğu ve bayrağı direğe çektiği için öldürülen Halis Şişman’ın kurtuluş savaşını başlatan milli direnişin sembolü Hasan Tahsin’le eş tutulması da sebepsiz değildir. Çünkü bu tür olayların yaşandığı bölgelerde buralara egemen olmak isteyen güç savaşı vardır ve ülkenin bütünlüğü, tartışma konusu yapılmaktadır:

“Öğretmen Halis Şişman istiklal marşı söyliyerek ölüme koşuyor, jandarma erleri ve subayları eşkiya takibinde. Muavenet’teki kaptan ve subaylar resmi üniformaları içinde. Hakkı Turaylıç Bosna’lıların dert ve acılarının yüküyle omuzları çökmüş ölüme koşuyorlardı.”⁴⁰¹

Kentinde ekonomik bunalımlarla boğuşan halk kırsal kesimde ölümle burun buruna bayrağını İstiklal Marşı’nı kısacası vatanının bölünmezliğinin simgesi ne varsa canı pahasına korumanın derdine düşmüştür. Bütün bunların oluşum sürecinden de hükümetin yetki alanının belirsizlik kazanıp halkın can güvenliğinin sağlanamaması noktasında yukarıda ifade edildiği gibi iç ve dış politikadaki isabetsiz karar ve tutumlar sorumludur.

4.2.1.1.1. Bürokrasi

Sistemin birey üzerindeki tasarrufunun ve toplum üzerindeki gittikçe zayıflayan hâkimiyetinin masaya yatırılıp hastalığın tespit edilmesi iktidarın kendi sisteminin içindeki bozulan tarafları da tespit edilerek ortaya koyulan tablo sanatçı tarafından daha da derinleştirilmek istenir. Sistemin etki alanında bir takım zafiyetler taşınması gayet normaldir zira sistem düzeni kurmak ve korumak üzere oluşturulmuş kanunların uygulanması hususunda kendi bünyesine bile nüfuz edememiştir:

⁴⁰⁰ Afet Ilgaz, *Yol*, 67-68.

⁴⁰¹ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 69.

“Halı döşeli merdivenleri çıktuktan sonra kocaman kocaman eski zaman kapılarının ardında oturan Müdür’le görüşebildi. Görkemli odalar, görkemli masalar, sandalyeler, yüksek tavanlar, elpençe duran ve fısıltıyla konuşan memurlar-nasıl böyle bütün gün, canları sıkılmadan burda otururlar- koltuklarda oturan arkadaşlar, konuklar, ahbablar... Süklüm püklüm içeriye girme cesaretinde bulunan iş sahiplerine hafif bir gülümsemeyle ve merakla ve biraz da acıyarak bakan ahbablar...”⁴⁰²

Görkemli odalarda safahatlarından ödün vermeyen müdürler zamanlarını kendilerinden bir beklenti içine girmiş ahbablarıyla –o da küçümseyerek-harcamaktadır. Ona ulaşmaksa halk için sadece bir ihtimaldir.

Tabanla yönetim arasında iletişimi sağlaması gereken bürokrat tipinin halktan biri gözüyle bu şekilde tanımlanarak, bu kişilerin, mesul olduğu kişilere takındığı yanlış yaklaşımın birincil ağızdan ifade edilme yolunun tercih edilmesi bizlere, bu ifadelerin amacının tespit edilmesinde kolaylık sağlamaktadır. Eserleri ortaya koyan bilincin ifade etmek istediği, bu kişilerin, makamı onlara bir görevle oraya gönderen erkin amacından üstün tuttuğudur. Olması gereken bürokrat tipi yazarın tanımlamalarıyla şu şekilde olmalıdır:

“Üslerine aşırı bağlı bürokratların gün gelip güvendikleri dağlara kar yağdığını görmelerine de ilk kez şahit olmuyoruz. Onlar, üstlerine bağlılıktan ziyâde değişmeyen değerlere bağlanmalılar. Hiç olmazsa hukuka, adâlete, hattâ yasalara ve bilhassa erdeme inanmalılar.”⁴⁰³

4.2.1.1.2. Hukuk Sistemi

Bürokrasinin bu bigâneliğinin yanında düzeni sağlamak için konulmuş kanunların amacına hizmet etmesinde kendilerine büyük sorumluluklar düşen kişilerin, görevlerini yerine getirirken yasaları uygulamakta toplumun değil de bireyin çıkarına yönelik tereddütler yaşaması, yazar tarafından bürokrasiye getirilen eleştirinin başka bir derinliğidir:

“Birkaç saniye içinde yakışıklı adamın başsavcı olduğunu hatırlayarak ona yeniden baktı, bir iki kez konuşmuşlukları vardı ama adam Ahmet’i hatırlamıyor ya da hatırlamaz görünüyordu.

‘Bu icrada’ diye edepsizleşti Ahmet. ‘Evsahiplerini daima haksız çıkartmaya çalışan bir anlayış var. Evsahibinin nafakasıdır bu kira. Diyelim ki

⁴⁰² Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 139.

⁴⁰³ Afet Ilgaz, *Ateş Denzinde Yol Alan Gemi*, s. 12.

benim yaşlı annemin nafakasıdır. Onun nafakasını böyle geciktirmeye hangi icra dairesinin ve icra dairesinde çalışan ikinci küçükhanımların hakkı olabilir söyler misiniz?’

...

Sabahleyin büyük mahkemedeki icra reisine gitmiş, ona kendini tanıtmış, derdini dostça anlatmış, onun da ‘Siz haklısınız’ sözleriyle onayını aldıktan sonra:

‘Bu mahkemede kurulan mafyayı dağıtın, dağıtmak için bana yardım edin ne olur’ demişti. ’⁴⁰⁴

“Onun nafakasını böyle geciktirmeye hangi icra dairesinin ve icra dairesinde çalışan ikinci küçükhanımların hakkı olabilir söyler misiniz?”

Ahmet adaletin tecelli etmesindeki gecikmeye tepkisini bu cümlelerle ifade etmeye çalışırken ve bu gecikmeden sorumlu tuttuğu kişileri tanımlarken onun, okuyanın zihninde küçümseyici bir tavır uyandıran “ikinci küçükhanımlar” gibi sıfatlandırmayı kullanması yazar tarafından işleyişteki aksamayı yermek için kasıtlı olarak romana yerleştirilen unsurlardan biridir. Nitekim devamındaki sayfadan alıntılan kısımdaki şu ifadeler küçük hanımlar nitelemesi yapılan kişileri genellemeden kurtarır gibidir:

“Avukatı Rıza Bey’le postadan hiç gelmeyeceğini sandıkları posta alındı belgesinin niye gelmediğini düşünüp dururlarken bu genç avukat günlük giysisiyle bir kat aşağıdaki yazıhanesinden komşuya gider gibi gelmiş, kaleme girmiş, Ahmet’le avukatını görmeden kalemdeki kıza yaklaşmış ve belgeyi bırakıp çıkmıştı. ’⁴⁰⁵

“Odadan çıktılar Ahmet’le avukatı. Nihayet belge geldi diye seviniyorlardı. Çünkü belgenin gelmesi demek dosyanın artık temyize gidebilmesi demektir. Dışarda Ahmet’in birden aklına gelmiş:

‘Postacının getirmesi, mahkeme kalemine vermesi gereken belgenin karşı tarafın avukatında ne işi var’ diye sormuştu. Avukat Rıza Bey yaşlı dürüst, biraz da mesleğinden bıkkın bir aile dostlarıydı. Gülümseyerek:

‘Anla işte artık!..’ dedi. ’⁴⁰⁶

Mahkemenin sağlıklı bir şekilde sonuçlanabilmesi için gerekli evraklar ikinci şahıslar tarafından hukuksuzluğa mahal verecek bir şekilde elden ele gezerken, usulüne dikkat etmesi gereken kişiler işini savsaklama meylindedir. Bu vurdumduymazlığın sadece alt kademelerde değil de yetki sahibi kişilerde de

⁴⁰⁴ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 18-19.

⁴⁰⁵ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 26.

⁴⁰⁶ Gös. yer.

gözlemlenebildiğine şahit olan Ahmet, bu bozulmaya mahal veren insanların emir ve yasaklarında hakka hukuka çok hassas bir şekilde dikkat eden, dinin yeri geldiğinde dile pelesenk edilmesi ama icraatta esamesinin okunmamasına karşı duyduğu hayreti şöylece özetler:

*“Bu adliyede herkes dini bütündü ve cuma namazına gidiyordu.”*⁴⁰⁷

“İşte Ahmet savcının odasına o gün ikinci defa gülüşe oynaşa konuşurken görmüştü. Savcını kendisine ifadesinin sonuna doğru niçin öyle uzak hatta azarlar gibi davrandığını anlamıştı. Anlayamadığı şey şuydu: Bu adliyede herkes dini bütündü ve cuma namazına gidiyordu. Bu savcı da, o avukat da, icra hakimi de ne zaman aransalar odasında bulunmuyorlardı. Ya öğle namazına ya cuma namazına gitmiş oluyorlardı.

*‘İlim olmayınca hiçbir şey olmuyor’ diye düşündü Ahmet acısının arasında, ‘İlim de kolay olmuyor, oluşamıyor. İnsanların hepsine saygı duyabilmek, hakka ve gerçeğe yansız sevgi duyabilmek kolay iş değil. Mevlana, Mahmut Hüdayi, Beyazıt Bestami, Veysel Karani, Yunus Emre olmak lazım...’*⁴⁰⁸

Evet, bu kişiler dinin şekli kaidelerine riayet etmektedirler ama bu inanç sistemini gereği gibi özümseyememişlerdir. Özümsemede örnek olabilecek kişiler yaşamlarında bunu etkisizleştirecek bir örneğe rastlanmayan tarihe mal olmuş kişilerdir. Yani, *Mevlana, Mahmut Hüdayi, Beyazıt Bestami, Veysel Karani, Yunus Emre*’dir. Bu kişiler dini, şeklî bir yaşama biçimi olarak görmeyip sadece dinin hayatını düzenlemek üzere gönderildiği mahlûk olan insana değil, yaratılmış her varlığa sevgi ve saygı duymayı yaptıkları her işte kendilerine kıstas edinmiş kişilerdir. Bu kişilerin karakterlerinin doğruluğu romana dâhil edilerek devlet sisteminin temsilcilerinin takındığı yanlış tavır daha da belirginleştirilir.

Kanunun uygulanmasındaki bu hantallık, insanlarda kılıfına uydurabiliyorsa başkalarının hakları gasp edilebilir intibai uyandırarak toplum huzurunu bozan bir etki yaratır:

*“ ‘Ben dedim size, be veririm ama kadınlar diretiyorlar, çıkmıyorlar. Eh, kanun da onlara bu hakkı vermiş. Gelin sizinle yeni bir sözleşme yapalım, siz muayenehanenizi başka yerde açın. Size de ayda üç yüz bin kira verelim. On milyon da hava parası verelim. Ama beş yıllık kontrat isterim. Aksi takdirde 15 milyonu hemen alır, altı ay sonra çıkarım.’ ”*⁴⁰⁹

Bu kısımda kanunları kendi çıkarları doğrultusunda eğip bükmeye alışmış birey tasarrufu kendisine ait olmayan emlak üzerinde sahibiymiş gibi söz hakkı

⁴⁰⁷ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 27.

⁴⁰⁸ Gös. yer.

⁴⁰⁹ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 111.

olduğunu düşünerek asıl hak sahibini küçümser bir hal içine girmesine tanık oluruz. Kiracı, gayet pişkin bir edayla emlak sahibine kendi çıkarını koruyan ve onu mağdur edecek tekliflerde bulunur. Ve asıl mal sahibi konumundaki Ahmet “*Malımı istiyorum.*” serzenişiyile aslında amacına hizmet edemeyen yargı makamından şikâyet eder:

“Ahmet kirayı, on milyonu, onları altı ay beklemeyi, beş yıl bu tutsaklığı sürdürebilmeyi istemediğini, beceremeyeceğini biliyordu. Durmadı bile üzerinde:

‘Ben sizden hiçbir şey istemiyorum. Malımı istiyorum.’ dedi bütün içtenliği ve çaresizliğiyle. ‘Bakın hakkınızda yığınla dâvâ var. Akte muhalefet...’

‘O gitti bir kere. O dâvâyı kaybettiniz, hiç uğraşmayın. Bu celsede belli olacak. O dâvâyı unutun siz...’ Mahmut bunu söylerken gülüyordu.”⁴¹⁰

Davalı tüm haksızlığına rağmen kendinden fazlaca emindir. Henüz olmamış bir mahkemenin sonucuna dair öngörüsünün de gayet kesin bir ifade taşıması eleştiriye renkli bir hava katar. Ama eleştirinin mahiyetinde asıl dikkat edilmesi gereken davacının hukuka duyduğu güvensizliğinin “*‘Onlar gene bir hilesini bulurlar oğlum.’*” ifadesiyle pekiştirildiği kısımdır. Yazar her seviyedeki okurunu düşünerek eleştirisini, eserine birçok katmanı bünyesinde barındıracak şekilde yerleştirmiştir:

“Ahmet’in kiracıları İcra’ya da yatırmadı kiralari. Avukat Rıza Bey sevinçten uçarak açtı tahliye dâvâsını. Artık lokantanın tahliye edileceğinden kesinlikle emin bulunuyorlardı. Annesiyse Ahmet’e:

‘Onlar gene bir hilesini bulurlar oğlum.’ deyip duruyordu.”⁴¹¹

Sanatçı hukuk sisteminin işleyememesine getirdiği eleştiriye bu durumun birincil müsebbiplerini tavrı ve görünüşleriyle tasvir ederek tamamlar:

“Sıra kendilerine gelir gibi olduğunda, yavaş yavaş konuşan çok geniş yüzlü, çok iri yarı görünümlü hakimin, cüssesinden beklenmeyen yavaş bir sesle ve neredeyse dostane bir tavırla, karşı tarafın tombul gözlüklü avukatına bir şeyler söylediğini, sonra aynı sakin ses ve yumuşak tavırla kâtibe bir şeyler yazdığını duydu ve bir sürü hukuki terimin arasında ‘reddine’ diye bir sözcüğün de geçtiğini fark etti. Hâlâ durumu kavrayamamıştı. Avukat Rıza Bey de çarpılmış gibi bakıyor ve bir şeyler söylemek istiyormuş gibi bekliyordu. Bir süre sonra:

‘Hakim Bey, içtihatlar var. Karşı taraf İcra’ya 31 gün içinde paramızı ödemedi.’ Gibilerden bir şeyler söyledi. Hakim duymamış gibi davranarak dosyayı

⁴¹⁰ Gös. yer.

⁴¹¹ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 104-105.

kapadı ve öbür dâvânın dosyasını aldı önüne. Tombul, sevimli bir fareye benzeyen ve bacakları yürürken birbirine sürtünen genç avukat, ötesini berisini toplayıp fırladı duruşmadan. Peşine Mukaddes, kızları iki adam takılarak sessizce koşuştular. Bu sessizlikte en belirgin tavır 'Biz biliyorduk' idi."⁴¹²

Hâkimin davaya tarafsız yaklaşmadığı yukarıdaki ifadelerden açık bir şekilde anlaşılabilir. Muhatabına bu, davacıya sert bir üslup kullanan hâkimin delillerin lehine olduğu tarafa ve avukatına karşı gayet umursamaz tutumu aracılığıyla aleni bir şekilde iletilir. Malı üzerinde kiracıları tarafından rızası dışında tasarrufta bulunulmasına hukuken engel olamayan Ahmet, kendilerince hukukun üzerinde bir düzen kurmuş komisyoncu adı altında hizmet veren çetelere başvurmaya mecbur kalır:

"Ahmet dairesini satılık etmek için gittiği komisyoncudaki çay içip yarenlik ederken kiracılardan da yakınmayı unutmuyordu. Komisyoncular hayretle dinlediler ahmet'i. Çok olay görmüşler, çözmüşlerdi ama bunun gibisine rastlamamışlardı."⁴¹³

Hukuksuz bir şekilde birçok davaya müdahil olmuş bu kişilere bile Ahmet'in içine düştüğü hale hayret ettiriliyor oluşu, insanın aklıyla dalga geçer gibi hükümler veren yargıyı hedef alan yazarın bilinçli bir tercihidir.

4.2.1.2. Fert ve Toplum

Sanatçının sisteme yönelik eleştirilerine açıklık getirdikten sonra sistemin şekillendirdiği topluma dolayısıyla bireye değinmemek tabloyu eksik bırakacaktır. Çoğunluğa uymayan bireylerin sistemin dışına itildiği ya da çarkları arasında ezerek yok ettiği bilinen bir gerçektir. Peki, içinde yaşadığı topluma uymak zorunda kalan bireyi, maddî ve manevî anlamda ne gibi yanılmalar ya da bilinçli sapmalar beklemektedir? Bu alt başlıkta da genele sirayet eden arızı hususların bireydeki ve toplum sathındaki yansımalarına açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

4.2.1.2.1. Fert Eleştirisi

Hukukî aksamalar bireyi başkalarının hakkını önemsememeye iter. Nitekim babasının iyi niyetinden faydalanan kiracılar, hem piyasanın altında kira

⁴¹² Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 107.

⁴¹³ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 126.

vermektedirler hem de emlaklar üzerinde mal sahibinden daha fazla hakları olduğuna inanırlar:

“Övündüğü daireler dükkânlar yıllardır içine yerleşmiş kiracılar tarafından çok ucuz paralar karşılığında kullanılıp duruyordu. Hatta kiracılar tarafından kendi malları sayılıyordu. Kiracıların çoğu on beş yirmi yıldır, bir kısmı da yirmiden fazla yıldır, bu gayrimenkulleri işletirler, kullanırlar, yaşlı adama da herkesi güldüren kiralar verirlerdi.”⁴¹⁴

Bu hal, kendisinden başka kimseyi önemsemeyen bir zihnin davranışa dökülmesidir. Bunun sebebi hem vicdanî eğitimin eksikliği hem de kişiyi hak ve hürriyetinden yoksun bırakan tarafı bundan alıkoyamayan yargıdır. Başka bir yerden alıntılanan şu kısım, “fark edilmiyorsa ya da fark edilse bile cezalandırılmıyorsa birinin hakkını gasp etmek yanlış değildir” algısının toplumda iyice yerleştiğini muhatabına açıkça belli eder:

“ ‘Bu adamlar bir şeye güveniyor ama, nedir?’ diye düşünüyordu. Bir sürü eski sözleşme geçti eline her birine dair. Bu iki kiracıdan birinin her sözleşmede imzası ayrıydı. Babası dikkat etmemişti demek ki onun her seferinde sözleşmeyi başka birine imzalattığına. Sağ olsa kendini şimdi şöyle savunurdu, bağırarak:

‘Ben temiz adamım Ahmet, ben hile hurda bilmem, anlamam öyle şeylerden. Ne yapayım, yapmış namussuzlar. Benim kabahatim ne?’ derdi.”⁴¹⁵

Yargı boşluğundan faydalanan birey bencilliğine ve insanların haklarına ve sınırlarına ne maddî ne de hissî anlamda saygı gösterilmeyişe, arkadaşının ya da akrabasının iyi niyetini kötüye kullanan başka bir kahraman aracılığıyla da şahit oluruz:

“Nalân teyze, karısının yeğeni oluyordu. Ahmet karısının ayrılışından sonra, onun akrabalarıyla, yakınlarıyla, dostlarıyla ilgisini sürdürmeye çok uğraşmıştı ama garip bir sevince kapılmış görünen akrabalar, yakınlar, dostlar bu aileye karşı zalim bir umursamazlık içine girmişlerdi. Sadece sözünü etmek için, bu konuşmalarla heyecanlanmak, günlerini renklendirmek, çay sofralarını süslemek için ilgilenmişlerdi onlarla. Hatta onları barıştırmak şöyle dursun, aralarını açar gibi bir rahatlık, bir neşe içinde görünüyorlardı.”⁴¹⁶

Toplumun yapı taşı olan aile birliğinin sağlanmasına ve korunmasına özen gösterilmesi neredeyse her toplumda teşvik görürken Ahmet’in yaşadığı bu durum, olması gereken açılarından değerlendirildiğinde hiç de hoş karşılanmaması gereken bir

⁴¹⁴ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 33.

⁴¹⁵ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 54.

⁴¹⁶ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 59.

haldir. Yuvası dağılan Ahmet'in bu akrabalarından birinden yardım istemesinin bu kişinin eşini elinden almasıyla sonuçlanması, işin daha da trajik tarafıdır:

“Hatta kendisini bir ara ziyarete gelen yakın akrabadan biri, Azer, onu karısıyla görüştüreceğine söz vermiş, sonra da ortadan yok olmuştu. Ahmet birkaç kez yüzünü kızdırıp adamı evinden aramış ama bir türlü bulamamış, bir daha da onu ne görmüş ne görmek istemişti. Sonradan duyduğuna göre bu gencin amacı onu boşanmaya razı etmekmiş. Çok insanca bir tavırla evine gelişinin gerçek nedeni buymuş; güzel, alımlı bir kadın olan karısını elinden almakmış.”⁴¹⁷

Romana kurgu açısından heyecan katan bu olay, yazar tarafından bozulmanın birey cephesindeki yansımalarından en ilginç olarak karşımıza çıkarılır ve kurguya yedirilmiş öylesine bir ayrıntı olarak da adlandırılmaz.

Evlilik öncesi tanıma aşamasındaki gerek ikili ilişkiler gerekse aile bütünlüğü açısından topluma katkı sağlamayan insanların birbirlerine karşı olan tahammül eşliğinin son derece düşmüş olması Ahmet'in aracılığıyla muhatabına şu şekilde iletilir:

“ ‘Siz gençler ne çabuk bitiriveriyorsunuz her şeyi... “Bitti” lâfından geçilmiyor.’

Uğur isteksizce gülmeye başladı. Babasının ‘bitti’ derken, eleştirdiği gençleri taklit etmek için yüzünü buruşturup sesini değiştirmesini seyretmek çok eğlenceliydi.”⁴¹⁸

Çok ciddiye alınması gereken birliktelikler basitçe başlayıp tek sözle bitirebilmektedir. İnsanların artık yaşanmışlıklara ve karşısındakinin fikir ve hislerine toleransı kalmamıştır. Bireyle başlayan bu süreç, geneli dolaylı yollardan da olsa etkileyeceği için hem eleştirilmesi gereken mümkünse de engel olunması gereken bir davranışa tepkimesidir. Devamı niteliğindeki başka bir romanda küçük basit gibi görünen bu eylemin en gibi büyük sonuçlara davetiye çıkardığı görülebilmektedir:

“ ‘Artık ilişkiler ne çabuk kuruluyor, ne çabuk bozuluyor’ gibilerden bir şeyler düşündü. ‘Bizim zamanımızda ne çok ve ne uzun acılar çekilirdi!’

‘Eeee, ne dersin?’

‘Böyle arkadaşlıklara karşıydı Behiye...’

‘Bir kolayını bulmuş olmalı.’

Ahmet gene sustu. Uğur bu susuşun bir soru olduğunu anlamıştı.

⁴¹⁷ Gös. yer.

⁴¹⁸ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 253.

'Mut'a nikahı falan kıydırıyorlar baba, dedi, biliyor musun. nedir bu?'

'Evet duyuyorum ama...'

'Eee, neymiş biliyor musun?'

*'Galiba şahitsiz, iki kişi arasında yapılan dîni nikah.'*⁴¹⁹

Romanın devamına eklenen yazarın bu yorumuyla, ikili ilişki eşiğini aşan yanlış davranış şekline en önemli birim olan aile kurumunu temelden sarsabilecek mahiyet kazandırılarak bu husus eleştirilir ve konunun önem derecesi vurgulanır.

Ferdin ikili ilişkilerde düştüğü zafiyet bununla da sınırlandırılmaz. En başta insanî hassaları bakımından değerlendirilmesi gereken bireyin başkalarının şahsî kıstaslarından yola çıkılarak konumlandırılmaya çalışılması, başka bir yanlış davranış tercihidir. Dilâra'nın Ahmet'e karşı olan hislerini mantık açısından temellendirmeye çalışırken ki kullandığı ifadeler bu yanlışlığa küçük bir örnek teşkil eder:

*"Onun vaktiyle ünlü ve güzel bir sanatçı kadının kocası olmuş olması da Ahmet'in olumlu niteliklerinden biriydi. Cahide Kıvrımlı gibi güzel ve yetenekli bir kadın onu, ondan bir çocuk yapacak kadar sevdiyse, bu adamı görmezden gelemezsiniz. Ahmet'in Cahide yerine silik bir ev kadınıyla evlenmiş ve ayrılmış olduğunu varsayarsak bu, onun çekiciliğinden epeyce bir şey alıp götürebilirdi."*⁴²⁰

Davranışlarını dinin emirlerine göre şekillendirmeye çalışan Ahmet'in gelini Aylin'i evlenip boşanması, eğitimini yarıda bırakması ve maddi açıdan da Ahmet'in mal varlığına denk olan bir aileden gelmiyor oluşu gibi sebeplerle oğluna denk bulmaması, onun inancıyla çelişen bir hale koyar. Çünkü Kur'an'a göre insanların birbirlerine üstünlüğü sadece takva iledir⁴²¹:

*"Hele Aylin'in, bu isim olayındaki inadından başka, Uğur'la denk bir kişilik taşıyormuş gibi, ona 'kapis'ler yapmaya, ondan bir takım kadınlık hakları talep etmeye kalkışması, Uğur'un da bunları son derece büyük bir nezaket, uysallık ve tabiilikle kabul edip Aylin'e 'yaranmaya' kalkışmasından son derece büyük rahatsızlıklar duyuyordu."*⁴²²

⁴¹⁹ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 37.

⁴²⁰ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 59-60.

⁴²¹ "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, ger şeyden haberdardır." (El-Hucurât Ayet 13., Hayreddin Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, s. 516.)

⁴²² Afet Ilgaz, *Yolcu*, 78.

Gelinini kendi iradesini aşan sebep-sonuç ilişkilerinden sorumlu tutan Ahmet'in vardığı yargı, olması gereken tarafsız bir hüküm değildir. Ne evlenip boşanmış olması ne eğitimi yarıda bırakmak zorunda kalması ne de ailesinin sahip olduğu mal varlığı gelininin şahsi değerini belirlemez ki, böyle bir karşılaştırmanın haklılık derecesi olsun. Bu çıkarım olgunluğun değil düşüncede yanılmanın bir ürünüdür. Başka bir romanda kendisi hakkında hüküm verirken Dilâra'nın yaptığı hatanın Ahmet'e de yaptırılması bilinçli bir tercih olmayabilir ama toplumdaki bireylerin yanlışa düşme oranının çok yüksek olduğunu göstermesi açısından son derece önemli bir veridir.

4.2.1.2.2. Toplum Eleştirisi

En temel birim olan bireylerin oluşturduğu toplumda fert- toplum, toplum-fert etkileşiminin doğal bir sonucu olarak içinde bulunduğu ortama uyarak ya da kendi karakterinde var olan arızî tarafın uygun şartlar bularak beslenip büyümesiyle bireyde meydana gelen başka varlıklara karşı duyarsızlaşmanın toplum cephesinde yansımalarının olması kaçınılmazdır. Bazen bireye dönük bazen de kitleyi hedef alan bu eleştirel yaklaşımın sebep ve sonuçlarını eserleri dikkate alarak açıklamak, önceki söylemlerdeki bazı eksiklikleri giderecektir.

Toplumun bir ferdi olan insanı her anlamda kuşatan düzen, bel bağlanılıp yola çıkılacak kadar sağlam değildir. Bin bir umutla kurulan aile düzeni, kolayca dağılabilmekte ve insanlar eskinin şaşkınlığını üzerlerinden atamadan yeni ilişkilere başlayabilmekte bazen de sırf evlenmiş olmak için evlenmektedir. Evlilikte tarafları birbirine sıkıca bağlayan manevi değerler yok olmuştur böylece de birliktelikler aynı ortamda bulunma ya da maddî bir takım hevesleri tatmin etmekten öteye geçmemeye başlamıştır:

“ ‘Cevap3: İnsan nasıl böyle ısmarlama bir yeni düzene bel bağlayabilir. Yeniden bir evlilik, bir sevgi, bir düzen kurulabilir... Bir düzen kurmak için bir düzen kurmayı ben anlayamıyorum. Hem, üvey kadın ve üvey erkek varken sağlıklı bir düzen kurulamaz bizim toplumumuzda... Son derece kararsız ve vahşi bir toplum olduk biz. Ne hümanistlerin ütopyik insan sevgisi, ne kapitalist burjuvanın inceliği, eğitilmişliği var; ne Allah korkusu, ne kul utancı!..”⁴²³

Kişiyi sadece kendisini düşünmekten alıkoyan, onu, vicdanî birtakım rahatsızlıklara iten toplum baskısı, daha da etkili olan din gerekliliği ya da insanı insan yapan hissî üstünlükleri beraberinde getiren manevî eğitimin olgunluğu artık etkisini yitirmiştir. Tüketim odaklı kültür, ailenin samimiyetini de yok etmiştir. Üvey

⁴²³ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 63.

anne-baba elinde büyüyen çocuklar da nereye ait olduğunu ve ailenin önemini kavrayamadan büyüdükleri için kurdukları yuvalarda da bir karara varamayacak zayıflıktadırlar.

Yazarın bu umarsızlığı belirli bir eğitim ve kültür birikimine sahip kahraman üzerinden iletme çabası, sorumluluk almama anlayışının toplumun diğer katmanlarında ne derecelerde olduğu konusunda okuru daha derin muhasebeler yapmaya iter:

“Bir derginin tıp yazarlarından olan Musa önemsiz bir olaydan söz ediyormuş gibi kayıtsız bir sesle:

‘Yahu yürütemedikten sonra olmuyor...’ diye bir şeyler söylemeye başlamıştı ki Ahmet sevimsiz bir atılganlıkla onun sözünü kesti:

‘Senin açından yürümüyordu. Ona sordun mu bakalım. Onun için gayet iyi yürüyordu bu evlilik bildiğim kadarıyla. Kadıncağz şimdi bu yaştan sonra hem de çocuğuyla yeni bir düzen kuracak, yeni bir adam sevecek, oğluyla adamı barışık tutmaya çalışacak, mutlu olacak, seni unutacak, on beş yıllık evliliğini unutabilecek... Yahu ne kadar bencilsiniz be, hatta ne kadar zalimsiniz! Neden hep bırakılana, mazluma, suçlu olmayana karşısınız. Halk böyle yapmaz işte. Halk...’⁴²⁴

Eğitilmiş olması dolayısıyla öz benliğine duyduğu saygıyı eşine, çocuklarına ve yakınlık derecesine göre diğerlerine yansıtması gereken birinin, sadece kendisini değil kendi dışında insanları da etkileyen kararlar alırken ferdî bir tavır takınması ve bu durumun Ahmet’in arkadaş çevresince olağan karşılanarak Ahmet’in hassas oluşunun yadırganması, birey üzerinden çoğunluğa bir göndermedir.

Ahmet’e devamında yalnızlaştırılması dolayısıyla iç muhasebe yaptırılır. “Herkes yanlış da asıl doğru ben miyim?” manasına gelebilecek cümlelerle olaya her iki cepheye hâkim bir bakış açısı getirilerek doğru olanın sezgi yoluyla kavranması arzulanır:

“ ‘Böyle yapmakla neyi zorluyorum? Cahide artık hedef olmaktan çıktı. Cahide’yi kullanıyorum ben. Yerleşik ahlâkın yasalarını yıkarak gerçek, saf, temiz ve mutlak ahlâkın yasalarını mı bulmaya çalışıyorum? Onun için mi bu insanların karşısında küçülüyorum, ayıplanıyorum, itiliyorum? Onlar gibi davranmadığım için mi? İyi ama onlar da bu ahlâkın yasalarını kendilerine göre yıkmaya çalışıyorlar. Çünkü yıkılması gereken bir ahlâk ahlâksızlıktır. Ama yıkmıyorlar ve aynı ahlâk temeli üzerinde on yılda bir, yirmi yılda bir değişen görüşlere göre değişiklik yapıyorlar. Bu değişikliklerin içinde debelenip duruyorlar. Öyleyse değişmeyecek,

⁴²⁴ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 64.

mutlak bir özgürlük ve bu özgürlüğün yansiyacağı mutlak bir ahlâk nasıl olmalıdır."⁴²⁵

Evrensel ahlâkla birey arzularının, birey özgürlüğü ile toplumun ahlâk sınırlarının kesişme ya da çatışma noktalarının sorgulandığı bu satırlarda, olması gereken durum kahramana merak ettirilerek mevcut durumdaki yanlışlığa dikkat çekilmek istenir. Sanatçı, toplum algısındaki yanlışlığı en merkezi birim olan bireyden başlayarak aileye kaydırır sonrasında daireyi daha da genişleterek komşuluk ilişkilerine dair farkına vardığı ayrıntıları eserine dâhil eder:

“Önce rastladıkça soğuk soğuk baktıkları, selam sabah vermedikleri, hatta ‘yetimler’ yüzünden başaramamasını içten içe diledikleri Ahmet’i çekingен sesler ve hareketlerle kutluyorlardı. Biraz da pişmandılar. Şimdi yirmi milyonu alıp cebine indiren Mukaddes’e hafif bir kıskançlık bile duyuyorlardı. Oysa bu işin başında herkes kendisini ‘mahallenin gelini’ saydıkları Mukaddesi’in koruyucusu saymıştı. Onlar da kendi açılardan bundan sonra ‘hemen her şeye inanmamaya, insanlar hakkında önyargılı olmamaya, hak hukuk işlerinde biraz daha bilgili ve bilinçli olmak gerektiğine’ karar verdiler. Zavallı adam malını alabilmek için dairesini satmıştı demek!..”⁴²⁶

Ahmet’in kiracılardan araya mafyayı karıştırarak geri aldığı dükkânını teslim aldığı sahneden alıntılanan bu bölümde, insanların önyargılarla Ahmet’e karşı besledikleri olumsuz hislerin Ahmet’ten haksızca para koparan Mukaddes’e duydukları kıskançlıkla bir arada anlatılmasındaki amaç, insanlardaki kendini başkalarının yerine koyamama eksikliğine vurgu yapmaktır.

Başka bir metinden alıntılanan aşağıdaki satırlarla da empati eksikliği cehaletle belirginleştirilip hedef kitlenin alanı aydınları da kapsayacak şekilde genişletilir:

“ ‘Cehalet her kesimi, her sınıf ve tabakayı bir illet gibi kaplamış durumda. Aydınlarımız böyle de halkımız başka türlü mü... Onda da hiçbir anlayış ve çaba yok bu cehaleti aldatabilmek için... Bir vurdumduymazlıktır gidiyor.’”⁴²⁷

Şahsi kusurlardan ve muhatabına karşı takınılması gereken anlayış ve hoşgörülü tavrın eksikliğinden kaynaklanan, birey ve toplumu huzursuzluğa götüren karakter merkezli eleştirilerin renginin, başka bir romanında manevi değerlere karşı saygısızlığa ve bu değerleri anlamada tarafsız yaklaşamaması yorumlamalarıyla daha da çeşitlendirildiği görülebilir. Şöyle ki:

⁴²⁵ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 65.

⁴²⁶ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 175.

⁴²⁷ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 33.

“İnsanların şu kısa süre içinde üçe ayrılarak bu meseleyi çeşitli yöntemlerle gündeme getirdikleri görülüyordu. Seçkinler denebilecek ve tanımı pek de belli olmayan ama Müslüman aydınlara göre Tanzimat ve daha çok İttihat ve Terakki’den beri halka yabancılaşmış, onun dinini, duygularını, isteklerini, geleceğe ve güne dair, hatta geçmişe dair düşünce ve taleplerini bilmeyen bir katman vardı. Bunların belirli özellikleri, başörtüsü, ama daha çok çarşıftan korkmaları, Şeriatı bilmemeleri ve şeriatı nefret etmeleri idi.”⁴²⁸

“Bu mesele” ifadesiyle kastedilen husus, din, laiklik ve dünyevî hayat üçgenidir. Bu üçgende aydınlar farklı zamanlarda değişik fikirler taşıyıp dinin günlük yaşamdaki yeri konusunda farklı tavırlar sergilemişlerdir. Halka yabancılaşan kültürlü kesim, genelin taşıdığı din algısına ve bu algının dıştan gözlemlenebilen emarelerine karşı olumsuz tavır takınmışlardır zira bu bilincin asıl katmanına erişemeyerek yüzeyde kalmışlardır. Devamındaki ifadelerden bu kesimin yavaş yavaş bu kabuğu kırarak öze inmeye başladığı çıkarımı yapılabilir:

“Yalnız bunlarda, zaman içinde bâzı değişmeler olmuştu ve müslümanlığın kendisine sempati duymaya başlamışlar, fakat lâikliği eskiden umursamazken şimdi ona sıkı sıkıya bağlanmışlar ya da bağlanır görünmüşler ve Atatürk’ü eskiden eleştirirken ya da ona kayıtsızken şimdi ona lâf söyletmeyen bir hassasiyet kazanmışlar, dolayısıyla onun ilkelerini de pek derli toplu bilmedikleri halde, korumaktan yana tavır koymuşlar ve Cumhuriyet’i de buna bağlı olarak vatanseverliğin ölçüsü sayarak koruma lüzumuna inanmışlardı.”⁴²⁹

Önemine dair net bir bilgi olmaksızın sezgi yoluyla Atatürk ve ilkelerine değer veren ve bunları korumaya başlayan bu kesim, eskiden bu kadar keskin çizgilerle sosyal hayata müdahale etmeyen laikliğe daha fazla önem verir hale gelmiştir. Laikliği yücelten ve Atatürkçülüğü dokunulmaz olarak ilan eden bu kesimin karşısında bazı inkılapları yanlış anlayan ve bundan dolayı da Atatürk’e küsen muhafazakâr bir kesim vardır:

“Öteki kesim, devrimlerinden dolayı Atatürk’e güvenmiş olan kesimdir Kuran yazısından uzak düşmüş olmaları, kendi öz tarihleriyle alâkalarının kesilmiş olması, bundan dolayı da başka bir tarihin gündeme gelerek tarih bilgi ve bilincinin çarpıtılmış olması, kılık kıyafetlerinden dolayı horlanmış ve horlanmakta oluşları (Ahmet de bir zamanlar annesinin başörtüsünden utandığını hatırlıyor ve onun gene bir zamanlar açık başla gezdiği ya da şapka giydiği günleri hatırlayarak ve hatırlatarak çevresine ve kendisine hafif tertip ama çok samimi bir övünme

⁴²⁸ Afet İlgaz, *Yolcu*, s. 271-272.

⁴²⁹ Gös. yer.

*duygusuna kapıldığı oluyordu. Şimdi bir zamanlar böyle bir kompleksinin olduğunu bile unutmuştu.)*⁴³⁰

Burada toplumun tarihi gelişim süreci de göz önünde bulundurularak uzun uzun tespitlerde bulunulduktan sonra tarihini, kültürünü ve dini gereklerini yanlış anlayarak bölünen, kendi geçmişine bazen de bugünündeki bazı olgulara düşmanca tavırlar takınan aydının şahsiyetinde, belki de hala var olmaya devam eden önyargıya dayalı çıkarımların yönlendirdiği, mantıkî bir temele dayanmayan sosyal davranış kalıpları eleştirilir. Bu önyargılardan mustarip olan Ahmet –ki geçmişte kendisi de aynı önyargıyla yargılayan annesini dahi ötekileştiren biridir- sevdiği kadına yazdığı mektupta ona şöyle seslenir:

*“Sen Müslümanları değil, beni seversin mesela. Gülme, öyle değil mi? Ben onları her şeyleriyle sevmiştim. Çarşafı, başörtüleri, kapalı ağız burunları, sakalları, takkeleri, hatta bıyıkları, ilkelikleri, iyilikleri, gelişkinlikleri, hurafeleri, birikimleri ve yetersizlikleriyle, her şeyleriyle... Yeteri kadar tevazu göstermiştim. Kendimi ve idrakimi aşmışım, bir Şeyhe kapılanmış ve onun için ağlamışım.”*⁴³¹

Dilara neden Müslümanları sevmemektedir. Onların “Çarşafı, başörtüleri, kapalı ağız burunları, sakalları, takkeleri, hatta bıyıkları, ilkelikleri, iyilikleri, gelişkinlikleri, hurafeleri, birikimleri ve yetersizlikleri”ne karşı neden anlayışlı olamamaktadır? Çünkü ona, din gereği gibi öğretilmemiştir. O da el yordamıyla öğrendikleriyle doğrunun doğasına nüfus edememiştir.

4.2.1.2.2.1. Toplum ve Çocuk

Manevi bağları reddeden tüm alışkanlıklara kucak açan, sorgulamayan, ihtiyacı olanı alıp fazlasını da reddedemeyen insanlar kent yaşamının kendilerini sürüklediği mecburiyetler neticesinde geleceğin habercisi nesillere sahip çıkamamışlardır. Anne-babasından koparılıp modern eğitim anlayışının içine apar topar atılan çocuklar, toplumun kanayan başka bir yarasıdır:

“ ‘Onbeş gün içinde çocuk alışır’ diye çocuğu zorlayan, emir veren, teşhis ve tahlil yapan, müessir olan bu insanlar, çocuk-arkadaş ilişkisini onca –bence şüpheli- tahsillerine rağmen abartan, anne sıcaklığının ve anne yakınlığının yerine koyanlar bu modernite denen canavardan beslenen genç ana babalar, öğretmenler, bakıcılar... Neslimizi, nesillerimizi mahvedecekler. Sovyet toplumunu yahut bütün Batı dünyasını mahvettikleri gibi... Sovyetlerde yetişen çocukların büyük bir kısmı

⁴³⁰ Gös. yer.

⁴³¹ Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, s. 40.

şimdi 'Nataşa'lar haline geldi. Batıda uyuşturucu ve içki, fuhuşla, bizde terörle kendini ifşa ediyor. Modern çağ, başarılı insan yetiştireceğim derken ruhumuzu öldürüyor."⁴³²

"Modern çağ" tanımlamasıyla kastedilen, ihtiyacı olanı değil modernizm kisvesi altında kendisine sunulan her şeyi sorgusuzca kabullenen toplum bilincidir. Gerekli önem verilmeyen nesillerin karşılaşması muhtemel kötü akıbetine karşı uyarı mahiyetinde ifadeler içeren bu satırlar eleştiriden fazlasıdır aslında.

Osmanlı'nın kültür derinliğini henüz yitirmediği bir devrin nesli olarak kendini şanslı hisseden Ahmet nereye gittiğini ne yaptığını ne için savaşmış ne uğruna yaşadığını idrak edemeyen nesle yüklenir. Yeri gelir cahillikle suçlar yeri gelir vahşi bir hissin sürüklediği kontrol edilemez bir heyecanla tahrip etmekle yıkmakla bozmakla talan etmekle suçlar:

*"Biz, henüz İmparatorluğun yahut Devlet-i Aliyye'nin döküntüleriydik. Döküntülerdik ama kıymetliydik. Şimdi döküntü falan bile yok ortada. Bozulmak isteniyorduk, bozuluyorduk da; hem de şiddetle bozuluyorduk ama hiçbir şeyi talan ve tahribetmezdik. Daha iyisini arar ve o uğurda savaşırdık. Şimdi ne için savaştığını bilmeyen, talan ve tahrib eden, yakan yıkan, kıran, döken cahiller sürüsü var ortada. Üniversiteleri, bilimsel tezleri, kitapları, sıraları, çarşıları, camları, camları, esnafın vitrinlerini kırıp döküyorlar, yağmalyorlar, çiçekleri sopalarla dövüyorlar..."*⁴³³

Aslında suçlanan nesil değil, bu gidişata bozulmaya dur diyemeyen toplum iradesidir. Yazar, olması beklenen çağdaş insan tipini de "kızlarımız, oğullarımız" adlandırmasıyla tanımladığı karakterlerin şahsında ifade eder. Sanatçı böylece eleştiriyi sadece teşhis safhasında bırakmayarak kendince tedavi yöntemini de tespit etmiş olur:

*"Kızlarımız Clara Schuman kadar sadık, bilgili, marifetli kabiliyetli olsunlar ama aynı zamanda devrimci olsunlar isterdik. Aynı zamanda isterdik ki bir akşamüstü fasıl dinlerken Ziya Paşa'nın nevâ semaisi olsunlar..."*⁴³⁴

Clara Schuman batıyı temsil eder, Ziya Paşa Osmanlı'yı... Ama beklenti içine girilen nesil, bugünün ve yarının nesli olduğuna göre yazar, geçmişine düşman olmayan, Batı'yı da dışlamayan nesillerle sağlıklı bir toplum oluşturulabilir izlenimi uyandırmak istemiştir. Bu tespit yazarın yaşamının son döneminde fikirlerini benimsediği Milli Görüş hareketinin fikrî zemini ile uyuşmaktadır.

⁴³² Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, s. 53.

⁴³³ Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, s. 80-81.

⁴³⁴ Gös. yer.

4.2.1.3. Ahlakî Meseleler

Ahlak, bir toplumun fertlerini bir arada tutan manevi değerlerin temelinde var olması gereken hayati unsurlardan biridir. Bu unsurun işlevini göremeyecek derecede bozulması ya da yok olması bireyler arasındaki huzur ve güveni tesis eden birliğin dağılması sonucunu doğurur. Normalin üzerindeki birikimiyle hem kendi adına yeri gelince de hem toplum adına düşünen sanatçıların, uyarı amacıyla bu bozulmalara dikkat çekmeye çalışması olağan bir şeydir. Yazarın ahlakî anlamdaki eleştirel değerlendirmelerine dikkatle eğildiğimizde karşımıza çıkan temaları birkaç alt başlık altında toplayabiliriz.

4.2.1.3.1. Yolsuzluk Rüşvet

Medeniyetin teminatı olan düzen, sağlıklı bir şekilde tesis edildikten sonra korunmak isteniliyorsa halkın en küçük zümresinden en geniş kitlesine kadar her kesiminin, sistemi korumak için oluşturulmuş yasal ve bürokratik işleyişin eşit muamele üzerine kurulduğu ve şahsi çıkar ve menfaatlerin bu işleyişe menfi anlamda etki etmediği inancının korunması gerekmektedir. Bunu sarsacak en ufak bir tereddüt, geniş kitleleri etkileyen olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Bu tereddüte sebep olacakların başında, yolsuzluk ve rüşvet gelir. Emlakları üzerine çöreklenen kiracılarından yasal yollarla kurtulmaktan ümidi kesen Ahmet, karşı tarafı psikolojik anlamda yıpratarak amacına ulaşmak için mafyadan medet umar hale gelmiştir. Ahmet'i mafyaya mecbur bırakan yargının hantallığına ek olarak mafyanın Ahmet'ten kendisine sunacakları hizmet giderlerinden bahsederken yetkili birimlere verilecek rüşvetlerden dem vurması, durumun vahameti adına dile getirilmesi gereken bir ayrıntıdır:

“Ayrıca karakollara, mahkemelere, gerekirse belediyelere para ayırmak lazım... Yani biz bir kişi değiliz, ekip halinde çalışırız ama işi gören Turgut Abi'dir. Şimdi gelecek görürsün. Reis odur.”⁴³⁵

Ekip halinde çalışan çete kendi emeklerine ek sus payı verilecek resmi makamları kalem kalem sıralar. Başka bir sayfadan alınan şu bilgiler, belediyelerin sadece bu çeteden değil karşı taraftan da rüşvet aldığını muhatabına açıkça belli eder niteliktedir:

“Mahmut sürdürüyordu konuşmasını aynı garip 'dost, arkadaş' havasında.

⁴³⁵ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 128.

'Ben bu dükkân için her tedbiri aldım' dedi. Hemşerim olan bir belediye başkanı telefonla işi bağladı. Bir kere bu dükkân ruhsatsız da olsa kapanmaz... Emir büyük yerden...'

Tatlı tatlı gülüyordu Ahmet'e. Bir çay daha ısmarladı. Ahmet çok sevdiği çaya ve sigaraya karşı bir bulantı, bir doyunluk duydu içinde.

'İstemem, sağol! dedi.

'Belediye'ye de yedi milyon yedirdim.' Sizin de ablama birkaç milyon hediyeniz olur artık. On beş milyondan bir kuruş aşağı olmaz. Yahut da dediğim gibi, sözleşmeyi yenileriz... Kirayı arttırırız...''⁴³⁶

Aynı romanın başka bir sayfasında da karakol, mahkeme ve belediyenin zikredildiği listeye savcılık makamı da eklenir:

" 'Allah Allah, ya!.. Siz bu mahpusluk dünyasını bilmiyorsunuz, neler oluyor. Çivisinden çıkmış her şey bu memlekette Uğur, inan. Bir savcı duydum, nah – ekmeği öptü- şu nimet çarpsın yalan söylüyorsam, tutuklu başına elli bin lira alıyor...''⁴³⁷

Adaletle verilecek karardan ümidin kesilmesinde hâkimlerin verdiği taraflı kararlar da etkili olmuştur:

"Kiracısı olan kadının avukatı olan kadın nasıl becerikliydi! Ne yapıyor ne ediyor, hâkimleri avlıyor, bütün açtığı davaları reddettiriyordu. 'Oğlum muayenehane açacak' diye açtığı son dâvâyı da reddettirmişti. 'Yaşlı adamların akılları almıyordu bu işlere ve bütün bir gün kahvede memleketin kanunlarına atıp tutuyorlar ve her yerin 'namussuzlarla' dolduğunu söylüyorlardı."⁴³⁸

Yargının işleyişinde önemli bir rolü olan bilirkişilerin de kendi menfaatlerini toplumun huzuru adına düzenin sağlanmasından üstün tutması genelde hâsıl olan bozulmanın dar bir sınırı değil daha geniş çevreleri etkilediğini gösterir:

" 'Ne borcu?' dedi Ahmet, durumu bildiği halde.

'Bilirkişiye vereceğim rüşvet... Babanız pazartesi günü bankadan alıp verecekti bana bu parayı, cumartesi günü öldü. Onu istiyorum bir, hâkime de bir milyon vadettik. Onu da ister verirsiniz ister vermezsiniz...''⁴³⁹

⁴³⁶ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 113.

⁴³⁷ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 195.

⁴³⁸ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 11.

⁴³⁹ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 48.

Bu ahlakî çökmüşlüğü sadece rüşvetle sınırlı kalmadığını daha üst mevkilerdeki bürokratları da kapsadığını, devleti madden zarara uğratmaya yönelik yolsuzluklara dair şu ifadelerden anlayabiliriz:

“Ahmet’le Uğur ve onların küçük aile çevresi bu gibi insanî acılarla ve küçük sevinç ve neşvelerle kendi küçük dalgalanmalarını yaşarken toplum İSKİ yolsuzluklarının ardından açılan mahkemelerde sanıkların acele ve peşpeşe beraat edişleriyle hayretten hayrete düşüyordu. Toplum bu düştüğü hayreti, dolardaki üç gün süren şok yükseliş ve ardından gelen devalüasyonla unuttu. Çünkü bu ikisi bütün kesimlerdeki insanların öfkeli yüzler ve endişeli bakışlarla bir şeyler söyleyip durdukları bir arenaya çevirdi Türkiye’yi...”⁴⁴⁰

Halk, bu iddiaların tam olarak araştırılıp temeli olmadığına sağlıklı bir karar verecek süreç yaşanmadan acelece ve peş peşe beraat verilmesinden dolayı şaşkınlığa düşmektedir ama yaşanan maddi anlamdaki başka olumsuzluklar bu yaşanan bu mantıksız süreci unutturur. Lakin denilebilir ki gerçekleşmiş olma ihtimali bile yolsuzluğa bu hususun titizlikle araştırılmaması da adalet sistemindeki halkın çıkarını gözetmeyen bir işleyişe işaret eder.

Bütün bu olanların geniş kitleye ulaşmaması adına sermaye sahiplerinin basının tarafsızlığını zedeleyecek hamleleri yazarda aydınların doğruyu ifade etmekteki dürüstlüğüne dair şüpheler uyandırmış olmalı ki sanatçı kurguya şöyle bir bölüm ekleme ihtiyacı duymuştur:

“Fazilet Partisinin son durumu, seçimlerin ertelenme ihtimali, sermayenin gazete ve televizyonları kapış kapış etme girişimleri. Nedense artık eskiden olduğu gibi, bunlar üzerinde namuslu bir aydın olduğunu iddia eden ve sol kökenli bütün aydınların yaptığı gibi, boyuna konuşmak, tahlil etmek ve fikir yürütmekten ibaret entelektüel veya medyatik faaliyet bana dibi olmayan bir kuyuya taş atmak gibi, faydasız, neticesiz geliyordu. Hepimiz aynı şeyleri yazıyorduk. Gene de hep aynı şeyler oluyordu. Bir sürü yolsuzluk oluyor, sonra bunlar ortaya çıkarılıyor, gene de yolsuzluk yapanların cezalandırıldığına veya bundan hareketle bir anayasal, ahlâkî yahut idarî değişiklik olacağına dair hiçbir belirti görülüyor ve zaten de olmuyordu. Sanki bir tiyatro salonundaydık. İyi kurgulanmış entrikalarla, mevki ve iktidar hırsıyla, para açgözlülüğüyle birbirine geçmiş insanları ve meydana gelen olayları seyredip salondan çıkıyorduk. Çünkü perde kapanmış oluyordu. Yeni bir oyun için başka bir tiyatroya gidiyorduk. Olan bitene kızıyor, onları ayıptıyor, küçümsüyor ve bunlardan zarar gören halka acıyor ama sonra perde kapanınca kalkıp gidiyorduk.”

⁴⁴⁰ Afet Ilgaz, Yolcu, s. 177.

Doğru tek olduğu halde medyadaki bu birden fazla anlamı içerecek yorumların yapılıyor olmasıyla halkın zihnini bulandırılmakta ve gerçeğin üzeri bilinçli bir şekilde örtülmektedir. Bunca bilgi kirliliğinin içinde doğruyu söyleyenlerin sesi çıkmamakta, söylenenler fazla etkili olmamakta ve yolsuzluklar kurgulanan entrikaların satır aralarına gizlenerek devam ettirilmektedir. Tüm yaşananlar da, izlenen tiyatro oyunundaki ayrıntıların perde kapanınca unutulması misali şaşkınlıktan şaşkınlığa düşürülerek beyni bulandırılan halkın zihninde yer edinmemektedir. Böylece de suçlulardan hesap sorulmamakta ve suçun cezalandırılmaması hem suçluyu cesaretlendirmekte hem de suçlu sayısının artmasına sebep olmaktadır.

Tüm bu sonuçları dikkate alındığında bu tür uygulamaların yazar tarafından eleştirir mahiyette eserlerine konu edinilmesindeki maksat ve önem daha da iyi anlaşılmaktadır.

4.2.1.3.2. İkiyüzlülük

Yolsuzluk ve rüşvetten başka toplumun huzurunu zedeleyen başka bir tehlike de ikiyüzlülüktür ki, yeri geldiğinde bu durum diğer tehlikelerin fark edilmesine engel de olabilmektedir. Yapılan yanlışları gizlemekte kullanılan en belirgin vasıf dini bütünlüktür. Yani İslam iyiliği emredip kötülükten men etmeyi emrederken içinde bulunulan bu hal, arkasına saklanan gerçeği etkisizleştirir⁴⁴¹:

*“Savcının öğle namazına gittiğini söylemişlerdi. İkinci girişinde karşısına savcıyla beraber oturmuş gülüşen adamı görünce şaşırды. Bu, şikâyet ettiği avukattı. Karşı tarafın avukatı... Tombul, gözlüklü, yürürken bacakları bebek bacakları gibi birbirine sürtülen, eğri bastığı için ayakkapları yamulmuş, sevimli bir fareye benzeyen bir gençti.”*⁴⁴²

Bu alıntıda dinin bir gereği olan namazında sebat eden savcıdan beklenen davranış şekli dinin bir başka emri olan iyilik ve kötülük arasında set olup iyiliğin devam etmesini kötülüğün iyiliğe zarar vermesini engelleme noktasında gafil davranmaktadır. Yani, ikiyüzlülük olarak algılanabilecek bir şekilde kendi içinde çelişen davranışlar sergilemektedir.

⁴⁴¹ “Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülüklerden alıkoşarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah Aziz'dir, hikmet sahibidir.” (Tevbe Suresi 71. Ayet. Hayreddin Karaman, vd, *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, s. 197.)

⁴⁴² Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 25.

Devamındaki sayfalarda avukat, kendisinde olmaması gereken bir kâğıdı hile ile ele geçirmesini savunurken kendini haklı çıkarmak için dinî bir takım ibadetleri yerine getiriyor olmasını hukuka aykırı davranmamasının teminatı olarak gösterir. Ama o evrakın neden kendinde olduğu noktasında Ahmet'e tatmin edici cevap veremeyerek davranışıyla savunmasının çelişmesindeki ikiyüzlülüğü açığa vurmuş olur:

“Ertesi gün de tombul bir fareye benzeyen sevimli avukat çocuk Rıza Bey'e telefon ederek bağırıp çağırmıştı. Ama kendini savunurken asla o kâğıdın kendisinde ne aradığını söylemiyor, sadece çok sıradan hücumlarla meselâ ‘Siz art niyetlisiniz’ diyerek saldırıyor ve:

‘Beş vakit namazında, dini bütün bir adamım, böyle şeyler yapmam kardeşim...’ diyerek saldırganlığını savunma gibi kullanıyordu.”⁴⁴³

Sanatkâr, bu tespitlerinden sonra meydana gelen ahlaka uymayan davranışların sebebi olarak ilimden yoksun olmayı gösterir. İlim burada “bil-” eyleminden türeyen bilimi değil bilimin özünü arkasındaki hikmeti kapsayan ilim kelimesinin kullanılmış olması belirli bir amaca hizmet eden bir tercihtir. Zira yazarın bu dönemde İslami fikir ve ideolojilerle daha fazla haşır neşir olduğu ifade edilmişti. İlim ve bilim arasındaki ince çizgi yazarımızın da bir dönem yazılar yazdığı Yeni Şafak gazetesinin başka bir yazarının bir yazısından alıntıdan anlaşılacağı gibi şöyledir:

“Peki, ilim, bilgi ve bilim aynı şeyler mi?

İlim ve alem aynı kökten gelen iki kelime. Alem bir şeye alamet, özel ad ve simge olan, bununla onun bilgisini zihnimizde canlandırdığımız şey demek. Âlem de buradan geliyor, alemin geniş, gruplandırılmış hali. Varlığın her bir kategorisi bir âlem. Allah, âlemlerin Rabbi. Bu kökten olmak üzere eşyanın zihnimizdeki bilgisi de ilim. Bilgi ise ilmin biraz daha yalın kaçmış Türkçesi. Yani bilgi ve ilim yaklaşık aynı şeyler. Bununla birlikte bilgi, bilenin filini anlatır, başka şeye atıfta bulunmaz, ilim ise bilenin dışında da bir müessiri olan bir sonuca işaret eder.”⁴⁴⁴

Yani bilimle ilim kelimelerinin aşağı yukarı aynı şeyleri ifade etmelerine ek olarak bilgi bilenle var olan bir olgu iken ilim, bilen bir varlığa ihtiyaç duymayan mutlaklığı içeren bir kavramdır. Biz bunu, ilim bilginin arkasındaki bilgileri hikmet dairesince birbirine bağlayan birbirleri arasındaki uyum ve birliği de kapsayan bir kavram olarak da anlayabiliriz. Buna göre bilgiye sahip olan birey, öğrendiğinden fazlasını bilen ve hikmetle hükmeden yaratıcının koyduğu kuralları bütünüyle

⁴⁴³ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 26-27.

⁴⁴⁴ Faruk Beşer, Yeni Şafak, 15 ağustos 2014, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/ilim-bilgi-ve-bilim-55356> (28 Temmuz 2019)

dikkate almasını gerektiren ilim bilincinden yoksundur. Bazılarına uymakta bazılarına da uymamaktadır:

“İşte Ahmet savcının odasına o gün ikinci defa gülüşe oynaşa konuşurken görmüştü. Savcını kendisine ifadesinin sonuna doğru niçin öyle uzak hatta azarlar gibi davrandığını anlamıştı. Anlayamadığı şey şuydu: Bu adliyede herkes dini bütündü ve cuma namazına gidiyordu. Bu savcı da, o avukat da, icra hakimi de ne zaman aransalar odasında bulunmuyorlardı. Ya öğle namazına ya cuma namazına gitmiş oluyorlardı.

‘İlim olmayınca hiçbir şey olmuyor’ diye düşündü Ahmet acısının arasında, ‘İlim de kolay olmuyor, oluşamıyor. İnsanların hepsine saygı duyabilmek, hakka ve gerçeğe yansız sevgi duyabilmek kolay iş değil. Mevlana, Mahmut Hüdayi, Beyazıt Bestami, Veysel Karani, Yunus Emre olmak lazım...’ ”⁴⁴⁵

Bilimde derinleşmesini ahlakla taçlandıran “Mevlana, Mahmut Hüdayi, Beyazıt Bestami, Veysel Karani, Yunus Emre” olamayan insanlar dini, kendi çıkarlarına göre yorumlayarak ikiyüzlülük yapmaktadır ve bu da toplum ahlakında derin yaralar açmaktadır.

4.2.1.3.3. Vefasızlık

Vefa, kişiyi manen kendisini güvende hissetmesini sağlayan ve insanları iyi olmaya teşvik eden bir kavramdır. Eksikliği veya kusurlu olması insanlarda başkalarının haklarına ve şahsına gerekli özeni göstermesinde zafiyet göstermelerine sebep olabilir. Bunun engellenebilmesi için okur, küçük bir paragrafta da olsa olması gereken sanatçı tipi olarak algılanabilecek cümlelerle bilinçlendirilmeye çalışılır:

“ Salih küçük rollere çıkan iyi bir aktördü. Hem iyi bir aktördü, hem iyi huylu bir aktördü. Alçak gönüllü, kadirbilir, sakın ve düşünceliydi. Arkadaşları tarafından ciddiye alınır ama pek tutulmazdı. Bu da Salih’in pek umurunda olmaz, Lübnan’lı karısı ve küçük kızıyla aktörler dünyasının hem uzağında hem yakınında dublajlardan tonla para kazanarak kendi kabuğunda yaşar giderdi.”⁴⁴⁶

Öncesi bilinmediğinde fazla bir anlam taşımayan bu ifadelerin kendisi de bir aktris olan annesi Cahide tarafından gala gecesinde yalnız bırakılan görmezden gelinerek küçümsenen Uğur’u gece evine bırakan Cahide’nin rol arkadaşının tasvir edildiği bölümden alıntılanmış olması, bu satırların romandaki rolü hususunda bizleri biraz daha aydınlatacaktır. Bir tarafta şöhretini evladından bile üstün tutan anne

⁴⁴⁵ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 27.

⁴⁴⁶ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 68.

karakteri diğer tarafta da kendisine akrabalık anlamından hiçbir yakınlığı olmayan birinin küçük çocuğa gösterdiği bu merhametle yüceltilen bir sanatçı olduğu düşünülürse, vurgulanmak istenen asıl mevzunun kadirbilir olmanın yeri geldiğinde anne olmaktan daha önemli olduğudur.

4.2.1.4. Maddiyatın Maneviyatın Önüne Geçmesi

Din, yeri geldiğinde maddî hayatı da düzenleyen manevî bir kavramdır. Dini temsil eden kesimin de maddiyata önem verir hale gelmesinin romanda eleştirir bir üslupla yer bulması, daha dünyevî bir hayat biçimi tercih edenlerle manevi bir tarafı olduğunu iddia edenlerin aynı davranışları sergilemeye başladığına vurgu yapılarak maddî algının manevî değerlerin önüne geçtiğini anlatan yazar tarafından aslında bu durumun eleştirildiği aşikardır:

“İslam o günlerde aydınlık bir devrimdi. Televizyonlarıyla, gazeteleriyle, toplantılarıyla, mağduriyetleriyle, çalışkan ve tok gözlü insanlarıyla, çiçek açıyordu. Birçok kişi İslami kanalları hayret ve zevkle izlemeye başlamıştı. Bu kanalların müzikleri, dekorları, bilge insanları, temiz havası bir çok insanı İslamiyete çekiyordu.”⁴⁴⁷

İslam’ın aydınlık bir devrim olarak addedildiği günler modernizmin köşeye sıkıştırdığı maddi anlamda doyum sağlayamayan bireyin, kendisini manevi alemde gerçekleştirilmeye çalıştığı, buhranlarına inançla çare aradığı ve bunu da insanları bu aleme bağlayan şeyin bu zayıf bedenlerden ziyade varlık bilinci olduğu gerçekleriyle maddi yetersizlikleri çağrıştıran bu bedeni daha az önemli kılan kabullerde bulunduğu zamanlardır.

Darbelerle, ekonomik krizlerle, köylü-kentli ve aydın-halk kutuplaştırmalarıyla yıpranan halk, kendilerine sınıf ayrımının sosyal adaletsizliğin olmadığı, insanların değerinin maddi varlığıyla ölçülmediği, herkesi eşit kabul eden ve bu şekilde yönetmeyi vadeden İslâmî söylemlere fazlasıyla rağbet etmeye başlamıştır. Daha önceki dönemde aynı söylemlerde bulunan sosyalizmin bazı nedenlerle gözden düşmesiyle alternatif olarak görülen İslâmî söylemlerin devrim olarak nitelendirilmesi de yazarın fikri evreleriyle açıklanabilecek bir durumdur. Eşitlik ve adalet bekleyen kendisine dünyaya ait varlığıyla değil sahip olduğu öz değerle muamele edilmesini uman halk yine mi yanılmıştır:

“Sonra ne oldu da bu kanalları bir edep sofrası haline getiren o genç kadro maddi ve manevi anlamda şişmanladı, bilgelikleri sıradanlaştı, hırsları arttı,

⁴⁴⁷ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 52.

zenginlikleri de arttı. Bir kısmı ibadet etmeye devam ediyorlardı ama derinlikleri kaybolmuştu.”⁴⁴⁸

Romadaki bu değerlendirmesinin kurgu dışında da varlığını devam ettirerek savunulan bir fikir olduğunu ömrünün son yıllarındaki gazete köşe yazısından da anlayabiliyoruz:

“Nihat Genç’in nefis bir “Sağcılık muhafazakarlık” analizini dinledim. Rastlarsanız kaçırmayın.

İşte sempati duyduğumuz liderler de sağcılıkla zehirlendikleri için muhafazakar olamıyorlar. Nihat Genç sağcılık için çürümüşlüktür dedi. Üretme yok, gelişme yok, dünyaya açılmak yok, dünyayı sevmek yok. Çok güzel bir örnek verdi. “Kol kola girip; Ey vatan, gözyaşların dinsin, yetiştik şimdi biz diye şarkı söylediğimiz solcu gençler, şimdi sağın çürümüşlüğüne koşar adım gidiyorlar” dedi. Gerçekten de sol üretimdir, keşiftir, icattır, çalışmaktır, sanayidir, tarımdır, eğitimidir ve onun tabiriyle markadır. Muhafazakarlığı bu değerler içinde görüp değerlendirebilmeliydik.”⁴⁴⁹

Bu sitemkâr sözler derinliğini yitiren İslâmî kadro nezdinde herkesedir. Artık manevî söylemler adına maddiyatın peşinde koşulmaya başlanılmışsa medeniyetleri ayakta tutan, beton yığınlarına ruh vererek ortak bir tarih bilinci oluşturan, nesillere geçmişe gurur ve geleceğe umutla bakma cesareti veren o manevî değerlerimizin teminatı ne olmalıdır? Bu soru üzerine muhatabını düşünmeye iten bu satırlar sanatçının maneviyatı merkeze alan dini kendi çıkarları için önemsizleştirilenlere yaptığı bir eleştiridir.

4.2.1.4.1. Hayatın Maddîleşmesi

Manevi değerlerin zayıflaması kendiyile beraber eşyanın arkasına sirayet eden sevgi ve saygıyı da yok eder. Böylece en değerli hassalar sıradanlaşarak mana yok olur:

⁴⁴⁸ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 52-53.

⁴⁴⁹ Afet Ilgaz, Tavukları pişirmeşem hacıyı da çarşıya göndermişem, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tavuklari-pisirmisem-haciyi-da-carsiya-gondermisem-31301yy.htm>, (06.08.2019).

“ Her şeyimiz sıradanlaştı, kalıplaştı, mânâsını kaybetti, kabuklaştı. Bütün her şey, televizyonları aç bak, gazeteleri oku, iki kişi konulurken dinle, derinliğimizi kaybettik.’

‘Bu tüketim kültürüdür. Başardılar. Sadece kola vs. tüketmiyoruz, kelimeleri, kavramları, en seçkin duygularımızı da kaybediyoruz, yok ediyoruz.’

Ahmet, kıza derin bir bilgi vermek üzere oluşunu hissettiren bir bakışla:

‘Spengler’i bilir misin’ dedi. Mestinaz bilmiyordu. Ahmet devam etti:

‘O der ki, kitabının adı “Batının çöküşü”dür, o der ki, her kültürün özü din olduğu gibi her medeniyetin özü de dinsizliktir. Ve ilave eder, büyük şehir insanı dinsizdir.’⁴⁵⁰

Sanatkâra göre derinliğini kaybeden her şeyi tüketen milletler çökmektedir. Bu sefaletin sebebi de, maneviyatı destekleyen, maddiyatı ikinci plana atan ve insanı manasıyla yücelten din algısının olmamasıdır.

4.2.1.5. Dinle İlgili Meseleler

Yazara göre ait olduğu toplumun din algısı, tamamen yok olmamakla beraber bozulmuştur. Bozulmanın sebebi de dine dair bilinenlerin varsayımlardan ibaret olmasıdır. Ve eserlerde sahip olunan bilgilerin asıl kaynağından değil de sağdan soldan öğrenilen, gerçekliğine dair herhangi bir şüpheyeye düşülüp aslına öğrenme gayretine girilmeyen şifahi bilgilerden ibaret olması bazen üzeri örtülü bir şekilde bazen de amacı sezilebilen bir üslupla eleştirilir:

“ İslam dinini, islamiyete dair bir tek kitap okumadan eleştiriyorlar da ona yanıyorum. Kahve dedikodularıyla. Kulaktan kapma bir iki bilgi kırıntısıyla... Geçen gün Müslüman olmuş bir Alman doktorun islâm hukuku hakkında yaptığı ilginç yorumları okudum bir yerde. Bizimkiler söylerlerse dinlenmez de yabancı birinin söyledikleri daha muteber oluyor.’

...

‘Gerçekten de her kötülüğü İslâma yüklemekle biraz haksızlık ettik bizler galiba... Bütün sıkıntılarımızı, ilerleyememe gerçeğini, cehaleti, tembelliği ona yükleyip durduk... Belki bazı şeylerde haklıydık ama...’

⁴⁵⁰ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 42.

*‘Dilârâ be, İslâmı iyi bilmemekle, İslâmın kendisini suçlamak arasında fark vardır be canım.’*⁴⁵¹

Yıllardır toplum olarak sahip olunan ne kadar menfi hususiyet varsa sebebi olarak dini hassasiyet ve dinin insanları sürüklediği bazı olumsuz düşünce ve hallerin gösterilmesine ufak da olsa sitemkâr bir yorum getiren Ahmet’in bu sözleri, yukarıdaki satırlar dikkate alındığında anlamına kavuşur. Aşağıdaki kısım da önceki bölümü anlamca tamamlar mahiyettedir:

*“ ‘Onu bunu suçlayacağımıza, özellikle İslamiyeti karalamaya çalışacağımıza, onu anlamaya, çağları içindeki koşulları gözönünde bulundurarak değerlendirmeye çalışsak... İşte ben de bunu anlatmaya çalışıyordum’ dedi. ‘Biraz okusak... İşte bak, senin, alanında en iyi literatürü takip etmen gibi... Kahve dedikodularına... Artık kahve değil de, televizyon dedikodularına uyup bilgiçlik yapmaya kalkmasak...’*⁴⁵²

Edebi metin dışında fikri zeminde bu satırlara gerçeklik boyutu katacak şu satırlar bizim bu yöndeki tenkite yönelik satırlarımızı destekleyecektir:

*“Eskiden bu lafi çok duyardık. Başkalarının yaşayışlarının kendi yaşayışlarına benzemediğinden müştakî birtakım insanlar, çok derin tarihî bilgileri varmışcasına, özellikle ‘din’ kaynaklı yaşam tarzlarını ‘orta çağ karanlığı gibi karanlık’ olmakla suçlardı. Keşke ‘nitelemeyi’ deneselerdi suçlamak yerine. O zaman bu tarihî bilginin ne kadar ‘bilgi’ olduğu da araştırılır, doğruluğu hakkında bir sonuca varılmaya çalışılırdı.”*⁴⁵³

İslamiyet’e yönelik eleştiriler çoğu zaman onu anlamak amacıyla sorgulamak için değil de derinliğine vakıf olunmadan yargılamak amacıyla yapılmıştır. Tarafsızlıktan ve bilimsel bir duruştan uzak bu değerlendirmeler bir tarihçi bakış açısının sahip olması gereken olay ve olguları yorum yapılan zamanın şartlarına göre değil de onların gerçekleştikleri süreç dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekliliği ilkesinden de uzaktır. Dolayısıyla bu tür yaklaşımlar ne teoride ne de uygulama safhasında mantık düzlemini yakalayamayan bir tutum olmaktan öteye geçememiştir.

“ ‘Şeyh demeyelim de, bir mürşide. Çünkü şeyh lafından insanlar korkar oldu. Sen de korkarsın belki.’

*‘Beni ilgilendirmez. Ne korkarım, ne korkmam. Ben Atatürk’e bağlıyım.’*⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 78.

⁴⁵² Afet Ilgaz, *Yol*, s. 84.

⁴⁵³ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 74.

⁴⁵⁴ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 29.

Tüm bunlar doğrultusunda şunlar da söylenebilir ki: Halk kendisini tam olarak dinsiz olarak tanımlamamakla beraber, inandıkları dinin gereklerini tam bilmediklerinden, eksik bir inanışla, hayatını dinin gereklerine göre yaşamaya çalışan ve söylemlerinde dini kitaplardan temellendirilen verileri kullanan kişileri yeri geldiğinde küçümseyebilmektedir:

“ annesi her namazda Allah’tan af dileyip gene de etrafı bir ‘ittihatçı’ kafasıyla görmekten kendisini alamadan ”⁴⁵⁵

Ahmet’in namaz kılan, her fırsatta günahlarından dolayı bağışlanma dileyen annesinin bile Kuran da açıkça bildirilen yeniden dirilmeye iman etmiyor oluşu, din algısının ne kadar içi boş bir kavram olduğunun en bariz göstergesidir. Bu kişi madem ölümden sonra dirilmeye inanmamaktadır peki neden hatalarından sebep bağışlanma dilemektedir? Ahiret yoksa hesap günü de yoktur, işlenen günahların bir hükmü de af dilemenin bir hükmü de... Kahramanı, özümsememiş ve sorgulanmamış bir inancın emrettiği ibadeti yerine getirirken tasvir etmek eleştirinin derecesini artırmak için kullanılan bir çelişkidir:

“ ‘Anne, madem ki amentüye⁴⁵⁶ inandın, yeniden dirilişe de inanacaksın.’ demişti. ‘Böyle dindarlık olmaz. Annesi:

‘Kemikleri toprak olduktan sonra, kıyamette insan nasıl yeniden dirilecekmış?’⁴⁵⁷ Gibilerden bir şeyler söyleyip duruyordu. ”⁴⁵⁸

Halkın bu, aklıyla değil de sezginin itici gücüyle sergilediği teslimiyet aydın zaviyesinde anlayışla karşılanmaz. Yeri geldiğinde bu kişiler içeriğine nüfus edilememiş bir inancı vurgulayacak bir şekilde okumamışlıkla suçlanır yaptıkları tercihler de eleştirilir:

“‘Refah, sizin gibilerin oylarıyla kazandı. Sizin gibi okumamışların’ demiş. Sıdika Hanım’a iyi davrandıkları için (verdikleri para ne kadar azsa da) Sıdika Hanım onları sever, köpeklerine bile bakar, lise öğrencisi kızlarına sigara almak için

⁴⁵⁵ Afet Ilgaz, Yol, s. 69.

⁴⁵⁶ “Ben Allâh-ü Te’âlâ’ya, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allâh-ü Te’âlâ’nın yaratmasıyla olduğuna inandım. Öldükten sonra dirilmek de haktır. Ben şahadet ederim ki, Allâh-ü Te’âlâ’dan başka ilâh yoktur. Ve yine şahadet ederim ki, Muhammed (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) O’nun kulu ve peygamberidir.” (<https://www.namazsitesi.com/dualar/amentu.html>, (08.07.2019).)

“...Asıl iyilik o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a ahiret gününe, meleklerle kitaplara, peygamberlere inanır...” (Bakara Suresi 177. Ayet, Hayrettin Karaman vd., Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali, s. 26.)

⁴⁵⁷ “Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: ‘Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı geyat iyi bilir.” (Yâsîn Suresi 78-79. Ayetler, Hayrettin Karaman vd., Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali, s. 444.)

⁴⁵⁸ Afet Ilgaz, Yol, s. 68.

bakkala bile gönderirler. Bir de ‘Örtü’ konusunda bir açıklama yapmış Paşa’nın Hanımı:

‘Eskiden padişahlar zamanında vezirlerin, paşaların hanımları, hizmetçilerden ayrılın diye, hizmetçilerin başlarına örtü konurmuş.’

Ahmet bu açıklamayı dinleyince bir ‘dezinformasyonu düzeltmek için’:

‘O öyle değil.’ Demek zorunda kaldı. ‘Peygamberimizin, cariye olarak takdim edilmesinden sonra, çadırdan örtülü olarak çıkmasıyla, Hz. Mariye’nin cariyelikten hanımlığa yükseldiği bilinir. Paşa Hanımının yanlış bilgisini düzelt bir dahaki sefere.’⁴⁵⁹

Sanatçı, yüzeysel inancı hoş görmez ama halkın iradesinin küçümsenmesini de kabullenemez ve Ahmet’in vasıtasıyla her ne kadar nedeni bilinmeksizin yapılmasa da dinî bazı davranış şeklinin zannedildiği gibi olmadığını açıklayarak yapılan bir yanlış başka bir yanlış bilgiye dayanılarak eleştirilmesinin önüne geçmeye çalışır. İnsanlar neyi neden yaptığını bilmiyorsa da bu bilinçsiz tercih yanlış dayalı başka bir bilgiye dayanılarak hor görülemez.

Dine karşı bu kayıtsızlık ya da haksız muameleyi değerlendirmek için de dinî bir şahsiyetin aracılığıyla şu cümleler kurulur:

“O günlerin birinde Efendi hazretlerinin sohbeti, memleketin içine düştüğü kargaşayı tahlil ediyor gibiydi.

‘Bir millet dinini hor, hakir görürse, Allah da onu hor görür. Ona, kendini hor hakir edecek insanları musallat eder, ‘ dedi. Efendi hazretleri mihrabın önünde halkalanmış ihvanına.

‘Ama biz, efendimizin ümmetiyiz. Biz helâk olmayacağız. Allahü teala, bizi, birbirimize düşürerek cezalandırıyor.’

Ahmet cevabını almıştı. Hem Türkiye için, hem Aylin’in başörtüsü için.

‘Ad-Semud-Medyen’e döndük. Helak olacağız’ korkuları içinde seyrettiği memleketinin manzara-i umumiyesini bundan böyle daha sakin ve soğukkanlıca ‘müşahade’ etmesi gerekiyordu ve Aylin’i de rahat bırakmaları gerekiyordu.’⁴⁶⁰

Dini aşışlamak, dinin gönderilme amacı olan maddi ve manevi yaşantıyı birey ve toplum huzuru dikkate alınarak huzur ve mutluluğu tesis edecek şekilde düzenlemesi özelliğini ortadan kaldırır. Başka bir ifadeyle, tedavi amacıyla doktorun yazdığı reçeteyi uygulamayan hastanın, doktorun ilmini ve tedavi yönteminin

⁴⁵⁹ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 239.

⁴⁶⁰ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 188.

yanlışığını öne sürmesine eş değer bu davranış, aklî çıkarımlara uymadığı için dini eleştiren, bazen de reddeden bilincin mantık düzlemini alaşağı eder.

Eleştirinin asıl amacı olan amaca uygun ve değerli olanla amaca uymayanın tam olarak idrak edilmesi iamacıyla iki halin bir arda verilmesi şartı sağlanması için aksama tespit edildikten sonra olması gereken davranış şekli örneklendirilir. Yani bir şeyden fayda bekleniliyorsa o hakir görülmek yerine anlaşılmalı çalışılmalı görmezden gelinmemelidir.

Ama durum o kadar vahimdir ki; hakir görmek halkın bilincine o kadar sirayet etmiştir ki birey farkında olmadan bu fiili işleyebilmektedir. Mesela, hayatını dini emirler çerçevesinde düzenlemeye çalışan zina yapmamak için babasını karşısına alıp dul olmasına rağmen Aylin’le evlenen Uğur’un, eşinin yaptığı gayet mantığa uyan yorumunu sırf eşi başörtüsü taktığı için küçümser bir tavır sergilemiştir:

“ Ben, iktidar olacak bir Müslümanlık için değil, sadece biraz daha ahlâklı yaşanacak bir Türkiye için oyumu kullanacağım. SHP versin bu mesajları, oyumu ona vereyim... Zaten o zavallılıkların da İslamiyet adına bir şey talebettikleri yok. Biraz daha ahlâk, biraz aktivite, çözüm, enerji, iyilik, kardeşlik, inanç... Ne olur... Suç mu bu...’

Uğur içinden gülerken dinlemişti bu savunmayı ve sonra şöyle zalim bir düşünceyle dolmuştu:

‘Başı açık olsa, şu söylediği sözler hiç de fena değil...’⁴⁶¹

Bu alıntıda asıl vurucu cümle *“Başı açık olsa, şu söylediği sözler hiç de fena değil...”* cümlesidir. Satırlarca anlatılmak istenen hususu bu tek cümle özetlemektedir. Bu tür bir muameleye yazar da bizzat maruz kalmış olmasını göz önünde bulundurursak eleştirinin seviyesi daha iyi anlaşılabilir:

“Bulduğum, bulunabildiğim ilçe Belediye Meclisi toplantılarından birinde şu kadar yıllık insan geçmişimle, iyi niyetlerimle, edebiyat ödülleri, büyükanneliğim, emekli cüzdanim, bildiğim ve bilmediğim her şeyimle otururken beni ‘kıyâfet kanununa’ muhalefet (!) eden biri olmaktan ibâret görmeye çalışan insanları hayretle izlemiştim. Oğullarım yaşındaydılar. Hayatlarında bir tek hikâyeye okunmuş, bir tek romanı ellerine almamış gibi sert ve kızgındılar. Recai Kutan’a yollanan alkış sesleri gibiydiler. Hiç üzülmemiş, acı çekmemiş, ihânete uğramamış, yoksul düşmemiş, zorda kalmamış gibiydiler. Benim, üniformam gibi gördükleri

⁴⁶¹ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 195-196.

başörtümden başka varlığım da olabileceğimi düşünmüyor gibiydiler. Gördükleri, bir gece önce özenle yıkayıp hazırladığım başörtümdü.”⁴⁶²

İnsanlar düşüncesinin sağlamlığına ya da davranışının zaman ve mekândan bağımsız var olan doğruya uyup uymadığına değil dini algısına ve bu algıyı yaşamına yansıtma şekline göre değerlendirilmektedir. Bu aslında olmaması gereken bir durumdur ama yazar bunu böyle ifade etmek yerine olan sürecin akışına dair bilgi vererek takdiri muhatabına bırakır.

Dini bir takım imgeleri eleştirirken sürekli Atatürkçülük ve laiklik kavramlarının kullanılıyor olması da eleştirilen başka bir noktadır:

“ Şeyh demeyelim de, bir mürşide. Çünkü şeyh lafından insanlar korkar oldu. Sen de korkarsın belki.’

‘Beni ilgilendirmez. Ne korkarım, ne korkmam. Ben Atatürk’e bağlıyım.’”⁴⁶³

Atatürk’ün dinî tavrının yanlış algılanmasına başka bir başlık altında değinileceği için Atatürkçülük kavramının ayrıntısına değinilmeyecektir. Ama şeyh lafından insanların korkmasına karşı verilen cevap iki kavramı karşı karşıya getiren zihniyetin sorgulandığını ifade eder.

Nesiller, maneviyattan uzaklaşan anne-babalar yüzünden manevi bir hassa olan sevginin mahiyetini de önemini de kavrayamamıştır:

“Ah çocuklar!.. Gerçek sevgiyi çok az görebilen çocuklarımız... Sevgiyi hep birileri tavsiye ettiği için , pedagoji kitapları, televizyon programcıları, komşular, yahut öğretmenler tavsiye ettiği için aspirin gibi uygulayan ana babalar... Sadece uygulayan. İçlerinde hissetmeden, o sevgiyle yanmaksızın, onu hissetmeksizin...”⁴⁶⁴

Sonuç olarak ortaya çıkan tablo sanatçının nezdinde şudur:

“Türkiye’nin durumu ise bir savaşı andırıyordu ama görünürde bir savaş yoktu. Herkes yiyor, içiyor, televizyon seyrediyor, bol bol ve her türlü oyunu oynuyor, bir kısmı bu arada ibadet de ediyor ama bunların da bir kısmı ibadet etmeyenler gibi yapıyorlardı.”⁴⁶⁵

4.2.1.5.1. Din Karşısında Aydınların Tutumu

⁴⁶² Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 15.

⁴⁶³ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 29.

⁴⁶⁴ Afet Ilgaz, *Ermış*, s. 129.

⁴⁶⁵ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 6.

Bir önceki bölümde gereklilik sonucunda ufak da olsa aydınların dine karşı tutumuna değinmiş olsak da yazarın tasvip etmediği bu tutumun örneklemesini ve değerlendirmesini daha ayrıntılı yapmak konuyu daha sağlam temellendirmek adına faydalı olacaktır. Ahmet “bizimkiler bizimkiler” hitabını, babasının ölümünden önce sahip olduğu sol merkezli fikirleri hâlâ savunan insanları kastederek kullanır. Bizimkiler genellemesiyle vurguladığı çevrenin yanlış din algısından duyduğu rahatsızlığı da şu şekilde dile getirir:

“Ahmet kalbine bıçak saplanmış gibi irkildi birden. gene aklına kendi ülkesinin aydınları gelmişti:

‘Tarikat deyince bizimkiler polisle jandarmayla peşine düşülecek insanlar düşünüyor hemen. Zikir dedin mi gericilik oluyor. Şeyh, mürit, derviş dedin mi analarına sövmüşsün gibi hırslanıyorlar. Ne yapacağız be Uğur, nasıl anlatacağız bu adamlara doğruları... Geç kalmaktan korkuyorum. Kalbim sancıyor, deden gibi enfarktüs geçireceğim aklıma bunlar takıldıkça.’

‘Vallahi, biz böyle düşünüp duralım baba arpacı kumrusu gibi.

‘batılı psikologlar bizim sûfilerin peşine düşmüş bile. Selçuk Hanım anlatıyordu, bir Amerikalı, Rus asıllı galiba, psikolog, yirmi beş yıl sûfi terbiyesi almak için doğuda ömür tüketmiş. Şeyhlerin dizinin dibinde. Bize bile gelmiş, Erzuruma falan. Sırf nefes almayı öğrenmek için beş ay uğraşmış...’

Ahmet kalkmış odanın içinde dolaşmaya başlamıştı:

‘Yok ben dayanamıyorum bu haksızlığa... Dayanamayacağım.’⁴⁶⁶

Burada, bu kesimin eleştirdiği noktalar batılı bilim insanlarının bunlara olumlu yaklaşımlarıyla savunulmaya çalışılmıştır. Dini bir çok kavram yanlış anlaşılmaktadır ama batı kuru kuruya eleştirmek yerine doğru olan neyse ve neredeyse araştırmakta bulmakta ve öğrenme gayretine girmektedir. “Bizimkiler” de eleştirdiği noktaların doğruluğunu araştırmak yerine sathi birtakım çıkarımlar yapmakla oyalanmaktadırlar. Gerçeği kavrama gayretine girenleri de kendilerinden biri bile olsa görmezden gelmektedirler:

“Gerçi Müslüman Ahmet’ten kaçan eski dostların tavırlarına çoktan alışmıştı ya da alışmaya değer bulmamış, onları görmemek gibi daha zahmetsiz bir çözüme sığınmıştı ama bir ürküntü geçirmeden edemiyordu.

...

⁴⁶⁶ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 91.

*'Evet ben bir hilkat garibesiyim' dedi. 'Namaz da kıyorum. Kur'an'da okuyorum...'*⁴⁶⁷

Bu cümleler içinden en önemlisi “*Müslüman Ahmet*” tanımlamasıdır. Ahmet’i bu yüzden eleştirenler horlayanlar ondan kaçanlar kendilerini Müslüman olarak tanımlamamakta mıdırılar acaba? Böyle bir tanımlamayı kimsenin kabul edememesine rağmen sanatkarın böylesi keskin bir ayrımı çağrıştıran kelimeyi tercih etmesi fazlasıyla zıddını anlatma amacı gütmektedir.

Dinini doğru öğrenmek için Kuran okuyan Ahmet kendisini hilkat garibesi olarak adlandırır. Aydınların önyargıyla baktığı kesim öğrenmek için kendi diline çevrilen kısmı ihmal edip ibadet amacıyla sürekli Arapçasından okuyan kesimdir belki ama burada tasvip edilmeyen husus, ikisi arasındaki o ince çizgiye riayet edilip her kuran okuyanın aynı kategoride değerlendirilmesidir. Çünkü Ahmet eserler silsilesi içinde konumlandırılırken kutsal kitabını sadece orijinal dilinde değil kendi dilinde de okuyan hatta yeri geldiğinde tefsirlere başvuran bir kişi olarak anlatılır:

“ ‘İyi ya’ dedi, hoş geldin cüzzamlılar ülkesine Dilârâ Hanım. Götürelim seni Sultanahmet camiine. ‘Ülkenin’ camilerini bir de içinden gör...’

Bunu söylerken son günlerde duyduğu ve sonra da okuduğu yeni bir hikâyeden esinlenmişti ama bunu Dilârâ’ya söylemedi. Bir doktor hanım, bir panelde, konuşmacılar arasında başörtülü bir başka doktor hanımın da konuşmacı olarak bulunduğunu öğrenince paneli terk etmiş. Üstelik bu doktor cüzzamlılara gösterdiği şefkatle tanınıyordu. (Bize, cüzzamlılara gösterdiği kadar bir tolerans bile göstermiyor.)

*‘Biliyor musun, dedi, Türkiye’de Müslüman aydın olmak çok zor, adeta imkansız. Bunu yeni yeni anlıyorum. Çünkü şimdiye kadar aydın bir Müslüman olunacağını hiç düşünmemiştim. Böyle bir derdim yoktu yani.’*⁴⁶⁸

Bu muamelelere maruz kalan Ahmet, kendisini cüzzamlı olarak tanımlamakta bir mahzur görmez, sonrasında da bu ülkede Müslüman olmanın özellikle “*Müslüman aydın*” olmanın çok zor olduğundan dem vurur. Bu tür muameleleri sadece arkadaş çevresinde değil, yeri geldiğinde en yakınından bile gördüğü için yaşadığı bir olay karşısında annesinin buna tepkisi hususunda taşıdığı endişe şu şekildedir:

“ ‘Bir dergâha davet edildim’ dedi ansızın. Merakla annesinin yüzüne bakıyordu. Annesi de gençliğinde dergâhlara, zikir meclislerine giderdi ama o meclislerin havasıyla içselleşemezdi. Gene eski Mürvet Hanım olarak çıkardı

⁴⁶⁷ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 19.

⁴⁶⁸ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 22.

dergâhların kapısından. Bol bol heyecan yaşamış olurdu yalnızca. Ayrıca 'aydın müslüman', 'laik Müslüman' tavrı takınmasından da ürkiyordu annesinin."

Burada can alıcı tamlama "laik Müslüman" tanımlamasıdır. Aşırı muhafazakâr olarak tanımlanan bir kesimin dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını dine aykırı bulduğu düşünülürse, annesinin Müslümanlar içindeki konumu ve laik Müslümanlık nedir ne demektir? Bu, yoruma fazla açık bir yargı olduğu için, eleştirel amacını tespit etmekle birlikte bu tespitin mahiyetini eksik bırakmak afakî bir takım çıkarımlar yapmak yerine daha tarafsız bir tutum olacaktır.

Fizik ya da bilimin başka dallarının keşfedilen kaideleriyle açıklanamayan bazı hallerin dine dayandırılması karşısında bir kesimin olup olmadığı ihtimalden öteye geçmediği varsayılan taraflarından sebep gerçekliğinin kabul edilmemesi muhatabına Mestinaz aracılığıyla iletilir.

" 'Yani' dedi, Çanakkale savaşlarına bakarken... Bak tam bu günlerde Kara savaşlarının 29. Yıldönümündeyiz, zaferi kutluyoruz. Yani o savaşlarda askerlerimizin büyük kahramanlıkları yanında paradoks mantığıyla açıklanacak bazı metafizik yardımların da olduğunu kabul edelim. Seyit Çavuş'un 280 kiloluk mermiyi kaldırışını pozitif akıl anlayamaz ve düz mantık da açıklayamaz. "

*'Yapmayın Allah aşkına, o büyük savaşı hurafelerle karıştırmayın. '*⁴⁶⁹

Ortada bütün imkânsızlıklara rağmen inançla kazanılmış bazı noktalarda bilimle açıklanamayan olayların cereyan ettiği savaş vardır. Ve Sanatçının dedesi de bu savaşa katılmış bir askerdir. Bu tür akıl ve mantıkla açıklanamayacak hadiseleri dedesinden dinlediği için bunlar yazar açısından hurafe cinsinden bilgiler değildir:

*"Dedem son derece 'lâik' kafalı biriydi çok küçüktüm ama anlattıklarından, geceleri şehid arkadaşlarının birbirine seslendiği hikâyelerini unutmuyorum."*⁴⁷⁰

Bu savaşın büyüklüğü kabul edilerek onun tarihi değeri teslim edilmekle birlikte, bu tür temellendirilemeyen noktalar yok sayılmaktadır. Ahmet ortaya koyulan karakterinin gereğince bunları dini mucizeyle açıklar ama bilimi kendisine yol edinmiş Mestinaz kabullenmez. Yazarın bu ikilem içinde Ahmet'in tarafına daha yakın gibidir. Bu belirsizliğin hala tartışılabilmesi ise yazarın tespit ettiği önemli bir nokta olarak altı çizilmesi ve eleştirel bir tavır olarak değerlendirilmesi yerinde bir tutum olacaktır.

Olmaması gereken aydın tipi çizildikten sonra aydından beklenen tavır "Samimi solcular"ın şahsında belirtmeye çalışılır:

⁴⁶⁹ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 62-63.

⁴⁷⁰ Afet Ilgaz, *11 Zabıt 11 Subay*, s. 76.

“ ‘Sovyet bloku karıştıktan, sosyalizm bertaraf edildikten sonra halkı kendi kimliğinden uzak tutacak bu formül işlemeye başladı. Adı sanı belli olmayan lâiklik formülü. Eski solcular lâik oldu, lâikler lâik kaldı. Bir mutabakat oluşturdular böylece...’ Sonra gülümsüyerek Ahmet’e baktı ve ekledi:

‘Samimi solcuları tenzih ediyoruz abi, kusura bakma.’

‘Yani samimi solcuların akılları başlarına geldiği vakit yapacakları en doğru işin Müslüman kimliklerini hatırlayıp, keşfedip onların safında savaşa devam etmeleri gerektiğini söylemek istiyorsun galiba.’⁴⁷¹

Samimi solcular eski solcuların karşısında zikredilir, eski solcular da laik olmuş olarak tanımlanır. Samimi solcuları eskilerden ayıran nokta, sorgulayıcı bakış açılarını yitirmeyip dinin gerçekliğini yanlış bilgilerden arındırarak kabul etmiş olması bu sayede madde ve maneviyatıyla bir bütün olan insanın bilimsel tarafından vazgeçmeyerek manevi tarafını bütünleyen dinini sorgulayarak yanlışa düşmeden yaşamaya çalışmasıdır.

4.2.1.5.2. Yanlış Anlaşılan Dinî Olgular

İnsanlar dini farklı amaçlarda kullanmışlardır. Bu amaç, bazen siyasî başarı beklentisi, bazen şahsî menfaatlerin temini, bazen de toplumun da hoş görmediği bazı davranışlarını kendi vicdanlarında yasallaştırmak olmuştur.

Sanatçının değindiği birçok noktadan biri de bireyin kendi tutkusunu gerçekleştirmek için dini bir takım emirleri aslını bozarak, dolayısıyla amacından saptırarak yorumlamasıdır. Kadın erkek arasındaki mahrem ilişkiyi düzenleyen dinî nikâhın bazı şartlarının görmezden gelinerek yapılan zinaya kılıf olarak kullanılması romanda şu şekilde yer bulur:

“Ahmet’teydi susma sırası. Bir süre sustu. Sonra:

‘Herkes, her zaman bu cevabı ve bunu izliyen soruların cevabını almak istemiştir şimdiye kadar. Yaratılıştan beri bitmez tükenmez, bu kadın erkek çekişmesi. Bütün öğretiler de ayrıca buna cevap arayıp durmuştur. Dünya, gönlü kırgın, yaralı erkek ve kadınlarla dolu. Onlar da kendilerine göre çözüm bulduklarını sanıyorlar.’

‘Baba ben o toplulukları çok tehlikeli buluyorum. Bu kız nasıl düşmüş onların içine bilmem. Gruptaki erkekler canları isteyince kızları bırakıp gidiyorlarmış. Çocukları olanlar bile varmış...’⁴⁷²

⁴⁷¹ Afet Ilgaz, Yolcu, s. 65.

Bir fiili gerçekleştirilebilmek için kısılan dinî nikâh taraflar birbirinden ya da taraflardan biri diğerinden sıkıldığı zaman kolayca bozulabilmektedir. Bu nikâhın amacı, belirli kural ve şartlarla her iki tarafın zarar görmesini engellemek iken kadın tarafının, hatta doğan çocukların, mağdur olması bu nikâhın şartlarının bilinçsiz bir şekilde tam yerine getirilemediğini ya da kasıtlı olarak bazılarının görmezden geldiğini gösterir ki, bu da, dinin tam anlaşılmasını bir tezahürüdür.

4.2.1.6. Kültürel Meseleler

Kitle hafızasında doğru bir şekilde işlenmeyen kavram sadece din değildir. Kültüre ait bazı olguların da eksik ya da yanlış kodlandığını ve bu durumun yazar tarafından kritiğe tabi tutulduğunu metinlerden yola çıkarak anlayabiliyoruz. Bunları kategoriye ayırıp açıklamak için şöyle devam edilebilir:

4.2.1.6.1. Lâiklik

Karmaşa en temel konulardan başlayıp ayrıya inildikçe çoğalmakta ana hatlardaki belirsizlik daha da içinden çıkılmaz bir hâl almaktadır. En bilinen örneğiyle şeriat meselesi ne muhafazakârlar içinde ne de dini gündelik yaşamın dışında tutup daha da bireye ait dar bir alana indirgeyenler tarafından çözüme kavuşturulmayı bırakın hâlâ net olarak anlaşılmasını bir mevzudur. Sanatçının idrakine yansıyan kısmı da tam olarak şudur:

“ İkinci bir akıl karıştıran iş de şu’ Şeriat... Şunun da bir tanımı yapılmalı. Kahrolsun şeriat demeden önce kahrolması gereken şeyin ne olduğunu bilse hiç olmazsa insanlar kahrolsun şeriat diye diye alıyorlar tabutlarını omuzlarına, camiye gidiyorlar.’ Yeniden gülmeye başladılar.

‘Biz yıllardır alıştık abi bu maskaralıklara. Senin bilimsel kafan karışıyor ama... Bakma, sen de alışırsın...’⁴⁷³

Hayatının sonuna doğru şeriatın tam anlaşamadığı hususunda ısrarcı olmaktan vazgeçtiğini bu hususa daha farklı bir çerçeveden bakmaya başladığını anlayabiliyoruz:

⁴⁷² Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 251-252.

⁴⁷³ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 68.

*“Ak iplikle kara iplik seçilmeye başlıyor. Halk artık ‘Kahrolsun Şeriat’ diye değil, ‘katiller bulunsun’ diye bağırıyor.”*⁴⁷⁴

Sloganlaştırılan laiklik aslında amacından ayrılarak niteliksizleştirilmeye maruz bırakılmaktadır:

*“Son günlerde atılan sloganlardaki ‘Laiklik’ vurgusu tek başına söylenirse Atatürk ilke ve düşüncesine son derece ters bir anlam taşıyor. Bunu geçen yazılarımda da yazdım. Atatürk’ün tam bağımsızlık ilkesi dile getirilmeden savunulan laiklik halka ‘din karşıtlığı’ gibi yansıyor. Bu bir tuzaktır. Millî, bağımsızlıktan yana tavırlı aydınlarımızın bu tuzağa düşmemeleri lazım.”*⁴⁷⁵

Metafizik âleme ait gereklilikleri sosyalliğin dışına çıkaranları bırakın, bu âlemin semalarından devşirdiği ışıkla hayatlarını şekillendirmeye çalışan kesime ait bazı insanların, bilinçsizce dinin gereği olan cenaze namazından sonra yine dinin başka bir gerekliliği olan şeriatı lanetleyen söylemlerde bulunması davranışlarıyla çelişen bir durumdur. İşin asıl ilginç tarafı şeriatın ne olduğunun bilgisinin her iki kesimin geneli tarafından tam olarak tanımlanamamasıdır. Tanımı bile yapılamayan bir şeyin kötü olarak addedilmesi bilimsel bir bakış açısı adına dini dar bir alana hapsedenlerin de en baştaki amaç ve yöntemleriyle çelişen bir husustur.

Çelişkiye düşülen ve karşısında net bir tavır geliştirilemeyen başka bir kavram laiklik meselesidir. Dinin art niyetle kullanılmaması adına dinin devlet işlerinden ayrılması demek olan laikliğin bilim ve dinin kesiştiği noktalarda da kıstas alınıp mantık açısından hiçbir yanlışlık taşımayan mevzularda da sırf dini hor görmek adına muhalif olmak modern bilimin tarafsızlık ilkesiyle uyumsuzdur:

*“ ‘Ali-yyül âlâ... dua et de “lâik” bir hocaya düşmeyesin. ’”*⁴⁷⁶

Başka bir bölümde karşımıza çıkan şu tablo da bu tarafsızlığı yakaladığımı dini akılla temellendirmeye çalışan bir bilincin gelininin dinin bir gereği olan tesettür konusunda daha hassas olmaya karar vermesiyle ortaya çıkan manzaradan çağdaşlık adına rahatsız olduğunu fark edebiliriz:

*“ ‘Sen islâma bir şey katmıyorsun bu halinle, sıradan başörtülü bir kız oluyorsun.’ diyordu. ‘Oysa biraz sabırlı olsaydın, beraber düşünüp taşınısaydık, sana bir modacı bulsak ve ‘Kreasyonlar’ hazırlatsaydık, pek çok kıızı ve kadını peşinden sürüklerdin.’”*⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 18.

⁴⁷⁵ Afet Ilgaz, *11 Zabit 11 Subay*, s. 43.

⁴⁷⁶ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 137.

⁴⁷⁷ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 182.

Tesettürün dinî amacı, kadının dikkat çekecek taraflarının gizlenerek ona zarar verecek kötü niyetli bakış ve devamındaki zarar vermesi muhtemel fiillerden onun korunmasıdır. Ahmet'in modacıya danışarak görünüş olarak gelini Aylin'in daha modern bir görünüm kazanmasını istemesi örtünme emrinin bu özüyle örtüşmemesi bizlere, dini anlamak için yönelen zihinlerin bile bazen yanılgıya düşebileceğini göstermektedir.

Kendisi bir erkek olarak dış görünüşünde herhangi bir değişiklik yapmamışken bile bazı tercih ve sözlerinden dolayı arkadaş çevresinden hatta annesi tarafından eleştirilmesinden mustarip olan Ahmet'in, Aylin'i anlayıp ona destek olması beklenirken, ona bu şekilde bir rol biçilmesi, yazarın bu sözleri aslında sadece durum tespiti için değil de yanlışlığın altını çizerek farkındalık oluşturmak için kullandığı açıktır.

Dini emirlerle hayatını düzenlediği düşünülen biri tarafından bu şekilde bir tepkiyle karşılaşan Aylin'in, sadece eşi ve kayınpederinin ona yaklaşımı tasvir edilip daha çeşitli fikirlere sahip insanların olduğu dış dünyada nasıl bir karmaşık bir tepki modelleriyle karşılaşacağı okurun anlayışına bırakılarak üslupta sınır korunmuştur:

“o günü takibeden gecelerde Ahmet de Uğur da ciddi bir ‘bunalıma’ düştüler. Şimdiye kadar zevkten ağızlarına vararak alkışladıkları, destekledikleri başörtülü kadınlardan biri de işte şimdi aralarında, yanlarında, içlerindeydi. Erkekler için dindarlık kolay... Kendini belli etmeden, istediğin gibi giyinir kuşanır, hatta Ahmet'in yaptığı gibi, giyim kuşamıyla oynar, şıklaşır, özelleşir, sere serpe yaşarsın.”⁴⁷⁸

Uzaktan desteklenen manzaranın yanlarında bir yerlerde zuhur etmesinin yarattığı rahatsızlık kendisi de bir kadın olan yazar tarafından inceden yerilmiştir:

“Bir süre sokaklarda genç, modern giyimli kadınlara özenerek baktı. Aylin'in eski haliyle daha güzel ve daha ‘çağdaş’ olduğunu düşünüyordu. Bir yandan da:

‘Başörtülü kızlarımızın dramını şimdi anlıyorum’ diye başka bir derinlikten bakıyordu olaya. Hem kendileriyle hem toplumla, hem kurumlarla hem toplumu yönlendiren ‘medya’yla uğraşmak... Ne zor işlerden geçmişler... Ne zor bir savaş vermişler... Müslüman olmak kolay mı!...”

“Ah bizim lâikler anlarlar mı inceliği...”⁴⁷⁹

Hülasa laiklik daha geneli kapsayan İslâmî kaidelerin siyasete alet edilmemesi için yönetimde daha bilimsel bir bakış açısının takınılması demek olan

⁴⁷⁸ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 183.

⁴⁷⁹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 184.

laiklik adına insanların özel hayatlarındaki tercihlerin de sorgulanıyor olması laiklik kavramının tam olarak anlaşılmadığını gösterir.

Ama her fırsatta örnek alınan ilerlemek adına gerçekleştirilen yeniliklerin ilham kaynağı Batıda durum tam tersinedir. Belki de onların medeniyetlerini bu kadar ileri taşımalarının sırrı bu kadar basit noktalara takılmayıp şahsî tercihlere hoşgörüyü yaklaşıp geneli etkileyen mevzularda bilimin tarafsızlığını korumalarıdır. Laikliğin tam olarak gereği ve amacı da budur aslında:

“Ahmet dayanamıyarak kaç gündür aileyi sessiz bir üzüntü içinde bırakan başörtüsü meselesinin açtı büyük bir açığönüllülikle çocuklara.

‘Cevabımı da aldım bugün Efendi’den...’ diye sonucu açıkladı. Arabadakiler duruma şaşmış görünmüyorlardı. Sait:

‘Ben İngiltere’de kaldım uzun süre’ dedi. ‘Yabancıların böyle bir derdi yok. Müslüman olunca kolaylıkla adapte oluyorlar. Erkekler sakal bırakıyor, başlarına takke giyiyor, kadınlar başlarını örtüyor.’”⁴⁸⁰

Bu tür eleştirilere maruz kalındığında da sığınılan başlıca olgu Atatürkçülüktür. Atatürk’ün inkılaplarını korumak muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için ilmin ışığını metafizik zannedilen safsatalarla karartmamak amacıyla insanların özel hayatlarına bu şekilde müdahale ediliyor olması, medenî tavırla örtüşmemektedir:

“ ‘Erbakan, Atatürk’ün yüzlerini açtığı kadınlara peçe takacak’ diye. Pakistan’a gitmiş, orda en çok üç tane peçeli kadın görmüş. Allah’ım sen benim aklımı koru! Ölçüye, hükme bak. Hayale, varsayıma dayalı hükümlerle infaz yapılmak isteniyor. Aynı zamanda, imparatorluktaki peçeli kadınlarımızın anılarına saygısızlık.’”⁴⁸¹

Yanlış anlaşılın başlıca husus Atatürk’ün kadınların başını açtırdığı noktasıdır. Hatta bu yanlış anlaşılma muhafazakâr kesim tarafından sıkça dile getirilmekte yeri geldiğinde art niyetli bazı kesimlerce bunun üzerinden nefret söylemleri oluşturulabilmektedir.

Öncelikle Atatürk, kadınlara açılmasını emretmemiştir. Sadece erkeklerin sahip olduğu, hayatlarını özgürce yönlendirme, kılık kıyafetlerinde özgürce değişiklik yapma ve bunlardan sebep toplum baskısına maruz kalmama özgürlüğünü kadınların da paylaşmasını istemiştir. Kendi iradesi dışında istemediği bir görünüme mahkûm bir algıya maruz kalan kadınların, daha da özgür tercihler yapabilmesini sağlamak istemiştir. Kadınlar için düşünülen yenilikler bunlarla da sınırlı değildir artı

⁴⁸⁰ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 190.

⁴⁸¹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 186.

olarak, kadınlara önceden sahip olmadığı seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Böylece hem toplum nezdinde hem de eşinin nazarında hak ettiği değerin verilmediği bayanlara daha yaşanabilir bir yaşam alanı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kadın sadece kılık kıyafet seçiminde değil her anlamda özgür olabilmelidir ki, evlatlarına özgürlüğü ve milli bilinci sadece bedenene değil, fikren de esareti kabul etmemeyi öğretebilsin. Sürekli bir baskıya maruz kalan kadınların, çocuklarına bir fikrin ya da iradenin boyunduruğu altında yaşamaya karşı içten gelen bir tepki geliştirmesini öğretmesi beklenemez.

Bütün bunlar dikkate alındığında dinî bir imge olarak kabul edilen başörtüsünün karşısına Atatürk'ün çıkarılması, laikliğin yanlış biz zemine oturtulduğunu gösterir.

Ve bu kesim başka dinî terimlere karşı da bu önyargısını muhafaza etmek hususundaki bu yanlış tutumunu korumakta kararlıdır:

“Şimdi benim ne sana ihtiyacım var, ne Uğur'a, ne Hilmi'ye... Benim, kalbimi kapatabilmek için 'bir lokmayla bir hırkaya' ihtiyacım var. Şapşal lâiklerin bu 'bir lokma bir hırka'yı, gerçek hırka ve lokma olarak düşündüklerini bilirim. Öyle bilsinler... Kimseyle uğraşacak halim yok. Bir sevgiyi başka bir sevgiyle, bir evladı başka bir evlatla, bir kadını başka bir kadınla, bir erkeği başka bir erkekle unutmaya ve kalbini kurtarmaya çalışan zavallılarla işim yok.”⁴⁸²

Sanatkârın “Şapşal lâikler” nitelemesi yapılan eleştirinin amacını ele vermektedir. Laiklik değil de laikliğin şapşalca anlaşılıp bu yüzden bazı kesime getirilen yanlış yorumlamalar eleştirilmektedir. Bu başlığı yazarın denemesinden bir paragrafla bitirmek kendi yorumlamamızdan daha isabetli olacaktır:

“Ne yazık ki Türk aydınları, zaman zaman ortaya çıkan ve zaman zaman kaybolan bizim kültürümüzdeki 'millî damarı' yeteri kadar besleyemediler. Tanzimat ve meşrutiyete tekabül ederek günümüze kadar süren 'millî'liğimizi çok müdahaleli, çok karışık, çok yanlış zeminler üzerinde, çok yönlendirmeli olarak yaşadık. Türk olmak, Müslüman olmak birikimini yeteri kadar değerlendiremedik.”⁴⁸³

4.2.1.6.2. Yanlış Algılanan Atatürkçülük

Atatürkçülük bilinçli ya da bilmeden suiistimal edilen konuların en başında gelir. Laikliğin yanlış anlaşılmasının sebeplerinden biri de Atatürk'ün fikirlerinin tam özümsemeyişinin neden olduğu eksik Atatürkçülük anlayışıdır. Dile getirilen

⁴⁸² Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, s. 73.

⁴⁸³ Afet Ilgaz, *İkinci Güneşi*, s. 161.

Atatürkçülük anlayışıyla Atatürk'ün hedef gösterdiği muasırlaşma amacına ulaşamıyor oluşu ortada bir hata olduğunu haber verir:

“ ‘Atatürkçülük uygarlık demektir. Özgürlük demektir...’ Sloganlaşmış ne kadar kavram varsa saydı döktü. Bir tek Allah'ın kulu kalkıp da şunu sormadı:

‘Peki biz neden böyle perişan, borç içinde, ilkel ve neden böyle karmakarışık olduk?’

Ya biz Atatürkçü değiliz, ya Atatürkçülük bu değil, ya da Ahmet korkarak düşüncesini tamamladı: Ya da Atatürkçülük derde deva olmadı. Bir gazete iki üç gündür bir yazı dizisi yayınlıyor. Cumhuriyetin Kuruluşu. Atatürk'ün ilk yıllarda, Milli Mücadeleyi birlikte yaptığı insanlarla mutabakat halinde oluşunu gösteren bir de beyanatını koymuşlar’’⁴⁸⁴

Atatürk'ün karşı olduğu şey din değil dinin yanlış anlaşılması ya da kasıtlı yanlış öğretilip kitlelerin suiistimale açık hale getirilmesidir. Atatürk'ün aşağıdaki sözlerini bilmeyenler tam Atatürkçü olamaz bilip görmezden gelenler de iyi niyet taşıyamazlar:

“ ‘Ey Millet!.. Allah birdir. Şanı büyüktür. Allahın selameti, atıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hak tarafından insanlara hakaik-i diniyyeyi tebliğe memur ve resul olmuştur. Kanun-ü Esasi, cümledenizce malumdur ki Kur'an-ı Azimüşşan'da ki husustur. İnsanlara feyz vermiş olan dinimiz son dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa ve hakikata tevafuluk ve tetabuk eder.’

Peki, öyleyse ‘Kahrolsun Şeriat’ diye bağırانlar, halkı mantıksızlığa alıştıranlar, ‘İnsanlara feyz vermiş olan dinimizi’ Allahla kul arasındaki ‘kapalı kutuya hapsederek insanların ondan istifadesini önliyenler... Atatürkçü müdürler? Atatürk'ün şu beyanatını biliyorlar mı?’⁴⁸⁵

Bu sözleri bilen insanların halkı hâlâ “Kahrolsun Şeriat” sloganlarıyla bağirtması da sahip olduklarını iddia ettikleri bilimsel tavırla açıklanamaz.

Tüm bu değerlendirmeler sonunda amacından uzaklaştırılan kasıtlı ya da bilinçsizce yanlış yorumlanan bazı değerlerimizin bu haline sanatkarın yorumu şudur:

“ ‘Önce Ekmekler Bozuldu’ diye bir hikaye kitabı vardır, O, Akbal'ın. Evet, önce ekmekler bozulmuş olabilir ama hemen ardından da ideolojiler bozulmuş olmalı. İçinde insani olan ne varsa, ideolojileri terk etti. İnsani olan, doğru olan,

⁴⁸⁴ Afet Ilgaz, Yolcu, s. 161-162.

⁴⁸⁵ Afet Ilgaz, Yolcu, s. 162.

*temiz olan, iyi olan her şey ideolojileri terk etti. Geriye kısa şortlu bir Vandalizm kaldı.*⁴⁸⁶

4.2.1.7. Aydınlar

Genel kanıya göre aydın olmak demek, bilmek ve öğrenmek hem de katıksız gerçeği şüpheye yer bırakmamacasına kavramak, bunu da kendi entelektüel kimliğinde eriterek karşısındakini küçümsemekten net bir şekilde ifade etmesi demektir. Edebiyat camiasının beyin takımının, okuruna karşı onları aptal gibi hissettirecek şekilde bir ifade takınması, yazarın aydınlara getirdiği eleştirilerin basit gibi görünen ama önemli bir tespittir:

“Ahmet, Dilârâ'nın kütüphanesinden bir kitap çekip aldı. Yabancı dille yazılmış kitaplarla dolu raflardan biri Türk roman ve şiirine ayrılmıştı. Bunlar da tamamen son yıllarda güncellenen, haklarında gazete sayfalarında yazılar ve konuşmalar yayınlanan 'flaş' kitaplardan oluşmuştu. Elindeki, 'eski tüfeklerden' bir yazarın eseri idi. Çok eski bir romanın yeni basımı... Sayfaları şöyle bir açıp karıştırırken:

'Okudun mu bunu?' dedi.

Dilârâ, yemek üstüne içmeyi adet edindikleri çayı demlemekle meşguldü. Suçlu suçlu gülümsüyerek:

*'Okuyamadım daha.' dedi. Bir karıştırdım ama pek ilgimi çekmedi. Kırk yıl öncesinin berber dükkânı muhabbeti. Güleyim dedim başaramadım, bir şey öğreniyim bari dedi, o da olmadı.*⁴⁸⁷

Berber dükkânı muhabbeti tadındaki bir konunun, bu kadar müphem bir şekilde anlatılmaya çalışılması yavanlığı süsleme girişimi olarak mı algılanmalıdır? Yoksa anlatılan berber muhabbeti değildir ve ifade tarzı da son derece yeni bir tekniktir de muhatabı bu seviye de mi değildir ki okur anlayamamaktadır? İkinci hâl bazı hallerde mazur görülebilecek bir kusur iken birinci hal affedilemez bir girişimdir. Çünkü mevzu önemliyse okuru buna ikna edemeyiş sanat eksikliğidir, konu gerçekten ifadeye gelmeyecek kadar mühim değilse de bunu edebi bir metne taşıyan sanatsal tercih mazur görülemez.

İrdelemenin, ifadenin renklendirilerek devam ettiği satırlarda sanatçı bu aydınları anlama gayretine girer:

⁴⁸⁶ Afet Ilgaz, *İbnü'l-Vakt*, 66-67.

⁴⁸⁷ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 101.

“ Benim de başıma geldi böyle bir şey son günlerde. Övüle övüle göklere çıkarılan post modernist (böyle niteliyor bizim eleştirmenler) bir yazarımızın kitaplarını aldım büyük bir heyecanla. Güzel bir gece geçireceğimden emindim. Eve gidip özel okuma törenlerinden birine hazırlandım.’

...

‘Sonrası... Baştan başladım olmadı. Arkasından başladım, bunlar benim okuma yöntemlerimdir, gene olmadı. Ortalardan başladım, hiç olmadı. Öteki kitaplarını açıp onları denedim. Olmadı, olmadı...’

Dilârâ gülmeye başlamıştı iyiden iyiye.

‘Geri zekalı mıyım acaba’ diye ciddi kuşkular duydum kendimden. Çünkü bu yazarla ilgili çok yazı okumuştum. Resmî aydınların okuduğu gazetelerden tabii...’’⁴⁸⁸

Amacı ve aracı anlaşılmaktan uzak olan bu eserlerin edebiyatın gelişiminde önemli bir rol üstlenen eleştirmenlerce övüle övüle bitirilememesinden sebeple eleştirmenler de okurun bu mağduriyetinin dile getirmemelerinden kaynaklı sanatçı tarafından uyarılır.

Kendisini geri zekâlı gibi hisseden Ahmet’in zatında “Resmî aydınların” bu görmezden gelmesi romanda affedilmez. Aydınların postmodernist metinleri haklı çıkararak yazılarına bel bağlayıp kendinden şüpheye düşen halk, anlayacak seviyeyi yakalayabilmek umuduyla çabalamaktan vazgeçmez:

“O gece bıraktım okumayı. Ertesi gün, okuma törenlerini yapmadan giriştim işe. Gene olmadı, kendimi kapıp koyveremiyordum. Sürüklenemiyordum, coşamıyordum. Okuyup anladığım bir paragraf bana ne duygusal, ne fikrî, hiçbir zenginleştirici, değiştirici katkıda bulunmadı. Tasavvufu da seçemedim bu okuduklarımdan. Acaba bir seminere mi gitsem, bir kursa mı kaydolsaydım bu kitapları sökebilmek için...’’⁴⁸⁹

Kurguya dâhil edilen bu hususlar, yazarın kendi hayatından romana sızmış gerçekliklerdir. Gerçek bir olayın metin içinde zikredilişinin amaçsız olduğunu iddia etmek de edebiyatın varlığından bazı anlamları eksiltir. Amaç aslında aydın kesimin halkı hiçe sayan bu tutumunun yanlışlığını ifade etmektir. Bu ifade sahibinin yine bir yazar olması tenkitin anlam boyutunu derinleştirir:

“Mansfield için bir diyeceğim yok da, ben kendi adıma Woolf’u okumayı bir türlü başaramadım. Yani okumayı çok denedim de tadına varamadım. Bu çaresizliği

⁴⁸⁸ Gös. yer.

⁴⁸⁹ Göz. Yer.

bir de değerli romancımız O. Pamuk'u okurken yaşamıştım. Onu anlayamadığım için o kadar üzüldüm, kendimi öyle 'acımasızca' eleştirdim ki! Beni ayıplayacaklar diye de ödüm koptu. Gene de işin içinden çıkamadım ve sonra bu mücadeleyi terkettim.”⁴⁹⁰

“Demiştım ki: ‘Ben geri zekâlı mıyım, herkesin hayranlık duyduğu bu yazarı henüz anlayamıyor ve okuyamıyorum bile. Acaba ne yapsam, Orhan Pamuk’u anlama semineri mi icat etsem, bu iş için bir kurt açılmasını mı teklif etsem...”⁴⁹¹

Sonuç olarak sanatçı, bu tür kitapları, okunmak için alınıp kütüphanelerde kıymetini bilecek kişileri beklemeye terk etmekle cezalandırır. Bu yazarların ve aydın geçinen kesimin halkı umursamayan bu tavrı şu satırlarla eleştirilir:

“ ‘Eee, kolay değil. İki yüz yıl karteziyen mantığın içinde doğup büyüyor, okuyor, eğitiliyor, olgunlaşıyor ve toplumda, özellikle bürokratik hayatta yerimizi alıyoruz. İttihatçılardan beri bu böyle... Halkı horlıyacaksın tabii...”⁴⁹²

Aydın olmanın ölçütlerinin değil de aydın görünmenin daha fazla mühimsenmesi, bu kesime karşı takınılmış bir başka eleştirel tavidir:

“Ahmet iki yıldır içki içmiyordu ama karısı kendisine ‘ne kadar aydın adam’ desin diye biraz da onunla içmeyi sevdiğinden, rakı içiyordu o yemekte.”⁴⁹³

Maneviyatına yönelen kahramana aydın görünme adına içki içirilmesi bunun da başka anlama yorulmayacak bir netlikle ifade edilmesi bu çıkarımı desteklemektedir.

4.2.1.7.1. Aydınlar ve Din

Sanatkâr, pozitif bilimin açıklayamadığı şeylerin reddilmesi uğruna dinî bir takım gerçekliklerin de hor görülmesini de mazur görmez. Çünkü bilimsel tavır, başkalarının fikirlerine kabul etmese bile saygı göstermeyi ve bu söylemleri yargılamak için değil de anlamak amacıyla dinlemeyi gerektirir:

“Başsağlığına gelen bir doktor arkadaşıyla konuşurken söz ahirete, ölümden sonrasına gelip dayandığında iyice incelmış ve yumuşamış duygularıyla ve öyle olmasını dileyerek ‘ahiret inancına’ duyduğu kuşkulu da olsa sıcak bir

⁴⁹⁰ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 279.

⁴⁹¹ Afet Ilgaz, *Yarım Kalan “Devrim”*, s. 157.

⁴⁹² Afet Ilgaz, *Yol*, s. 104.

⁴⁹³ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 84.

yakınlıktan söz edince, arkadaşı Ahmet'e şaşkın şaşkın bakmış ve onu ayıplayıcı bir iki şey söylemişti. Arkadaşını kırmamak için sakin bir sesle ve gülümseyerek:

'Biz seçkin yaradılışlı insanlarız yahu, bu dünyaya elbette sığamaz, başka dünyalar ararız.' diye işi şakaya dökmüştü ama arkadaşının ona duyduğu saygı ve sevginin bir anda azalır gibi olduğunu, onun soğuyan bakışlarından sezmiş, telaşa düşmekle beraber sözlerini geri almamıştı. Kendilerini büyük bir dikkatle dinleyen ve bu konuşmalardan çok hoşlanan Mürüvvet Hanım birdenbire konukla bir düşünce dostluğu geliştirmiş gibi ve sözlerinin bilincine varmadan:

'Kemikler yeniden nasıl insan olurmuş Ahmet' diye Ahmet'i azarlamıştı.

...

Doktor arkadaşı:

'Ahmet, annen senden akıllı vallahi, senden aydın!..' diyerek gülmeye başlamıştı."⁴⁹⁴

Bu satırları okuyan kişiler ister istemez "Aydın olmanın ölçütü dini yok saymak mıdır?" diye düşünmektedirler. Bu da, yazarın bu satırları romanına dâhil etmesindeki niyeti açığa vurur. Bu kişiler tahsilleriyle toplumu olumlu anlamlarda daha da ileriye götürmeleri gerekirken halkı hor görmekten çekinmezler:

"Hepsi isteksizce güldüler.

'Bunlar, bir sürü fakülte bitirdiklerini iddia ederler bu konuda ama halkla münasebetin ne olduğunu da bilmezler. Halkın üzerine üzerine gidip onu kendilerinden uzaklaştırırlar böyle.'"⁴⁹⁵

Demokrat kesim olarak adlandırılan laik aydınların artık kendilerini yenileyememesi onlar açısından bir eksiklik, bunlar entelektüel camiada hâkimiyetlerini ilan etmiş gibidirler:

" 'Bu mahafazakâr kesim daha çok bilgi sunuyor insana. AKM'ye gidiyorum. Bir konuşma süresi oturup oturup geliyorum. Hiçbir şey öğrenmemiş ve hiçbir şey almamış, eklememiş olarak kendime. Artık "demokrat" kesim statükocu oldu anlaşılabilir... Düzeni muhafaza etme kaygısıyla hiçbir yeni bilgiye, senteze yer vermiyorlar.'"⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 42.

⁴⁹⁵ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 192.

⁴⁹⁶ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 125.

Statükolarını ilan edenlerin mevcut durumu sağlıklı bir şekilde tahlil ve tanzime ihtiyaçları varken toplumu kutuplaştırıcı sözlü ve fiili eylemlerde bulunmaları, sanatçı tarafından vurgulanarak eleştirilen başka bir noktadır:

“ En son Uğur Mumcu cinayetinde yaşandı, bir takım gariplikler. İnsanlar sol yumruklarını sıkarak ve el çırparak günlerce yürüdüler. Ateş yaktilar, mum diktiler... “Kahrolsun şeriat” diye bağırıldılar. Birtakım fetiş kelimelerden oluşmuş sloganlar attılar. Cinayet olur olmaz TRT dört tane islâmî kuruluş adı saydı bunu üstlenen. Gazeteler de kaptılar bu adları. Kimse araştırmadı, delil aramadı, kuşku duymadı...’ Ahmet, Cumhuriyet’e telefon ederek:

‘Kardeşim ben sizin okuyucunuzum. Başınız sağolsun ama islâmî örgütlere yüklenerek provakasyona alet olmayın, lütfen. Oynamak istenen oyunu anlıyorsunuz tabii.. Halkımızı ikiye bölüp birbirine düşürmek. Lütfen dikkatli olun...’ diye yalvardı.”⁴⁹⁷

Yazar kendisini tanımlarken ben uzaktan bakan biriyim derken tarafsızlığını teyit eder bir tavır takınır. İslâmî ya da değerlendirmelerde dinî söylemleri tecrit edici bir tutum takınanlardan olmadığını her hal üzere mantık kaidelerini birincil esas aldığını iddia eden yazarın bu konuya getirdiği yorum sanatçı nezdinde tarafsızdır:

“Ben uzaktan bakan biriyim. Propagandist veya partili değilim. Ne yazık ki bu Görüş’ün değerli ve eski adamlarından biri de değilim. Şurda topu topu yedi sekiz senedir işi biraz kavramaya çalışan biriyim.”⁴⁹⁸

Sanatçıya göre bu tür dinî ya da siyasî söylemler halkı ayrıştırmaktan başka bir şeye hizmet etmemektedir:

“Yıllardır varlıklarını sürdüren çatlaklar Türkiye’yi bin parça etmişti. Memleketin genç evlatları ülkücü, devrimci, lâik, islâmci, Atatürkçü vs. diye adlandırılarak, üstelik bunlar da aralarında bin parçaya bölünerek Türkiye’ye kızıl elma’sı kaybettirildi.”⁴⁹⁹

Diğer taraftan önemsenmeyen muhafazakâr aydınlar, Ahmet aracılığıyla övülerek olması gereken aydın tipinin portresi çizilir gibidir:

“Muhafazakar kesim ise aydın statükosunun aleyhinde olduğu için boyna yeni bilgiler edinme ve üretme derdinde. Muhafazakâr kesim yayınevleri bu açıdan daha çalışkan, gayretli ve isabetli... Muhafazakar gençler de öyle. Çok kitap okuyor ve çok tartışma yapıyorlar. En yeni fikirler bu kesimden çıkacak, öyle sanıyorum ki...

⁴⁹⁷ Göz. Yer.

⁴⁹⁸ Afet Ilgaz, *İkindi Güneşi*, s.31.

⁴⁹⁹ Afet Ilgaz, *İkindi Güneşi*, s. 85.

Garip bir çelişki ama Türkiye'nin bence en devrimci kesimi şu anda muhafazakar aydın kesimi..."⁵⁰⁰

Söz sahibi olan ve bu sahibiyeti şiddete meyyal bir üslupla korumaya niyetlenen aydınların gittikçe eskiyen ve önemini yitiren dorularının yerine ben de buradayım ve benimde gerek bilimsel gerekse edebice söylemekten çekinmeyeceğim gerçeklerim var diyen muhafazakâr bir aydın kitlesi oluşmuştur. Solculukla özdeşleşen devrimle muhafazakâr aydınların eş görülmesi solu sağlam kılan o bilim yetkinliğinin artık el değiştirdiğine dair bir algının oluşmaya başladığının göstergesidir.

*"İşte şu konferansta edinmek istediğim bilgiler de edinilmesi gereken bilgilerden. Oraya gelenler iki saat oturup kâh düşüncelerine gömülerek kâh konuşmacıya bakıp dalarak kâh içi geçip rehavete düşerek gevşemeyecekler, dört kulak olup dinliyecekler, çünkü bu bilgileri basılmış, kitap olarak bulmak zor. Güncelliği ise bunların, yerinde..."*⁵⁰¹

Dinî söylemlerde bulunan entelektüeller sürekli kendilerini yenilerlerken "sol" artık etkisini yitirmiş eylem ve törenlerle oyalanmaktadırlar:

*" 'Bu bizim "sol" ne kadar meraklıdır törenlere... Ayrıca "akılcı"dırlar ama "birrasyonel" davranırlar daima. Şu gözler ve göğüs ilerde, eller asker duruşuyla yanlara yapışmış, beklemenin başka bir anlamı var mı... Ölüyü ölmemiş kabul ediyor ve bütün bu yapılanların farkındaymış gibi davranıyorlar. Hani insan ölünce her şey bitiyordu?... "*⁵⁰²

Ahirete inanmayanların, ahirete inananlara cüzzamlı muamele yapanların ölüm karşısında çaresiz kalmış bir insana yaşıyormuşçasına saygı duyması, kendi içinde tutarlı olmaktan uzak bir tutumdur. Buna karşın modern bilimle bağdaştırılmayan dine mensup Müslümanların, hayatın kaçınılmaz bir süreci olan ölüm gibi gayet doğal bir hadise karşısında sergiledikleri davranış, yazar tarafından daha akla yatkın görülür:

"Müslümanlar ise gayet "realist" ölünün ardından acele dualar okur, tevhidler çeker, ölüye yetiştirirler. Peki hangisi "ratio"ya (akıl) uygun... Haaa, tabii.. Ahirete inanmak!... Bütün mesele burda. Peki ahirete inanmıyorsunuz, yani ölümsüzlüğe inanmıyorsunuz da bu yaptığınız törenler neyin nesidir? İkiye bir "ölümsüzlük, ölümsüzlük" lâfi edip duruyorsunuz? Ha, insan eserleriyle ölümsüzleşecek... Kitaplarıyla, besteleriyle, boyalarıyla... Ne zamana kadar? Hangi

⁵⁰⁰ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 125.

⁵⁰¹ Gös. yer.

⁵⁰² Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 173.

bin yılın sonuna kadar? Hangi milyon ya da milyar yılın sonuna kadar dayanacak kağıtlar, taşlar ve boyalar?

Ad, Semud Lut kavimleri nerde? Medyen halkı nerde? Hani onların ölümsüz sanatçılarının, siyasetçilerinin, âlimlerinin eserleri ve izleri? ”⁵⁰³

Müslümanlar bu hayatı dinî emirler ışığında yaşayarak manevî anlamda rahatlama sağlarken ölümden sonraki hayatın eminliğiyle ölüme karşı soğuk bir his beslemezler. Bunun yanında da ölümsüzlüğü maddeye indirgeyerek de bilimin kaidelerini küçümsememiş olurlar. Ama demokrat geçinenlerin, ölümü ortadan kaldıramayan çaresizliklerine ek sonrasını da reddeden dünyevî kabullenemeyişin törenlere boğulmuş bu hâlleri ise aklın sınırlarını zorlayan bir tavrıdır. Ölümsüzlüğün aracı olarak kabul edilen sanat da bilim de unutulmanın yıkımına karşı ne kadar direneceği bilinmezken Müslümanlar bu eksik taraflarını ufak bir kabulle tamamlayabilmektedirler.

Müslümanların kendilerine iyi gelen birçok ruhî bunalımı çözen yaşama şekilleri dışarıdan ürkütücü bazen de sıkıcı görünebilmektedir. Bu görünüm, kendi kültürüne yabancılaşan aydının başka bir kusurudur:

“Kalbi tam yumuşamışken akli yeniden ‘bir Müslümanın hayatından’ sıkıcı sahneler üşüştü. Onlarinki, hayat adına bir şey yapmamak’ diye düşündü. ‘Hayatı bilmek, parçalamak, kapatmak, sıkıştırmak...’ Ama Ahmet’inki öyle değildi. Benimleyken öyle değildi. Ne malûm, evdeki hayatının ne kadar sıkıcı olduğu... Peki benim hayatımın günlük güneşlik nesi var? İstedğim gibi gezip tozmam, eğlenmem, giyinmem, istediğim insanlarla arkadaşlık etmem... Bunlardan nasıl feragat edebilirim? ”⁵⁰⁴

Devamındaki bir bölüme ait şu satılar da sanatçı aydını kendisiyle hesaplaştırarak bu bölümlerin metinde bulunma amacını ortaya koyar:

“Sonra kaşlarını çatarak daha ciddi bir analiz yapmaya koyuldu:

‘Yoksa ben, kendi insanıma, halkıma ayrı düşen bir kültürün ürünü müyüm? Yoksa kendi halkım mı bana yabancı bir kültür üretip duruyor? ”⁵⁰⁵

Kişiyi ortaya koyduğu başarılı ve ahlâka uyan bir hayat çizgisine göre değil de doğduğu coğrafyaya göre değerlendirmek bu kültürüne yabancılaşmanın, davranışa yansıyan başka bir şeklidir:

⁵⁰³ Gös. yer.

⁵⁰⁴ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 251-252.

⁵⁰⁵ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 253.

“Sıdika Hanım’ın cumartesi Pazar günlerinden birinde gidip ek gelir temin ettiği bir aile vardır. Koca mühendis-ihracatçı; hanım, üniversitede İngilizce okutmanı. Hanımın babası emekli paşa, hanımın annesi de paşa hanımıdır. Evin erkeğinin ailesi, taşralı olduğu için bu evde pek hüsn-ü kabul görmezler.”⁵⁰⁶

Evin erkeğini kabul edilmekten uzak kılan, ailesi karşı sergilediği davranış değil taşralı oluşudur. Bunu yapan kişiler de paşa olarak bilinen kültürel birikimleriyle halkı dışlamak yerine onlara örnek olması gereken üst tabakadan insanlardır. Onları bu şekilde davranmaya iten anlayışın toplumu kılık kıyafetine ya da yaşadıkları bölgelere göre sınıflandırıp etiketlemekten onlardan da bu etikete göre davranmalarını bekleyen tecrit edici yönlendirmesi şu şekilde dile getirilir:

“Bıraksalar da belediyeler bu tesisleri işletme denemeleri yapsalar! Başörtülü, çarşafli kadınlarla sakallı erkekler de buralara korkusuzca , ezilip büzülmeden girse, yese, içse dolaşsa... Hayır ‘bu ülkenin sahibi sadece biziz kibri...’ Biz ölmeyiz, yenilmeyiz, yanılmayız... Başörtülüler, çarşafli, kendi semtlerine gitsinler, hatta o semtleri ‘gettolaştırsınlar.’ Bir daha çıkmasınlar oralardan. Ahmet, biraz genelleme yapmakla birlikte belediye seçimlerinden sonraki manzarayı böyle düşünüyor. Üç aşağı, beş yukarı... Onat Kutlar’ın cenaze törenlerinden kırmızı karanfilli, deftere bir şeyler yazmak için kuyruk oluşturan bu insanların hepsi küs yüzlerle yürüyorlar. Kime neden küsler? Bu küskünlüğün altında mistik bir ağırlık hissediyor Ahmet. Ürkütücü bir hava, yukardan bakış, törensilik... Korkuyor bundan, ürküyor.”⁵⁰⁷

Kitleyi fikrî coğrafyaya ayıran zihniyet bu ayrımı fiziki alanda da tatbik etmeye çalışır. Kendine özel bir alan belirlemiştir ve oraya müdahale edilmesine izin vermemekte kararlıdır. “yukardan bakış” tamlamasıyla tasvip edilmediğini anladığımız bu muamele korkutucu bir törensilik törenlerin samimiyetten uzak resmi anlamlarını içerir.

Ülkeyi daha da ileriye taşımanın çaresini geçmişle hesaplaşıp yanlışlarından ders alıp doğrularını toplumun ihtiyaçlarına cevap verdiği müddetçe muhafaza etmek yerine tarihî gerçeklerle bağını koparmakta bulanların içine düştüğü yanılığının boyutu geçmişine özlem duyanları akıl hastası olarak nitelemeye kadar varır:

“Bu öyle bir hastalığı ki Türkiye’nin soyluluktan gelme, bir de üstelik okumuş yazmış insanlarla dolu ailelerinin genç kuşaklarına mahsustu ve köklere duyulan o garip bağlılıkla, köklerden kopmak icabettiğine dair alınan eğitim, başka binbir tesirle karmakarışık olarak insanları ruhen ve zihnen tahrib ediyordu ve ‘dini eğilimler’ olarak başgösterince de yeni hayatlarına intibak etmiş aile fertleri tarafından, akıl hastalığı olarak görülüyor; bu insanların çoğu asabiye kliniklerine

⁵⁰⁶ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 238.

⁵⁰⁷ Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, s. 26.

*kapatılıyor yahut Türkiye dışındaki tedavi merkezlerine götürülüyorlardı. Dilârâ'nın 'kariyer'i ve yaşının olgunluğu, onu böyle bir akıbetten korumuştı ve aslında bu hasletlere sahip olmasa da kızının ve kocasının böyle şiddetli tepkiler ve tedbirler alabilecek kadar 'maneviyat' korkusuyla dolu olmadıklarını biliyord; Onlar korku yerine 'ilgisizlik'le doluydular, kendisine karşı."*⁵⁰⁸

Hâlbuki geçmiş, kaçılıp saklanması gereken bir durum değil bugüne bazen anlam bazen de renk katan eksikliğin derin toplumsal bunalımlara sebep olabileceği önemli bir birikimdir:

*"Ben de kendi geçmişimden, bilebildiğim kadar, seçilmiş manzaralar yaşıyorum. İnsanlar, harpler, savaşlar, sefalet, ihtişam, savaşçılar, tekkeler, zavifeler, dergahlar, sarıklı insanlar, çarşafı, maşlahlı hanımlar görüyorum. Gerici sen de!.. Düşüncesinin burasında gülümsedi. Hani renklilik, çeşitlilik, tekdüzelikten kaçınma', seviye' işaretiydi... İşte ben de şimdi o 'Seviye'yi özlüyorum. Rengarenk kıyafetleri, uzak coğrafyaları, çeşitli dilleri, ibadetleri, sesleriyle o çeşitliliği özlüyorum. Bunlar, geçmişte, şu veya bu zaman diliminde yaşanmışsa 'geride kalmışlar' mı demektir..?"*⁵⁰⁹

Yazar "geride kalmışlar' mı demektir..?" diye sorgular görünerek muhatabına bir toplumu diğer toplumlardan ayıran kültürel farklılıkların ve o toplumu yaşatan ve geleceğe hazırlayan birikimin görmezden gelinmesini anlayamadığını hissettirmektedir. Tarihini, kültürünü var eden ve yaşatan dilini küçümseyen bu kesimin yetiştirdiği neslin yaşadığı süreç ve vadettiği gelecek de ayrıntılı bir şekilde anlatılır:

*"Şimdi bir kesimin bütün gençleri böyle, seçkin niteliklerle büyüyorlar. Bağımsız, başarılı, problemsiz, akıllı görünüyorlar. Üniversitelere giriyorlar, 'Anadolu Lise'lerine giriyorlar, bilgisayarları şıp diye kavriyor ve işletiyorlar, pazarlamacı, halkla ilişkiler uzmanlı, ekonomist, sunucu oluyorlar, televizyonlara programlar yapıyorlar, reklamlarla içli dışlılar (ya reklamcı oluyorlar, ya reklamlarda oynuyorlar) yeni şarkıları söylüyor, bir şarkıcının karşısında kümelenip kollarını teslim' anlamına gelecek gibi yukarı uzatıp sağa sola sallıyorlar (dans bile etmiyorlar artık, neden acaba) kızlı erkekli blucin giyip gömleklerini kazaklarının altından çıkarıyorlar, Türkçeyi çok kötü konuşuyorlar ya da doğrusu hiç konuşmıyorlar..."*⁵¹⁰

Eğitim şecerelerinde maddi safahatında dıştan bir kusurları görünmeyen bu neslin Türkçe'yi onca eğitime ve imkâna rağmen kötü konuşuyor olmalar, sanatçının mazur göremediği bir kusurdur. Sınırlı kelimelerle hissî evrenlerini ya sınırlandıran

⁵⁰⁸ Afet Ilgaz, *Menekşelendi Sular*, s. 19.

⁵⁰⁹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 7-8.

⁵¹⁰ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 15.

ya da başka kültürlerin kisvesine büründüren gençlerin içine düştükleri bu hâl aslında, onlara örnek olması gereken ve onları iyiye doğruya yönlendirmesi gereken entelektüel kesimin eseridir:

“Birkaç kelime biliyorlar Türkçeye dair... Söyledikleri şarkılar da zaten birkaç kelimelik... Şifre gibi. Ama iyi çocuklar hepsi de. Yüzleri temiz ve güleç.. Bu hanımın çocuğu da bunlardan biri olmalı. Ne kadar kitap okursa okusun. Bu tipteninin dışına çıkamıyor Ahmet. ‘O çocuk da birkaç kelimeyle konuşuyordur ama onun ‘jargonu’ değişiktir. Değişik bir jargon ama gene birkaç kelimelik. Ahmet bazen ‘kitap’ saatlerini yakalıyor televizyonda. Bunları yöneten gençler bile, yemin billah, birkaç kelimeyle konuşuyorlar Bu bir sonuç mu? Başlangıç mı yoksa? Bunlar hiç ölmeyecekler mi, hiç acı çekmeyecekler mi hiç çaresiz kalmıyacaklar mı...”⁵¹¹

Anlattıklarını çağa ayak uydurma adına herkesin anlayamadığı imgelerin altına gizleyen ve üslup açısından da okuru kendisine bağlayamayan eserler veren okur-yazar kesimin amacı anlaşılamayan bu tutumları, Batılı yazarların ufuk açan hayatın tanımını her defasında yeniden yapmaya çalışan sanat ürünleri karşısında, sığındıkları Batı kaynaklı akımın kurallarıyla da açıklanamamaktadır. Bu haliyle de haklılıkları kabul görmez:

“Eskinin gerçekçi kitapları, bütün o inandırıcı ve baştan çıkarıcı özellikleriyle dahi olsa artık pek çok okuyucunun ilgisini çekmediği gibi, benim de ilgimi çekmiyordu. ‘Eleştirel gerçekçi’ kitaplarda, özellikle bizde, altmışlarda, yetmişlerde yazılanlarda, yazarların gerçekleri eleştirdiğini ama o eleştirdikleri gerçeklerin içinde büyük bir keyifle oturup sefa sürdüklerini düşünüyorum. Onlarda bir eksiklik var gibiydi ve beni bir okur olarak onlardan uzaklaştıran da samimiyetsizlik saydığım bu eksiklikti. Gerçeği sever, sevmez, eleştirir veya aynen yansıtırlardı ama bu eleştirdikleri ve çoğunlukla sevmedikleri gerçeği başka bir gerçekle tamir etmek gibi bir çözümden de geri durmazlardı. Gerçeğin sınırlarını zorlamazlar. Oysa Batılı yazarlar artık post moderniteyi de aşmışlar, bilimin de yaptığı gibi, edebiyatta da yeni gerçeklere varmaya, hayatın sınırlarına yeni kapılar açmaya çalışıyorlar.”⁵¹²

Yöntemleriyle başarıya ulaşamayan sanatçıların dile yeni söyleyiş olanakları kazandıramayarak geliştirememesinin sonucu olarak dilin kelime hazinesi değişen ihtiyaçlar doğrultusunda ifadedeki eksikliğini başka dillerden kelime alarak gidermeye çalışır. Böylece de aydınlara, yerine getiremedikleri sorumluluklarını hatırlatılmak istenilmiştir:

“ ‘Şimdi dilimizi istila eden yabancı kelimelerden haberiniz yok mu hanımefendi?’ dedi. Sokağa çıkıp tabelalara bakmıyor musunuz, şarkı dinlemiyor

⁵¹¹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 15.

⁵¹² Afet Ilgaz, *Ermış*, s. 6-7.

musunuz? ‘ Hadi bunlar bir yana, toplumumuzu saran hakimiyeti altına alan bozulmanın dille alâkasını görmüyor musunuz? Ahlâkla ilgili ne kadar kelime varsa, Arapçadır, dinî anlam taşır diye attık, insanlarda ne kadar Allah korkusu kaldı, ne liyakat ehliyet bilinci, ne haram, ne helal, ne gıybet korkusu... Bunlar taşıdıkları ahlâki anlamlarla birlikte dilimizden ve hayatımızdan çekilip gittiler. Şimdi çocuklarınızla birlikte tv seyredememekten yakınıyorsunuz... ’⁵¹³

Kelimelere uygulanan ırkçı taraf tutma, dilin zamanla fakirleşmesin kelimelerin anlamlarıyla beraber yaşattığı toplumun hafızası sayılan kültürel öğelerin kelimelerle beraber yavaş yavaş kaybolmasıyla da hem çağla tarih arasındaki bağın kopmasına, hem nesiller arasındaki ortak paydaların azalmasına dolayısıyla nesil çatışmalarına, hem de insanlar arasındaki iletişim kopukluklarına sebep olmuştur:

“ ‘Bir zamanlar ben de titiz dilciydim. Memura “İşyar” diyecek kadar işi ileri götürülenlerdendim. Kültürsüz dar ufuklu bir aydın olarak, milliyetçiliğin bu olduğunu sanır ve dilimize girmiş ve bizden sayılabilecek kadar yerleşmiş, hatta bozulup şekil değiştirmiş arapça bir kelimeyi kullanmamak için uzun uzun kelime toplulukları oluşturmaya çalışırdım. Ben doktorum. Bir zamanlar öyle oldu ki, tıp terimlerini türkçeleştirmeye kalktım, bir kısmında belki isabetli şeyler yapmışımdır, ama işi öyle ileri götürdüm ki hastalarımın aramda ikinci bir dil oluştu. Yani tıp dilinden başka, bir de başka bir dil...

Şimdi yeni yazarlarımıza bakın, şairlerimize bakın. Osmanlıcaya nerdeyse can simidi gibi sarılıyorlar. Çünkü dilimiz lezzetini kaybetti, anlamını, hususiyetini kaybetti... Kişiliğini kaybetti ’⁵¹⁴

Dilde bilinçsizce soykırım yapılmasının birçok etkisinin yanında en belirgin sonucu, dilin anlam evrenini yitirmesiyle edebi metinlerden alınan lezzetin azalması olmuştur. Yapılması gereken körü körüne savunmaya geçmek yerine tarafsız bir hesaplaşmayla yapılagelen yanlışların düzeltilmeye çalışılmasıdır:

“ ‘Neden bu kadar militansınız?’ diye gürlledi. Neden Atatürk’ü vakarla sevmeye bırakmıyorsun? ‘Neden tartışmaları fikir seviyesinde tutmayı bilemezsiniz? Ben konuşmamda Atatürkçülükten bahsettim mi... Tarihi bir yanlış yapılmıştır. Şu veya bu sebeple. Bunu el birliğiyle düzeltelim, dedim. Düzeltmiyelim mi yani? Her şey güllük gülistanlık mı şu memlekette? Değilse, neden değil? Fransızlar, kafasını giyotinle kestikleri Mari Antuanet için yanıp yakılıyorlar. Okumuyor musunuz sağda solda? Mari Antuanet için özel gazete ve dergi sayıları düzenliyorlar. Televizyon

⁵¹³ Afet Ilgaz, Yolcu, s. 21-22.

⁵¹⁴ Afet Ilgaz, Yolcu, s. 24.

programı yapıyorlar. Oyunlar yazıyor, filmler çeviriyorlar. Niye uygar olmaktan bu kadar korkuyoruz?’’⁵¹⁵

Seviyesine ulaşılmak için bunca gayret gösterilen, bunca da zayıt verilen Batının tavrına bakıldığında da “geçmişle barışık ve hatalarını kabul eden ama bunu devam ettirmek yerine tekrarlanmaması için toplumu bilinçlendirmek için etkinlikler düzenleyen bir zihniyet” karşımıza çıkıyor.

Kısacası aydın kesim kendi içinde bölünmeye gitmiştir ve bir kesim, kültürel ırkçılık yapmakta ya da özenti bir takım söylemlerle varlığını devam ettirmekte ısrarcı olmakta bu uğurda da halkını görmezden gelmeyi onu küçümsemeyi de aydın olmanın gerekliliği bilmektedir. Bu kesimin önemsemediği muhafazakâr aydınlar, bilim terminolojisiyle aralarındaki farkı gitgide kapatmakta ve modern bilimin yöntemlerini özümseyerek sahip oldukları manevî değerleri maddî başarılarla tamamlamaktadırlar. Halkına bigâne aydın tipinin karşısına alternatif bir kitle çıkarılarak bu tip, böylece eleştirilir ve artı olarak da takınmaları gereken doğru tutum konusunda da yazar tarafından üstü kapalı olarak uyarılırlar.

4.2.1.8. Siyasî Meseleler

Yazarımız Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal karmaşanın vahim taraflarına son dönem romanlarında da ilk dönem romanlarına nispeten üslubun sertliğinin dozunu biraz daha azaltarak dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Bu karmaşanın sebebi yöneticilerin aldığı basiretsizce kararlardır. Bu kararlara karşı tepkinin de şu şekilde açığa vurulduğunu görüyoruz:

“ ‘Ne yazık ki’ diye düşünüyordu, ‘büyük batılı devletlerde politika düşünmek, politika yapmak iktidarın işidir. Bizim iktidarlar bunu beceremediklerinden insanlarımız gidiyorlar okkanın altına. İyi, kötü, doğru yanlış, politikaları onlar yapmak zorunda kalıyorlar. Patrikanenin açılması zamanı mıydı şimdi? Hem de davul zurnayla, hem de uydurma ruhsatlar verilerek... Atatürk'ün burayı kapatmasındaki sebebi ne çabuk unutuyor bunlar... Neden kendimizi korumayı bilmiyoruz, neden bu kadar ezikiz, neden bu kadar basiretsiziz, politikada! Yalnız, Patrikane'nin açılmasının bir yararı olmuştu Ahmet'e göre. Açılışa gelen devlet adamlarını, politikacıları, zenginleri, sanatçıları, hatta solcu sanatçıları görünce:

⁵¹⁵ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 27-28.

'Belki bu bize, kendimize duymayı çok gördüğümüz saygıyı duymak için bir vesile olur' diye düşünmüştü."⁵¹⁶

Politika yapmak devlet adamlarının işiyken bu işin ayağa düşmesi herkesin bu alanda bir şeyler söyleme cesareti gösterebilmesi aslında halkın, bu işi yapması gerekenlere karşı güvenini kaybettiğinin delilidir. Bu güvenin tesis edilememesinde devlet erkânını temsil edenlerin halka karşı takındığı bazı hoş olmayan tutumları da etkili olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşmiş bir olayın alıntılanması, bizlere hem siyasî kanadın halkını anlamaktan uzak oluşunun sonuçları hakkında fikir verirken, hem de sanatçının bu olay üzerine kahramanı aracılığıyla yaptığı yorumdan bu olaya karşı getirdiği eleştiri boyutu hakkında bize gerekli veriyi sağlar:

" 'Sana bu konuda bir kıssa anlatayım' dedi Ahmet, 'bir yerde okumuştum. 1930'larda... Falih Rıfki Atay'ın başkanlığında bir heyet Bosna'ya gitmiş. Yönetim Sırlarda tabii. Bizimkiler için müslüman halkla ilgili programlar yapılmış. Bosna halkı toplantıya fesleri, cepkenleri, şalvarları, sarıkları, yemenileriyle koşup gitmişler. 'Kelime-i tevhid'li bir bayrakları da var. Bir de yetmemiş gibi ayetli dualı hoşgeldin konuşmaları yapmışlar. Falih Rıfki hoşlanmamış bu manzaradan. Kalkıp sırların içinde, bizimkileri bir güzel haşlamış:

'Nedir bu başörtüler, sarıklar, fesler!..' diye. 'Avrupa'nın göbeğinde utanmıyor musunuz. Bir de kalkıp dualar okuyorsunuz Arapça. Türkiye artık bütün bu Osmanlı alışkanlıklarından, adetlerinden kurtuldu. Siz de bırakın bu gerilikleri.'

Uğur şaşkın üzülmüş, dinliyordu.

'Allah Allah!' dedi. 'Sonra?'

'Program iptal edilmiş. Bizimkiler başları önlerinde, Sırların sırtışları arasında salonu terketmiş.'

'Hangi rüzgar esiyorsa, onun etkisi duyulur.' dedi Uğur olgu biri gibi. 'O sırada inkılâp rüzgarlarından etkilenmemek kaabil miydi?'"⁵¹⁷

Falih Rıfki Atay'a atfedilen bu tepki, kendi içinde bir haklılık payı içerse de bulunulan ortam ve üslup haklılığını gölgelemiştir. Hâlbuki örnek alınan Batının ileri gidebilmesinin sebebi, böylesi şeylere takılmak yerine bilime üretime önem vermesi ve bu ikisine engel olmadığı müddetçe özel hayat ve tercihlere karşı hoşgörülü olabilme olgunluğunu, gerek günlük hayata gerek başka alanlara sağlıklı bir şekilde konumlandırabilmiş olmasıdır:

⁵¹⁶ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 219.

⁵¹⁷ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 46-47.

“ ‘Ben İngiltere’de kaldım uzun süre’ dedi. ‘Yabancıların böyle bir derdi yok. Müslüman olunca kolaylıkla adapte oluyorlar. Erkekler sakal bırakıyor, başlarına takke giyiyor, kadınlar başlarını örtüyor.’

‘Üzerimize oynanan oyunlar büyük.’ dedi. Abdülkadir.

‘Bu halkı bir türlü kendi hâline bırakmayacaklar... Refah meselesinde gördük işte. Refah’ı beğenirsiniz beğenmezsiniz, o başka. Oturur adam gibi tartışır, fikir beyan eder, beyan edilen fikirleri hakaret etmeden, bağırıp çağırmadan incellersiniz.

Ama bu vahşet nedir? Bu yalan iftira nedir? Bu durumun farkına varan aklı başında insanlar nerde? Bir de demokrasi adına yapılıyor bütün bunlar...’

‘Bu medya demokrasisidir. Manipülasyon... Yaratılan yeni kültürler... Kitle kültürü, argo kültürü, dedikodu kültürü, fetiş kültürü...Halk bunun için toparlanamıyor’ dedi. Osman karamsar bir tavırla. Karamsardan ziyade, bıkkın.”⁵¹⁸

Bu güven kaybının tek sebebi elbette ki sadece bunlar değildir. 1960 yılından beri neredeyse her on yılda bir siyasete müdahale anlamına gelen darbelerin gerçekleşmesi ve her darbe sonrasında meydana gelen siyasî ve sosyal baskılar da bu güvensizliğin oluşmasında rol sahibidirler:

“ ‘Baba, her yeniliğin, ihtilalin, değişimin temelinde çok insani ilkeler vardır. Darbeleri bunun dışında tutuyorum. Onlar gayri insanî... Sonunda bazı iyilikler doğuyorsa da onlar iyilikler doğsun kaygısıyla yola çıkmıyorlar...’ ”⁵¹⁹

Yenilikler ve değişim, aynı hal üzere durmayan toplumun ihtiyacını sağlıklı bir şekilde giderilebilmesi için gereklidir. Ama darbe gibi cibrî bir kuvvetle gerçekleşen ve toplumun hafızasında kırılmalara neden olabilecek “değişim sebepleri” bunun dışındadır. Sonunda her ne kadar olumlu neticelere sebep olmuş olsa bile bu, yöntemin nahoşluğundan bir şey eksiltmemektedir. Ve bu “balans ayarı” olarak nitelenen darbe eylemleri de ülkenin içinde bulunduğu güvensizlik ortamını gidermek için yeterli olamamıştır:

“Sonra bir makale okudu. Bu makalede Türkiye’yi en fazla boyutlarda perişan eden kirli meseleler ve bunların başoyuncuları anlatılıyordu. Çok çok büyük rütbeli subaylar, MİT mensupları, kaçakçılar, halen devlet yönetimi kadrolarında bulunan yüksek bürokratlar, bazı partilerin il yöneticileri, Genel Kurmay Başkanları, polis müdürleri Gazino sahipleri, PKK, ünlü kabadayılar ve alıntı yapılmış Uğur Mumcu’nun son makalesinde zikredilen Falconi (öldürülen İtalyan savcı) İsviçreli

⁵¹⁸ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 190-191.

⁵¹⁹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 140.

bir kaçakçı, Kısmetim gemisi, Lucy I gemisi adları geçiyordu. Bunların arasında birçoğu öldürülmüştü. Ahmet adların altını çizdi kurşun kalemle:

‘Ferdî Tamer, Hiram Abas, Şükri Balcı, Çetin Emeç, Behçet Cantürk, Varujyan Kumdagezer, Uğur Mumcu, Falcone...’

Bu arada Ahmet, yazarın sonucuna dikkat etti:

‘Yahya Demirel, Sellefyan, Enis Karaduman ilişkisine dikkat çekiliyordu. Enis Karaduman kimdi?’

...

Ahmet nedense Enis Karaduman’ı düşünmeye başladı. Enis Karaduman’ın şimdi nerde ve ne yapmakta olduğuna dair garip bir merak kıpırdanıyordu içinde. O saatlerde meğer Karaduman da öldürülüyormuş. Ertesi günkü televizyon haberlerinde cinayet açıklandı.’⁵²⁰

Kaçakçıların, subayların, bürokratların ve MİT mensuplarının tam olarak ayırt edilemediği; faili meçhullerin sayılamayacak kadar çoğaldığı bültenlerle geçen zamanın siyasî tarihin sayfalarına eksi not olarak kaydediliyor olması gerçeğinin sanatçı tarafından edebî metninde zikrediliyor olması da hatalardan ders alınması ve geleceğin siyaset insanlarına uyarı mahiyeti taşıması adına değinilmesi, aynı zamanda içinde bulunulan durumun eleştirilmesi amacı da taşımaktadır.

Yönetimin kendini ve düzeni korumak için kurduğu birimin hem amacına hizmet edememesinin hem de amacı gereği varlığının son derece gizli olması gereken birim mensuplarının bile can güvenliğinin sağlanamıyor oluşu ayrıca manidardır:

“ ‘Neden bilmiyorsunuz? Bizi ilgilendirmiyor mu yoksa PKK? Neden istihbaratınız, inceleme, araştırma teşkilatlarınız bu kadar baştan kara? İsrail’le barış anlaşmasını ben mi yaptım yoksa? Anlaşmayı imzalayan Dışişleri Bakanımıza olsun soraydınız ya “ne oluyor?” diye. Allah Allah! Siz hükümet etmiyor musunuz yahu? Siz bilmeyeceksiniz de annem mi bilecek. Annem bile sizden daha ferasetli bu gibi durumlarda. Tabii anneme feraset düşüyor ancak, olayları tahlil edebilmek için. Kadıncağzın elinde ‘iktidar’ yok ki teşkilat, enstitü kurabilsin, istihbaratçı yetiştirsin...

Bundan daha başka ayrıntılara daldı. Gene düşünüyordu: ‘İstihbaratçı yetiştiriyorsunuz da ne oluyor? Ölüyorlar. Cem Ersever ne oldu? Neden öldü, kim öldürdü, o birilerini öldürmüş müydü? Bitlis Paşa’nın uçağına ne oldu? Kim

⁵²⁰ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 144-145.

*öldürdü, kim vurdu? Bahtiyar Albay'a ne oldu? Kim öldürdü, kim vurdu? Onlar mı vurdu, bunlar mı vurdu, berikiler mi? Yoksa kim vurduya mı götürüldü?"*⁵²¹

Bütün bu olayların halkın her kesiminin takip edebileceği bir açıklıkla cereyan ediyor olması ayrı bir yönetim kusurudur:

*"Yolsuzluk, çete; banka, gazete ve televizyon satışlarına karışan siyasileri ve akrabalarını, yeni palazlanan yahut da zenginliklerini artıran iş adamlarını okuduğum bir gün, bu ilişkilerin üstümde yarattıkları boğucu havayı dağıtmak üzere Aliye'ye doğru yola çıktım. Bu hadiselerin boğucu niteliği, kendi kötülüklerinden gelmiyordu. Her şey apaçık cereyan ederken, bu olayların faileri şaşılacak bir pişkinlikle siyasi rollerini oynamaya, memleketin siyasi aktörleri olmaya devam ediyorlardı. Biz. Gazeteciler olarak eskiden bunları bilir ama yazamazdık. Şimdi halk dahi, bir polis hafiyesi gibi, bu ilişkiler üzerinde fikir yürütmeye başlamıştı. Her şey herkesin gözü önünde cereyan ediyordu, beni asıl ümitsizliğe düşüren, kimi kime şikâyet edeceğimizi bilemediğimiz bir çaresizliğin içinde oluşumuzdu."*⁵²²

Halk olanlar karşısında şaşkınlığa düşmekle birlikte, kimi kime şikâyet edeceğini bilememekten kaynaklı bir çaresizlikle ümitsizliğe düşmektedir. İktidar, bu şekilde eleştirilere maruz bırakılırken muhalefetin içine düştüğü zafiyetin eleştirisi ise bahisten uzak tutulmamıştır.

Devlet siyasetinin amacına ulaşması için gizli kalması elzem verilerin medyaya servis ediliyor olmasının sonuçlarıyla birlikte verilmesinden amaç; bu bilgilerin gizliliğinin ehemmiyetini vurgulamanın yanı sıra, siyasî çıkar peşinde koşanların küçük hesaplar uğruna ülke çıkarına ters böylesi bir durumun oluşmasına katkı sağlayan ve ileriye dönük olmaktan uzak anlık siyasî kararlarını eleştirmektir. Bunu yapanların, iktidarı kontrol altında tutmak isteyen muhalifet olması da muhatabına eleştirinin hedefini belli eder:

"Refah'ın yardım paralarını iç ettiği iddiasıyla ilgili 'Bosna' dosyası açıldı. Refahçılar Tuzla'da bir roket fabrikası yaptıklarını itiraf zorunda kaldılar. Ertesi gün Sırlar Tuzla'yı bombaladı. Refah, anketlere göre İstanbul'da dördüncü sırada.

Başbakan Lionsların verdiği ödülü alırken ağladı. Gazeteler bu ağlama üzerine çeşitli yorumlar yaptılar. Masonlar Anıtkabir'e giderek Ata'ya bağlılıklarını sundular. Muhafazakar gazeteler, Atatürk'ün Mason derneklerini kapatmış bir devlet adamı olduğuna dikkat çekerek bu olayı anlamadıklarını belirttiler. Japonya'dan

⁵²¹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 155-156.

⁵²² Afet Ilgaz, *Ermış*, s. 79.

kredi geldi ve memur maaşları ödendi. Başbakan saçını kestirdi ve bu durumdan çok etkilendiğini belli edecek neşeli, kendine güvenen bir hava edindi.”⁵²³

İktidarın Atatürk’ün siyasî bir öngörüyle kapattığı mason derneklerinin üyelerinin “Ata’ya bağlılıklarını sun”mak için Anıtkabir’e gitmesi muhafazakâr gazetelerde basına aksetmeyen olası siyasî hataların yapıldığına dair şüphe uyandırdığına metinde yer verilmesi metinlerin muhatabında yazarın da bu fikri taşıma ihtimaline dair şüpheler uyandırır. Bu sefer kamuoyuna yansıyan yanlışa meyyal başka bir durumda da yine muhafazakâr gazetelerin tepkilerinin anılıyor olması bu şüpheyi desteklemektedir:

“Bir süre önce İsrail’le dostluk anlaşması imzalamıştı Hikmet Çetin. Bu anlaşma yapıldıktan hemen sonra da Avrupa ülkelerinin bazılarında, özellikle Almanya’da PKK faaliyetine son verilmişti. Bunu kimse yutmadı ama yutar gibi görüldü. Müslüman gazeteler feryad-ü figan ettiler. Bundan başka Ecevit de basın toplantısı düzenliyerek, ‘Bayram değil, seyran değil, eniştem beni neden öptü?’ dedi. PKK Refah’ı hedef gösterdi. Refah’ın birkaç binasına bomba atıldı.

...

Somali’den çekilen Amerikalılara ne demeli? Geçen yıl tanklarıyla kıyılardan Somali topraklarına çıkarkenki alayış neydi? Şimdiki ric’at nedir? Dünya politikası dediğiniz nedir? Yönetenler de yönetilmiyor mu? Peki ama biz neden dünya politikası içindeki politik vaziyetimizle bu kadar acemi, bu kadar cahilane, bu kadar inanılmaz derecede gerçeklerden uzak bir rolü oynuyoruz? Biraz önce Köksal Toptan tv’de PKK’nın Avrupa’daki hezmetini İsrail-Türkiye anlaşmasına bağlayabileceklerini ima ederek ‘birden bire nedir bu olan biten’ dedi. ‘Gerçi elimizde fazla bilgi yok ama, İngiltere daha önce PKK’dan hiç şikayetçi görünmüyordu.’”

Ama yazarın hayatına göz atıldığında yazarlığının bir deminde muhafazakâr gazetelerde köşe yazıları yazdığını hatırlarsak bu tavrın nedeni netlik kazanır. Ayrıca siyasî anlamda bunca hata yapılıyorken muhalefetin laikliği gündeme getirip kamuoyunu lüzumsuzca meşgul ediyor olması yadırganması için eserlere yerleştirilmiş ayrı bir sav verisidir:

“ Geçen gün televizyonun birinde belediye reis adayları tartışıyorlardı. Zülfü Livaneli hem “sistem tıkanı” diye bir tespitte bulundu, hem de Refahlı aday Tayyip Erdoğan’a:

‘Söyle bakalım sen Atatürkçü müsün? Laik misin?’ diye sordu.

⁵²³ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 211.

Ahmet, sevgili memleketinin bu 'kavram kargaşaları' içinde ne biçim yuvarlanıp gittiğini gördükçe kalkıp odada dolaşıyor, gözlüğüni çıkarıyor, sonra onu nereye bıraktığını unutup dört dönüyor (bu arada dört dönmeleri anlam kazanıyor) ve Refah'ın tam bir devrimci parti oluşu düşüncesini yeniden kendi kendine doğruluyor ve sonra da:

'Benim de kaderime bak, devrimcilerden yana olmaktan kurtulamıyorum...' diye iç geçiriyordu."⁵²⁴

Bu tür tezler, iktidarı yanlışından çevirmek halkı da bazı noktalarda bilinçlendirip onu yönlendirme amacı taşımaz. Muhalif cephenin bu tür isabetsiz davranışlarda bulunması da, yazarı bu kesimi eleştirmeye iter. Belediye başkan adayının Atatürkçü olmasının ya da laiklik söylemlerini her fırsatta dile getirmesinin, belediye imkânlarıyla halka samimiyetle hizmet etmesinin arasında birinin olmamasının diğerinin varlığına zarar verecek derecede hayati bir bağ yoktur. Seçimden önce adaya laik misiniz merkezli soru sorulmasının denemelerinden birinde zikredilmesi yazarın bu konudaki tepki rengini belli eder:

"Belediye seçimleri öncesinde Z. Livaneli gibi bir 'aydın' bile televizyonda Tayyip Bey'in karşısına geçip:

'Söyleyin bakalım siz Atatürkçü müsünüz, değil misiniz?' diyor."⁵²⁵

Bu şekilde şekle bakarak vereceği hizmeti değil de manevî kimliği sorgulamaya yönelik tavrın eleştirildiğini Başka bir denemesinden de çıkarımlayabiliyoruz:

"Herhalde 'Laik Türkiye' diyorlardır. Hayretten dona kaldım. Camilere, kışlalara siyaset sokmayız deyip hastalara 'laik' pijamalar giydirmeye kalkanlar, İmam Hatip'leri 'bir partinin gençlik kolu görüntüsü veriyor' diye azarlıyanlar, siyaseti konser salonlarına sokuyorlar."⁵²⁶

Siyasilerin tartışması ya da çözmesi gereken ana sorun bu değildir. Halkı tedirgin eden aynı zamanda da kanıksanmış can ve mal güvenliğini tehdit eden patlamalar gibi başka önemli konulardır:

" 'Dün akşamki patlamanın sebebini öğrendin mi?' diye Mürvet Hanım Ahmet'e garip bir soru sordu. Ahmet 'hangi patlama acaba' diye düşünüyordu. O kadar çok patlama, yangın, cinayet, tuzak, suikast ve dedikodu içindeydiler ki, hangi

⁵²⁴ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 181.

⁵²⁵ Afet Ilgaz, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, s. 50.

⁵²⁶ Afet Ilgaz, *İbnü'l-Vakt*, s. 52.

patlama, ne tip bir patlama, mecazi anlamda bir patlama mı, olup olmadığını düşünmeye başladı."⁵²⁷

Bunların çözümü üzerine beyin fırtınası yapılması yerine halkın daha alt başlıkta kala başörtüsü laiklik Atatürkçülük gibi mevzularla oyalanıyor olması, olması gereken politik zemine işaret etmez:

"Ahmet:

'Bunlar örtülü hanımlar değil mi anne?' diye sordu.

'Örtülü... Okuyan kızların da başını örtecekmiş... Ondan korkuyorlar.'

Şekibe'nin üniversitede okuyan üç kızı vardı. Üçü de Mürvet Hanım'a bakakaldılar. Uğur:

'İnanılmaz bir "kast" ruhu...' diye gülüyordu. 'Sen başını örteceksin. Ama kızların asla. Sen feda olmuş bir insan veya nesilsin ama kızları...'

'Kızların yalnızca, uğruna fedakârlık yapılacak varlıklardır. Başörtüsü örtmek de yalnızca bir fedakârlıktır.'

Ahmet: 'Müslümanın müslümana ettiği' diye söylendi tam bir tahlil yapamadığı için."⁵²⁸

Dini siyasete alet etmeleri yönünden eleştirilen ve laikliği sorgulanan politikacıların şu tavrı, daha gerçekçi ve toplum faydası daha yüksek bir yaklaşımdır:

"Ahmet:

'Bakırköy başkan adayının bir lâfi vardı çok hoşuma gitti' diye ekledi. Geri kalanlar Bakırköy başkan adayının kim olduğunu hatırlamasalar da üstünde durmadılar.

'Bizim konuşmalarımızın birinde bile Ezan, Kuran lâfi ettiğimizi duymamışsınızdır. Oysa bizi dincilikle suçlayanların hepsi, özellikle konuşmalarını bu söylemlerle dolduruyorlar.' dedi. 'Ya da buna benzer bir şey.'"⁵²⁹

Halkın iradesini küçümseyen ya da bu iradeyi dışa vuran mekanizmanın güvenilirliğine dair kuşku barındıran uygulamalar da, kitle çıkarına katkı sağlamaktan çok uzak siyasi bir tutumdur:

⁵²⁷ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 214-215.

⁵²⁸ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 217-218.

⁵²⁹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 220.

“Seçimlerden ve Ankara ve İstanbul’da Refah P’nin iki üç günlük zorlu bir sayım macerasından sonra yeni bir faaliyet başladı. Çöplüklerdeki oy pusulalarından sonra bu kez Müslüman kılığına girmiş insanlar meydanlarda kadınlara saldırtıldı. Bir yerlerden öteki yerlere fakslar çekildi. ‘Laik cumhuriyet ve Atatürk’ ilkelerinin tehlikeye girdiği beyan edildi. Avrupa ve Amerika’nın bu seçim sonuçlarından memnun olmadıklarına dair büyük gazetelerde tam sömürge ruhuna uygun haberler nakledildi.”⁵³⁰

Çöplerde oy pusulaları bulup bunlara bel bağlayan zayıflığı açığa vuran ve Avrupa ve Amerika desteğinden medet uman, manda ve himayeyi dolaylı yoldan kabul eden acizliğinin tamamlandığı izlenimi uyandıran bu kelimelerle sanatçının vurguladığı konu, yanlış politik algıdır. Karşı tarafı ötekileştiren şu tavır da tenkit edilen başka bir husustur:

“‘Onlar’ bize saygılı olsun, biz de ‘onlara’ olalım’ kabilinden beyanlar verilerek ‘onlar’ Türkiye’den tecrit edilmek istendi. İçişleri bakanının ortalığı yatıştırıcı mahiyette verdiği beyanat sert ‘uyarıda bulunmak’ olarak takdim edildi. Tayyip Erdoğan, Melih Gökçek ve Erbakan halkı uyararak oyuna gelinmemesi konusunda hatırlatmalar yaptı.”⁵³¹

Bu tavra karşın ötekileştiren taraf, üslupta ayırıştırırmadan yana değil aksine halkı bu konuda uyaran bir söyleme sahiptir. Bu da, sanatçının kaydını tuttuğu bir diğer önemli ayrıntıdır:

“Refah Partili belediye başkanları camilerde öğle namazı, ve Cuma namazları kılıp Allah’a şükür ve hamederek göreve başladılar. Eyüp Sultan Camiindeki kalabalığın sarıklı, takkeli sakallı ve çarşafli portreleri objektiflerde büyütüldü ve objektifler bu yüzler üzerinde durduruldu. SHP Ankara’da ve Kartal’da yaptırdığı küçücük mitinglerde ‘Kahrolsun Şeriat’ ve Hızsız Erbakan’ diye slogan attırdı, Türkiye’nin Laik olduğu vurgulandı ve belediyeler yeni başkanlara teslim dilmek istenmedi. Melih Gökçek yolsuzluklardan hesap soracağını söyledi ve Anıt Kabir’e giderek çelenk koydu. Kendisine –ne demekse- A tipi bir protokol uygulandı.”⁵³²

“A tipi protokol”le farklılığı kendisine hissettirilen siyasi partinin, dinle özdeşleştirilmesi suretiyle bu kişilerin muhtemel şahsî hatalarından sebep dinin suçlanır hale gelmesi, yazarın yukarıda eleştirdiğine dair kısaca değindiğimiz yanlış bir siyasetle meydana getirilen kavram karmaşasından kaynaklı dini aforoz eden eylemlerde bulunulması, sanatçının kavram karmaşasına dair hassasiyetinin haklılığını ortaya koyar. Eserlerin müellifinin bunca ayrıntıyı özetleyen romana bir

⁵³⁰ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 233-234.

⁵³¹ Gös. yer.

⁵³² Gös. yer.

köşe yazısı olarak dâhil edilen şu alıntısı, kendisinin de bu noktadaki görüşlerine dair bize ipuçları verir:

“Oyunun o kadar can alıcı sahnesi var ki... Birileri Taksim Meydanı'nda cami yeri aramış bir gün boyu. En sonunda münasip bir yer bulabilmişler şükür. Yine birisi televizyonda (bir bakan) göz yaşları ve yürek kütürtüleri arasında 23 Nisan şiiri okur gibi beyanatlar veriyor. Haline acıyıp teselli edesiniz geliyor. Son sahne çok ilginç: Çöplükler... Oyuncular, demokrasinin izzetini kurtarma için çöplüklere koşuyor. Çöp bidonları, kalörifer daireleri didik didik aranyor. Ülke sahinde çöplük taraması yapıyor. Gönüllüler kucak kucak zarf topluyor çöpler arasında. ‘Halk bu demokrasiyi bilmiyor’ diyor bir aktör. ‘Bizi seçemedi!’ ‘Bizi seçemeyen halk halk değıldir’ nutukları inletiyor sahneyi. Ve komedi sürüyor.

...

Neye üzüliyorum biliyor musunuz? Bugünler gelir geçer elbet. Bu aktörler, bu gazeteler, bu manşetler, bu televizyon yorumları, görüntüler yarına mutlaka kalacak. Gelecekte, on yıl, yirmi yıl sonra bugüne dönüp bakacak olanlar; gençler, çocuklar akli başında insanlar ne der bunlara? Utançlarından nasıl kıpkırmızı olurlar. Babalarının, dedelerinin bu kaypak yorumlarını, demokrasi diye yaptıkları barbarlıkları, korkudan tir tir titreyen zavallı ricâl-i devleti görünce ne yapar o çocuklar, o insanlar? Ben bu günlerde yaşayan bir vatandaş, üstelik bu kirlere bulaşmış bir insan olarak utaniyorum.”⁵³³

Refah Partisi'nin büyük şehirlerin belediye başkanlığını kazanmasının ardından yazarın Ahmet'e içindeki bazı bölümlerin siyasi eleştiri barındıran makaleyi kesip saklatması kendi içinde ince bir eleştiri taşır. Halkı, üzüntüden üzüntüye, şaşkınlıktan şaşkınlığa, bir halden başka bir hale süratle sürükleyen tiyatro temsili misali bu gelişmelerin paralelindeki şu gelişmeler ve üzerine yapılan yorum sanatçının bu siyasi yanlışlarla dolu mücadelede tarafını alenileştirir:

“AB ve ABD ile olan münasebetler Türkiye'nin aleyhine işliyordu. Dört bir yandan Türkiye'nin karşılaması talebiyle istekler geliyordu. İMF bağıllığı ile ekonomi önce daralmış sonra çökmüştü, yoksulluk, işsizlik artmıştı. Bu manevi yükselişin gerilemeye başlamasına uygun bir gerileme fışkırıyordu Türkiye'nin her bir yanından.

‘Yarabbi, bunlara sakın sakın bakmam nasıl mümkün olacak, bana kuvvet ver de bunu yapabileyim’ dediği günlerde başka bir hadisle burun buruna geliyordu. ‘Kötülüğü hiçbir şeyle durduramazsan kalbinle buğz et!’”⁵³⁴

⁵³³ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 236.

⁵³⁴ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 53.

Darbenin tabana akseden etkilerine dair sarf edilen şu satırlar da yazarın darbe konusundaki bu dönemdeki fikirlerini okura ulaştırmakla birlikte darbe zihniyetine getirilmiş olumsuz anlamda bir eleştiridir:

“Mestinaz’ın babası mühendisti. Babasından çok dedesi ilginçti Ahmet için. Dedesi, 1943 tevkifatında toplanan Turancılardandı. Önce emniyet, Sansaryan Hanı, sonra Tophane’deki askeri hapishane. Bir katında solcular kalıyor hapishanenin bir katında Turancılar. Solcular arasında Rifat Ilgaz vardı mesela Mestinaz’ın bildiği Turancılar arasında da Türkeş, Reha Oğuz, Orhan Şaik, Nihal Atsız... Nedense her sıkı yönetim döneminde önce tutuklananlar, aydınlar olurdu. Özellikle yazarlar ve şairler.”⁵³⁵

Tabanla yönetim arasındaki bağı inanç ve güven bağına zayıflatarak halkını devletine küskün hale getiren tolumu her bir mafsalıyla bir arada tutan manevi değerleri yıpratın siyasi sistem de Mestinaz adlı kahraman üzerinden şu şekilde değerlendirilmeye tabi tutulur:

“Atatürk’e bile, orduya bile küsmüştü bir zamanlar. Dedesinin babası askeri hapishaneye atılmıştı. Ellerine kelepçe vurulmuştu. Şiir yazmak suçtu, roman yazmak suçtu. Bu durum, sonraki dönemleri de etkileyen bir anlayış doğurmuştu. Nazım Hikmet, Kemal Tahir, on beşer yıl hapiste kalmışlardı. Romanları ve şiirleri fena değildi. Vatansevmezlikle de ilgileri yoktu.”⁵³⁶

Son eleştirel hamle de sadece mitinge katılmış Mestinaz’ın fiili hiçbir bölücü eyleme katılmamasına rağmen tutuklanması Ahmet’in de Mestinaz’la görüşmesi delil kabul edilerek tutuklanması olayının romana eklenmesiyle gelir:

“Komşular, bu, çocuklarına parasız bakan, gecenin her saatinde uyandırabildikleri doktorun polis arabasına bindirilerek götürülüşünü telaş ve korku içinde izlediler.”⁵³⁷

Tüm bunların ahirinde söylenenleri toparlamak adına şu değerlendirme yapılabilir:

Kavram karmaşasına mahal veren halkına yabancılaşmış siyaset adamlarının, tolum çıkarını değil de kendi çıkarlarını amaç edinen ya da toplumun diğer birimlerini akim bırakan amacına hizmet etmekten uzak nitelikteki ülkenin iç ve dış meselelerini etkileyen siyasi kararlar yazar tarafında karşıt örnekleriyle desteklenerek birçok romanında eleştiri üslubuyla olarak yer verilmiştir.

⁵³⁵ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 25.

⁵³⁶ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 35.

⁵³⁷ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 121.

4.2.1.9. Kadın Meseleleri

Kadın ve kadına dair öznel alaların sınırları, her tolumun bazı zaman dilimlerinde tartışılmalıdır. Tartışmanın sonu hâlâ gelmemiş olsa da sanatçının eserlerinde bu soruna nasıl bir yorum getirildiğine değinmek tenkit yönünden bir eksiği tamamlayacaktır.

Öncelikli madde kadını özel yapan erkeklerin nezdinde onlara bir değer atfeden nitelikleridir. O yüce annelik vasfına şekil veren kadın eğilimler bütününe kabul gören görüntüsüne dair karmaşanın izdüşümü şudur:

“Peki neden, neden bu kadar erkeksi bir kadın, şaşırtacak kadar ‘kadın’ olabiliyordu! Öyleyse kadim erkek ve kadın anlayışını algılamalarında bir bozukluk vardı. Güçsüz, aptal, beceriksiz, bilgisiz kadınları sever erkekler derler ya, yalan!... Bizim hakanlarımız, kağanlarımız işlerini biliyorlarmış doğrusu! Müslüman erkekler de öyle. Kadınları savaşa götürmekler, otağ kurup yanına oturtmaklar, onlarla boy ölçüşmekler!... Hey gidi gözünü sevdiğim cedler, atalar!... Hey gidi gözünü sevdiğim Türk halkı!... Saplantısız, ‘kompleksiz’ yüceye vurgun, yüceliklere vurgun gözü kara Türk halkı!... Seni kim yeniden çizmeye, şekillendirmeye kalkmıştı... Sana seveceğin kadın biçimini, ruhuyla, bedeniyle, kişiliğiyle, çizip ‘Burda’ modeli verir gibi eline tutuşturdu... Seni özgürce sevmekten, seçmekten, yarışmaktan, boy ölçüşmekten utandırdı!...”⁵³⁸

Kadının dış görünüşüne dair algıdan yola çıkılarak erkeklerin rağbet ettiği kadın tipine değinilerek sınırları çizilen tanımdan sonra, bu tanımın, gerektirdiği role uymaya çalışan bireyi özgürleştiren tutum, tezin önceki bölümlerindeki kadını sınırlayan kadın-erkek ikileminde erkeğin tarafını tuttuğu için eleştirilen toplum kabulünün aksine olmasıyla altı çizilmesi gereken bir ayrıntıdır.

Ama yukarıdaki kadın tanımını okura ulaştıran Ahmet’in, yine bir kadın olan gelin adayı Aylin’e karşı takındığı şu merkezli tavrı genelde var olan sözle davranışların bazı zamanlarda örtüşmemesine dair önemlidir:

“ ‘Nesi var kızın be baba? Neden istemiyorsun? Biliyorum şimdi dul diyeceksin, çocuklu diyeceksin, şarkıcı diyeceksin... Ama çok iyi bir insan baba. Bildiğin gibi değil. Ben onu çok yakından tanıdım.’”⁵³⁹

Bu şekilde tepkiyle karşılanan kişinin özünde iyi olması, onu çocuğuna birçok yönden denk bulmayan Ahmet’in fikrini değiştirmeye yetmez. Bu da hiç evlenmemiş bir kadının kendinden yaşça büyük, dul ya da çocuklu bir erkekle

⁵³⁸ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 149.

⁵³⁹ Afet Ilgaz, *Yol*, s. 158.

evlenmesi toplum nazarında iyi karşılanırken bekâr bir erkeğin dul bir kadınla evlenmesinin toplumda hoş karşılanmaması tarafgirliğine dair sanatçı hissiyatının Uğur aracılığıyla okura aksettirilmesidir.

Yine genel kabule göre dış görünüşten yola çıkılarak yapılan kadın yazar ve köylü kadın tanımışının, bazen insanı yanıltabileceğinin uyarısı da kendisi de bir kadın yazar olan sanatçının ifadeleriyle Ermiş romanıyla toluma iletilir:

“Ben yazardım, gazeteciydim evet ve bir yazara benziyordum. Bazen kısacık kestirdiğim, bazen uzatarak omuzlarıma salıverdiğim siyaha boyalı saçlarımla, pantolanlarım ve pamuklu atletlerimle, uzun, ince vücudum ve okurken, yazarken kullandığım gözlüğümle, tamamen düzenli işleyen, iyi ve akılluca tanzim edilmiş aile ve yazı hayatımla, köy dekorasyonlu evimle... Bu kadın ise uzun, iri yarı vücudu, altmışını aşkın görünen yaşı, uzun entarisi, beyaz türbanı ve büyük, kocaman elleriyle bizim köylü kadınlardan sadece biraz farklıydı.”⁵⁴⁰

Her zaman olumsuz anlamda bir taraf tutmanın mağduru olan kadın cinsinin toplumda karşılaştığı sorunlar daha fazla olsa da bazı meseleler diğer alt başlıklarda incelendiği için geriye kalan tespitler için bu dar çerçeveye yetinilme zorunluluğu doğmuştur. Ayrıca her kadının hayatında ayrı bir trajediye dönüşen bu mesele ayrı bir araştırma konusu olabilecek kadar derindir.

4.2.1.10. Yayın Organları

Yayın organları yeri geldiğinde halkı bilinçlendirme aracı olarak kullanılabilirdiği yeri geldiğinde de önemli durumlardan geniş kitleler haberdar edilebildiği böylece toplum hafızasını kalıcı ve kolay erişilebilir kıldığı için ehemmiyeti görmezden gelinmemesi gereken bir kavramdır.

Ama yayın organlarının sahip olduğu bu imkânları doğru kullanabilmesi için uyması gereken bazı kurallar vardır. Bunlardan ilk ve en önemlisi tarafsızlık ilkesidir. Tarafsızlık ilkesine uymadan yapılan yayın ve yayımlar belirli birilerinin ya da kesimlerin çıkarını genel faydasının üzerinde tutar. Bu da bazı zamanlarda toplumda zarara neden olabilir. Eserlerden yola çıkılarak tespit edilen tarafsızlık ilkesine uyulmayan durumları ve bu durumların eleştirisini şu şekilde sıralayabiliriz:

“ ‘Müslüman kadınlar böyle şeyleri niye akıl edemezler’ diye kendi kendine uzun uzun üzülecekken:

⁵⁴⁰ Afet Ilgaz, *Ermüş*, s. 10.

‘Onları kim çeker de ekrana getirir...’ gerçeğini akıl ederek üzüntüsünü başka bir yöne yoğunlaştırmıştı.”⁵⁴¹

Basın laiklik muhafazakârlık kutuplaşmasını yapılan haberlere de yansıtmakta böylece tarafsızlıklarını yitirmektedir:

*“Yalnız bir konuda basın ikiye ayrılıyordu. O da üniversitelerde yayılan başörtüsü yasaklarıydı. İslâmcılar bunları kıyasıya eleştiriyorlardı, insan hakları ve demokrasi adına. Laikler de laik ve demokratik düzenin böyle muhafaza edileceğini belirten düşünceler ve görüşler öne sürüyorlardı. Bu iki yolun dışında, başka yoldan düşünme imkânı kalmamış gibiydi. İşte şu anda beni düşündüren bütün bu alışıktığımız düşünce ve duygu kalıplarının birden bire gözümde yetersizleşmesiydi. Gerçekte başka şeyler oluyordu, ama neydi?”*⁵⁴²

Bunu fark eden halk basın organlarını “laik” ya da “küfür” kanalı ya da “Müslüman gazete” gibi sıfatlandırmalarla sınıflandırabilmektedir:

“ ‘Ben sade TGRT izlemiyorum senin gibi. Sade Müslüman gazeteleri de okumuyorum, magazin bilgileridir bunlar, bilirim...’

Babasının yerine göre ‘Laik, hatta ‘Küfür’ kanallarında işine yarar pek çok şeyi bulup zevkle izlediğini bildiği halde böyle bir genellemeye girmişti.”⁵⁴³

Kategorilere ayırmanın birliğe hizmet etmeyen tarafıyla değerlendirildiğinde toplumu buna iten yan tutar üslubun bu yayın organlarının yazarda oluşturduğu intiba tahmin edilebilir. Ahmet’e söylettirilen şu cümleler de tahminin isabetinde yardımcı olacaktır:

*“Hah işte, bir tane daha... Bir komedyen, Hazerfen Ahmet Çelebi’yi karikatürize ediyor. Daha doğrusu suret-i haktan görünerek Padişah’ı hicvediyor. Bakır gibi pırıl pırıl parlayan devasa bir kavuk, yapma bir Scaramush burnu, uydurma kaftanlar giyinmiş çok uydurma bir maiyet... İkide bir eğilip kendisine dayak attıran bir köle zenci mummyası... Bir devâsa yelpaze, padişaha doğru sallanıyor. Komedyen o bildik yüz ve vücut hareketleriyle öyle bir padişah tipi çiziyor, konuşmalarıyla Osmanlı tarihinin o bölümünü öyle bir ‘düşürüyor’ ki Ahmet dayanamayıp kanalı çevirmişti Macar filmi seyredirken göz atıyordu bu programlara.”*⁵⁴⁴

Kendi tarihini hor gören bir etkinliğe program akışında yer veren bir iradenin, toplum menfaatini ön plana alan amacından söz edilememesinin

⁵⁴¹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 155.

⁵⁴² Afet Ilgaz, *Ermış*, s. 49.

⁵⁴³ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 140.

⁵⁴⁴ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 161-162.

vurgulanmasıyla basının, hem tarafgir oluşu hem de ortak geçmişe saygı duymaması eleştirilmiştir. Bununla birlikte yazar, bunun neden yanlış olduğu hususunu havada bırakmayarak bilim ve kültür duruşunda mutlak otorite olarak kabul edilen Batıdan örnek vererek ifadesini zenginleştirir:

“Geçenlerde ekranda gördüğü başka bir sahne geldi gözlerinin önüne, bağlantılı olarak:

On kadar batılı bilim adamı, bir iftar sofrasının başındaydılar. (Üç ayları mı tutuyorlardı!) Terbiyeli terbiyeli oruçlarını açtıktan sonra dua ettiler. Kadın bilim adamları başlarına örtülerini çektiler dua edilirken. İstanbul’da misafirlermiş.

‘Neden ölçülerimiz hakkaniyet üzere değil? Neden tarih bilmiyoruz?’

Peki ama bizi mahveden Batı değil miydi? Yanlış mı hatırlıyorum? Evet evet, Batı’ydı. Peki, şimdi ne oluyor da Batı’nın sağduyusu gitgide gelişirken bizim cehaletimiz artıyor ve ‘aklı selimimiz’ yok oluyor?”⁵⁴⁵

Tarafsızlığını koruyamamasına ek olarak bu ön kabullerin yönlendirmesiyle oluşturulan içeriklerinin bazı olumsuz etkilere sahip olması sanatçı tarafından başka bir ayrıntı olarak kaydageçerilir:

“ ‘Mantıksızlığı, akıl yürütmedeki zaafı halka da bulaştırıyorlar’ diye karamsar düşüncelerin eşliğinde ekrana bakmaya başladı:

Araç’ın bir ilçesindeki halkın sefaleti, haber programının konusu. Beş altı çocuklu insanlar, küçük sefil odalarda işsiz, (iş olarak yapılanlar hamallık ve dilencilik, çapa) boğaz tokluğuna bir şeyler kazanarak yaşamaya çalışıyorlar. Bir baba, beş çocuğundan ikisini kışın , çadırda kalırlarken, soğuktan kaybetmiş. Bir genç, erken evlenmiş, çocukları da var. Şimdi, program yapımcısının çözümü:

‘Besleyebildiğiniz kadar çocuk yapın.’ Genç yaşta evlenen delikanlıya özel çözüm: Azarlanma:

‘Neden erken evlendin?’

Çocuk mahçup, ezik, pişman... (Aslında pişman değil.)”⁵⁴⁶

Yanlış noktalara değinen yayıncıların tekelleşmesi ve kendini benimsetemediği halkına edebiyat değerini tanımadığı gerekçesiyle yaptırım uygulamasına eserlerden birinde ince bir yergiyle yer verilmiştir:

⁵⁴⁵ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 161.

⁵⁴⁶ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 159-160.

“ ‘O zaman insanlar Aziz Nesin’i tanımadıkları için resmi dairelerindeki işlerinden edilmezler, yaşlı bir yazarın ölüp ölmediğini bilmiyen banka memuru resmî gazete ve televizyonlarda teşhir edilmez...’

Dilârâ alaycı:

‘Resmi gazete mi dedin?’ diye sordu. Ahmet kendisi eğlenerek ve Dilârâ’yı da eğlendirmek için:

‘Gayri resmî resmî gazeteler...’ diye düzeltti, ‘Halkın bilincini o, Erich Fromm’un çok korktuğu normalizasyonuna çevirmek ve hep bir ağızdan hep aynı fikirleri serdetmek için halkımızı eğiten çok satışlı gazeteler.’⁵⁴⁷

“Gayri resmî resmî gazeteler” tanımlaması tekelleşmeye Aziz Nesin’i tanımayan banka memurunun onu utandıracak şekillerde teşhir edilmesi halkına kendini kabullendirmesi gerekirken sanatçıların sorumluluğunun bireye yüklenmesine değinilmesi amacı taşır.

Siyasi bazı eksikliklerin basın tarafından kasıtlı olup olmadığı kestirilemeyen kitle ayrışmasına hizmet eden bir tavırla bazen aşırı vurgulanması bazen de yanlış anlamaya mahal verecek şekilde yansıtılması da sanatkârın eserinde kahramanı aracılığıyla yakındığı bir husustur:

“En son Uğur Mumcu cinayetinde yaşandı, bir takım gariplikler. İnsanlar sol yumruklarını sıkarak ve el çırparak günlerce yürüdüler. Ateş yaktılar, mum dikteler... “Kahrolsun şeriat” diye bağırıyorlar. Birtakım fetiş kelimelerden oluşmuş sloganlar attılar. Cinayet olur olmaz TRT dört tane islâmî kuruluş adı saydı bunu üstlenen. Gazeteler de kaptılar bu adları. Kimse araştırmadı, delil aramadı, kuşku duymadı...’ Ahmet, Cumhuriyet’e telefon ederek:

‘Kardeşim ben sizin okuyucunuzum. Başınız sağolsun ama islâmî örgütlere yüklenerek provakasyona alet olmayın, lütfen. Oynamak istenen oyunu anlıyorsunuz tabii.. Halkımızı ikiye bölüp birbirine düşürmek. Lütfen dikkatli olun...’ diye yalvardı.⁵⁴⁸

Yanlışlığıyla eleştirilen bu hususun doğrusunun başka bir yerde veriliyor olması eleştiriyi havada kalmaktan kurtarıp amacına uygun hale getirmektedir:

“Yeni okumaya başladığı muhafazakâr bir gazetede köşe yazarları geliyordu aklına. Adamlar vatansızdı açıkça. İktidarı tutuyor ama yerine göre onu muhalefet gazeteleri gibi kıyasıya eleştiriyorlardı. Dış politikamızın kişiliksizliğini, iç politikamızın yetersizliğini ve yanlışlığını, yolsuzlukları, dedikoduları, devrin

⁵⁴⁷ Afet Ilgaz, Yol, s. 107.

⁵⁴⁸ Afet Ilgaz, Yol, s. 125.

başbakanının ve bakanlarının yaptığı yanlışları, batıya yaranmak için verilen ödünleri, pahalılığı enflasyonu... Boyuna 'birlik' çağrısı yapıyorlardı. Bu memleketin, sağcısıyla, solcusuyla, elele, gönül gönüle olduğu zaman çağdaşlaşacağını, uygarlaşacağını anlatmaya çalışıyorlardı.

Ahmet, politikada bilmediği birçok incelikleri ve bilgileri, püf noktalarını bu makalelerden öğreniyor, eskiden kendisine korkunç görünen 'Türkçü'lük gibi ideolojilerin, kendisiyle babasının yıllardır arasını açıp, babasının kendisine yarı küs olmesine neden olan bu tabuların artık tartışılması gerektiğini düşünüyordu."⁵⁴⁹

Sanatçının toparlayıcı mahiyetindeki şu cümleleri hem çıkarımları destekleyecek hem de roman gibi kurgusal bir metne ait olmayışıyla çıkarımlara bilimsel bir anlam kazandıracaktır:

"Televizyonlar önce Hac'dan gelenleri gösteriyorlar. Her şey güllük gülistanlık! Takkeli, sakallı, başörtülü hacılarımızı konuşturuyorlar. Kavuşanların, ağlayanların resimlerini çekiyorlar. Birkaç dakika sonra da kurban derilerini 'mürteciler'in elinden nasıl kurtardıklarını anlatan ne idüğü belirsiz adamlarla al takke ver külah oluyorlar. Arkadaki görüntüde de (tıpkı şarkı klibi gibi) başörtüsü boykotu yapan kız talebeler, biraz önce havaalanında nerdeyse yanaklarında öptükleri takkeli sarıklı adamlar, başörtülü teyzeler... Ne iki yüzlülüktür bu! (Çifte standardı tercüme ettim, 'iki yüzlülük' çıktı)"⁵⁵⁰

4.2.1.11. Tarih Bilinci

Tarih bilinci gelecekte söz sahibi olmak isteyen her medeniyetin geçmişteki birikimine güvenmeksizin sahip olması gereken bir özelliktir. Tarihini doğru kaynaklardan tüm tarafsızlığıyla öğrenmiş ve buna sahip çıkacak yetkinliğe sahip nesiller yetiştiremeyen uygarlıklar kökü ne kadar eskiye dayanırsa dayansın değerleri ne kadar köklü olursa olsun bu mirası içinde bulunduğu zaman diliminde koruyup geleceğe taşıyamayacağı için yok olmaya mahkûmdur. Bunu tarihe dair bilgi ve kültürel birikimiyle daha derinliğiyle kavrayan sanatçının eserlerinde değindiği onca çeşitli sosyal meseleler içinde buna da değinmesi yazarın toplum bilincinin hassasiyetiyle aynı doğrultuda bir tercihtir.

Tarihin özellikle zafer ve insanlık destanlarıyla dolu Türk tarihinin yanlış bilgilerle kirlenmiş olması ve Türk halkının özellikle genç neslin tarihleri hakkında art niyet ya da abartıdan uzak hakkaniyetli bilgilere ulaşım değerlerine sahip çıkacak

⁵⁴⁹ Afet Ilgaz, *Ad Semud Medyen*, s. 205.

⁵⁵⁰ Afet Ilgaz, *İbnü'l-Vakt*, s. 63.

bilinç düzeyine ulaşabilmesi açısından son derece elzemdir. Yazar bu tür samimiyetten uzak tarih değerlendirmelerine karşıdır:

“Hah işte, bir tane daha... Bir komedyen, Hazerfen Ahmet Çelebi’yi karikatürize ediyor. Daha doğrusu suret-i haktan görünerek Padişah’ı hicvediyor. Bakır gibi pırıl pırıl parlayan devasa bir kavuk, yapma bir Scaramush burnu, uydurma kaftanlar giyinmiş çok uydurma bir maiyet... İki de bir eğilip kendisine dayak attıran bir köle zenci mumyası... Bir devâsa yelpaze, padişaha doğru sallanıyor. Komedyen o bildik yüz ve vücut hareketleriyle öyle bir padişah tipi çiziyor, konuşmalarıyla Osmanlı tarihinin o bölümünü öyle bir ‘düşürüyor’ ki Ahmet dayanamayıp kanalı çevirmişti Macar filmi seyredirken göz atıyordu bu programlara.”⁵⁵¹

Kurgusal bir metin dışındaki verilerle sanatçının samimiyetten uzaklığa karşı oluşunu temellendirmek amacıyla şu satırlar dayanak gösterilebilir:

“Türkler kendilerinden, tarihlerinden, geçmişlerinden utanmalıydılar. O kadar çok utanmalıydılar ki kendilerine başka tarih, başka geçmiş ve başka kimlik aramaya çıkmalıydılar.”⁵⁵²

Bu kısımda kendi tarihî geçmişini önemsemeyen hatta küçümser bir üslupla işleyerek bu üslubun yaygınlaşması amacıyla televizyon kanalında yayınlayan zihniyet eleştirilir. Bu sahneye maruz kalan kahramanın zihninde başka bir sahne canlandırılarak da kültürel değerlere onu benimsemese bile saygı duyan Batılı bilim inşalarının tavrı olumlu örnek olarak okura aktarılır:

“Geçenlerde ekranda gördüğü başka bir sahne geldi gözlerinin önüne, bağlantılı olarak:

On kadar batılı bilim adamı, bir iftar sofrasının başındaydılar. (Üç ayları mı tutuyorlardı!) Terbiyeli terbiyeli oruçlarını açtıktan sonra dua ettiler. Kadın bilim adamları başlarına örtülerini çektiler dua edilirken. İstanbul’da misafirlermiş.

‘Neden ölçülerimiz hakkaniyet üzere değil? Neden tarih bilmiyoruz?’

Peki ama bizi mahveden Batı değil miydi? Yanlış mı hatırlıyorum? Evet evet, Batı’ydı. Peki, şimdi ne oluyor da Batı’nın sağduyusu gitgide gelişirken bizim cehaletimiz artıyor ve ‘aklı selimimiz’ yok oluyor?”⁵⁵³

Geçmişini konumlandırırken hakkaniyetli olunmasını “Neden ölçülerimiz hakkaniyet üzere değil?” sorgulamasına maruz bırakan sanatçının amacı kuru

⁵⁵¹ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 160-161.

⁵⁵² Afet Ilgaz, *İkinci Güneşi*, s.136

⁵⁵³ Afet Ilgaz, *Yolcu*, s. 161.

muhakeme yapmak değil muhatabını bu konu üzerine düşünmeye sevk etmektir. Eleştirilen husus bu küçümseyen tavırla sınırlı tutulmaz Osmanlı'yı putlaştıran ve Türklüğü sadece Osmanlı tarihinin sınırları içine hapsetmeye çalışan taraf tutan karşı zihniyet de eleştiriden nasibini alır:

“ ‘Ama yanlış yapıyorlar be Ahmet Amcacığım... Bu iş kazı yapmaya benzemez ki. Tarihi, yanlış değerlendiriyorlar. Tarihin içine nüfuz edemiyorlar. Osmanlıcılığı putlaştırıyorlar. Değerlendirmeden. Bunun için de ‘sizi dünya hakimi yapacağız’ diyen Batuluların tuzağına düşüyorlar. Fikir tuzağına. İsrail kontrolünden bir Osmanlıcılığı pompalıyorlar.’”⁵⁵⁴

Tarafsızlıkta ölçü teraziyi kendi görüşünde olan tarafa doğru eğmek değil gerçeği ifade ederken ya da savunurken muhtevasını kendinden gayrı bilgilerden arındırıp eklemeyen bir şeyleri gizlemeden net bir şekilde söylemektir. Yazarın bu tercihi hem sosyalist birikime hem de İslami bilgilere maruz kalmasının kendisine kazandırdığı önyargılı olmama özelliğiyle açıklanabilir. Ve bu her iki kutbun uç noktalardaki yorum farkını da şu şekilde açıklar:

“ ‘Bütün dünyanın Türk olduğunu mu ispata çalışıyorsun sen?’

‘Elbette hayır. Sadece bugün başımıza sarılan siyasi dertlerin bu eksik tarih bilincinden kaynaklandığını düşünüyorum.’

‘Eski Türk bayraklarındaki, sancaklarındaki renklerin, bugün güneydoğu bayrağı olarak problem oluşturduğu sarı yeşil kırmızının da bir eşi olduğunu görmüştüm bir kitapta.’

‘Aynen öyledir.’

‘Bu Türk'lük, Türk olmak gibi şeyler, ne kadar çok dert açmış başımıza.’

‘Dert değil, problem. Çözülmesi lazım gelen problemler.’”⁵⁵⁵

Her iki taraf da eksik bilgilerle bu sonuçlara varmaktadır ve bu bilgi eksikliği de bu durumdan birtakım siyasî çıkarımların çevrelerin oyunundan başka bir şey değildir.

Bu durum da hâlâ ülkeyi bölmek için kullanılan Kürt milliyetçilerinin bayraklaştırdığı renklerin aslında eski Türk bayraklarının renkleriyle aynı olmasının ve bunun çoğunlukça bilinmeyip her iki kesim de aynı tarihi değerlere sahip değilmiş

⁵⁵⁴ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 87.

⁵⁵⁵ Afet Ilgaz, *Sorgu ve Derviş*, s. 49.

algısına sahip olma yanılgısıyla açıklanır. Hâlbuki tarih bir bütündür ve bu akış bölünmemeli ya da bölünüp belirli bir kısmı inkâr edilmemelidir:

“Tarihle oynamayın! Bunun vebalinin altından kalkamazsınız. Çünkü tarih, her şeye olduğu gibi, Allah’ın müdahil olduğu bir alandır.”⁵⁵⁶

Tarih ve tarih bilinci ülkelerin varlıklarını koruyup devam ettirmeleri için önemlidir ama bu bilgi ve bilinç de abartı ve tarafgirlikten uzak olmalı ama bilimsel bakış açısından ise yoksun olmamalıdır.

⁵⁵⁶ Afet Ilgaz, *Ateş Denzinde Yol Alan Gemi*, s. 83.

SONUÇ

Afet Ilgaz, savunduğu görüşlerin çeşitliliği ve bu görüşleri gerek romanlarına gerekse hikâye ve denemelerine yansıtma biçimi açısından edebiyatımızda üzerinde dikkatle durulması gereken çok yönlü yazarlarımızdan birisidir. Hem hayatını hem de eserlerini incelediğimiz zaman şunu görürüz ki, sanatçının dünya görüşünü etkileyen fikrî dünyası iki farklı etkilenme evresi geçirmiştir. Bu evreler Türkiye'nin siyasî ve sosyal yapısını etkileyen toplum olaylarından ayrı düşünölemeyecek kadar birbirine paralellik göstermektedir.

Türkiye sosyal gelişme süreci incelendiği zaman karşımıza şu iki farklı dönem çıkar. İlk aydın ve halk kesimini derinden etkileyen sağ-sol çatışmalarının temel sebeplerinden biri olan sosyalizmin toplumu fazlaca etkilediği dönemdir. Diğer evre ise farklı sebepler sonucunda İslâmî fikirlerin zaman zaman zirve yaparak zaman zaman da orta seviyeli bir etkilemeyle yaygınlaşmaya başladığı, süreç olarak toplumumuzu hâlâ etkilemeye devam eden evredir. Bu iki düşünce sisteminin yanında başkaca fikrî cereyanlar olsa da diğerleri hem sosyolojik hem de siyasi anlamda sosyalizm ve İslâmî düşünce sistemleri kadar etkili olamamıştır.

Yazarın da sosyal yönüyle düşünen irdeleyen ve kendi doğruları nispetinde bazı kabuller edinmesi yönüyle bu düşünce sistemlerinin etkisinde kaldığı bazı dönemleri olmuştur. Romanlar, bu çerçevede değerlendirildiği zaman onların üç döneme ayrılacak özellikler taşıdığı görülecektir. Bu dönemler, sosyalist fikirlerin ağırlık bastığı, geçiş evresi eserleri ve İslâmî dönem romanları olarak adlandırılabilir. Ek olarak, bu eserleri incelemeye tabi tutulduğu zaman içeriğindeki sosyal tenkit noktaları belirlenirken toplum tarihinin en az bu fikirler kadar etkili olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir gerçektir.

Sosyalizmin izlerini taşıyan romanları yazıldığı tarihler dikkate alınarak sosyal tenkit açısından dönemin sosyal olaylarıyla birlikte değerlendirildiğinde, konu olarak birey merkezli olsa da, savunduğu görüşler bağlamında geneli hedef alan söylemler içermektedir. Eserler, bu söylemlerin yönlendirmesiyle toplumun problemlerinin tespit edilmesi anlamına gelen sosyal tenkit unsurlarını, bu görüşün

teorik bilgilerini merkeze alan sert, eyleme dönük ve eleştiri açısı geniş söylemlerle ifade edildiği metinlerdir.

Geçiş evresi eserleri, sosyalizmin etkisinde kalmayı sürdürmekle birlikte dini öğelere ilk dönem romanları kadar sert söylemlerin terk edildiği, manevi değerlerin daha fazla etkili olduğu ama bununla birlikte toplumu etkileyen hadiselere bakış açısının hâlâ sosyalizm etkilenmesini koruduğu dönemdir. Bu dönemdeki sosyal tenkit olarak algılanabilecek unsurlar, ne tamamen maddi değerlendirmeler ne de tamamen manevi alana kaymış öğelerdir.

İslâmî dönem romanları kategorisinde değerlendirilen eserler ise, dinî unsurların fark edilebilir bir ağırlık kazandığı, toplum ve dünya olaylarının bu merkezde algılanıp yorumlandığı ve sorunlara daha mistik çözümlerin arandığı metinlerdir. Bu sebeple konular ve konuları birbirine bağlayan düşünce ağlarının yapısı daha şahsidir ve sosyal eleştiriler bu eserlerde ilk dönem romanlarında olduğu kadar etkili değildir. Tavrı olarak da, eleştirilen noktaların tespiti yapılmakla yetinilmiş ve bu hususların sebepleri de etkilenilen fikrî zemine uygun olarak açıklanmıştır. Yani uzun uzun sosyalizm temelli fikirlerin yedirildiği diyalog ya da içsel konuşmalardan ziyade ilahî kaynaklı açıklamalara tercih edilmiştir.

Son dönem tenkitlerinin bir başka özelliği de kazanılan yeni bakış açısıyla geçmiş dönemlerdeki din, tarih ve gelenek algısındaki yanılığarı tetikleyen taraflı tepkilerin bazı kesimlerce devam ettirilmesinin muhasebesinin yapıyor olması yönüyle eleştirinin hedef noktasının biraz da olsa sosyalizme ve hâlâ sosyalist fikirleri yaşatmaya çalışan aydınlara kaymış olmasıdır. Bunu bir nevi, yazarın iç muhasebesinin dış olayları algılamasını etkilemesi olarak da kabul edebiliriz.

KAYNAKÇA

1. İNCELENEN ROMANLAR

İlgaz (Muhteremoğlu), *Afet, Eşiktekiler*, Hatipoğlu Yayınları, İstanbul 1960.

-----, *Aşamalar*, Okar Yayınları, İstanbul 1977.

-----, *Sendika*, FA Matbaacılık ve Reklâm Hizmetleri, İstanbul 1987.

-----, *Garip Bir Dava*, FA Matbaacılık ve Reklâm Hizmetleri, İstanbul 1987.

-----, *Bir Feministin Doğruya Yakın Portresi*, FA Matbaacılık ve Reklâm Hizmetleri, İstanbul 1989.

-----, *Ad Semud Medyen*, Muhteremoğlu Kitabevi Yayınları, İstanbul 1991.

-----, *Yolcu*, Timaş Yayınları, İstanbul 1994.

-----, *Yol*, Timaş Yayınları, İstanbul 1995.

-----, *Menekşelendi Sular*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

-----, *Ermış*, İz Yayıncılık, İstanbul 2. baskı 2004.

-----, *Sorgu ve Derviş*, İz yayıncılık, İstanbul 2010.

2. YAZARIN DENEMELERİ

-----, *İbnü'l-Vakt*, İz Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul 2000.

-----, *Ateş Denizinde Yol Alan Gemi*, İz Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul 2001.

-----, *İkindi Güneşi*, Birey Yayınları, 2003.

-----, *Statükocu Dana*, İz Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul 2005.

-----, *11 Zabit 11 Subay*, İz Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul 2009.

-----, *Yarım Kalan “Devrim”*, İz Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul 2009.

3. YAZARIN HİKÂYELERİ

-----*Bedriye*, Yeditepe Yayınları, İlk baskı, İstanbul 1963.

-----*Başörtülüler*, Yeditepe Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1964.

-----, *Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail*, İz Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul 2004.

-----, *Halk Hikâyeleri*, İz Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul 2010.

4. FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Andı, M. Fatih, *Roman ve Hayat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

Ar, Berrin, *Afet Ilgaz’ın Hikâyeciliği*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

Atılğan, Gökhan – Aytekin, E. Attila – Ozan, Ebru Deniz – Saraçoğlu, Cenk – Şener, Mustafa – Uslu, Ateş – Yeşilbağ, Melih, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, İstanbul 2016.

Adam, Baki- Güç, Ahmet- Yitik, Ali İhsan- Eroğlu, Ahmet Hikmet- Arık Durmuş- Çoban, Bekir Zakir- Alıcı, Mehmet-Ayar, Talip, *Dinler Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.

Aydın, Suavi – Taşkın, Yüksel, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Barut, Mustafa, *Türk Devrimi ve Atatürk İlkeleri*, DER Yayınlar, İstanbul 2008.

Başkaya, Fikret, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Maki Basın Yayın, Ankara 2005.

Bilgin, Azmi, *Yunus Emre Hayatı ve Sanatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

Böge, Keziban, *Afet Ilgaz'ın Hikâyeciliği*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 23. baskı, Ankara 2003, s. 443.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Ercilasun, Bilge, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, Akçağ Yayınları, 3. baskı, Ankara 2012.

Ercilasun, Bilge, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2013.

Hobora, Bülent, *Turgut Özal Dosyası*, Habora Kitabevi, İstanbul baskı yılı belirtilmemiş.

Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2003.

Giddens, Anthony – Sutton, Philip W., *Sosyolojide Temel Kavramlar*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2018.

Karaman, Hayrettin- Özek Ali- Dönmez, İbrahim Kâfi- Çağrıcı, Mustafa-Gümüş, Saderettin- Turgut Ali- *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2018.

Karpat, H. Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2015.

Karpat, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Kongar, Emre, *Demokrasimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Türkiye’de Sınıflar ve Politika*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

Özçelebi, Betül, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1923-1938*, 1. baskı, Ankara 1998.

Özçelebi, Hüseyin, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri 1939- 1950*, 1. baskı, Ankara 1998.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2015.

Şentürk, Ahmet Atilla – Kartal, Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

Türüt, Asuman, *Afet Ilgaz’ın Romanlarında Şahıslar*, (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2014.

Yazbahar Zehra, *Afet Ilgaz’ın Romancılığı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

Zürcher Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

İNTERNET TABANLI KAYNAKLAR

Afet Ilgaz, Tavukları pişirmeşem hacıyı da çarşıya göndermişem, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tavuklari-pisirmisem-haciyi-da-carsiya-gondermisem-31301yy.htm>, (06.08.2019).

Afet Ilgaz, “AKP’nin Oyu %25 miydi?”,

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akpnin-oyu-yuzde-25-miydi-14912yy.htm>,
(12.08.2019)

Afet Ilgaz, “Yüzde 42, Yüzde 92 Olarak, Oradaydı”,
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yuzde-42-yuzde-92-olarak-oradaydi-15660yy.htm>, (15.08.2019).

Afet Ilgaz, “Akif Ergenekon ve Bozkurt”,
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/akif-ergenekon-ve-bozkurt-18029yy.htm>,
(12.08.2019)

Afet Ilgaz, “Restore Edilmemiş Camide Kılınan Cuma Namazı”,
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/restore-edilmemis-camide-kilinan-cuma-namazi-15129yy.htm>, (12.08.2019)

Afet Ilgaz, Kars ve Iğdır Bitmiyor,
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kars-ve-igdir-bitmiyor-15319yy.htm>,
(12.08.2019)

Afet Ilgaz, “Bizim Başörtülü Annelerimiz de Cumhuriyet Bayramı Kutlardı”,
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/bizim-basortulu-annelerimiz-de-cumhuriyet-bayramini-kutlardi-24641yy.htm> , (12.08.2019).

Afet Ilgaz, “Kim Bu Hakimler?”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kim-bu-hakimler-14245yy.htm>, (15.08.2019).

Afet Ilgaz, “Maun Suresi Kime Sesleniyor?”
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/maun-suresi-kime-sesleniyor-15157yy.htm>, (15.08.2019).

Afet Ilgaz, “Uluğ Nutku”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ulug-nutku-32672yy.htm>, (07.08.2019).

Afet Ilgaz, “1960’larda da Böyle Olmuştu”,
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/1960larda-da-boyle-olmustu-16065yy.htm>, (15.08.2019)

Afet Ilgaz, “Mevlidimizden Elinizi Çekin!”,
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mevlidimizden-elinizi-cekin-17974yy.htm>,
(13.08.2019)

Afet Ilgaz, “Washington gülistan tiyatrosu”,

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/washington-gulistan-tiyatrosu-26827yy.htm>, (12.08.2019)

Afet Ilgaz, “Biraz Tanışalım”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/biraz-tanialim-11556yy.htm>, (16.08.2019)

Afet Ilgaz, “İftar Cumhurbaşkanı ve konser”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iftar-cumhurbaskani-ve-konser-19350yy.htm>, (14.08.2019)

Afet Ilgaz, “Rüyayla Karışık”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ruyayla-karisik-33185yy.htm>, (05.08.2019)

Afet Ilgaz, ASELSAN’ı gündem yapmanın anlamı ne? <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/aselsani-gundem-yapmanin-anlami-ne-20690yy.htm>, (14.08.2019.)

Afet Ilgaz, 1960’larda da böyle olmuştu, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/1960larda-da-boyle-olmustu-16065yy.htm> (15.08.2019)

Adet Ilgaz, 27 Mayıs Algısı, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/27-mayis-algisi-18465yy.htm>, (13.08.2019).

Afet Ilgaz, Yepyeni bir güneş doğar dağların doruklarından, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yepyeni-bir-gunes-dogar-daglarin-doruklarindan-30637yy.htm>, (08.08.2019)

Afet Ilgaz, Biz de onu çok şey bilir zannederdik, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/biz-de-onu-cok-sey-bilir-zennederdik-32718yy.htm>, (04.08.2019).

Afet Ilgaz, Bu ülkeyi, köylüler, işçiler ve öğretmenler kurtaracak, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/bu-ulkeyi-koyluler-isciler-ve-ogretmenler-kurtaracak-32997yy.htm>, (05.08.2019).

Afet Ilgaz, Dil Bayramı ve dilimizin yeni modaları, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dil-bayrami-ve-dilimizin-yeni-modalari-18233yy.htm>, (14.08.2019).

Afet Ilgaz, Bizim zamanımızda, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/bizim-zamanimizda-20816yy.htm>, (14.08.2019).

Faruk Beşer, Yeni Şafak, 15 ağustos 2014, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/ilim-bilgi-ve-bilim-55356> (28 Temmuz 2019)

<https://www.namazsitesi.com/dualar/amentu.html>, (08.07.2019).

